УДК 342.4
ББК 67.9(4УКР)300.1
О-65

Автори вступної статті
та упорядники матеріалів судової практики і покажчика:

М. П. Орзіх, доктор юридичних наук, завідувач кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія», Заслужений діяч науки і техніки України;
А. А. Єзеров, кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія»;
Д. С. Терлецький, кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія».

Рецензенти:

О. В. Прієшкіна, доктор юридичних наук, професор кафедри конституційного права та правосуддя Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;
О. М. Бориславська, кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права Львівського національного університету імені Івана Франка.

Рекомендовано вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» (протокол № 5 від 14.07.2011 р.)

Відтворення видання чи якоїсь його частини будь-якими засобами або в якій-небудь формі, у тому числі в Інтернеті, без письмового дозволу видавництва забороняється.

О-65 **Конституція України у судових рішеннях** / М.П.Орзіх, А.А.Єзеров, Д.С.Терлецький. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 432 с.

ISBN 978-966-667-488-6.

Науково-практичне видання містить систематизований постатейний матеріал із практики Конституційного Суду України, судів загальної юрисдикції, а також Європейського Суду з прав людини щодо застосування норм Конституції України за 15 років її чинності (станом на 28 червня 2011 року). До конституційних положень наводяться витяги з судових рішень (у широкому розумінні як саме рішень судів, їх постанов, ухвал тощо), що дозволяє побачити норми Основного Закону в їх судовій інтерпретації, тобто саму Конституцію в її дії, стабільності та динамізмі.

Правильному розумінню аналітико-нормативного матеріалу сприяють наведені у передмові авторські доктринальні позиції стосовно ролі суду в конституціоналізації державного і суспільного життя, місця судової практики у системі джерел права та інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України, а також алфавітно-предметний покажчик до чинної Конституції України.

Видання є корисним для студентів та викладачів вищих юридичних закладів, суддів, прокурорів, адвокатів, державних службовців, депутатів і всіх, хто цікавиться судовою практикою застосування Конституції України.

УДК 342.4
ББК 67.9(4УКР)300.1+67.300.1

© Юрінком Інтер, 2011
© Орзіх М. П., Єзеров А. А., Терлецький Д. С., 2011

ISBN 978-966-667-488-6

«…судді виявляють приклад поваги до Конституції,
але що таке Конституція, знають тільки судді,
які повинні бути динамічними компонентами історії,
якщо бажати і домагатися того, щоб наші інститути
були життєвими, спрямовуючими силами в наше століття»
W. Douglas, суддя Верховного Суду США

«Виключна прерогатива
та обов'язок суддів – казати, що є право»
з рішення Верховного Суду США
у судовій справі «Marbury v. Madison», 1983 р.

РОЛЬ СУДУ У КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО ТА СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ В УКРАЇНІ

Конституціоналізація державного та суспільного життя в Україні – це складні процеси забезпечення конституційної законності – конституційності (відповідності Конституції України дій або бездіяльності суб'єктів права, нормативно-правових актів та актів правозастосування), належної конституційної свідомості (знання, теорія, наука, ідеологія, психологія), конституційного конструювання у нормальних, звичайних умовах або у «позаштатній», конфліктній чи кризовій, ситуації (конституційна інженерія), надбання суб'єктами права конституційних умінь та навичок (конституційна технологія), сталої конституційної практики, що передбачає звернення не тільки до діючих у конституційно-правовій реальності юридичних постулатів (на рівні догми права) та конституційної ідеології (у широкому розумінні), а й до презумпцій, традицій та звичаїв, навіть конституційно-правових фікцій, поза яких конституційна практика неможлива.

Ці процеси трансформуються у функції, повноваження, обов'язки всіх без винятку державних органів за умови виокремлення конституційно визначених органів, що мають спеціальні функції та повноваження щодо створення (прийняття) конституційних норм, формування конституційних інститутів, принципів, постулатів (догма права), системи законодавства (нормативно-правовий масив), контролю (нагляду) щодо конституційності державної або суспільної діяльності.

Взагалі, державні органи, здійснюючи «свої повноваження у встановлених Конституцією межах» (ст. 6 Конституції України), діють «лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» (частина друга ст. 19 Конституції України).

Так, Верховна Рада України уповноважена за встановленою Конституцією України процедурою вносити зміни до Конституції України, приймати закони, надавати згоду на обов'язковість міжнародних договорів, які не суперечать Конституції України і стають «частиною національного законодавства України» (частина перша п. 3 ст. 85; ст. 9; ст. 152 Конституції України). Президент України, виступаючи «гарантом… додержання Конституції України», має визначені виключно Конституцією повноваження у процесах внесення змін до Конституції, законотворення, а також установчі, номінаційні та контрольні повноваження, повноваження у процесі визначення конституційності

дій та актів інших суб'єктів права, «на основі та на виконання Конституції видає укази та розпорядження» (частина друга ст. 102, ст. 106; ст. 93; частини восьма–десята ст. 118; частина друга, п. 1 ст. 150).

Кабінет Міністрів України – вищий орган у системі органів виконавчої влади «у своїй діяльності керується Конституцією України та законами України, актами Президента України», має конституційно визначені повноваження у процесі законотворення, формування системи законодавства, забезпечення «виконання Конституції і законів України» (частини перша і третя ст. 113; частина перша ст. 93; частина перша ст. 117). Судова влада здійснюється «відповідно до конституційних засад», згідно з якими «Юрисдикція судів поширюються на всі правовідносини, що виникають у державі», до основних засад судочинства віднесена законність. Конституційному Суду України надані повноваження вирішувати «питання про відповідність законів та інших правових актів», міжнародних договорів Конституції України (конституційності) та надавати «офіційне тлумачення Конституції України та законів України» (частина друга ст. 124; п. 1 частини третьої ст. 129; п. 1 ст. 1 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

У зазначеній системі органів державної влади, що діє на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу, судову (частина перша ст. 6 Конституції України), а також стосовно всіх інших рівнів державних органів особливе місце та рольову позицію щодо забезпечення складових процесів конституціоналізації державного і суспільного життя займають суди, які «підносяться у судових спорах над авторитетом будь-якої іншої влади… судова влада, – слушно доводять А. О. Селіванов та А. Стрижак, – це та влада, яка здібна встановлювати правомірність діяльності (поведінки) всіх суб'єктів права та вказувати, як має бути використана сила держави для збереження конституційного правопорядку і законності у сферах здійснення законодавчої та виконавчої влади… саме закріплення Конституцією вищої компетенції судів дає підстави стверджувати про концентрацію «сили» судової влади на конституційному рівні» не тільки щодо встановлення правомірності поведінки учасників суспільних відносин, а й правомірності самих законів. У цьому – «вищий ресурс впливу» суду на всіх суб'єктів права та підґрунтя для пропозиції надати судам повноваження на офіційне тлумачення норм права, що «забезпечить перевірку на відповідність їх конституційним принципам та встановлення верховенства Основного Закону держави»[1].

Дійсно, якщо Конституційний Суд України (далі – КСУ) має конституційні повноваження визначати конституційність законів та інших правових актів та офіційно тлумачити Конституцію та закони України (частина друга ст. 147 Конституції України) і у такий спосіб «фактично продовжує функцію Верхов-

[1] Селиванов А. А. Вопросы теории конституционного правосудия в Украине / А. А. Селиванов, А. А. Стрижак. – К. : Логос, 2010. – С. 48–50.

ної Ради України»[1], хоча й виступає «негативним законодавцем» (Г. Кельзен), суди загальної юрисдикції уповноважені визначати законність актів і дій (бездіяльності) суб'єктів права і тому, природно, мають одержати повноваження офіційно тлумачити закони і підзаконні акти та у такий спосіб фактично долати прогалини у законі до їх законодавчого заповнення. Взагалі, це кореспондує з думкою, що склалася у світовій юридичній літературі, про домінування у процесах подолання, навіть заповнення, прогалин у законодавстві саме суддів: «…у судді нормально бачити головного уповноваженого щодо заповнення прогалин законодавства»[2].

Тому непослідовною є чинна Конституція України, що виокремила у ст. 6 судову владу держави, але ж, на відміну від законодавчої та виконавчої влади, визначила у Конституції її місце не в якості «влади», а за характером діяльності – «Правосуддя» (див. розділ VIII), на що вказувалося як на неприпустиму неточність ще у процесі підготовки проекту Конституції[3]. Мабуть, саме ця конституційна ситуація надала підстави для сумніву, навіть на високих рівнях влади, у тому, що судова влада – це не тільки «орган правосуддя» чи «судова система», а передусім державна влада, яка володіє всіма її ознаками[4], що підтверджується поточним законодавством. Наприклад, ст. 2 (у ред. від 21.06.2006 р.) Закону України «Про статус суддів» визначала суддів як «посадових осіб судової влади», а прийнятий у 2010 р. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» уже містить окремий розд. I «Засади організації судової влади», відрізняє судову владу від судової системи, визначає суб'єктів, які «здійснюють», «реалізовують» судову владу, вказує на «символи судової влади».

І все це невипадково, а має історичні витоки. Зокрема, у новітній історії права та правосуддя дійсно по-різному ставилися до визнання суду владою. У класичній Декларації прав людини та громадянина 1789 року судова влада взагалі не згадується. У французькій практиці й теорії історично склався погляд, що у Франції «ніколи не виникала судова влада» (член Держради Р. Газьє), «судовий інститут користувався окремими повноваженнями. Повноваженнями, а не владою»[5]. Не згадується «судова влада» і вживаються поняття «судова система», «система правосуддя» у Резолюції № 1 23-ї Конференції європейських міністрів юстиції «Правосуддя у XXI столітті». Водночас, стосовно України у Резолюції ПАСЄ від 27.09.2001 р. судова влада визна-

[1] Селіванов А. О. Теоретичні і практичні погляди на тлумачення Конституційним Судом норм законодавства / А. О. Селіванов // Право України. – 1999. – № 10. – С. 37.

[2] Fridman W. Legal Philosophy and Judicial Lawmaking / W. Fridman // Columbia Law Review, 1961. – № 5. – P. 829.

[3] Орзіх М. Нотатки вченого на полях проекту Конституції / М. Орзіх // Голос України. – 1992. – 3, 7, 20 жовтня.

[4] Виступ Президента України на II зїзді суддів України, запропонований Президентом проект Закону про владу; Косолапов А. Судова влада або судова система? / А. Косолапов, І. Струк // Голос України. – 1995. – 17 січня.

[5] Судебные системы западных государств. – М. : Международные отношения, 1991. – С. 160.

чається як «доволі слабка»[1]. Комісія Ради Європи «За демократію через право» (Венеціанська комісія) у березні 1997 р. виражає надію, що «судова реформа в Україні забезпечить ефективну судову владу»[2], хоч у своєму розгорнутому Висновку від 17–18 грудня 2010 р. «Про конституційну ситуацію в Україні» Комісія лише констатує у п. 67, що «справжня конституційна реформа» має відповідати європейським стандартам і цінностям і «це стосується, перш за все, реформи судової системи»[3].

Природно, що ця реформа орієнтована на збільшення ефективності судової влади, що завжди обумовлена функціональними характеристиками та складом повноважень. У цьому сенсі судова влада фактично має всеосяжну компетенцію, яка виходить за межі функції правосуддя (ст. 124 Конституції України), – вирішення в особливому процесуальному порядку соціальних конфліктів правового характеру. Ця діяльність є державною, здійснюється гласно, відкрито для суспільства, спрямована на надання йому соціальних послуг, а в разі захисту суб'єктивних публічних прав людини – може бути спрямована «проти суспільства в особі держави та її посадових осіб»[4].

Виконуючи вказані функції, суд здійснює судовий контроль стосовно посадових осіб та органів інших гілок влади, формально та фактично є останньою інстанцією у спорах, де стороною виступає державна влада (виконавча та законодавча)[5]. У сучасному світі це – нормативне та доктринальне положення суду. Не випадково відомий вчений – юрист Л. Фридмен у монографічному дослідженні «American Law» аналіз гілок влади розпочинає з судової влади[6].

Контрольна функція суду стосовно інших гілок влади – найбільш переконливе свідоцтво його властивостей: суд самостійно ухвалює рішення, які є обов'язковими для адресатів рішення та інших суб'єктів, що функціонують у сфері дії рішення. У рішенні вказуються забезпечувальні засоби для його реалізації в установлені судом (у межах закону) строки. Та незважаючи на те, що Конституція України не виокремлює судовий контроль як самостійну функцію суду, а в літературі нерідко ця функція ототожнюється з правосуддям чи розглядається як його продовження, суд, залишаючись у межах судової влади, незалежно від визнання самостійності контрольної влади, має бути включе-

[1] Conference of European Ministers of Justice. – London, 2000; Текст Резолюції ПАСЄ від 27.09.2001 р. стосовно додержання обов'язків та забовязань України // Голос України. – 2001. – 13 жовтня.

[2] Проблеми розвитку конституційного законодавства України : збірник висновків Європейської Комісії). – К. : Парламентське вид-во, 2010. – С. 364.

[3] Про конституційну ситуацію в Україні: Висновок Комісії Ради Європи «За демократію через право» (Венеціанська комісія) від 17–18 грудня 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua.

[4] Henkin L. The rights of man today / L. Henkin. – Bonlder (Colo.), 1978. – P. 2.

[5] Савицкий В. М. Организация судебной власти в Российской Федерации / В. М. Савицкий. – М., 1996. – С. 52; Головатий С. П. Верховенство право: Український досвід / С. П. Головатий. – К. : Фенікс, 2006. – Кн. 3. – С. 1546.

[6] Фридмэн Л. Введение в американское право / Л. Фридмэн. – М., 1992.

ний до системи державних органів з контролю за додержанням законності (порів.: п. 9 Перехідних положень Конституції України).

Найбільш переконливим прикладом контрольної функції суду та її проявів є судово-правове реформування досудового слідства. Конституційні положення, згідно з якими обґрунтованість тримання людини під вартою «має бути перевірена судом» (тобто піддана судовому контролю) (ст. 29 Конституції України), рішенням суду встановлюється обґрунтованість огляду і обшуку житла чи іншого володіння особи (ст. 30), можливість обмеження гарантії таємниці листування, телефонних переговорів, кореспонденції встановлюються (у порядку контролю) судом (ст. 31), та інші відображені, конкретизовані в Законі України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України» від 21.06.2001 р., отримали відображення у проекті нового Кримінально-процесуального кодексу. Для захисту прав людини ці новели мають особливе значення. Досить вказати на «популярність» у правоохоронних органів застосування такого запобіжного заходу, як взяття під варту. Вже прийняті зміни до Кримінально-процесуального кодексу, безсумнівно, ускладнюють роботу слідчих, але підсилюють механізм захисту прав людини розширенням контрольних функцій суду. «Судовий контроль за слідством – важлива гарантія, значення якої в правовій державі важко переоцінити»[1].

Особливе місце в системі судової влади займає КСУ. На відміну від судів загальної юрисдикції, КСУ не уповноважений розглядати індивідуальні скарги, подання громадян про відвід складу КСУ з метою забезпечення неупередженості суддів, конституційне провадження не може бути ініційовано КСУ, а його рішення мають негативний характер – характер анулювання, а не припису. Це, безсумнівно, обмежує можливості КСУ і має бути враховано при доопрацюванні відповідного законопроекту, який перебуває на розгляді Верховної Ради України.

Типовий приклад, що є актуальним у сучасних умовах реформування у сфері соціального захисту населення і є додатковим аргументом для новелізації чинного Закону про КСУ, – справа, ініційована Верховним Судом України та пов'язана із застосуванням ст. 56 Конституції України (право на відшкодування за рахунок держави шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади). Рішенням у цій справі КСУ визнав неконституційними ст. 32 Закону України «Про Державний бюджет України на 2000 рік» і ст. 25 Закону України «Про Державний бюджет України на 2001 рік»[2]. Підставою для рішення було віднесення витрат на реалізацію ст. 56 Конституції України стосовно правоохоронних органів на рахунок утримання цих органів. Рішення юридично і морально обґрунтовано враховуючи, що за-

[1] Боботов С. В. Правосудие во Франции / С. В. Боботов. – М., 1994. – С. 49.

[2] Рішення Конституційного Суду України від 03.10.2001 р. № 12-рп/2001 у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 32 Закону України «Про Державний бюджет України на 2000 рік» та статті 25 Закону України «Про Державний бюджет України на 2001 рік» (справа про відшкодування шкоди державою) // Вісник Конституційного Суду України. – 2001. – № 5.

значені статті фактично не передбачають можливостей для реалізації ст. 56 Конституції, але це «негативне» рішення не вирішило проблему щодо виокремлення законодавцем окремої бюджетної статті для реалізації ст. 56 Конституції. У 2004 р. КСУ розглядає подібну справу про відповідність Конституції України (конституційність) статей 44, 47, 78, 80 Закону України «Про Державний бюджет України на 2004 рік» і конституційне подання Верховного Суду України про конституційність частин другої, третьої, четвертої ст. 78 зазначеного Закону. КСУ об'єднав ці подання в єдине провадження (Ухвала від 07.07.2004 р. і Рішення від 01.12.2004 р. № 20-рп/2004) і в мотивувальній частині послався на свою правову позицію: «оскільки для значної кількості громадян України пільги, компенсації і гарантії, право на які передбачено чинним законодавством, є додатком до основних джерел існування, необхідною складовою конституційного права на забезпечення достатнього життєвого рівня (ст. 48 Конституції України), який, принаймні, не може бути нижчим від прожиткового мінімуму, встановленого законом (частина третя ст. 46 Конституції України), то звуження змісту та обсягу цього права шляхом прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів за статтею 22 Конституції України не допускається.... Однак практика ревізування пільг, компенсацій і гарантій триває». Положення Закону про призупинення дії або обмеження пільг, компенсацій, гарантій були визнані неконституційними[1].

Водночас, КСУ визнає неконституційними закони та інші правові акти не тільки у випадках, коли вони не відповідають Конституції України, а й тоді, коли «була порушена встановлена Конституцією України процедура їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності» (частина перша ст. 152 Конституції України), і це є значущим для конституційного правопорядку повноваженням не лише тому, що процес взагалі має «навіть більше значення, аніж норми, що стосуються матеріального права»[2], а й тому, що процес є доленосним щодо демократичного розвитку держави, «демократія, – за відомим висловом, – це процедура».

Наочним прикладом є Рішення КСУ від 30.09.2010 р. № 20-рп/2010 (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України)[3].

Суд виходив з того, що конституційній ревізії підлягає не нормативно-правовий зміст Закону України від 08.12.2004 р. № 2222-IV «Про внесення змін до Конституції України» (хоча й зміст Закону викликав суттєві заперечення у науковців і практикуючих фахівців[4]), а процес його підготовки, ухвалення та прийняття, тобто конституційний процес, зокрема законодавче провадження,

[1] Офіційний вісник України. — 2004. — № 50. — Ст. 3289.

[2] Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид. – М. : Международные отношения, 1967. – С. 41.

[3] Рішення Конституційного Суду України від 30.09.2010 р. № 20-рп/2010 у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) // Вісник Конституційного Суду України. – 2010. – № 6. – С. 36–46.

[4] Орзіх М. Рестарт політичної реформи в Україні: науково-прикладні підстави та конституційно-правові наслідки / М. Орзіх // Юридичний вісник. – 2010. – № 4.

неухильне дотримання процедури якого є гарантією конституційної законності, забезпечення стабільності конституційного ладу України.

Порушення принципу конституційного порядку дістало вияв у тому, що Закон № 2222-IV був прийнятий шляхом «пакетного» голосування, тобто шляхом проведення одного голосування за прийняття кількох законів. Так, на голосування були поставлені «законопроекти: № 4180 – з уточненням Тимчасової спеціальної комісії, що зберігає чинну Конституцію України, а також стосується її перехідних положень; № 3207-1 доопрацьований та № 6372- Д»[1].

Конституція України за своєю природою займає особливе місце в системі конституційного законодавства, і тому неприпустимим і таким, що порушує принцип верховенства права та Конституції, є прийняття Закону про внесення змін до Конституції одночасно (єдиним голосуванням) з іншими законами. Виходячи з теорії установчої влади і обґрунтованих нею особливостей Основного Закону, з правової позиції КСУ щодо юридичної природи Конституції, згідно з якою «Конституція України як Основний Закон держави за своєю юридичною природою є актом установчої влади, що належить народу»[2], а також враховуючи положення Конституції України про порядок внесення до неї змін (розділ XII), є підстави для твердження, що закони про внесення змін до Конституції України за своєю природою фактично є конституційними законами.

Закон України «Про особливості застосування Закону України «Про вибори Президента України» при повторному голосуванні 26 грудня 2004 року», який було прийнято разом з Законом № 2222–IV, є теж, безумовно, конституційним законом, однак за юридичною природою, порядком прийняття та наслідками не може ототожнюватися із законами про внесення змін до Конституції України (що стають частиною Конституції), і тому прийняття цих різних за сутністю, правовою природою, процесом, наслідками прийняття законів єдиним, так званим пакетним, голосуванням порушує ієрархічну цілісність законодавства України та процесуальний порядок законотворення.

Крім того Конституція України не передбачає прийняття законів у такий спосіб – «пакетним» голосуванням (ст. 91, розд. XIII Конституції України), а отже, використання Верховною Радою України цього, не передбаченого Конституцією, засобу при прийнятті Закону є порушенням частини другої ст. 19 Конституції України.

Сумніви щодо конституційності зазначеного Закону виникають у результаті аналізу процесу його прийняття при зіставленні з вимогами, встановленими чинною Конституцією України до процедури внесення змін до Конституції.

Ця процедура передбачена розд. XIII (статті 154–159) Конституції України. Для законопроектів (крім законопроектів, що передбачають зміни до розділів I, III та XIII Конституції) основними процедурними етапами ухвалення таких змін є попереднє схвалення відповідного законопроекту більшістю від конституційного складу Верховної Ради України та прийняття його на наступній черговій сесії Верховної Ради України не менш як двома третинами від її конституційного складу.

[1] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua.

[2] Офіційний вісник України. – 1997. – № 42. – С. 59.

Окрім цього при розгляді законопроекту про внесення змін до Конституції України передбачено застосування механізму попереднього конституційного контролю. Наявність висновку КСУ про відповідність законопроекту вимогам статей 157 і 158 Конституції України є умовою для розгляду останнього на пленарному засіданні Верховної Ради України.

Відповідно до правової позиції КСУ звернення до КСУ про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції вимогам статей 157 і 158 Конституції є важливою стадією здійснення «особливого виду законодавчої діяльності»[1], а у п. 2 резолютивної частини Рішення від 09.06.1998 р. КСУ зазначає, що «положення статті 159 Конституції України треба розуміти так, що законопроект про внесення змін до Конституції України може розглядатися Верховною Радою України лише за наявності висновку Конституційного Суду України про те, що законопроект відповідає вимогам статей 157 і 158 Конституції України. У разі внесення в процесі розгляду у Верховній Раді України поправок до законопроекту він приймається Верховною Радою України за умови наявності висновку Конституційного Суду України про те, що законопроект з внесеними до нього поправками відповідає вимогам статей 157 і 158 Конституції України»[2].

Таким чином, згідно з тлумаченням ст. 159 Конституції України, яке КСУ виклав у Рішенні від 09.06.1998 р. № 8-рп/98, обов'язковій перевірці КСУ на відповідність вимогам статей 157 і 158 Конституції України підлягає не тільки законопроект, поданий до Верховної Ради України в порядку статей 154–156 Конституції України, а й усі поправки, внесені до нього при розгляді у Верховній Раді України.

Поданий народними депутатами України законопроект про внесення змін до Конституції України від 19.09.2003 р., зареєстрований за № 4180, був направлений до КСУ для надання висновку щодо його відповідності вимогам статей 157 і 158 Конституції України[3]. Згідно з Висновком КСУ від 10.12.2003 р. законопроект визнаний таким, що відповідає вимогам статей 157 і 158 Конституції України[4]. Верховна Рада України своєю Постановою від 23.06.2004 р. попередньо схвалила зазначений законопроект і повторно звернулася до КСУ з клопотанням про надання висновку щодо його відповідності вимогам статей 157 і 158 Конституції України у зв'язку з тим, що в процесі розгляду Верховною Радою України до тексту законопроекту були внесені поправки[5]. Розглянувши цей законопроект разом з внесеними до нього поправками, КСУ

[1] Рішення Конституційного Суду України № 20-рп/2010 від 30.09.2010 р. у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua.

[2] Офіційний вісник України. – 1998. – № 23. – Ст. 118.

[3] Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 8. – Ст. 68.

[4] Офіційний вісник України. – 2003. – № 51. – Ст. 2706.

[5] Голос України. – 2004. – 1 липня.

дійшов висновку, що він відповідає вимогам статей 157 і 158 Конституції України[1].

Але порівняльний аналіз положень Закону України «Про внесення змін до Конституції України» (від 08.12.2004 р. № 2222-IV) та положень проекту Закону «Про внесення змін до Конституції України» (реєстр. № 4180) з внесеними до нього поправками, щодо якого надано Висновок КСУ від 12.10.2004 р. № 2-в/2004, свідчить, що текст Закону, прийнятого Верховною Радою України, має відмінності від тексту, який перевірявся КСУ.

Таким чином, 08.12.2004 р. на розгляд і прийняття Верховною Радою України був внесений законопроект про внесення змін до Конституції України з поправками, стосовно яких КСУ не надавав відповідного висновку, що є порушенням вимог ст. 159 Конституції України. Законопроект з внесеними до його тексту поправками мав бути направлений до КСУ для надання висновку щодо його відповідності вимогам статей 157 і 158 Конституції України. Отже, не був здійсненний обов'язковий попередній конституційний контроль за законопроектом, який вносить зміни до Основного Закону України. Зокрема, у п. 4.4 Рішення від 05.10.2005 р. КСУ вказував: «Конституція України забороняє узурпацію належного виключно народові права визначати і змінювати конституційний лад в Україні державою, її органами або посадовими особами. Узурпація означає… вносити зміни до Конституції України у спосіб, який порушує порядок, визначений розділом XIII чинного Основного Закону України… Тому будь-які дії держави, її органів або посадових осіб, що призводять до узурпації права… є неконституційними і незаконними»[2].

З цього приводу є сенс звернути увагу на позицію Генерального секретаря Ради Європи, котрий попереджав, що «ми сприймемо тільки ті зміни Конституції, що будуть прийняті лише конституційним шляхом»[3], і Парламентської Асамблеї Ради Європи, яка, нагадуючи про свої Резолюції №№ 1346 (2003) і 1364 (2004), де вона наголосила, що при внесенні змін до Конституції України має бути суворо дотримано всіх положень чинної Конституції, висловила «глибокий жаль, що конституційні зміни від 8 грудня 2004 року, схвалені як частина пакетної угоди для припинення політичної кризи… було схвалено без попереднього розгляду Конституційним Судом так, як це передбачено статтею 159 української Конституції та як це витлумачено в Рішенні Конституційного Суду України від 1998 року. Тому Парламентська асамблея наполегливо закликає органи влади України якнайшвидше виправити ці питання, щоб забезпечити легітимність конституційних змін та їх відповідність європейським стандартам»[4].

КСУ фактично реалізував ці рекомендації авторитетних європейських структур, визнавши неконституційним Закон України № 2222-IV «у зв'язку з порушенням конституційної процедури його розгляду та прийняття», що

[1] Офіційний вісник України. – 2004. – № 42. – Ст. 2777.

[2] Офіційний вісник України. – 2005. – № 41. – Ст. 2605.

[3] Орзіх М. П. Європейський вимір конституційного реформування в Україні: концептуальний підхід / М. П. Орзіх // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 2 (7). – С. 151.

[4] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua.

означає «відновлення дії попередньої редакції норм Конституції України, які були змінені, доповнені та виключені Законом № 2222»[1].

Крім вказаних повноважень КСУ на його роль у конституціоналізації державного та суспільного життя впливає його загальний потенціал[2]: швидко та ефективно реагувати на системні зміни в механізмі правотворення та правозастосування; сприяти системності цього механізму, впливати на всі його елементи (нормативні, процесуальні, інституційні); виносити рішення, що не підлягають оскарженню; використовувати преюдиційність власних рішень або відомий прецедентній системі права принцип «тлумачення, що змінюється»; офіційно тлумачити Конституцію і закони України як виключне повноваження КСУ. Використовуючи цей потенціал, останній дотримується змісту та духу Конституції України (загальних принципів, конституційної ідеології, в основі якої – принцип верховенства права) та прецедентного європейського права, особливо щодо прав і свобод людини і громадянина.

Стосовно цієї найважливішої, з огляду на конституційний постулат про найвищу соціальну цінність людини (частина перша ст. 3 Конституції України), складової конституційного правопорядку діє судовий захист, що не обмежений національною системою судів, включає міжнародні судові органи, зокрема Європейський суд з прав людини, і функціонує як «найефективніший правозахисний механізм»[3].

Преюдиційно виникає проблема прийнятності справи для розгляду в Європейському суді з прав людини, можливості інтеграції суду в загальний механізм захисту прав людини. Саме цей Суд, за словами його колишнього голови Р. Рісдала, «може слугувати останнім притулком для громадян»[4], які використали всі національні засоби – доступні, доцільні, ефективні. Вичерпання національних можливостей захисту прав людини за вказаними критеріями, підтвердженими практикою Суду, означає субсидіарний характер діяльності Суду щодо національних засобів захисту прав людини. Але безумовним є визнання Європейського суду з прав людини частиною загального механізму захисту прав людини. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» вказує на обов'язок держави використовувати рішення Європейського суду з прав людини, втілювати в українське судочинство і адміністративну практику європейські стандарти прав людини (див. Преамбулу). Це показовий приклад щодо виконання державою міжнародних договорів.

Міжнародні акти, як правило, прямо не передбачають зобов'язань держави у сфері правотворчої активності до прийняття нових або зміни чинних зако-

[1] Вісник Конституційного Суду України. – 2010. – № 6. – С. 46–45.

[2] Орзіх М. Сучасний конституціоналізм – мета конституційної реформи в Україні / М. Орзіх // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція : матер. Міжнар. наук.-практ. конфер. (жовтень 2000). – О., 2001. – С. 138 і наступні.

[3] Гусейнов Л. Г. Международная ответственность государств за нарушение прав человека / Л. Г. Гусейнов. – К., 2000. – С. 160.

[4] Рисдал Р. Проблемы защиты прав человека в объединенной Европе / Р. Рисдал // Государство и право. – 1993. – № 4. – С. 36.

нів. «З природи договірних зобов'язань та зі звичаєвого права випливає спільний обов'язок держави привести своє внутрішнє право у відповідність до зобов'язань з міжнародного права... незабезпечення такої відповідності само по собі не являє собою прямого порушення міжнародного права»[1]. Порушення фіксується стосовно конкретного випадку. Цю позицію неодноразово висловлював Європейський суд з прав людини, ґрунтуючись на ст. 34 Конвенції про права та основоположні свободи. Водночас у практиці цього Суду не поодинокими є випадки прямого впливу на суб'єктів правотворчості держави, навіть стосовно Конституції. Так, в одному з його рішень вказується, що «у разі коли порушення одного з основних прав і свобод є результатом невиконання зобов'язання щодо прийняття внутрішньодержавного законодавства, настає міжнародна відповідальність держави за це порушення»[2]. В іншому рішенні не заперечується «можливість відповідальності держави-відповідача, Конституція котрої могла б суперечити зобов'язанням», що випливають з міжнародного акта[3].

Таким чином, держава (національний законодавець) виявляється відповідальною не тільки за видання або збереження правового акта, що суперечить міжнародним документам, – «законодавче порушення», а й за неприйняття відповідного закону – «законодавчий недогляд». Тут не має значення «статус» міжнародного акта стосовно національного законодавства – визнання подібного акта частиною законодавства, як в Україні, або його пріоритетності перед національним законодавством, як у ФРН. Значущим є «розташування» міжнародного акта в ієрархії законодавства. Так, ст. 9 Конституції України, визнаючи міжнародні договори частиною національного законодавства, частиною другою цієї статті «розташовує» їх ієрархічно нижче Конституції, але не зрівнюючи їх, як це доводиться в літературі[4], за юридичною силою із законом або іншим нормативним актом. Це ускладнює пряме правозастосування судом міжнародних актів. Тут не допоможе Закон «Про міжнародні договори України» від 22.12.1993 р., який у п. 2 ст. 1 встановлює пріоритет міжнародного договору стосовно законів України, оскільки це положення не відповідає ст. 9 Конституції України і в силу п. 1 її Перехідних положень не діє. Не вирішать проблему і вказівки в проекті закону «Про нормативно-правові акти» про те, що «Конституція України в системі нормативно-правових актів має найвищу юридичну силу» (п. 1.1 ст. 7), адже «чинні міжнародні договори України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, мають вищу юридичну силу...» щодо інших нормативно-правових актів, крім Конституції України (п. 1 ст. 8).

У зв'язку з цим, а також з урахуванням законодавчого визнання практики

[1] Броунли Я. Международное право : в 2 кн. / Я. Броунли. – М., 1977. – Кн. 1. – С. 71.

[2] Рішення за справою «Ірландія проти Об'єднаного королівства» // The European System for the Protection of Human Rights. – Dordrecht; Boston; London, 1993. – P. 29–30.

[3] Гусейнов Л. Г. Зазнач. праця. – С. 88, 90.

[4] Лилак Д. Д. Проблеми колізій у законодавстві України (теорія і практика) : дис. канд. юрид. наук / Д. Д. Лилак. – К., 2004. – С. 20–21.

Європейського суду з прав людини як джерела українського права[1], актуалізується більш загальна проблема – стосовно судової практики як джерела права. У науковій літературі та у середовищі практикуючих юристів існують різні погляди щодо цього[2]. Але незалежно від вирішення зазначеної проблеми слід погодитися з докором на нашу адресу європейських юристів щодо явно недостатнього використання прецедентів і доктрини у посткомуністичній юстиції, і американських юристів, які взагалі нерідко дивуються, як серйозно їхні європейські колеги ставляться до дотримання букви закону і як недбало – до власної практики[3].

При цьому визначення змістової сутності категорії «джерело права», наділення цим статусом форм об'єктивації правових приписів, як і забезпечення функціонування цілісної, внутрішньо узгодженої системи форм об'єктивації, напевно, належать до числа постійно актуальних проблем юридичної науки і практики. Значною мірою така ситуація зумовлена безпосереднім зв'язком питання про джерела права з проблематикою значно більшого масштабу: що є право як таке і що є правом. Інакше кажучи, йдеться про детермінованість питання про джерела права наявною парадигмою праворозуміння як концептуальною моделлю вирішення теоретико-практичних завдань соціального регулювання суспільних взаємовідносин.

В інтерпретації позитивістської концепції судова правотворчість суперечить волі суверена, що втілюється у текстах нормативно-правових актів, і призводить до свавілля, нестабільності, порушення законності. Теорія природного права переконує в тому, що судді за допомогою судового прецеденту «відкривають право», яке завжди існувало у суспільстві та було «надпозитивним». А соціологічна школа права не лише визнає правотворчу діяльність суддів, а й наголошує на її необхідності в умовах задоволення потреб суспільства, що постійно змінюється.

При цьому, попри триваючий пошук методологічного інструментарію, який давав би можливість дослідити джерела права, спираючись на сучасні здобутки у пізнанні правових явищ, доводиться констатувати, що поняття «джерело права» застосовують передусім у формально-юридичному значенні, розуміючи при цьому зовнішню форму вираження та закріплення (а також

[1] Про виконання рішень та застосування практики Європейського суда з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV // Офіційний вісник України. – 2006. – № 12. – Ст. 792.

[2] Див., наприклад: Лившиц Р. З. Судебная практика как источник права / Р. З. Лившиц. – М., 1997; Марченко М. Н. Источники права. Глава 4 / М. Н. Марченко. – М. : Проспект, 2006; Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології / Н. М. Пархоменко. – К. : Юридична думка, 2008. – С. 157 і наступні; Мазурок В. Роль и значение судебной практики для реализации ГК Украины / В. Мазурок // Юридическая практика. – 2003. – № 27 (289); Шалыгин А. Конституция или закон Украины? / А. Шалыгин // Юридическая практика. – 2008. – № 38 (560).

[3] Орзіх М. П. Сучасний конституціоналізм – мета конституційної реформи в Україні / М. П. Орзіх // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція. – О. : Юрид. література, 2001. – С. 140–141.

зміни або скасування) правових норм, що засвідчує їх загальнообов'язковий характер[1].

Зважаючи на відому умовність формально-юридичного підходу визначення видів цих джерел являє собою предмет гострих суперечок. Змістове ознайомлення з юридичною літературою дає вагомі підстави стверджувати, що численні автори, прагнучи уникнути в характеристиці системи джерел права, зокрема права конституційного, спірних висновків і неоднозначних суджень, нерідко залишають за рамками викладення принципові моменти.

Така «обережність» зумовлена, як видається, інерційністю наявних підходів при аналізі системи джерел права та, відповідно, абсолютизацією нормативно-правових актів у цьому аспекті. Конституційно-правове регулювання передусім забезпечують нормативно-правові акти, здебільшого ті, що їх визначено як закони, форми котрих нерідко є різними. Саме коло джерел засвідчує значущість суспільних відносин, що становлять предмет конституційного права, провідне місце цієї галузі у національній системі права. Власне, через цю особливість – домінування серед джерел конституційного права законів – останнє можна визначити як «право законів»[2].

Проте домінуюча останніми десятиліттями нормативістська концепція праворозуміння, що визнає єдиним джерелом права нормативно-правовий акт, перешкоджає розвиткові інших важливих механізмів належного й ефективного регулювання правовідносин, які виникають у суспільстві. Однобічний підхід до визнання джерелом права тільки продукту діяльності держави та зведення його сутності й змісту лише до закону не відповідають повною мірою вимогам сучасної правореалізації[3].

Розширення обсягу правового регулювання та вплив на національне право загальних гуманітарних цінностей зумовлюють трансформацію системи джерел права. Найсуттєвіших змін ця система зазнала з ухваленням Конституції України 1996 року, якою було визнано й закріплено принцип верховенства права. «Одним з проявів верховенства права, – підкреслюється у п. 4.1 Рішення Конституційного Суду України від 02.11.2004 р. № 15-рп/2004 (у справі про призначення судом більш м'якого покарання), – є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори... які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною

---

[1] Зивс С. Л. Источники права / С. Л. Зивс. – М. : Наука, 1981. – С. 46; Общая теория государства и права : акад. курс : в 2 т. / под ред. М. Н. Кравченко.– М. : Зерцало, 1998. – Т. 2. – С. 133.

[2] Шаповал В. М. Основні характеристики конституційного права / В. М. Шаповал // Вісник Конституційного Суду України. – 2004. – № 6. – С. 67.

[3] Гураленко Н. А. Судовий прецедент в системі джерел права: філософсько-правовий аспект. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.12. / Н. А. Гураленко / Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Львів, 2009. – С. 1–2.

мірою дістала відображення в Конституції України»[1]. Реалізація принципу верховенства права також вимагає від держави, якщо визнавати її конституційною чи такою, що прагне до цього статусу, втілення верховенства права у правотворчу та правозастосовну діяльність.

Інкорпорація міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, до національного законодавства і, відповідно, зростання за їх рахунок ролі нормативно-правових договорів серед інших юридичних джерел права; поновлення свого значення правовими звичаями (звичаями ділового обороту, торговельними звичаями, міжнародними звичаями тощо) і узвичаєннями (адміністративними, торговельними); визнання Україною юрисдикції Європейського суду з прав людини, поширення регулюючого впливу його прецедентної практики на національні правовідносини; породжений рішеннями і висновками КСУ феномен правових позицій підкреслюють необхідність переосмислення категорії «система джерел права» та поглибленого дослідження системних зв'язків між джерелами права – як традиційними, так і нетрадиційними[2].

Визначення «нетрадиційні» щодо джерел права, яке поступово набуває поширення[3], має на меті не стільки засвідчити так званий нетрадиційний характер таких джерел, скільки принаймні частково подолати стереотип традиційних уявлень про монопольне становище закону в національно-правовому, зокрема конституційно-правовому, регулюванні.

Показово в цьому контексті, що в центрі сучасних наукових досліджень перебуває саме питання переосмислення місця та ролі судового прецеденту і судової практики серед джерел права та їх функціонального призначення в регулюванні національних правовідносин[4]. На користь обґрунтованості такої уваги, як видається, свідчить передусім та обставина, що процес правозасто-

[1] Рішення Конституційного Суду України від 02.11.2004 р. № 15-рп/2004 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 45. – Ст. 2975.

[2] Тополевський Р. Б. Системні зв'язки юридичних джерел права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01. / Тополевський Р. Б. / Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2004. – С. 2.

[3] Васильченко О. П. Джерела конституційного права України (системно-функціональний аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.02. / О. П. Васильченко / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2007. – С. 9; Євграфова Є. П. Формування системи національного законодавства (деякі питання теорії і практики) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 / Є. П. Євграфова / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2005. – С. 6; Цоклан В. І. Система сучасних джерел конституційного права України: проблеми теорії та практики. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.02 / В. І. Цоклан / Ін-т законодавства Верховної Ради України. – К., 2008. – С. 11, 14.

[4] Гураленко Н. А. – Зазнач. праця; Кухнюк Д. В. Судовий прецедент як джерело кримінально-процесуального права України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09 / Д. В. Кухнюк / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2008. – 17 с.; Пархоменко Н. М. Джерела права: теоретико-методологічні засади. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Н. М. Пархоменко / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2009. – 32 с.

сування, поряд із процесом правотворчості, є не менш значущим, а судова гілка влади, до пріоритетних завдань якої належить не формальне, а реальне забезпечення ефективного механізму захисту основних прав і свобод людини, покликана відігравати значну роль у практичній реалізації стратегії розвитку правової держави.

Судову владу традиційно називають третьою владою, оскільки в конституційних текстах і доктрині в переліку гілок влади, що складають систему поділу влади, вона зазвичай слідує за законодавчою та виконавчою. Втім, друга половина XX ст. наочно продемонструвала, що, чим далі просувалися демократичні країни шляхом правової державності, тим яскравіше виявлялася тенденція до зростання ролі судової влади як гаранта верховенства права і законності в житті суспільства і держави, прав і законних інтересів його громадян. Зростанню ролі судової влади особливо сприяли два чинники: впровадження в другій половині XX ст. судового контролю за конституційністю законів та інших правових актів та збільшення впливу на національні правові системи наднаціональних юрисдикцій, особливо таких, як Європейський суд з прав людини і Суд Європейського Союзу.

Зрозуміло, що колишні концептуальні схеми, які орієнтують на дещо спрощене розуміння суду як бюрократичної установи, що рутинно займається виключно розглядом конкретних цивільних, кримінальних та адміністративних справ, позбавлені актуальності. Виникла потреба в нових методологічних підходах, за якими ця інституція визнається реальним гарантом природних прав людини, і у випадках нелегітимності юридичних приписів органів держави, наявності розривів між конституційними положеннями та реальною дійсністю вона має бути не лише правозастосовником, а й творцем права.

Такий підхід, як слушно вказується в літературі, створює необхідні передумови для адекватного, новітнього переосмислення й визнання судового прецеденту важливим джерелом права, який, відображаючи багатогранність реального життя, здатний виступати засобом балансування між належним і сущим, абстрактним і конкретним, загальним і окремим, динамічним і статичним, екзистенціальним й есенціальним, духом і дійсністю[1].

Тут, напевно, важливо вказати на принциповість розрізнення понять «судове рішення», «судовий прецедент» і «судова практика». Видається, що судове рішення виступає формою об'єктивації обов'язкового правоположення – судового прецеденту, які в цьому сенсі співвідносяться між собою як форма і зміст, проте завжди мають різний масштаб регулюючого впливу. Судове рішення завжди обмежене конкретним спором, на вирішення якого спрямовано, тоді як судовий прецедент за певних умов набуває значення правила вирішення аналогічних конфліктних ситуацій.

Водночас, вказується, що між судовим прецедентом і наявною практикою

[1] Гураленко Н. А. – Зазнач. праця. – С. 1.

як сумарним результатом розгляду конкретних справ певної категорії не можна ставити знак рівності, оскільки проблема термінологічної розбіжності цих понять потребує не тільки оцінки конкретності застосування логічних правил диференціації, а й врахування особливостей об'єктів права[1].

Однак більш аргументованим є погляд, за якого концепція «усталеної судової практики» виступає певним еквівалентом доктрини дії прецедентного права у країнах романо-германської правової сім'ї. Відповідно до цієї концепції низка раніше прийнятих та узгоджених судових рішень розглядається як переконливий доказ правильного тлумачення правової норми. У свою чергу, якщо в силу постійного застосування в довготривалій практиці вирішення спорів правоположення було сформульовано і використовувалось судами, така практика отримує визнання як jurisprudence constante і правоположення, на якому вона ґрунтується, має велике значення у разі вирішення наступних справ[2].

Наявність прецедентного права у європейських країнах підтверджує і Європейський суд з прав людини. Так, у рішенні у справі «Краслін проти Франції» (Kruslin vs. France) було визнано вагоме значення судового прецеденту в розвитку та розширенні змісту правових норм, оскільки «прецедентне право відіграє важливу роль у континентальних країнах»[3] у вигляді концепції «усталеної судової практики». Ця концепція є важливою й для самого Суду[4].

Очевидній активізації осмислення судового прецеденту як джерела права в Україні сприяло визнання міжнародних договорів частиною конституційного та поточного законодавства, що потребує вироблення інших підходів до питання про систему джерел права, визначення їх ієрархічної упорядкованості. Зокрема, ратифікувавши Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Перший та низку інших протоколів до неї (далі – Конвенція), Україна одночасно визнала обов'язковою юрисдикцію Європейського суду з прав людини з питань тлумачення та застосування її положень[5]. І це є цілком виправданим, оскільки справжній зміст багатьох норм Конвенції, сформульованих здебільшого в надто абстрактній, часто оціночній, формі, конституюється, з'ясовується лише після їх тлумачення і застосування в

---

[1] Гураленко Н. А. – Зазнач. праця. – С. 11.

[2] Шевчук С. Європейська концепція «усталеної судової практики» та її вплив на правотворчу функцію Конституційного Суду України / С. Шевчук // Вісник Конституційного Суду України. – 2008. – № 2 – С. 98.

[3] Case of Kruslin v. France of 24 April of 1990 [Electronic Resource] : The European Court of Human Rights Portal. – Mode of access : http://www.echr.coe.int/echr/en/hudoc.

[4] Case of Merit v. Ukraine of 30 March of 2004 [Electronic Resource] : The European Court of Human Rights Portal. – Mode of access: http://www.echr.coe.int/echr/en/hudoc.

[5] Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 40. – Ст. 263.

рішеннях суду[1]. В результаті в Європі «фактично склалася норма звичаєвого міжнародного права, згідно з якою сукупність рішень Європейського суду з прав людини розглядають як європейське прецедентне право в галузі захисту прав людини та основоположних свобод»[2].

Тривалий час теза, що судовий прецедент не є джерелом права, в Україні вважалася практично незаперечною. Водночас, згідно з Кодексом адміністративного судочинства України, регулюючий вплив якого поширюється і на конституційні правовідносини, суд при вирішенні справи застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини (ч. 2 ст. 8)[3]. При цьому одним із пріоритетних завдань судів загальної юрисдикції ще на початку 2005 р. було проголошено узгодження судових рішень з нормами Конвенції, рішеннями Європейського суду з прав людини та іншими міжнародними угодами, ратифікованими Україною[4]. Тобто суди мають застосовувати у своїх рішеннях не лише норми Конвенції, а й рішення Європейського суду з прав людини, в яких надано тлумачення Конвенції. Зрозуміло, що така еволюція традиційних уявлень щодо джерел права і впровадження в теорію та практику правозастосування України певних елементів доктрини прецеденту є неможливою без перегляду суто позитивістського підходу до поняття «джерело права», за яким, зокрема, категорія «система джерел права» заміщається категорією «система законодавства».

Приклади застосування прецедентної практики Європейського суду з прав людини досить тривалий час зводились до поодиноких рішень (п. 4.1 Інформаційної доповіді Міністерства юстиції України «Біла Книга»)[5] переважно КСУ[6], однак поволі ситуація змінюється. Можна сказати, що вже типовим прикладом рішень судів загальної юрисдикції у цьому плані є постанова Вищого господарського суду України у справі за позовом «Телерадіокомпанії

---

[1] Рабінович П. М. Рішення Європейського суду з прав людини: до характеристики концептуально-методологічних засад їх обґрунтування [Електронний ресурс] / П. М. Рабінович. – Режим доступу : http://www.eurocourt.org.ua/Article.asp?AIdx=31.

[2] Орзих М. Ф. Современный конституционализм в Украине. Введение в украинское конституционное право : монографія / М. Ф. Орзих, А. Р. Крусян. – К. : Алерта, 2006. – С. 76.

[3] Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35 (№№ 35–36, 37). – Ст. 446.

[4] Про стан здійснення судочинства у 2004 р. і завдання на 2005 р. : постанова спільного розширеного засідання Президії Верховного Суду України, президії Ради суддів та колегії Державної судової адміністрації України від 18.02.2005 р. № 2 // Вісник Верховного Суду України – 2005. – № 3. – С. 14–17.

[5] Біла Книга (інформаційна доповідь): Аналіз функціонування системи юстиції в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua.

[6] Рішення Конституційного Суду України від 10.04.2003 р. № 8-рп/2003 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 17. – Ст. 790; Рішення Конституційного Суду України від 01.12.2004 р. № 19-рп/2004 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 49. – Ст. 3220; Рішення Конституційного Суду України від 29.12.1999 р. № 11-рп/99 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 4. – Ст. 126.

«Д» про стягнення відсотків за користування чужими грошовими коштами та відшкодування інфляційних втрат до «Телерадіокомпанії «Л»[1].

Обґрунтовуючи задоволення касаційної скарги «Телерадіокомпанії «Д» та скасування постановлених у справі першою та апеляційною інстанціями актів, Вищий господарський суд України в постанові послався на рішення Європейського суду з прав людини від 11.01.2005 р. у справі «Дубенко проти України» (Dubenko vs. Ukraine). У постанові, зокрема, зазначається, що згідно із судовою практикою Європейського суду з прав людини, користування боржником грошовими коштами стягувача в період виконавчого провадження порушує право стягувача на мирне володіння своїм майном, як це встановлено у ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції.

Аналізуючи наведений приклад, слід підкреслити, що посилання на рішення Європейського суду з прав людини міститься в мотивувальній частині постанови, тобто його використовують як засіб додаткової аргументації та збагачення правової позиції суду; в резолютивній частині суд послався на норми національного процесуального законодавства. Водночас, урахування (цей термін є більш принагідним) рішення Європейського суду з прав людини, ухваленого, до речі, у справі проти України, варто розглядати як спосіб узгодження правової позиції суду з міжнародно-правовими зобов'язаннями України, обумовленими включенням до національного законодавства Конвенції.

Характерним у плані прагнення законодавчо врегулювати застосування практики Європейського суду з прав людини є Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (далі – Закон про виконання), відповідно до якого судам надано право застосовувати при розгляді справ Конвенцію та практику Європейського суду з прав людини саме як джерела права (ст. 17)[2]. Однак актуальний та прогресивний характер зазначеного положення фактично знівельовано до декларативного рівня через повну відсутність зрозумілого механізму застосування практики Європейського суду з прав людини при реалізації судочинства – Закон про виконання містить положення лише щодо порядку посилання на Конвенцію та практику Європейського суду з прав людини.

Природно, що врахування судами при реалізації судочинства рішень Європейського суду з прав людини або, в контексті Закону про виконання, – їх застосування як джерел права не стільки потребує вирішення організаційно-методичних питань, скільки передбачає сприйняття суддями міжнародно-правових актів, зокрема Конвенції в контексті рішень Європейського суду з прав людини (адже застосування Конвенції значною мірою трансформовано в застосування прецедентного права Європейського суду з прав людини, вирі-

[1] Постанова Вищого господарського суду України від 04.10.2005 р. у справі № 20-9/024 // Юридическая практика. – 2006. – № 4. – С. 19–20.

[2] Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 260.

шальна роль в якому належить національним органам правосуддя[1]), як складової національного конституційного та поточного законодавства та в більш широкому розумінні – правової системи України.

Принципово, що законопроект «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (реєстровий № 7261), закріплюючи положення щодо застосування в Україні Конвенції та рішень Європейського суду з прав людини, також передбачав впровадження європейських стандартів прав людини як обов'язкового елемента правової освіти спеціалістів, професійна діяльність яких пов'язана з правозастосуванням, а також із триманням людей в умовах позбавлення свободи (ст. 20)[2]. Тобто, поряд із включенням до національної адміністративної практики, передбачалося опосередковане включення Конвенції та рішень Європейського суду з прав людини до ідеологічної складової правової системи України. Однак ухвалена Верховною Радою України редакція Закону про виконання замість закріплення зазначених положень зобов'язує Кабінет Міністрів України вжити заходів та у разі необхідності внести пропозиції до Верховної Ради України щодо включення питань оволодіння положеннями Конвенції та практики Європейського суду з прав людини певними категоріями спеціалістів (п. 2 Прикінцевих положень Закону про виконання).

Традиційно негативне ставлення романо-германської правової доктрини до судової нормотворчості в будь-яких проявах і формах зумовлює змістову суперечність між правозастосовною практикою та правовою доктриною таких країн. У цілому і нині досить поширеною є думка, згідно з якою визнання судового прецеденту і судової практики джерелом права означає, по суті, що судовим органам надані нормотворчі функції[3]. Оскільки ж судові органи до правотворчих органів не належать і, вирішуючи конкретні справи, здійснюють лише правосуддя як одну з форм застосування закону, судовий прецедент джерелом права не визнають. Таке його використання розглядають навіть як відхилення від засад законності та підрив принципу верховенства парламенту в нормотворенні[4].

З іншого боку, багатьма вітчизнами науковцями за органами судової влади визнається не лише правозастосовча, а й правотворча функція, зокрема, й у

[1] Гарлицкий Л. Сотрудничество и конфликт (несколько наблюдений из практики взаимодействия Европейского Суда по правам человека и национальных органов конституционного правосудия) / Л. Гарлицкий // Имплементация решений Европейского Суда по правам человека в практике конституционных судов стран Европы : сб. докл. – М. : Ин-т права и публ. политики, 2006. – С. 10.

[2] Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : проект закону України реєстр. № 7261 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua.

[3] Кутафин О. Е. Источники конституционного права Российской Федерации / О. Е. Кутафин . – М. : Юристъ, 2002. – С. 142.

[4] Савчин М. Природа актів Конституційного Суду України: теоретико-методологічні аспекти / М. Савчин // Вісник Конституційного Суду України. – 2007. – № 5 – С. 73.

сфері конституційно-правового регулювання[1]. Зазначається, що соціальна реальність настільки багатоманітна, що в ній неможливо все передбачити, а тим більше – законодавчо закріпити. Через об'єктивні причини будь-яке законодавство втрачає здатність бути адекватним дійсності й регулювати нові життєві проблеми. За таких обставин модифікацією законодавчої норми стає судове рішення[2].

У цьому контексті можна виділити акти КСУ та акти судів загальної юрисдикції.

Ідентифікація актів судів загальної юрисдикції в значенні джерел права набуває особливого звучання в умовах триваючої в Україні судово-правової реформи. Постійне розширення обсягу і підстав підсудності судів, наявність законодавчої вимоги однакового застосування законодавства судами України, забезпечення якого покладено на Верховний Суд України, надання вищими спеціалізованими судами судам нижчого рівня роз'яснень з питань застосування законодавства щодо вирішення справ відповідної судової юрисдикції[3] зумовлюють їх de facto нормативне значення. Достатньо згадати про рекомендації президії Вищого господарського суду України від 28.12.2007 р. № 04-5/14 «Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин»[4] або рекомендації президії Вищого адміністративного суду від 14.04.2008 р. № 07.2-10/2 «Про деякі питання практики застосування адміністративними судами законодавства про забезпечення права інвалідів на працевлаштування»[5]. Системоутворююче значення у забезпеченні правильного застосування норм Конституції України при здійсненні правосуддя, а звідси – і гарантуванні її верховенства на території України як Основного Закону, має постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 р. № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя»[6].

З іншого боку, рішення судів загальної юрисдикції у конкретних справах можуть мати значення, що далеко виходить за рамки певної судової справи, і набувати загальнонаціонального значення. Йдеться, зокрема, про рішення Су-

---

[1] Цоклан В. І. Система сучасних джерел конституційного права України / В. І. Цоклан, В. Л. Федоренко ; [за заг. ред. В. Л. Федоренка] ; М-во освіти і науки України, М-во юстиції України. – К. : Ліра-К, 2009. – С. 143–144.

[2] Гураленко Н. А. – Зазнач. праця. – С. 13.

[3] Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 07.07.2010 р. № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41. – Ст. 529.

[4] Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин : рекомендації президії Вищого господарського суду України від 28.12.2007 р. № 04-5/14 // Бізнес–Бухгалтерія–Право. Податки. Консультації – 2008. – № 6. – С. 25.

[5] Про деякі питання практики застосування адміністративними судами законодавства про забезпечення права інвалідів на працевлаштування : рекомендації президії Вищого адміністративного суду від 14.04.2008 р. № 07.2-10/2 // Податки та бухгалтерський облік. – 2009. – № 73. – С. 45.

[6] Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 р. № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua.

дової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 03.12.2004 р. у справі про встановлення результатів повторного голосування з виборів Президента України 21.11.2004 р.[1], яке, втім, досі не отримало однозначної доктринальної оцінки.

Водночас, варто вказати, що серед науковців немає єдиної думки стосовно умов визнання рішень судів загальної юрисдикції джерелами національного права, а також того, які саме судові інституції постановляють рішення прецедентного характеру. Наприклад, В. І. Цоклан і В. Л. Федоренко доводять правомірність визнання джерелами конституційного права окремих рішень судів загальної юрисдикції, зокрема Вищого адміністративного суду та Верховного Суду України, а також окремих рішень Пленумів Верховного Суду України за умови, що:

вони містять норми-приписи, які безпосередньо впливають на регулювання суспільних відносин, котрі виступають предметом конституційного права;

дія цих рішень поширюється на значне коло суб'єктів конституційних правовідносин;

чітко відстежуються причинно-наслідкові (детермінічні) зв'язки між волевиявленням суду та змінами в поведінці або діяльності суб'єктів, для яких рішення суду має відповідне значення[2].

Натомість, Д. В. Кухнюк, аргументуючи прецедентне значення рішень Верховного Суду України з питань кримінального судочинства та визнання роз'яснень Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах джерелом кримінально-процесуального права України (які, на його думку, належить віднести їх за правовою природою до нормативно-правових актів), доводить наявність у них таких ознак судового прецеденту:

він є результатом діяльності судової гілки влади та формується в процесі здійснення правосуддя;

сформований вищим судом (апеляційним, касаційним тощо), проте вважається прецедентом з моменту посилання нижчестоящим судом на правило, сформульоване в ньому;

формується при вирішенні конкретного процесуального питання в процесі розгляду певної кримінальної справи;

будучи засобом об'єктивізації кримінально-процесуальних норм, може як встановлювати нову правову норму, так і декларувати або тлумачити вже існуючі норми;

поєднує індивідуально-правові та нормативно правові риси;

обов'язковість судового прецеденту для судді виникає за умови схожості або подібності справи, що є на розгляді, зі справою, у якій існує рішення вищого суду;

---

[1] Рішення Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 03.12.2004 р. у справі про встановлення результатів повторного голосування з виборів Президента України 21 листопада 2004 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua.

[2] Цоклан В. І., Федоренко В. Л. Зазнач. праця. – С 145.

динамізм та високий ступінь конкретизації кримінально-процесуальної норми, яка об'єктивується в судовому прецеденті[1].

Особливий інтерес у цьому зв'язку становить позиція Н. А. Гураленко, яка пропонує розуміти судовий прецедент як сформований на попередньому досвіді пізнання за допомогою раціонально-інтуїтивного стилю юридичного мислення результат правотворчої діяльності одного з вищих судів, що містить обов'язкове правоположення, яке конкретизує, доповнює чи замінює нормативне регулювання певних суспільних відносин і слугує підставою для подальшої правореалізаційної діяльності[2].

Узагальнюючи наведені підходи стосовно умов визнання рішень судів загальної юрисдикції джерелами національного права, видається можливим виділити такі спільні моменти: по-перше, йдеться виключно про акти вищих судових інституцій на чолі з Верховним Судом України; по-друге, регулюючий вплив таких рішень, не обмежуючись власне учасниками судового процесу, поширюється на невизначене коло суб'єктів; по-третє, зафіксоване такими судовими рішення обов'язкове правоположення конкретизує, доповнює чи замінює нормативне регулювання певних суспільних відносин.

Втім, якщо ідентифікацію актів судів загальної юрисдикції як джерел права слід сприймати більш як бажане, ніж дійсне, то визначення рішень і висновків КСУ саме в такому значенні є переважаючою тенденцією.

Звісно, таке «привілейоване» сприйняття зовсім не є випадковим, оскільки в системі судової влади (як і державної влади в цілому) КСУ посідає особливе місце і відіграє специфічну за своїми функціями роль порівняно із судами загальної юрисдикції.

Згідно з Основним Законом єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні є Конституційний Суд (ч. 1 ст. 147). Лише він вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) законів, правових актів Верховної Ради України, актів Президента та Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, дає офіційне тлумачення Конституції і законів України (ч. 2 ст. 150), надає висновки про відповідність Основному Закону чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що їх вносять до Верховної Ради для надання згоди на їх обов'язковість (ч. 1 ст. 151) та реалізує інші повноваження, передбачені Конституцією.

На рівні конституційних правовідносин лише КСУ виступає єдиним органом конституційного контролю, який своїми рішеннями зобов'язує всі без винятку органи державної влади – Президента, Верховну Раду, Кабінет Міністрів, суди загальної юрисдикції, інші органи державної влади, а також Верховну Раду Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування (статті 150, 152 Конституції України, статті 13, 69 Закону України «Про Конституційний Суд України»[3]) привести у відповідність з Конституцією ухвале-

[1] Кухнюк Д. В. Зазнач. праця. – С. 5.

[2] Гураленко Н. А. Зазнач. праця. – С. 13.

[3] Про Конституційний Суд України : Закон України від 16.10.1996 р. № 422/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 49. – Ст. 272.

ні ними юридичні акти – закони, укази, постанови тощо у разі визнання їх неконституційними.

З наведеного можна дійти висновку про особливе місце і роль актів КСУ, які ухвалюються з метою забезпечення дії принципу верховенства права та найвищої юридичної сили Конституції України, закріплених нею пріоритетів прав і свобод людини, основних засад конституційного ладу держави, верховенства законів у правовому регулюванні суспільних відносин тощо (ст. 92, ч. 2 ст. 137 Конституції).

Однак особливе місце і роль актів КСУ трактують по-різному. Найчастіше його рішення і висновки КСУ розглядаються у контексті інтерпретаційної діяльності, яка є невід'ємною ознакою конституційної юстиції[1], зокрема через призму герменевтики як основи інтерпретації правових норм. Це зумовлює ухвалення рішення з урахуванням соціального контексту, відповідно до чого Конституційний Суд України ухвалює акти щодо захисту основних прав і свобод («праволюдинні акти»), а також акти при вирішенні спорів щодо компетенції («компетенційні акти»)[2].

Інша група дослідників за усталеною традицією обмеження джерел права системою нормативно-правових актів доводить нормативно-правову природу рішень і висновків єдиного органу конституційної юрисдикції. У разі визнання КСУ закону або його окремих положень неконституційними створюють нову норму права, яка скасовує попередню, поширюється на невизначене коло випадків, є обов'язковою для всіх суб'єктів правовідносин в Україні та не підлягає оскарженню; натомість у випадку інтерпретації, залежно від її об'єкта (конституції чи закону), акти єдиного органу конституційної юрисдикції, що мають ознаки нормативності, не розглядають як джерело права. Їх визначають як інтерпретаційні акти, що мають допоміжний характер[3].

Проте позиція, за якою при визнанні неконституційними положень закону виникає нова норма, викликає принципові заперечення насамперед тому, що у цьому випадку необхідно безпосередньо застосовувати норму Конституції крізь призму рішень КСУ[4]. У зазначеному контексті акти єдиного органу конституційної юрисдикції, зважаючи на їх функціональне призначення, не можуть бути віднесені до підзаконних актів, як це за суто формальними ознаками традиційно стверджуться в загальній теорії права та в науці конституційного права при класифікації юридичних актів на закони і підзаконні акти. По суті, така постановка питання є некоректною, оскільки не узгоджується з державно-владними повноваженнями, якими Основний Закон України наділяє орган конституційної юрисдикції та визначає предмет його діяльності.

---

[1] Рабінович П. Правотлумачення і герменевтика (за матеріалами практики Конституційного Суду України) / П. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. – 2006. – № 4.

[2] Там само. – С. 16.

[3] Гергелійник В. О. Правові проблеми становлення та функціонування конституційної юстиції України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.02 / В. О. Гергелійник / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2000. – С. 14–15.

[4] Савчин М. Зазнач. праця. – С. 72.

Ухвалюючи рішення про визнання законів, інших правових актів або їх окремих положень неконституційними, КСУ у такий спосіб вносить до чинного законодавства (законів) та правового регулювання відповідних суспільних відносин певні суттєві зміни. Так, у справі про смертну кару КСУ своїм рішенням визнав неконституційними положення Кримінального кодексу України, які передбачали смертну кару як вид покарання[1]. В іншому випадку, у справі щодо внесення змін до Конституції України, КСУ офіційно витлумачив положення ч. 2 ст. 158 і ст. 159 Конституції України і фактично доповнив ці статті новими конституційно-процесуальними положеннями[2]. Не менш цікавим є і п. 2 мотивувальної частини Рішення у цій справі, який дає відповідь на питання про юридичну силу актів КСУ. Зокрема вказано, що висновок КСУ матиме значення гарантії додержання встановленого порядку внесення змін до Конституції України та стабільності Конституції України лише за умови його обов'язковості для Верховної Ради України. Недодержання цієї умови Верховною Радою України є порушенням принципу здійснення державної влади в Україні на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову.

У справі про всеукраїнський референдум за народною ініціативою[3] КСУ скасував не лише певні положення Указу Президента України «Про проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою» від 15.01.2000 р.[4] як неконституційні, а й гл. VI Закону України «Про Всеукраїнський та місцеві референдуми»[5]. У мотивувальній частині Рішення це аргументовано тим, що Конституція України не містить положень про консультативні референдуми. Водночас, ст. 46 «Дорадче опитування громадян України (консультативний референдум)» нині чинного Закону України «Про Всеукраїнський та місцеві референдуми» формально не суперечить ст. 69 Конституції України, яка, поряд із референдумами і виборами, передбачає можливість й інших форм безпосередньої демократії. Цим КСУ фактично виконав роль своєрідного арбітра і витлумачив положення конституційного закону про референдуми на користь скасування такої форми прямого народовладдя, як консультативний референдум.

Разом з тим, ухвалюючи такі рішення, КСУ не встановлює будь-яких норм права, що не властиво його призначенню і повноваженням, а лише «звільняє» систему законодавства від актів чи їх окремих положень, які суперечать Конституції України. Лише в цьому контексті рішення КСУ, як зазначається в

[1] Рішення Конституційного Суду України від 29.12.1999 р. № 11-рп/99 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 4. – Ст. 126.

[2] Рішення Конституційного Суду України від 09.06.1998 р. № 8-рп/98 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 23. – С. 118.

[3] Рішення Конституційного Суду України від 27.03.2000 р. № 3-рп/2000 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 30. – Ст. 1285.

[4] Про проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою : Указ Президента України від 15.01.2000 р. № 65/2000 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 3. – Ст. 68.

[5] Про Всеукраїнський та місцеві референдуми : Закон України від 03.07.1991 р. № 1286-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 33. – Ст. 443.

літературі, підпадають під визначення поняття нормативно-правового акта, оскільки вони фактично скасовують закони, інші правові акти повністю чи в окремій частині, які з дня ухвалення КСУ рішення втрачають чинність і, таким чином, їх скасування не потребує підтвердження відповідним правотворчим органом[1].

Враховуючи зазначені особливості акти КСУ мають правотворче значення, що є однією з важливих ознак їх нормативності. Нормативність актів єдиного органу конституційної юрисдикції полягає також і в тому, що, визнаючи неконституційними положення законів та інших правових актів, вони водночас визначають напрямок правової політики держави. Зокрема, при внесенні відповідних змін до Кримінального кодексу України та ухваленні нового Кримінального кодексу України законодавець виходив, зокрема, з Рішення КСУ у справі про смертну кару. Ухвалюючи подібні рішення, КСУ здійснює специфічну законодавчу функцію, яку по-різному називають у науковій літературі, зокрема «негативною», «скасовуючою», «негаторною» (М. В. Вітрук)[2], що дозволяє віднести КСУ до суб'єктів законодавчої діяльності. При цьому орган конституційної юрисдикції не встановлює правових норм[3] і, отже, не підміняє собою законодавця і не має права цього робити.

Таким чином, юридична природа рішень КСУ з питань визнання неконституційними вказаних правових актів, як ідеться в літературі, полягає, по-перше, у реалізації першими окремих функцій нормативно-правових актів; по-друге, в особливостях їх правового змісту і цільового призначення для обов'язкового виконання органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим та місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами; по-третє, в особливостях дії рішень у часі[4]. Визнані неконституційними закони, інші правові акти або їх окремі положення втрачають чинність з дня ухвалення цих рішень за винятком, коли КСУ надає їм преюдиційне значення (ст. 74 Закону України «Про Конституційний Суд України»)[5]. У такому разі рішення, яким надано преюдиційне значення, є правовою підставою для звернення громадян, юридичних осіб до судів загальної юрисдикції з клопотанням переглянути раніше ухвалені ними рішення з метою відновлення конституційних прав, свобод і законних інтересів громадян і юридичних осіб.

---

[1] Євграфова Є. П. Система національного законодавства (лібертарно-легістський підхід) : монографія / Є. П. Євграфова. – К. : КНТ, 2007. – С. 50.

[2] Витрук Н. В. Правовые позиции Конституционного Суда Российской Федерации: понятие, природа, юридическая сила и значение / Н. В. Витрук // Конституционное правосудие в посткоммунистических странах : сб. докладов. – М. : Центр конституционных исследований МОНФ, 1999. – С. 103–105.

[3] Євграфова Є. П. Формування системи національного законодавства (деякі питання теорії і практики) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 / Є. П. Євграфова / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2005. – С. 7.

[4] Євграфова Є. П. Система національного законодавства (лібертарно-легістський підхід) : монографія / Є. П. Євграфова. – К. : КНТ, 2007. – С. 51.

[5] Про Конституційний Суд України : Закон України від 16.10.1996 р. № 422/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 49. – Ст. 272.

На відміну від зазначених рішень КСУ, юридична природа рішень, ухвалених з питань офіційного тлумачення Конституції та законів України, розглядається дещо інакше. По-перше, такі акти органічно пов'язані з Конституцією та законами України як інтерпретаційні акти органу конституційної юрисдикції[1]. По-друге, такі рішення необхідно обов'язково враховувати при ухваленні відповідних нормативно-правових актів, передусім вищими органами державної влади України, які впроваджують правову політику держави. Спільним як для рішень з офіційного тлумачення Конституції України, так і для рішень про офіційне тлумачення законів є те, що вони діють з дня набрання чинності Конституцією і відповідними законами. Тобто рішення КСУ з питань офіційного тлумачення Конституції і законів України мають зворотну силу у часі, навіть коли в рішенні про це не зазначено[2].

Наразі КСУ крім прийняття рішень із зазначених питань надає висновки у випадках, передбачених Конституцією України. Це, по-перше, висновки щодо відповідності законопроектів про внесення змін до Конституції України вимогам її статей 157 і 158 (ст. 159 Конституції), що їх надають за зверненням Верховної Ради України; по-друге, висновки про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що їх вносять до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість (ч. 1 ст. 151 Конституції); по-третє, висновок про порушення Верховною Радою АРК Конституції або законів України (п. 28 ст. 85 Конституції); по-четверте, висновок щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з посту в порядку імпічменту (ч. 2 ст. 151 Конституції).

Для органів державної влади ці висновки КСУ є безпосередньо діючим правом, крім того вони виступають правоутворюючим фактором, правовою основою ухвалення парламентом законів України про ратифікацію міжнародних угод, конвенцій, договорів тощо, а також попереднього схвалення законопроектів про внесення змін до Конституції України (ст. 155 Конституції).

Усе це дає деяким дослідникам підстави вважати, що в ієрархії національного законодавства зазначені висновки посідають місце після Конституції України, передуючи таким чином законам, оскільки в таких висновках містяться положення, що визначають засади правової політики держави[3].

Варто зазначити, що питання визначення ієрархічного місця актів КСУ досить по-різному вирішують у літературі, однак переважають дві тенденції. Деякі науковці, аргументовано доводять, що юридична природа рішень КСУ з питань визнання неконституційними правових актів та офіційного тлумачен-

[1] Шаповал В. Н. Статус Конституционного Суда Украины в контексте принципа разделения властей / В. Н. Шаповал // Конституционный суд как гарант разделения властей : сб. докладов. – М. : Ин-т права и публ. политики, 2004. – С. 148–149.

[2] Євграфова Є. П. Система національного законодавства (лібертарно-легістський підхід) : монографія / Є. П. Євграфова. – К. : КНТ, 2007. – С. 51–52.

[3] Там само. – С. 56.

ня Конституції та законів України є вищою за юридичну силу законів, оскільки це випливає з положень статей 150 і 152 Конституції України[1].

Інші послідовно стверджують, що акти КСУ стосовно конституційності та офіційного тлумачення мають матеріально-правову силу закону[2].

Тенденція сприйняття актів конституційного судочинства як джерела права, визнання за ними юридичної сили принаймні вищою за силу підзаконних актів, поряд з іншими факторами, визначає необхідність переосмислення феномена прецеденту в національному праві. З одного боку, вже само визнання актів КСУ джерелом конституційного права України сприймається як «вплітання судового прецеденту в конституційну матерію»[3]. З іншого – незважаючи на відсутність у Конституції України та Законі України «Про Конституційний Суд України» визначення поняття «правова позиція» єдиний орган конституційного юрисдикції регулярно використовує його в своїх рішеннях[4]. Аналізуючи рішення і висновки КСУ, можна дійти висновку, що склалася певна практика «самоцитування». Наприклад, у п. 4.1 мотивувальної частини Рішення у справі про незалежність суддів як складову їх статусу КСУ послався відразу на два свої рішення: 1) у справі про фінансування судів, у якому він зазначив, що однією з конституційних гарантій незалежності суддів є особливий порядок фінансування судів, а важливим механізмом їх забезпечення є встановлений ч. 1 ст. 130 Конституції України обов'язок держави забезпечувати фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів[5]; 2) у справі про запити народних депутатів України, згідно з яким звернення народного депутата України з вимогою чи пропозицією до судів, голів судів або безпосередньо до суддів саме з питань здійснення правосуддя у тих чи інших конкретних справах є неприпустимим[6].

Тут передусім постає питання, що являють собою правові позиції – конституційні судові прецеденти або ж правові констатації, і, що не менш принципово, яким чином вони співвідносяться з рішеннями і висновками КСУ.

З точки зору буквального розуміння правові позиції виправдано розглядати як певні правові погляди, певне розуміння правової ситуації. Слово «пози-

[1] Євграфова Є. П. Формування системи національного законодавства (деякі питання теорії і практики) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 / Є. П. Євграфова / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2005. – С. 7.

[2] Савчин М. В. Конституційний Суд України як гарант конституційного ладу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.02 / М. В. Савчин ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2003. – С. 8–11.

[3] Орзих М. Ф., Крусян. Зазнач. праця. – С. 200.

[4] Рішення Конституційного Суду України від 10.02.2000 р. № 2-рп/2000 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 30. – Ст. 1284; Рішення Конституційного Суду України від 10.04.2003 р. № 7-рп/2003 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 17. – Ст. 789; Рішення Конституційного Суду України від 24.03.2005 р. № 2-рп/2005 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 13. – Ст. 674.

[5] Рішення Конституційного Суду України від 24.06.1999 р. № 6-рп/99 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 28. – С. 169.

[6] Рішення Конституційного Суду України від 19.05.1999 р. № 4-рп/99 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 20. – С. 283.

ція» тут має переносне значення, і його треба розуміти як погляд, ставлення до чогось[1]. З огляду на граматичне тлумачення правовою позицією КСУ можна вважати викладене в його актах думку щодо розуміння органом конституційного правосуддя змісту тієї чи іншої норми або положення закону. Принципово, що з'ясування поняття правових позицій на граматичному рівні дозволяє вирізняти їх у тексті рішень та висновків і досліджувати їх природу.

У процесі практичної діяльності КСУ з'явилася потреба звертатися до інтерпретаційних висновків, викладених у попередніх його актах. Така потреба має об'єктивний характер, оскільки, інтерпретаційна діяльність є іманентною ознакою конституційної юстиції: ухвалюючи рішення у новій справі, орган конституційного правосуддя має враховувати вже вироблене ним розуміння норми чи положення закону. Існує думка, що виникнення правових позицій зумовлено правовою природою актів КСУ[2], і з нею певною мірою можна погодитися. Зазначено також, що виникнення правових позицій обумовлено потребою в забезпеченні КСУ дотримання таких конституційних принципів, як рівність конституційних прав і свобод громадян і рівність їх перед законом, адже, здійснюючи конституційний контроль, КСУ повинен визначати правильне розуміння тієї чи іншої норми закону, яке, як і сама норма, мають однозначно застосовувати суб'єкти правовідносин і забезпечувати як рівність конституційних прав і свобод громадян, так і рівність їх перед законом[3]. Відтак, інтерпретація єдиним органом конституційної юрисдикції норми закону в силу юридичної природи його актів стає обов'язковою для всіх суб'єктів права, в тому числі для нього самого. Такі інтерпретаційні висновки КСУ називаються його правовими позиціями[4].

Спектр думок науковців щодо розуміння правових позицій надзвичайно широкий. Останні розуміють: як переконливий прецедент тлумачення (Є. О. Ніколаєв)[5]; як систему правових аргументів, правоположень (праворозуміння), зразків (правил) прецедентного характеру, загальних правил, орієнтирів тощо (Л. В. Лазарєв)[6]; як правові висновки і уявлення Суду, які є результатом інтерпретації (тлумачення) Судом духу і букви Конституції, тлумачення норм конституційного змісту (аспектів) положень галузевих (чинних) законів, інших нормативних актів у межах його компетенції, які (висновки) знімають невизначеність у конкретних конституційно-правових ситуаціях і

[1] Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. – К. : АКОНІТ. – Т. 3. – С. 514.

[2] Тесленко М. Юридична сила і значення правових позицій Конституційного Суду України / М. Тесленко // Вісник Конституційного Суду України. – 2003. – № 4 – С. 36.

[3] Ткачук П. Правові позиції Конституційного Суду України / П. Ткачук // Вісник Конституційного Суду України. – 2006. – № 1 – С. 10.

[4] Там само. – С. 10.

[5] Николаев Е. А. Правовые позиции Конституционного Суда Российской Федерации: определение, юридическая природа, имплементация в правовую систему / Е. А. Николаев // Право и политика. – 2002. – № 3. – С. 30.

[6] Лазарев Л. В. Конституционный Суд и развитие конституционного права / Л. В. Лазарев // Журнал российского права. – 1997. – № 11. – С. 3.

слугують правовою основою підсумкових рішень конституційного суду (М. В. Вітрук)[1].

Порівняння наведених та інших визначень дає підстави стверджувати, що переважна більшість фахівців сходиться у тому, що правові позиції є результатом судового тлумачення конституційно-правових норм, мають переважно загальний характер і функціонують як джерело права. Водночас, ряд українських (М. В. Тесленко[2], С. В. Шевчук[3]) і російських (Г. А. Гаджієв[4]) дослідників вважають, що правові позиції дуже подібні до racio decidendi, який відповідно до доктрини прецеденту фіксує правову основу, яка має силу закону і повинна застосовуватися не тільки при вирішенні всіх наступних справ, а й стосовно всіх інших осіб, а не тільки сторін у певній справі.

Однак більш коректною є позиція, згідно з якою в судовій та іншій правозастосовній практиці правові позиції Конституційного Суду набувають характеру прецеденту за своєю юридичною силою, але такими за своєю природою не є. У низці правових явищ (правових норм, принципів, правоположень, прецедентів тощо), зазначає М. В. Вітрук, правові позиції Конституційного Суду посідають самостійне місце, і їх можна розглядати як джерела конституційного та інших галузей права (законодавства)[5]. Зазначимо, що такий підхід зумовлює сприйняття правових позицій як певного позасистемного феномена – нового правового явища, місце якого в системі координат українського права поки залишається невизначеним. Такий підхід, зокрема, узгоджується зі статусом КСУ, який у певному сенсі перебуває поза межами загальних юридичних зв'язків єдиної судової системи і правові позиції якого можуть бути сформульовані всупереч практиці судів загальної юрисдикції. Особливе становище КСУ також визначає та обставина, що він як складова системи судової влади, здійснюючи конституційне судочинство (зокрема вирішуючи спори стосовно повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування), більшою, ніж інші суди, мірою належить до державної влади в її значенні як системи державного управління, не тотожної системі виконавчої влади.

Варто підкреслити необхідність розрізнення актів КСУ і викладених у цих актах правових позицій, безпідставність установлення між ними знака рівності. Рішення і висновки єдиного органу конституційної юрисдикції є передусім результатом розгляду конкретних справ щодо встановлення конституційності (відповідності) або офіційного тлумачення цілком визначених правових актів (їх норм). Натомість правові позиції як сукупність правових аргументів або правових висновків, викладених КСУ в контексті системного

[1] Витрук Н. В. Правовые позиции Конституционного Суда Российской Федерации: понятие, природа юридическая сила и значение / Н. В. Витрук // Конституционное право: Восточноевропейское обозрение. – 1999. – № 3. – С. 95.

[2] Тесленко М. В. Зазнач. праця. – С. 38.

[3] Шевчук С. В. Основи конституційної юриспруденції / С. В. Шевчук. – Х. : Консум, 2002. – С. 179.

[4] Гаджиев Г. А. Правовые позиции Конституционного Суда Российской Федерации как источник конституционного права / Г. А. Гаджиев // Конституционное право: Восточноевропейское обозрение. – 1999. – № 5 (28). – С. 82.

[5] Витрук Н. В. Зазнач. праця. – С. 96.

розуміння і тлумачення Конституції України, виступаючи правовою основою резолютивної частини актів конституційного судочинства, здатні через свій переважно загальний характер та визначальне значення на самостійне життя. Тобто правові позиції КСУ поширюють не лише на конкретний випадок у зв'язку з перевіркою конституційності акта (норми), а й на аналогічні за юридичною природою випадки.

У мотивувальній частині рішення у справі про ратифікацію Хартії про мови 1992 року[1] КСУ зазначив, що жодного винятку з цих правил стосовно порядку підписання й офіційного оприлюднення законів України про ратифікацію міжнародних договорів Конституція України не передбачає. Цей висновок КСУ рівною мірою стосується і Закону України від 24.12.1999 р. № 1350-XIV «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» 1992 року[2], і всіх інших законів про ратифікацію міжнародних договорів.

Поряд з іншим, таку позицію підтверджують й акти КСУ. Так, у Висновку у справі про Римський Статут[3] КСУ, зазначивши, що згоду на обов'язковість міжнародного договору (його ратифікацію) надає Верховна Рада України у формі закону, який за своєю правовою природою не відрізняється від інших законів України, послався на правову позицію, напрацьовану у справі про ратифікацію Хартії про мови 1992 року. В Ухвалі від 11.07.2002 р. № 46-у/2002 єдиний орган конституційної юрисдикції скористався зазначеною правовою позицією для обґрунтування відмови у відкритті провадження у справі[4].

Безумовно, у разі внесення відповідних змін до Основного Закону правова позиція у справі про ратифікацію Хартії про мови 1992 року більше не відповідатиме дійсності та втратить своє обов'язкове значення передусім для самого КСУ, що зайвий раз підкреслює основне, або, як зазначає В. М. Шаповал, «вітринне», завдання єдиного органу конституційної юрисдикції – визначати відповідність Конституції України певного кола правових актів[5].

Досконалість конституційних текстів завжди є умовною: та сама норма за різних соціально-історичних умов може мати різне смислове навантаження і не узгоджуватися з іншими конституційними положеннями. У процесі внесення поправок до Конституції може бути допущено розбалансування правових конструкцій; текст Конституції може містити колізії, прогалини та інші дефекти; окремі терміни, застосовані у Конституції, можуть з часом набувати

[1] Рішення Конституційного Суду України від 12.07.2000 р. № 9-рп/2000 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 29. – Ст. 1232.

[2] Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» 1992 р. : Закон України від 24.12.1999 р. № 1350-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 3. – Ст. 24.

[3] Висновок Конституційного Суду України від 11.07.2001 р. № 3-в/2001 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 28. – Ст. 1267.

[4] Ухвала Конституційного Суду України від 11.07.2002 р. № 46-у/2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada. gov.ua.

[5] Шаповал В. М. Становлення конституціоналізму в Україні: проблеми теорії / В. М. Шаповал // Право України. – 1998. – № 5. – С. 29.

нового значення; з огляду на абстрактність конституційних положень може стати необхідним при вирішенні конкретної справи вибрати одне з багатьох його значень. Тому законодавча техніка не здатна повною мірою забезпечити всеосяжну узгодженість правових норм, наповнення їх змістом, що відповідав би конкретним соціальним обставинам у будь-який час і за будь-яких обставин (у будь-якій справі). Крім того, як влучно зазначає П. М. Рабінович, «у законодавстві рівень інформативності словосполучень загального використання значно нижчий, ніж рівень інформативності термінологічних конструкцій»[1]. Таким чином, у процесі правозастосування виникає потреба у додатковому дослідженні конституційного тексту в його співвіднесенні з реаліями соціального буття, природним правом тощо, винайденні у ньому закладених конституцієдавцем смислів.

Наукою, яка «досліджує практику осягнення та тлумачення різноманітних смислів, що містяться в тексті…», є герменевтика[2]. У герменевтичній методології центральним є питання, якими є межі інтерпретаційної свободи. Воно набуло особливої значущості у сфері юридичної герменевтики, де традиційне розуміння закону передбачає, що він має обов'язкову силу та застосовується суворо у межах текстуально вираженої волі законодавця. Оскільки воля законодавця далеко не завжди отримувала чітке та однозначне втілення у тексті, то виникла проблема тлумачення цієї волі[3]. Крім того, за твердженням В. Гончарова, «життя» права у конкретних суспільних відносинах накладає відбиток на його зміст: нормативний акт не може тлумачитися безвідносно до обставин, на які розрахована його дія»[4]. Тому при тлумаченні може бути винайдений зміст, закладений у конституційному тексті, але прямо нормативно не встановлений. Це підтверджує думку Ю. М. Оборотова, що «завдання герменевтичного тлумачення полягає в тому, щоб за одним смислом за допомогою метафор побачити інший, який народжується у процесі інтерпретації»[5].

Саме така інтерпретація, а не проста констатація конституційного тексту, має значення для належного правозастосування у правовій державі, яка функціонує на основі принципу верховенства права. У цьому сенсі під інтерпретацією мають на увазі певний клас розумових операцій, які полягають у виведенні з тексту прямо не зазначених у ньому значень. Інтерпретація в її герменевтичному розумінні можлива лише стосовно текстів, яким властива змістова подвійність: певна система значень артикульована у них (текстах) первинно і з огляду на це є очевидною, однак за цією очевидністю приховуєть-

[1] Рабинович П. М. Проблемы понимания в правовом регулировании / П. М. Рабинович // Правоведение. – 1988. – № 5. – С. 21–27.

[2] Бачинин В. А. Энциклопедия философии и социологии права / В. А. Бачинин. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2006. – С. 180.

[3] Там само.

[4] Гончаров В. В. До питання про функціональне тлумачення змісту юридичних норм / В. В. Гончаров // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. Вип. 50. – О. : Юридична літ-ра, 2009. – С. 275.

[5] Оборотов Ю. М. Герменевтика и метафора в правоведении / Ю. М. Оборотов // Науч. записки МГУ. – 2004. – № 1. – С. 129.

ся вторинна система значень, для якої перша є формою репрезентації[1]. Це твердження продовжує С. В. Шевчук, вказуючи, що «при тлумаченні конституційних нормативних положень треба знаходити «вторинні значення», які перебувають в органічному зв'язку з первинними позитивними положеннями», оскільки «сам термін «інтерпретація» походить із латинської мови (interpretatio) та означає «посередництво», а в разі інтерпретації конституційних положень – посередництво між текстом і реальністю як існуючою (позитивною), так і ідеальною, тобто такою, яка уявляється та є потенційним результатом втілення ідеалів конституціоналізму й конституційних принципів»[2].

Застосування герменевтичних прийомів, які надають можливість розшифрувати текст правової норми і врахувати правову ситуацію при її реалізації, сприяє адекватному сприйняттю змісту правової норми і правильній інтерпретації[3]. Це забезпечує «тривале життя» правоположенням, їх відповідність природному праву. Але герменевтичне дослідження не обмежується виключно формулюванням твердих (непохитних) правил, за допомогою яких можуть бути здійснені конкретні інтерпретації, а також розглядає питання про умови всього людського розуміння[4].

На пострадянському просторі І. А. Кравець був першим, хто запропонував вживати термін «конституційна герменевтика» саме для філософського і теоретико-правового тлумачення конституційних норм. Він же запропонував і визначення даного терміна: конституційна герменевтика – це мистецтво і теорія тлумачення норм конституції у процесі її реалізації та здійснення різних функцій органом конституційного правосуддя або органом судового нагляду, а також філософське і теоретико-правове обґрунтування й виявлення конституційного смислу і значення різних нормативно-правових актів, що потрапляють у сферу діяльності конституційної юстиції[5]. Серед ознак конституційної герменевтики І. А. Кравець виділяє такі:

1) амбівалентний характер: тлумачення конституційних норм має змішану політико-правову природу і здійснюється на фоні певного культурного й ідеологічного контексту, в зв'язку з цим результати конституційної інтерпретації завжди є вираженням певної правової політики;

2) багатогалузевий характер категорій, що застосовуються: оперування різними філософськими та правовими категоріями обумовлене широтою нормативного регулювання, здійснюваного Конституцією;

---

[1] Малинова И. П. Философия права (от метафизики к герменевтике) / И. П. Малинова. – Екатеринбург, 1995. – С. 82.

[2] Шевчук С. В. Способи тлумачення Конституції: порівняльний досвід / С. В. Шевчук // Конституція і конституціоналізм в Україні: вибіркові проблеми : зб. наук. праць членів Товариства конституційного права з нагоди десятої річниці Конституції України, Конституційного Суду України та самого Товариства / Відпов. ред. проф. П. Ф. Мартиненко і доц. В. М. Кампо. – К. : «Купріянова», 2007. – С. 36.

[3] Суслов В. В. Герменевтика и юридическое толкование / В. В. Суслов // Государство и право. – 1997. – № 6. – С. 115–118.

[4] Leyh Gregory. Toward a Constitutional Hermeneutics / Gregory Leyh // American Journal of Political Science. – 1988. – Vol. 32. – P. 372.

[5] Кравец И. А. Российский конституционализм: Проблемы становления, развития и осуществления / И. А. Кравец. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – С. 473.

3) ціннісна орієнтованість: у процесі конституційної інтерпретації виявляються взаємозв'язок і певна ієрархія конституційних цінностей;

4) теоретико-прикладний характер: у процесі конституційного тлумачення роз'ясняються загальні принципи та окремі норми не тільки для того, щоб уточнити або виявити смисл загальнообов'язкових положень, а й для індивідуалізації можливості їх застосування конкретними суб'єктами права у процесі їх діяльності;

5) спрямованість на підвищення ефекту дії та реалізації конституційних норм через структурування правового мислення, виявлення взаємозв'язків між текстом конституції, нормами різних галузей права, поведінкою і діяльністю різних суб'єктів права у процесі реалізації прав, свобод, обов'язків, повноважень[1].

Наявність писаної Конституції, що виконує функцію активного правового регулятора суспільних відносин, розходження між нормами Конституції та політико-правовою дійсністю, яке потребує пристосування конституційних правоположень до мінливих суспільних реалій, виникнення у суб'єктів права неоднозначного розуміння конституційних норм, яке може призвести до конституційних конфліктів, та прагнення забезпечити самій Конституції еволюційний шлях розвитку є тими обставинами, що обумовлюють необхідність судового тлумачення. Без розширеного, творчого тлумачення судом Конституція України ризикує залишитися програмним документом, який складається лише з позитивних норм (букви закону), в якому не враховуються конституційний дух, неписані конституційні норми та цінності, без чого Конституція не може слугувати дієвим інструментом обмеження державної влади[2]. Але тлумачення передусім спрямоване не на сам текст Конституції, а на тих суб'єктів, які будуть цим текстом користуватися. І. А. Кравець з цього приводу пише, що «офіційне тлумачення Конституції, здійснюване у вигляді нормативного та казуального тлумачення Конституційним Судом, створює нормативно-обов'язковий інтерпретаційний масштаб розуміння конституційних норм для різних суб'єктів права»[3].

Науковці по-різному визначають термін «тлумачення», вкладаючи у його зміст різну кількість елементів. Так, В. Й. Лучін визначає тлумачення як «вид правової діяльності Конституційного Суду, здійснюваний в особливій процедурі, спрямований на реалізацію норм Конституції, підвищення її авторитету, охорону її норм, запобігання конституційним правопорушенням (деліктам)»[4]. Виходячи із змісту статей 93, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України» В. Є. Скомороха доходить висновку, що «поняття офіційного тлума-

[1] Кравец И. А. Зазнач. праця. – С. 473–475.

[2] Шевчук С. В. Способи тлумачення Конституції: порівняльний досвід / С. В. Шевчук // Конституція і конституціоналізм в Україні: вибіркові проблеми : зб. наук. праць членів Товариства конституційного права з нагоди десятої річниці Конституції України, Конституційного Суду України та самого Товариства / Відпов. ред. проф. П. Ф. Мартиненко і доц. В. М. Кампо. – К. : «Купріянова», 2007. – С. 37.

[3] Кравец И. А. Зазнач. праця. – С. 491.

[4] Лучин В. О. Конституция Российской Федерации. Проблемы реализации / В. О. Лучин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – С. 534.

чення можна визначити як діяльність уповноваженого Конституцією органу, що полягає в з'ясуванні та роз'ясненні, офіційній інтерпретації положень, понять, формулювань Конституції та законів, а також результат цієї діяльності, викладений в акті тлумачення»[1]. В. П. Тихий розглядає тлумачення ще ширше – у двох аспектах: як *мету і результат* самостійної діяльності з інтерпретації Конституції і законів України у випадках спеціального звернення певних осіб та як *засіб* обґрунтування, аргументації рішень і висновків при розгляді справ[2].

Офіційне тлумачення може бути нормативним або казуальним. Нормативне (загальне) тлумачення здійснюється КСУ при вирішення справ про офіційне тлумачення Конституції та законів України за конституційними поданнями або конституційними зверненнями відповідних суб'єктів. Казуальне (індивідуальне) тлумачення здійснюється КСУ за конституційними поданнями відповідних суб'єктів при вирішенні конкретних справ щодо реалізації інших своїх повноважень. Вирішуючи конкретну справу, КСУ співвідносить норму Конституції з фактичними обставинами справи, даючи оцінку відповідності акта або дії суб'єкта конституційним положенням. Тому казуальне тлумачення не є цілеспрямованою діяльністю КСУ – в даному випадку інтерпретація Конституції здійснюється додатково – як «побічний» (у позитивному сенсі цього слова) ефект розгляду справи. Сам же розгляд справи має іншу мету. Це дозволило деяким науковцям наполягати на тому, що казуальне тлумачення є обов'язковим лише для фігурантів відповідної справи. Але таке твердження не має відображення у законодавстві. Акти КСУ безвідносно участі у справі є загальнообов'язковими на всій території України.

Інтерпретація здебільшого полягає в обґрунтуванні підсумкової правової позиції, її доведенні. Розкриття смислу правоположень може відбуватися через аналіз правил мови, якою вони сформульовані, через аналіз системних зв'язків, що пов'язують норми між собою, через дослідження закономірностей їх функціонування та їх історичного походження. Перелічені форми розкриття смислу норм відповідають певним способам тлумачення – мовному, системному, телеологічному, історичному. Їх виокремлення має лише теоретичне значення, оскільки на практиці вони застосовуються нерозривно.

Мовний (граматичний, семантичний, філологічний) спосіб тлумачення базується на застосуванні правил синтаксису, пунктуації, морфології. Знання сучасної мови та володіння юридичною технікою у поєднанні дають можливість інтерпретатору виявити сутність норми через загальні правила побудови речення, словосполучення, слова. Цей спосіб полягає у виявленні значення слів, словосполучень, розділових знаків, сполучників у контексті статті нормативного акта або акта в цілому. Прикладом тут може слугувати відомий вираз «Стратити не можна помилувати» – від того, де саме тут буде стояти кома, залежить життя людини.

---

[1] Скомороха В. Є. Конституційна юрисдикція в Україні: проблеми теорії, методології і практики / В. Є. Скомороха. – К. : МП «Леся», 2007. – С. 420–421.

[2] Тихий В. Правотлумачення Конституційним Судом України та правова природа його рішень / В. Тихий // Вісник Конституційного Суду України. – 2001. – № 1. – С. 62–71.

Практика сформувала низку правил здійснення мовного тлумачення. А. Черданцев[1] вказує на такі з них:

1) словам і виразам слід надавати те значення, яке вони мають у літературній мові. Надання словам іншого значення, яке відрізняється від загальновживаного, має бути обґрунтованим, доведеним за допомогою інших способів тлумачення або випливати з легальних дефініцій;

2) якщо законодавець за допомогою легальної дефініції або в інший спосіб визначив термін, то саме у цьому значенні його слід застосовувати;

3) значення терміна, встановлене законодавцем для даної галузі права, не можна поширювати без достатніх підстав на інші галузі;

4) якщо у законі не дається визначення терміна, то йому слід надавати смисл, в якому він застосовується в юридичній науці та практиці;

5) неприпустимо ідентичним формулюванням одного й того самого закону надавати різне значення, якщо це не випливає із самого закону;

6) є неприпустимим таке тлумачення, за якого окремі слова закону трактувалися б як зайві.

Системний метод ґрунтується на такій властивості правових норм, як системність. Норма права існує не окремо, а у тісному логічному взаємозв'язку з іншими нормами і правовими інститутами. Виявлення такого зв'язку шляхом зіставлення норм та винайдення системоутворюючих чинників – основна мета системного тлумачення.

За такого способу тлумачення визначається місце правової норми в інституті, галузі, системі права. Крім того встановлюється, які інші норми права логічно пов'язані з цією нормою, і через зміст цих норм уточнюється (тлумачиться) зміст норми, яка інтерпретується. Ю. М. Тодика з цього приводу застерігав, що «одержані в процесі конкретизації окремої конституційної норми результати не повинні суперечити змісту інших конституційних норм або Конституції України в цілому»[2]. Конституція є єдиним документом, тому перед КСУ при інтерпретації Конституції завжди стоїть завдання тлумачити кожну конституційну норму в її системному зв'язку з іншими нормами, оскільки всі вони тісно взаємопов'язані і тільки в системній єдності забезпечують реалізацію Конституції як нормативно-правового акта, що відіграє особливу роль у національній правовій системі України.

Системне тлумачення також передбачає додержання певних правил:

1) норма тлумачиться у прямому зв'язку з легальними дефініціями, які розкривають зміст застосованих у нормі термінів;

2) враховується зв'язок загальних і спеціальних норм: спеціальні норми обмежують сферу дії загальних норм, встановлюють винятки з неї, а в разі суперечності загальної та спеціальної норм застосовуються спеціальні. Так, Законом «Про об'єднання громадян» (ст. 15) для створення політичної партії передбачена необхідність збору однієї тисячі підписів, а за Законом «Про по-

[1] Черданцев А. Ф. Толкование права / А. Ф. Черданцев // Общая теория государства и права : акад. курс в 2 т.– М., 1998. – Т. 2. Теория права. – С. 328–329.

[2] Тодика Ю. М. Способи тлумачення Конституції і законів України Конституційним Судом / Ю. М. Тодика // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 2 (25). – С. 55.

літичні партії в Україні» (ст. 10) – десяти тисяч. Оскільки норми Закону «Про політичні партії в Україні» щодо регулювання створення політичних партій є спеціальними, застосовуються саме вони;

3) враховуються положення відсилочних статей, оскільки із самої бланкетної статті видно, що норма в ній сформульована не повністю.

Логічне тлумачення передбачає процес мислення, за якого за допомогою логічних прийомів інтерпретатор оперує самою нормою права, не звертаючись до інших засобів тлумачення. У такий спосіб загальному абстрактному змісту норми надається більш розгорнутий характер, наближений то конкретних життєвих обставин. Логічний спосіб тлумачення включає такі прийоми, як логічний аналіз понять, висновки за аналогією, висновки від протилежного тощо.

Функціональний спосіб тлумачення неможливий без знання чинників та умов, у яких функціонує та застосовується правова норма, тому обґрунтованим є звернення до політичних оцінок та аргументів, правосвідомості та моралі тощо. Значення цього способу тлумачення збільшується при додержанні динамічного підходу до тлумачення конституційних норм.

При застосуванні телеологічного способу тлумачення інтерпретатор намагається з'ясувати, яка мета переслідувалася правотворцем при прийнятті відповідної норми. Ю. М. Тодика наголошував, що в даному випадку «ставляться не тільки тактичні, а й стратегічні завдання унормування відповідного блоку суспільних відносин, не тільки тимчасові, а й перспективні цілі і завдання. Усе це необхідно враховувати для того, щоб не спотворити волю законодавця»[1].

Телеологічний спосіб тлумачення серед іншого пов'язаний з проблемою меж офіційного тлумачення. Відомо, що метою офіційного тлумачення КСУ Конституції та законів України є встановлення їх однозначного та правильного розуміння та застосування на всій території держави. З цього приводу виникає питання, яке саме розуміння норми має бути встановлено: те, яке вкладав у неї законодавець (конституцієдавець), або той сенс, якого набула норма в контексті сучасних соціальних відносин? Так, М. В. Тесленко вважає, що при тлумаченні з'ясування змісту закону означає розкриття волі законодавця, матеріалізованої у правовому приписі. Завдання тлумачення полягає не у визначенні змісту правового припису, а в розкритті цього змісту і його роз'ясненні[2]. В. Я. Тацій та Ф. Г. Бурчак зазначали, що «закон треба розуміти так, як він написаний, сформульований, а не так, як думав той, хто його написав»[3].

Це нагадує давню суперечку між суддями Верховного Суду США, частина яких належить до «сучасників», а інша – до «оригіналістів». Сучасники наполягають на тому, що конституційний текст повинен мати сучасне звучання, а оригіналісти схильні здійснювати тлумачення виходячи з граматичного та

[1] Тодика Ю. М. Зазнач. праця. – С. 56.

[2] Тесленко М. В. Судебный конституционный контроль в Украине / М. В. Тесленко. – К. : Ин-т государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины, 2001. – С. 147–148.

[3] Тацій В. Я. Завдання правової науки у світлі реалізації Конституції України / В. Я. Тацій, Ф. Г. Бурчак // Вісник Академії правових наук України. – 1997. – № 4 (11). – С. 6.

філологічного значення конституційних положень у період прийняття Конституції США. С. В. Шевчук наводить приклад стосовно цих двох підходів через тлумачення терміна «гроші», які за часів прийняття Конституції США не сприймалися як асигнації, кредитні картки тощо, а лише як монети. Оригіналістські позиції в даному випадку виглядають абсурдними, але слід визнати, що у деяких специфічних випадках дійсно необхідне повернення до первісного значення конституційних термінів[1].

Отже, абсолютизувати один із підходів не можна. З цього приводу В. Копєйчиков займав компромісну позицію: у науковому спорі щодо того, якою є мета тлумачення правових норм (чи хочемо ми за допомогою тлумачення визначити, що саме хотів затвердити законодавець, встановлюючи певну правову норму, чи намагаємося з'ясувати виключно зміст, суть цього закону, те, що він передбачає у дійсності), він вважав важливим і перше, і друге, оскільки закон, відповідна норма закону можуть бути дійсно дієвими лише у тому разі, коли і перша, і друга позиції збігатимуться[2].

Отже, питання меж конституційного тлумачення єдиним органом конституційної юрисдикції є таким, що постійно викликає наукові спори. Одні дослідники вважають, що КСУ не має права виходити за межі Конституції України при інтерпретації її положень, інакше він стане порушником Конституції. На їх переконання, КСУ може лише тлумачити норми Конституції та законів України, а не бути законодавцем – він не може модифікувати норму ані при нормативному, ані при казуальному тлумаченні. За такою точкою зору, КСУ не може вносити нічого нового до норми, яку тлумачить, оскільки в іншому разі він перебирає на себе законодавчу функцію, що неприпустимо. В. Я. Тацій та Ю. М. Тодика зазначали, що «завдання єдиного органу конституційної юрисдикції – не модифікувати за допомогою своїх рішень норми конституції і законів, а виявляти їх реальний зміст, не виправляти конституційні приписи, а тільки тлумачити їх»[3]. На противагу цим аргументам, Голова Конституційного Суду РФ у відставці В. А. Туманов заявляв: «кожного разу, коли йдеться не про елементарні способи тлумачення (наприклад логічний, семантичний), воно, очевидно, не залишає норму у первісному вигляді і може досить істотно модифікувати її. Як кваліфікувати подібні «поповнювальні тлумачення» – питання спірне. Проте коли тлумачення не привносить у розуміння норми нічого нового, то для чого воно потрібне взагалі?»[4].

В. Й. Лучін вважає неприпустимим під виглядом тлумачення піддавати Конституцію своєрідній ревізії, створювати норми, що мають властивості конституційних. Навпаки, тлумачення Конституції покликане протидіяти

[1] Шевчук С. Концепція «суддівського активізму» у контексті судової правотворчості [Електронний ресурс] / С. Шевчук // Юридичний журнал. – 2008. – № 12. – Режим доступу : www.justinian.com.ua/print.php?id=3096.

[2] Копєйчиков В. В. Теоретичні і практичні питання тлумачення конституції / В. В. Копєйчиков // Вісник Академії правових наук України. – 1996. – № 7. – С. 67.

[3] Тацій В. Я. Межі тлумачення Конституційним Судом Конституції і законів України / В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика // Вісник Конституційного Суду України. – 2002. – № 2. – С. 62.

[4] Интервью бывшего Председателя Конституционного Суда Российской Федерации Туманова В. А. журналу «Государство и право» // Государство и право. – 1995. – № 9. – С. 6–7.

спробам відійти на практиці від точного смислу конституційних норм. При цьому воно не створює нових норм, а лише розкриває смисл, закладений у положенні Конституції, яке тлумачиться… Результат тлумачення має бути тотожним смислу конституційної норми[1]. Н. М. Колосова навіть вбачає у будь-якому відхиленні від об'єктивності в процесі офіційного тлумачення можливість створення реальної загрози конституційній безпеці[2].

Отже, правова природа інтерпретаційної діяльності КСУ має полягати у виявленні правової та фактичної сутності нормативно-правових актів та їх складових, а не в їх доповненнях або змінах.

КСУ як єдиний орган конституційної юрисдикції, що здійснює судовий нормоконтроль і тлумачення Конституції та законів України, покликаний своєю діяльністю забезпечувати верховенство Конституції України на всій території держави – охороняти Конституцію, гарантувати конституційну законність. Функціональне призначення рішень КСУ про офіційне тлумачення Конституції та законів України – це юридичний засіб забезпечення їх правильного та однозначного розуміння та застосування, а отже – вагомий засіб забезпечення конституційної безпеки, оскільки впливає на правову систему в цілому.

Суб'єктами права на конституційне подання/звернення щодо офіційного тлумачення норм Конституції та законів України є широке коло осіб: Президент України, не менш як 45 народних депутатів України, Уповноважений Верховної Ради з прав людини, Верховний Суд України, Кабінет Міністрів України, інші органи державної влади, Верховна Рада АР Крим, органи місцевого самоврядування (суб'єкти подання), громадяни України, іноземці, особи без громадянства та юридичні особи (суб'єкти звернення). Отже, КСУ дає офіційне тлумачення за відповідними клопотаннями органів публічної влади, фізичних та юридичних осіб.

Для подання такого клопотання передбачені спеціальні підстави. Законом «Про Конституційний Суд України» встановлено, що підставою для конституційного подання щодо офіційного тлумачення Конституції та/або законів України є практична необхідність у з'ясуванні або роз'ясненні, офіційній інтерпретації положень Конституції та законів України (ст. 93). При цьому не встановлено конкретних обставин, на які суб'єкт конституційного подання може посилатися для обґрунтування практичної необхідності у тлумаченні. Отже, суб'єкт обґрунтовує таку необхідність будь-якими фактами та обставинами, а КСУ визнає їх достатніми або такими, що не є підставою для відкриття провадження у справі.

Суб'єкти конституційного звернення до КСУ щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України для розгляду відповідної справи КСУ мають обґрунтувати наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами, іншими органами державної влади. При

[1] Лучин В. О. Конституция Российской Федерации. Проблемы реализации / В. О. Лучин.– М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – С. 537.

[2] Колосова Н. М. Конституционная ответственность в Российской Федерации / Н. М. Колосова. – М. : Городец, 2000. – С. 150.

цьому таке неоднозначне застосування норм, на переконання суб'єкта звернення, має призводити до порушення або порушувати його конституційні права та свободи (ст. 94 Закону). Отже, на відміну від підстави для конституційного подання, підстава для конституційного звернення Законом про КСУ чітко визначена – нею є неоднозначність застосування норм права, яка призводить до порушення прав і свобод суб'єкта звернення. КСУ в Ухвалі від 16.11.2006 р. № 13-у визначив таку неоднозначність як ситуацію, «коли одна й та сама норма правового акта застосовується органами державної влади по-різному за однакових обставин. Відмінність судових рішень, пов'язаних із наявністю різних обставин, а не різним застосуванням одних і тих же правових норм, не може вважатися неоднозначним застосуванням Конституції та законів України».

Об'єктом офіційного тлумачення КСУ є положення чинних Конституції і законів України незалежно від того, прийняті вони до чи після набуття чинності Конституцією України.

Функції конституційного нормоконтролю і тлумачення Конституції та законів перебувають у прямому зв'язку: без інтерпретації конституційної норми реалізація нормоконтролю неможлива, оскільки перевірити, чи відповідає оскаржуваний акт Конституції, можливо лише за умови розкриття смислу та змісту конституційної норми. Крім того положення оскаржуваного акта також тлумачаться у світлі конституційних норм і принципів, а отже, тлумачення конституційних норм зумовлює необхідність інтерпретації законів та інших правових актів, чия конституційність поставлена під сумнів суб'єктом конституційного звернення. Конституційні норми, як правило, не деталізовані у конституційному тексті, а розкриваються у поточному законодавстві. Тому при тлумаченні норм Конституції КСУ може звертатися до норм законів, що конкретизують конституційні правоположення, і, якщо ці норми не суперечать Конституції України, визначати через них зміст окремих конституційних правоположень. У протилежному випадку, якщо КСУ визначатиме зміст конституційної норми через неконституційну норму закону або норму закону, конституційність якої не визначено, він поставить норму закону за юридичною силою вище за норму Конституції України.

Виходячи з ідеї необхідності раціональної організації суспільних відносин КСУ намагається встановити зв'язок між текстом Конституції України та розмаїттям економічних, соціальних, етнічних і політичних інтересів. При цьому він, не змінюючи тексту Конституції, фактично удосконалює зміст конституційних положень через офіційне тлумачення, базуючись, як правило, на наукових уявленнях про природне право, його принципи, форми і способи реалізації тощо. Він усуває невизначеність термінів, зменшує неузгодженість окремих положень Конституції та законів, вкладає у конституційну дефініцію науковий зміст.

Конституційна інтерпретація здійснюється у кількох сферах: 1) офіційне нормативне тлумачення Конституції України; 2) тлумачення, здійснюване при перевірці конституційності нормативних актів, публічних (внутрішніх та міжнародних) договорів; 3) інтерпретація конституційних норм при вирішен-

ні спорів про компетенцію між органами публічної влади; 4) тлумачення конституційних норм при розгляді скарг на порушення законом конституційних прав та свобод громадян і перевірці конституційності законів за запитами судів; 5) тлумачення законів України.

Перед процесом інтерпретації законів України або їх окремих положень КСУ має дослідити питання їх відповідності Конституції України, оскільки, будучи визнаним неконституційним, закон втрачає юридичну силу та не підлягає тлумаченню. Юридичну діяльність щодо інтерпретації норм Конституції та законів України КСУ здійснює за зверненнями певних суб'єктів у встановленому законом процедурному порядку та виражає в особливій формі – в інтерпретаційних актах (тобто в рішеннях, ухвалення яких має відповідні юридичні наслідки).

Вперше термін «інтерпретаційний акт» до актів тлумачення правових норм вжив П. О. Недбайло, визначивши їх окремим різновидом правових актів, юридичним засобом правильного та ефективного застосування правових норм[1]. Такої самої позиції дотримується В. П. Тихий, визначаючи рішення КСУ про нормативне тлумачення як інтерпретаційні акти[2]. Нормативний зміст цих актів, на думку В. Тихого, зумовлений тим, що вони містять норми-роз'яснення. Але цей автор не відносить акти про нормативне тлумачення до розряду нормативно-правових актів, оскільки головною функцією останніх є встановлення нових норм права або скасування чи зміна раніше прийнятих, а інтерпретаційні акти такої функції не виконують. Натомість, акти КСУ про визнання нормативно-правових актів неконституційними, на його думку, можуть вважатися нормативно-правовими. І той, й інший вид актів КСУ С. В. Шевчук відносить до актів судової правотворчості як особливого виду правотворчості, який є процесом здійснення судовою владою правотворчої функції у поєднанні з її правозастосовною та інтерпретаційною функціями при розгляді конкретної справи, результатом якої є правоположення, що містяться у сформульованій судом мотивувальній частині рішення, мають обов'язкову силу не тільки для сторін у справі, а й для інших суб'єктів права відповідно до закону, або в силу принципу ієрархічності судової системи (обов'язковість рішень вищих судів для нижчих), або в силу їх переконливості при розгляді аналогічних справ[3].

Рішення КСУ, які містять тлумачення, поширюють свою дію на завчасно не обмежене число суспільних відносин; вони розраховані на застосування кожного разу, коли виникають обставини, передбачені конституційною нормою. Однак вони не містять нових правових норм, і тому зміст рішень про тлумачення не може бути відокремлений від змісту конституційної норми, яка

[1] Недбайло П. Е. Применение советских правовых норм / П. Е. Недбайло. – М., 1960. – С. 488.

[2] Тихий В. П. Правотлумачення Конституційним Судом України та правова природа його рішень / В. П. Тихий // Вісник Конституційного Суду України. – 2001. – № 1. – С. 65–67.

[3] Шевчук С. Концепція «суддівського активізму» у контексті судової правотворчості [Електронний ресурс] / С. Шевчук // Юридичний журнал. – 2008. – № 12. – Режим доступу : pwww.justinian.com.ua/print.php?id=3096.

тлумачилася. Рішення КСУ про тлумачення може стати підставою для судового оскарження в судах загальної юрисдикції відповідних рішень та дій, якщо при їх ухваленні суб'єкти керувалися неправильною інтерпретацією своїх прав та/або повноважень.

Зміст рішень КСУ про тлумачення складають відповідні правові позиції. Т. О. Цимбалістий зауважує, що правовою позицією можна вважати тільки ту частину рішення чи висновку КСУ, в якій міститься правовий висновок, викладається правове розуміння КСУ положень чи принципів, встановлених у Конституції та законах України[1]. Однак неабияке значення для правозастосування має не лише кінцевий результат розгляду Судом справ, віднесених до його компетенції, а й з'ясування засад, з яких він КСУ при прийнятті відповідних актів, його аргументація, мотивування ним своїх рішень. Тому під правовими позиціями КСУ слід розуміти не лише остаточний варіант його рішення (резолютивну частину), а й систему правових аргументів, які використовувалися для його обґрунтування, уявлення КСУ про сутність розглядуваної ним проблеми і висновки, до яких він доходив при її вирішенні.

По суті, правові позиції КСУ є формою і результатом інтерпретації ним Конституції і законів України. Така інтерпретація здійснюється не лише в межах конституційного провадження щодо офіційного тлумачення Конституції і законів України, а й у справах про конституційність правових актів, а також при здійсненні КСУ інших своїх повноважень[2].

Отже, змістом офіційного тлумачення КСУ Конституції та законів України є їх конкретизація, уточнення, деталізація. Це є інтерпретаційні норми, в яких містяться приписи щодо того, як розуміти той чи інший термін, вираз або правову норму в цілому, як її застосовувати. Це є нормативні тлумачення, нормироз'яснення – вони сприяють правильній реалізації Конституції та законів України і в цьому розумінні є допоміжними правилами. Їх допоміжний характер дістає вияв у тому, що вони не можуть бути застосовані окремо від положень, що тлумачилися, вони діють лише разом з ними. Крім того правозастосовні акти не можуть ґрунтуватися на цих роз'ясненнях – а лише на положеннях Конституції та законів, які роз'яснювалися, оскільки при вирішенні конкретних справ необхідно посилатися на правові норми як на юридичні підстави для виникнення, зміни або припинення правовідносин і лише додатково – на їх офіційні роз'яснення, надані КСУ. Визнаючи за інтерпретаційними актами обов'язковий та загальнодержавний характер, В. О. Гергелійник також визначає їх такими, що мають допоміжний характер, оскільки вони можуть бути застосовані лише у зв'язку із застосуванням відповідної норми[3].

Однак існує думка, що інтерпретаційні акти мають самостійне значення, їх зміст повністю присвячений роз'ясненню змісту правових норм, вони відби-

[1] Цимбалістий Т. О. Конституційна юстиція в Україні : навч. посіб. / Т. О. Цимбалістий. – К. : Центр навчальної літератури, 2007. – С. 154.

[2] Там само. – С. 153.

[3] Гергелійник В. О. Правові проблеми становлення і функціонування конституційної юстиції України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.02 / В. О. Гергелійник. – К. : Науковий світ, 2000. – С. 9–14.

вають результати нормативних узагальнень юридичної практики[1]. Більше того, наприклад, В. Є. Скомороха вважає, що «правова позиція, сформульована конституційним судом під час офіційного тлумачення, може зберігати своє значення і після скасування акта, який тлумачився, або ж стати правовою основою для прийняття нового акта»[2]. Прийняття на основі рішення конституційного суду нових актів іншими органами не викликає заперечень – це нормальна практика, конституційний суд може навіть прямо звернути увагу відповідного органу на необхідність прийняття акта. Але В. Є. Скомороха, на жаль, не пояснив своєї позиції щодо зберігання інтерпретаційним актом свого значення після скасування акта, що тлумачився. Така думка є неприйнятною, оскільки правова позиція щодо тлумачення норми права втрачає чинність одночасно із зміною або скасуванням цієї норми права.

Офіційне тлумачення Конституції та законів України КСУ має «зворотну силу». Її межі визначаються моментом набуття чинності відповідними положеннями Конституції та законів, оскільки у період дії правової норми, яка не змінювалася, її зміст залишається незмінним, а офіційним тлумаченням встановлюється той смисл, який вклав у неї законодавець. Тому норми права мають саме той зміст, що розкрито офіційним тлумаченням, і повинні застосовуватися відповідно даному змісту. З цього випливає, що підзаконні акти застосування, які не відповідають офіційному тлумаченню відповідних положень Конституції або законів, підлягають скасуванню. Саме тому офіційне тлумачення важливе для подальшої нормотворчості відповідних суб'єктів, правозастосовної практики.

На думку Б. Ебзеєва, офіційний характер абстрактних тлумачень конституційних судів полягає в тому, що їх надають спеціально уповноважені Конституцією органи, вони містяться у спеціальному акті суду та є обов'язковими для всіх суб'єктів права. Саме це надає офіційному тлумаченню значення нормативного: воно стає невід'ємною частиною інтерпретованих положень Конституції[3]. Однак юридична сила інтерпретаційних актів не може бути прирівняна до сили нормативно-правових актів, що були предметом тлумачення. Більше того, інтерпретаційний акт залишається в силі допоки діє акт, що тлумачився. Зміна або скасування нормативно-правового акта, за яких втрачає юридичну силу норма, що тлумачилася, тягнуть втрату юридичної сили, значення та дії інтерпретаційного акта. Саме у такий спосіб парламент може долати правові позиції КСУ.

Для сучасної юридичної практики важливе значення має положення, згідно з яким рішення КСУ є остаточними і не підлягають оскарженню. Це унікальна

[1] Загальна теорія держави і права / за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Х. : Право, 2002. – С. 381.

[2] Скомороха В. Є. Конституційна юрисдикція в Україні: проблеми теорії, методології і практики / В. Є. Скомороха. – К. : МП «Леся», 2007. – С. 436.

[3] Эбзеев Б. С. Рассмотрение дел о толковании Конституции Российской Федерации / Б. С. Эбзеев // Федеральный конституционный закон «О Конституционном Суде Российской Федерации». – М. : Юрид. лит-ра, 1996. – С. 319.

правова ситуація, коли акти окремого органу мають у правовій системі особливий статус, – таких властивостей немає у інших видів правових актів. Тому завжди актуальною буде проблема якості цих рішень, недопущення помилок у тлумаченні, оскільки такі помилки дуже важко виправити в звичайному режимі, а, як правило, – лише через внесення змін до Конституції та законів України.

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ

Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України
28 червня 1996 року

(Із змінами і доповненнями, внесеними Законами України
від 8 грудня 2004 року № 2222-IV,
від 1 лютого 2011 року № 2952-VI)

(Закон України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV визнано таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), у зв'язку з порушенням конституційної процедури його розгляду та прийняття і втрачає чинність з дня ухвалення Рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 року № 20-рп/2010)

Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей, виражаючи суверенну волю народу, спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення, дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, піклуючись про зміцнення громадянської злагоди на землі України, прагнучи розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу, усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями, керуючись Актом проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, схваленим 1 грудня 1991 року всенародним голосуванням, приймає цю Конституцію – Основний Закон України.

Конституція України, прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 року від імені Українського народу, є вираженням його суверенної волі (преамбула Конституції України).

(п. 4.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2005 від 5 жовтня 2005 року (справа про здійснення влади народом)).

Чинна Конституція України прийнята Верховною Радою України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей (преамбула Конституції України). Тобто при прийнятті 28 червня 1996 року Конституції України суверенна воля народу була опосередкована Верховною Радою України.

(п. 4.3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2005 від 5 жовтня 2005 року (справа про здійснення влади народом)).

Преамбула Конституції України виходить з широкого розуміння поняття «відповідальність». У ній зазначено, що Верховна Рада України, здійснюючи

установчу владу Українського народу і від його імені приймаючи Конституцію України, усвідомлює свою відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями.

(абз. 2 п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 7-рп/2001 від 30 травня 2001 року (справа про відповідальність юридичних осіб)).

Р о з д і л I

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ

Розділ «Загальні засади» включає у свій зміст правові норми, які у своїй сукупності складають конституційно-правовий інститут основ конституційного ладу України, оскільки містять базові конституційні цінності, що перебувають під особливим правовим захистом. Норми даного розділу Конституції України мають загальний характер і здебільшого отримують продовження в нормах інших розділів Конституції України.

Стаття 1. Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава.

Конституція України проголосила Україну соціальною державою. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (статті 1, 3 Конституції України).

Принципи соціальної держави втілено також у міжнародних актах – Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права та Європейській соціальній хартії. Зокрема, згідно зі статтею 22 Загальної декларації прав людини кожна людина як член суспільства має право на соціальне забезпечення, а також на реалізацію необхідних для підтримки її гідності й вільного розвитку особистості прав у економічній, соціальній і культурній сферах за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави.

Згідно з Конституцією України ознаками України як соціальної держави є соціальна спрямованість економіки, закріплення та державні гарантії реалізації соціальних прав громадян, зокрема їх прав на соціальний захист і достатній життєвий рівень (статті 46, 48), тощо. Це зобов'язує державу відповідним чином регулювати економічні процеси, встановлювати і застосовувати справедливі та ефективні форми перерозподілу суспільного доходу з метою забезпечення добробуту всіх громадян.

(п. 4.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 1-рп/2005 від 17 березня 2005 року (справа про надання допомоги по тимчасовій непрацездатності)).

Україна є правовою державою (стаття 1 Конституції України), в якій права і свободи людини і громадянина захищаються судом (стаття 55). Право на судовий захист забезпечується конституційними гарантіями здійснення правосуддя судами, утвореними на підставі Конституції України та у визначеному законом порядку. При цьому, згідно з частиною другою статті 8 Основного Закону України, закони приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.

(п. 4.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 20-рп/2003 від 11 грудня 2003 року (справа про Касаційний суд України)).

Україна є правовою державою (стаття 1 Конституції України), а в правовій державі існує сувора ієрархія нормативних актів, відповідно до якої постанови та інші рішення органів виконавчої влади мають підзаконний характер і не повинні викривляти сутність і зміст законів.

(п. 4.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 9-рп/2001 від 19 червня 2001 року (справа щодо стажу наукової роботи)).

Стаття 2. Суверенітет України поширюється на всю її територію.

Україна є унітарною державою.

Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканною.

Стаття 2 Конституції України встановлює, що суверенітет України поширюється на всю її територію. Це є конституційним закріпленням територіального верховенства України.

(п. 1.4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 1-рп/2003 від 16 січня 2003 року (справа про Конституцію Автономної Республіки Крим)).

Згідно з пунктом 13 частини першої статті 92 Конституції України територіальний устрій України визначається виключно законами України, що є однією з важливих гарантій єдності і цілісності державної території України (частина третя статті 2). Це означає, що правовий режим адміністративно-територіальних одиниць як окремих складових адміністративно-територіального устрою України (в тому числі визначення порядку утворення, ліквідації, зміни меж районів у містах) повинен визначатися законами України.

(п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 11-рп/2001 від 13.07.2001 р. (справа про адміністративно-територіальний устрій)).

Стаття 3. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Конституція України закріпила принцип відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, який проявляється передусім у конституційному визначенні обов'язків держави (статті 3, 16, 22). Така відповідальність не зводиться лише до політичної чи моральної відповідальності публічної влади перед суспільством, а має певні ознаки юридичної відповідальності як застосування заходів публічно-правового (в даному випадку – конституційно-правового або міжнародно-правового) характеру до держави та її органів за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків. Зокрема, стаття 55 Конституції України надає кожному право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатись за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, а стаття 152 Конституції України зобов'язує державу відшкодовувати матеріальну чи моральну шкоду, завдану фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними. Відшкодовується також державою завдана безпідставним осудженням шкода у разі скасування вироку суду як неправосудного (стаття 62 Конституції України).

(п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 7-рп/2001 від 30 травня 2001 року (справа про відповідальність юридичних осіб)).

Відповідно до частини другої статті 3 Конституції України головним обов'язком держави є утвердження і забезпечення прав і свобод людини. Забезпечення прав і свобод, крім усього іншого, потребує, зокрема, законодавчого закріплення механізмів (процедур), які створюють реальні можливості для здійснення кожним громадянином прав і свобод.

(п. 3.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 22-рп/2004 від 24 грудня 2004 року (справа про особливості застосування Закону України «Про вибори Президента України»)).

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (частина друга статті 3 Конституції України). Держава різними правовими засобами забезпечує захист прав і свобод людини і громадянина в особі органів законодавчої, виконавчої і судової влади та інших державних органів, які здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України.

(п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2001 від 23 травня 2001 року (справа щодо конституційності статті 248[1] ЦПК України)).

Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Права й свободи людини і громадянина та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Суди як органи державної влади зобов'я-

зані своєчасно й дієво захищати ці права та свободи шляхом розгляду цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення.

(абз. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 року № 7 «Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина»).

Гарантуючи судовий захист з боку держави, Основний Закон України водночас визнає право кожного будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань (частина п'ята статті 55). Це конституційне право не може бути скасоване або обмежене (частина друга статті 22, стаття 64 Конституції України).

Одним із способів реалізації права кожного будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань у сфері цивільних та господарських правовідносин є звернення до третейського суду (абзац перший пункту 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України у справі про виконання рішень третейських судів від 24 лютого 2004 року № 3-рп/2004).

(п. 3.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 1-рп/2008 від 10 січня 2008 року (справа про завдання третейського суду)).

Однією з найважливіших умов визначеності відносин між людиною і державою є закріплення у статтях 3, 21 Конституції України принципу непорушності прав і свобод людини. Визнаючи людину найвищою соціальною цінністю, Основний Закон України встановлює перелік прав і свобод, гарантує і забезпечує їх захист, у тому числі від порушення з боку держави, її органів та посадових осіб. Зазначені права і свободи визначають міру можливої поведінки людини і громадянина, зокрема як власника, відображають певні межі цих прав та можливість користуватися благами для задоволення своїх інтересів.

(п. 4.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 2-рп/2005 від 24 березня 2005 року (справа про податкову заставу)).

Стаття 4. В Україні існує єдине громадянство. Підстави набуття і припинення громадянства України визначаються законом.

Стаття 5. Україна є республікою.

Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами.

Ніхто не може узурпувати державну владу.

Україна є республікою; носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади (частини перша, друга статті 5 Конституції України). Визначальне значення для функціонування демократичної держави, її республіканських засад

має встановлений Основним Законом України порядок формування органів державної влади, зокрема періодичність їх обрання та призначення.

(п. 3.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 8-рп/2009 від 28 квітня 2009 року).

Український народ відповідно до частин другої, третьої, четвертої статті 5 Конституції України є єдиним джерелом влади, яку він здійснює безпосередньо і не може бути ніким обмежений або позбавлений права висловлювати свою волю на всеукраїнському референдумі.

(абз. 4 п. 3.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 23-рп/2008 від 15 жовтня 2008 року (справа про проголошення Президентом України всеукраїнського референдуму за народною ініціативою)).

Положення «носієм суверенітету... є народ» закріплює принцип народного суверенітету, згідно з яким влада Українського народу є первинною, єдиною і невідчужуваною, тобто органи державної влади та органи місцевого самоврядування здійснюють владу в Україні, що походить від народу.

(абз. 3 п. 4.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2005 від 5 жовтня 2005 року (справа про здійснення влади народом)).

Установча влада по відношенню до так званих встановлених влад є первинною: саме в Конституції України визнано принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову (частина перша статті 6) та визначено засади організації встановлених влад, включно законодавчої. Прийняття Конституції України Верховною Радою України означало, що у даному випадку установча влада була здійснена парламентом.

(абз. 2 п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 4-зп від 3 жвтня 1997 року (справа про набуття чинності Конституцією України)).

Важливою складовою механізму здійснення влади народом є встановлені законодавцем виборчі системи, зміст яких має значення для характеру відповідного представницького мандата та особливостей функціонування інституту конституційної відповідальності в системі представницьких органів.

(п. 4.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 11-рп/2008 від 27 травня 2008 року).

Згідно зі статтею 5 Конституції України народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Це право реалізується, зокрема, через обрання на основі загального, рівного і прямого виборчого права народних депутатів України – конституційного складу Верховної Ради України (парламенту) – та Президента України.

(абз. 6 п. 6 мотивувальної частини Висновку Конституційного Суду України № 1-в/2002 від 16 жовтня 2002 року (справа щодо внесення змін до ста-

тей 81, 82, 85, 87, 89, 90, 94, 97, 98, 106, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 118, 122 Конституції України та доповнення її статтею 89[1])).

Конституція України прийнята Верховною Радою України від імені Українського народу (преамбула Конституції України), який відповідно до статті 5 Конституції України має виключне право визначати і змінювати конституційний лад в Україні. Це право не може бути узурповано державою, її органами або посадовими особами (там же). Отже, прийняття Конституції України Верховною Радою України було безпосереднім актом реалізації суверенітету народу, який тільки одноразово уповноважив Верховну Раду України на її прийняття. Це підтверджується пунктом 1 статті 85 Конституції України, яка не передбачає права Верховної Ради України на прийняття Конституції України, а також статтею 156 Конституції України, згідно з якою законопроект про внесення змін до розділів, які встановлюють засади конституційного ладу в Україні, після його прийняття у Верховній Раді України має затверджуватись всеукраїнським референдумом.

Логічним наслідком цих положень стало наділення повноваженням офіційного тлумачення Конституції України замість Верховної Ради України Конституційного Суду України як органу незалежної судової влади.

(п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 3-зп від 11 липня 1997 року (справа щодо конституційності тлумачення Верховною Радою України статті 98 Конституції України)).

На думку Конституційного Суду України, положення частини третьої статті 5 Конституції України треба розуміти так, що народ як носій суверенітету і єдине джерело влади може реалізувати своє право визначати конституційний лад в Україні шляхом прийняття Конституції України на всеукраїнському референдумі.

(абз. 4 п. 4.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2005 від 5 жовтня 2005 року (справа про здійснення влади народом)).

Чинна Конституція України прийнята Верховною Радою України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей (преамбула Конституції України). Тобто при прийнятті 28 червня 1996 року Конституції України суверенна воля народу була опосередкована Верховною Радою України. Із нормативно-правового змісту положень частин другої, третьої статті 5 Основного Закону України, за якими народ є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні та народові належить право визначати і змінювати конституційний лад в Україні, випливає, що народ має право приймати нову Конституцію України.

(абз. 3 п. 4.3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2005 від 5 жовтня 2005 року (справа про здійснення влади народом)).

Положення частини другої статті 5 Конституції України «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ» треба розуміти так, що в Україні вся влада належить народові. Влада народу є первинною, єдиною і не-

відчужуваною та здійснюється народом шляхом вільного волевиявлення через вибори, референдум, інші форми безпосередньої демократії у порядку, визначеному Конституцією та законами України, через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, сформовані відповідно до Конституції та законів України.

Результати народного волевиявлення у визначених Конституцією та законами України формах безпосередньої демократії є обов'язковими.

(п. 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2005 від 5 жовтня 2005 року (справа про здійснення влади народом)).

Положення частини третьої статті 5 Конституції України «право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами» треба розуміти так, що тільки народ має право безпосередньо шляхом всеукраїнського референдуму визначати конституційний лад в Україні, який закріплюється Конституцією України, а також змінювати конституційний лад внесенням змін до Основного Закону України в порядку, встановленому його розділом XIII.

Належне виключно народові право визначати і змінювати конституційний лад в Україні не може бути привласнене у будь-який спосіб державою, її органами або посадовими особами.

(п. 2 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2005 від 5 жовтня 2005 року (справа про здійснення влади народом)).

Конституція України забороняє узурпацію належного виключно народові права визначати і змінювати конституційний лад в Україні державою, її органами або посадовими особами. Узурпація означає, зокрема, привласнення переліченими суб'єктами права, яке передусім належить народові, вносити зміни до Конституції України у спосіб, який порушує порядок, визначений розділом XIII чинного Основного Закону України, в тому числі усунення народу від реалізації його права визначати і змінювати конституційний лад в Україні. Тому будь-які дії держави, її органів або посадових осіб, що призводять до узурпації права визначати і змінювати конституційний лад в Україні, яке належить виключно народові, є неконституційними і незаконними.

(п. 4.4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2005 від 5 жовтня 2005 року (справа про здійснення влади народом)).

Розглядаючи положення частини четвертої статті 5 Конституції України «ніхто не може узурпувати державну владу» у системному зв'язку з положеннями частин другої, третьої цієї статті, іншими положеннями Основного Закону України, Конституційний Суд України дійшов висновку, що узурпація державної влади означає неконституційне або незаконне її захоплення органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, громадянами чи їх об'єднаннями тощо.

Гарантією недопущення узурпації державної влади є, зокрема, закріплені Конституцією України принципи здійснення державної влади на засадах її по-

ділу на законодавчу, виконавчу та судову (частина перша статті 6) та положення, згідно з яким органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (частина друга статті 19). Про це йдеться і в Рішенні Конституційного Суду України у справі про фінансування судів від 24 червня 1999 року № 6-рп/99 (абзац перший пункту 2 мотивувальної частини).

(п. 4.5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2005 від 5 жовтня 2005 року (справа про здійснення влади народом)).

Положення частини четвертої статті 5 Конституції України «ніхто не може узурпувати державну владу» треба розуміти як заборону захоплення державної влади шляхом насилля або в інший неконституційний чи незаконний спосіб органами державної влади та органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, громадянами чи їх об'єднаннями.

(п. 3 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2005 від 5 жовтня 2005 року (справа про здійснення влади народом)).

Стаття 6. Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову.

Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України.

Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову (частина перша статті 6 Конституції України).

Поділ державної влади є структурною диференціацією трьох рівнозначних основних функцій держави: законодавчої, виконавчої, судової. Він відображає функціональну визначеність кожного з державних органів, передбачає не тільки розмежування їх повноважень, а й їх взаємодію, систему взаємних стримувань та противаг, які мають на меті забезпечення їх співробітництва як єдиної державної влади.

Принцип поділу державної влади набуває сенсу лише за тієї умови, коли всі органи державної влади діють у межах єдиного правового поля. Це означає, що органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією України межах і відповідно до законів України (частина друга статті 6 Конституції України). Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (частина друга статті 19 Конституції України).

Неухильне додержання органами законодавчої, виконавчої та судової влади Конституції та законів України забезпечує реалізацію принципу поділу влади і є запорукою їх єдності, важливою передумовою стабільності, підтримання громадського миру і злагоди в державі.

(п. 4.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України

№ 4-рп/2008 від 1 квітня 2008 року (справа про Регламент Верховної Ради України)).

У Конституції України визначено, що державна влада в Україні здійснюється на засадах поділу на законодавчу, виконавчу та судову (частина перша статті 6), та визначено механізм її здійснення (частина друга статті 6, частина друга статті 19). Основний Закон України встановив засади організації і діяльності судової влади та взаємодії між нею, законодавчою і виконавчою владою на підставі конституційно закріпленої системи стримувань і противаг.

(п. 3.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 34-рп/2009 від 22 грудня 2009 року (справа про призначення суддів на адміністративні посади)).

...конституційний лад демократичної, правової держави має одним з головних принципів здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Новелізація Конституції України положенням про можливість Верховної Ради України шляхом прийняття законів визначати власні повноваження як єдиного органу законодавчої влади не відповідала б закріпленому в частині першій статті 6 Конституції України принципу поділу влади. Організація і здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову не є самоціллю, а покликана забезпечувати права і свободи людини і громадянина. Це, зокрема, випливає зі змісту статті 3 Конституції України.

(п. 4.6.2 мотивувальної частини Висновку Конституційного Суду України № 1-в/2003 від 30 жовтня 2003 року (справа про внесення змін до статей 29, 59, 78 та інших Конституції України)).

Здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову означає, передусім, самостійне виконання кожним органом державної влади своїх функцій і повноважень. Це не виключає взаємодії органів державної влади, в тому числі надання необхідної інформації, участь у підготовці або розгляді певного питання тощо. Однак така взаємодія має здійснюватися з урахуванням вимог статей 6, 19 Конституції України, відповідно до яких органи державної влади зобов'язані діяти на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

(абз. 1 п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 17-рп/2004 від 18 листопада 2004 року (справа про Тимчасову спеціальну комісію Верховної Ради України)).

Метою функціонального поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову (стаття 6 Конституції України) є розмежування повноважень між різними органами державної влади та недопущення привласнення повноти державної влади однією з гілок влади.

(абз. 1 п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/99 від 24 червня 1999 року (справа про фінансування судів)).

Оскільки встановлення порядку сплати і розмірів податків і зборів є виключно прерогативою закону, права делегування законодавчої функції парламентом іншому органу влади (у даному випадку Кабінету Міністрів України) Основним Законом України не передбачено. Таке делегування порушує вимоги Конституції України, згідно з якими органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України, а органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (частина друга статті 6, частина друга статті 19 Основного Закону України).

(абз. 2 п. 3.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 14-рп/2010 від 20 травня 2010 року).

Згідно із конституційно-правовими засадами поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову (частина перша статті 6) та принципами конституційності, законності органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (частина друга статті 19). Хоча органи законодавчої, виконавчої та судової влади є самостійними у своїй діяльності в межах наданих їм повноважень, проте стабільність конституційного ладу досягається чіткою системою їх взаємостримувань і противаг. Поділ влади на законодавчу, виконавчу та судову передбачає їх тісну взаємодію, кінцевим результатом якої є досягнення конституційних цілей і завдань (забезпечення прав і свобод людини і громадянина, їх безпека, стабільність конституційного ладу тощо).

(абз. 2 п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 7-рп/2000 від 27 квітня 2000 року (справа про тимчасове виконання обов'язків посадових осіб)).

Здійснення Верховною Радою України свого конституційного повноваження звільняти Прем'єр-міністра України, Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України з посад без відповідного подання Президента України не суперечить конституційно-правовому принципу поділу державної влади в Україні, встановленому в частині першій статті 6 Конституції України, оскільки за такого розподілу повноважень між Президентом України та Верховною Радою України не порушується рівновага у системі стримувань і противаг, від чого залежить стабільність конституційного ладу.

(абз. 5 п. 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 12-рп/2007 від 11 грудня 2007 року (справа про порядок припинення повноважень членів Кабінету Міністрів України)).

Конституційний Суд України виходить з того, що засади здійснення державної влади в Україні за принципом її поділу на законодавчу, виконавчу і судову (частина перша статті 6 Конституції України) безпосередньо не стосу-

ються поділу повноважень, на якому грунтуються організація і діяльність Верховної Ради Автономної Республіки Крим і Ради міністрів Автономної Республіки Крим. Питання поділу повноважень між Верховною Радою Автономної Республіки Крим та Радою міністрів Автономної Республіки Крим регулюються Конституцією України (частина четверта статті 136), Законом України «Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим» (стаття 9), Конституцією Автономної Республіки Крим (частини третя, четверта статті 1, статті 26, 29, 35, 36, 38). Особливості повноважень, організації та діяльності органів Автономної Республіки Крим не можна пов'язувати з принципом поділу влади.

(абз. 1 п. 5.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 19-рп/2001 від 21 грудня 2001 року (справа щодо сумісності мандата депутата Верховної Ради АРК з іншими видами діяльності)).

Стаття 7. В Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування.

Функціонування і розвиток місцевого самоврядування є визначальним для будь-якої демократичної держави. Форми місцевого самоврядування у кожній державі зумовлюються її політичним, територіальним устроєм, історичними, національними, економічними та іншими ознаками.

Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою (стаття 1 Конституції України). Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування (частина друга статті 5 Конституції України). В Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування (стаття 7 Конституції України). Місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України (частина перша статті 140 Конституції України).

Ці конституційні положення свідчать про те, що Україна не тільки закріплює гарантії місцевого самоврядування в Конституції, а й визнає його як одну з фундаментальних засад демократичного устрою держави і суспільства. Система місцевого самоврядування у своїй основі визначається адміністративно-територіальним устроєм України.

(абзаци 1–3 п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 11-рп/2001 від 13 липня 2001 року (справа про адміністративно-територіальний устрій)).

Відповідно до статті 5 Конституції України народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. З цього конституційного положення у системному взаємозв'язку з положеннями статті 6 Конституції України про те, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову, випливає, що органи місцевого самоврядування не є органами державної влади, а місце-

ве самоврядування слід розглядати як форму здійснення народом влади, яка визнається і гарантується в Україні (стаття 7 Конституції України).

Конституція України (стаття 140) визначає місцеве самоврядування як право територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи. Такому конституційному змісту інституту місцевого самоврядування властиві принаймні дві найважливіші ознаки. Це – самостійність територіальної громади, органів місцевого самоврядування у вирішенні певного кола питань і те, що предметами відання місцевого самоврядування є не будь-які питання суспільного життя, а питання саме місцевого значення, тобто такі, які пов'язані передусім з життєдіяльністю територіальних громад. Перелік таких питань визначено у Конституції України та Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року.

(п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2002 від 26 березня 2002 року (справа про охорону трудових прав депутатів місцевих рад)).

В Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування (частина перша статті 7 Конституції України) як право територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України (частина перша статті 140 Конституції України). Основний Закон держави визначає загальні засади місцевого самоврядування в Україні (розділ XI), на основі та на виконання яких (частина друга статті 8) приймаються закони, що безпосередньо врегульовують питання організації місцевого самоврядування, формування, діяльності та відповідальності органів місцевого самоврядування (стаття 146). Законодавчому регулюванню підлягають і ті питання організації місцевого самоврядування, які безпосередньо не врегульовані Конституцією України.

(абз. 1 п. 4.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 11-рп/2008 від 27 травня 2008 року).

Стаття 8. В Україні визнається і діє принцип верховенства права.

Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.

Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується.

Відповідно до частини першої статті 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Верховенство права – це пануван-

ня права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України.

Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи. Справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню.

У сфері реалізації права справедливість проявляється, зокрема, у рівності всіх перед законом, відповідності злочину і покарання, цілях законодавця і засобах, що обираються для їх досягнення.

Окремим виявом справедливості є питання відповідності покарання вчиненому злочину; категорія справедливості передбачає, що покарання за злочин повинно бути домірним злочину. Справедливе застосування норм права – є передусім недискримінаційний підхід, неупередженість. Це означає не тільки те, що передбачений законом склад злочину та рамки покарання відповідатимуть один одному, а й те, що покарання має перебувати у справедливому співвідношенні із тяжкістю та обставинами скоєного і особою винного. Адекватність покарання ступеню тяжкості злочину випливає з принципу правової держави, із суті конституційних прав та свобод людини і громадянина, зокрема права на свободу, які не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Верховенство права, будучи одним з основних принципів демократичного суспільства, передбачає судовий контроль над втручанням у право кожної людини на свободу.

Суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує захист гарантованих Конституцією та законами України прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави.

(абзаци 2–5, 14, 15 п. 4.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 15-рп/2004 від 2 листопада 2004 року (справа про призначення судом більш м'якого покарання)).

Згідно з частиною третьою статті 8 Конституції України норми Конституції України є нормами прямої дії. Вони застосовуються безпосередньо неза-

лежно від того, чи прийнято на їх розвиток відповідні закони або інші нормативно-правові акти.

(абз. 2 п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 4-рп/2001 від 19 квітня 2001 року (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання)).

Конституційний Суд України, вирішуючи даний спір, виходить з того, що Конституція України має найвищу юридичну силу (частина друга статті 8 Конституції України). Верховенство конституційних норм поширюється на всі сфери державної діяльності, в тому числі і на законотворчий процес. Верховна Рада України, приймаючи закони, не має права допускати невідповідностей щодо будь-яких положень, прямо закріплених в Конституції України.

(абз. 4 п. 1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 7-зп від 23 грудня 1997 року (справа про Рахункову палату)).

Виходячи зі змісту частини першої статті 8 Конституції України охоронюваний законом інтерес перебуває під захистом не тільки закону, а й об'єктивного права у цілому, що панує у суспільстві, зокрема справедливості, оскільки інтерес у вузькому розумінні зумовлюється загальним змістом такого права і є його складовою.

Більше того, види і зміст охоронюваних законом інтересів, що перебувають у логічно-смисловому зв'язку з поняттям «права», як правило, не визначаються у статтях закону, а тому фактично є правоохоронюваними.

(абзаци 1, 3 п. 3.4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 18-рп/2004 від 1 грудня 2004 року (справа про охоронюваний законом інтерес)).

Відповідно до ст. 8 Конституції в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституційні права та свободи людини і громадянина є безпосередньо діючими. Вони визначають цілі і зміст законів та інших нормативно-правових актів, зміст і спрямованість діяльності органів законодавчої та виконавчої влади, органів місцевого самоврядування і забезпечуються захистом правосуддя.

Виходячи із зазначеного принципу та гарантування Конституцією судового захисту конституційних прав і свобод судова діяльність має бути спрямована на захист цих прав і свобод від будь-яких посягань шляхом забезпечення своєчасного і якісного розгляду конкретних справ. При цьому слід мати на увазі, що згідно зі ст. 22 Конституції закріплені в ній права і свободи людини й громадянина не є вичерпними.

(п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України № 9 від 1 листопада 1996 року «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя»).

Оскільки Конституція України, як зазначено в її ст. 8, має найвищу юридичну силу, а її норми є нормами прямої дії, суди при розгляді конкретних справ мають оцінювати зміст будь-якого закону чи іншого нормативно-право-

вого акта з точки зору його відповідності Конституції і в усіх необхідних випадках застосовувати Конституцію як акт прямої дії. Судові рішення мають грунтуватись на Конституції, а також на чинному законодавстві, яке не суперечить їй.

У разі невизначеності в питанні про те, чи відповідає Конституції України застосований закон або закон, який підлягає застосуванню в конкретній справі, суд за клопотанням учасників процесу або за власною ініціативою зупиняє розгляд справи і звертається з мотивованою ухвалою (постановою) до Верховного Суду України, який відповідно до ст. 150 Конституції може порушувати перед Конституційним Судом України питання про відповідність Конституції законів та інших нормативно-правових актів. Таке рішення може прийняти суд першої, касаційної чи наглядової інстанції в будь-якій стадії розгляду справи.

Суд безпосередньо застосовує Конституцію у разі:

1) коли зі змісту норм Конституції не випливає необхідність додаткової регламентації її положень законом;

2) коли закон, який був чинним до введення в дію Конституції чи прийнятий після цього, суперечить їй;

3) коли правовідносини, що розглядаються судом, законом України не врегульовано, а нормативно-правовий акт, прийнятий Верховною Радою або Радою міністрів Автономної Республіки Крим, суперечить Конституції України;

4) коли укази Президента України, які внаслідок їх нормативно-правового характеру підлягають застосуванню судами при вирішенні конкретних судових справ, суперечать Конституції України.

Якщо зі змісту конституційної норми випливає необхідність додаткової регламентації її положень законом, суд при розгляді справи повинен застосувати тільки той закон, який грунтується на Конституції і не суперечить їй.

(п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України № 9 від 1 листопада 1996 року «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя»).

Слід мати на увазі, що суд не може, застосувавши Конституцію як акт прямої дії, визнати неконституційними закони чи правові акти, перелічені в ст. 150 Конституції, оскільки це віднесено до виключної компетенції Конституційного Суду України.

Разом з тим, суд може на підставі ст. 144 Конституції визнати такими, що не відповідають Конституції чи законам України, рішення органів місцевого самоврядування, а на підставі ст. 124 Конституції – акти органів державної виконавчої влади: міністерств, відомств, місцевих державних адміністрацій тощо. Звернення до Конституційного Суду України в такому разі не потребується.

(п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України № 9 від 1 листопада 1996 року «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя»).

Стаття 103 [Бюджетного] Кодексу передбачає надання субвенції на компенсацію втрат доходів бюджетів місцевого самоврядування на виконання власних повноважень внаслідок надання державою податкових пільг, які зменшу-

ють доходи цих бюджетів. Проте Кодексом, іншими законами не передбачено надання субвенцій на компенсацію втрат доходів бюджетів місцевого самоврядування, що виникли внаслідок надання повноважними органами місцевого самоврядування пільг з податків, які зараховуються до бюджетів місцевого самоврядування, але становлять доходи місцевих бюджетів, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів. Таке правове регулювання податкових і бюджетних відносин стосовно загальнодержавного податку на прибуток, платниками якого є підприємства комунальної форми власності, забезпечує додержання засад справедливості, що є складовою принципу верховенства права (частина перша статті 8 Конституції України). Одним із проявів цього принципу в податковій сфері є створення дієвої системи оподаткування, яка має ґрунтуватися на збалансованості інтересів держави, територіальних громад і платників податків. Тому запровадження пільг щодо окремих податків чи конкретних їх платників не повинно розглядатися як прояв податкової дискримінації, недобросовісної конкуренції, створення привілейованого становища, порушення принципів рівності та єдиного підходу в оподаткуванні.

(абз. 6 п. 3.5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2010 від 16 лютого 2010 року).

Одним із елементів верховенства права є принцип правової визначеності, у якому стверджується, що обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлюваних такими обмеженнями. Тобто обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки.

Конституційний Суд України у Рішенні від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005 у справі про постійне користування земельними ділянками вказав, що із конституційних принципів рівності і справедливості випливає вимога визначеності, ясності і недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі (абзац другий підпункту 5.4 пункту 5 мотивувальної частини).

(абзаци 3, 4 п. 3.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 17-рп/2010 від 29 червня 2010 року).

Стаття 9. Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України.

Виходячи з положення ст. 9 Конституції України про те, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою Украї-

ни, є частиною національного законодавства України, суд не може застосувати закон, який регулює правовідносини, що розглядаються, інакше як міжнародний договір. У той же час, міжнародні договори застосовуються, якщо вони не суперечать Конституції України.

(п. 4 постанови Пленуму Верховного Суду України № 9 від 1 листопада 1996 року «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя»).

Термін «законодавство», що вживається у частині третій статті 21 Кодексу законів про працю України щодо визначення сфери застосування контракту як особливої форми трудового договору, треба розуміти так, що ним охоплюються закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, декрети і постанови Кабінету Міністрів України, прийняті в межах їх повноважень та відповідно до Конституції України і законів України.

(п. 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 12-рп/98 від 9 липня 1998 року (справа про тлумачення терміна «законодавство»)).

Стаття 10. Державною мовою в Україні є українська мова.

Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України.

Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування.

Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом.

Конституція України визначає, що державною мовою в Україні є українська мова (частина перша статті 10). Статус української мови як державної є складовою конституційного ладу держави нарівні з її територією, столицею, державними символами.

(абз. 1 п. 5.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 8-рп/2008 від 22 квітня 2008 року (справа про мову судочинства)).

Згідно зі ст. 10 Конституції державною мовою в Україні є українська мова, всебічний розвиток і функціонування якої в усіх сферах суспільного життя на всій території України забезпечується державою. Виходячи з цього конституційного положення судочинство в Україні має провадитися українською мовою. На виконання ч. 4 ст. 10 Конституції суд за клопотанням осіб, які беруть участь у розгляді справи, зобов'язаний застосовувати при провадженні судочинства й іншу мову в порядку, визначеному законом (наприклад Кримінально-процесуальним, Цивільним процесуальним кодексами).

(абз. 1 п. 9 постанови Пленуму Верховного Суду України № 9 від 1 листопада 1996 року «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя»).

Під державною (офіційною) мовою розуміється мова, якій державою надано правовий статус обов'язкового засобу спілкування у публічних сферах суспільного життя.

Конституцією України статус державної мови надано українській мові (частина перша статті 10). Це повністю відповідає державотворчій ролі української нації, що зазначено у преамбулі Конституції України, нації, яка історично проживає на території України, складає абсолютну більшість її населення і дала офіційну назву державі.

Положення про українську мову як державну міститься у розділі I «Загальні засади» Конституції України, який закріплює основи конституційного ладу в Україні. Поняття державної мови є складовою більш широкого за змістом та обсягом конституційного поняття «конституційний лад». Іншою його складовою є, зокрема, поняття державних символів. Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові (частина третя статті 5 Конституції України). Положення статті 10 Конституції України, як і інших статей розділу I «Загальні засади», можуть бути змінені тільки у порядку, передбаченому її статтею 156, шляхом прийняття закону, який затверджується всеукраїнським референдумом.

Публічними сферами, в яких застосовується державна мова, охоплюються насамперед сфери здійснення повноважень органами законодавчої, виконавчої та судової влади, іншими державними органами та органами місцевого самоврядування (мова роботи, актів, діловодства і документації, мова взаємовідносин цих органів тощо). До сфер застосування державної мови можуть бути віднесені також інші сфери, які відповідно до частини п'ятої статті 10 та пункту 4 частини першої статті 92 Конституції України визначаються законами.

Зокрема, відповідно до чинних законів питання застосування української мови визначено щодо розгляду звернень громадян; діяльності Збройних Сил України та Національної гвардії України; видання друкованої продукції, призначеної для службового та ужиткового користування, що розповсюджується через державні підприємства, установи і організації (бланки, форми, квитанції, квитки, посвідчення, дипломи тощо); висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації; оформлення митних документів тощо. Володіння державною мовою є обов'язковою умовою для прийняття до громадянства України. Згідно з чинним Законом Української РСР «Про мови в Українській РСР» від 28 жовтня 1989 року службові особи державних органів, установ і організацій повинні володіти українською мовою.

Законодавчо визначеним є також питання про застосування української мови та інших мов у навчальному процесі в державних навчальних закладах України.

Зокрема, Законом України «Про освіту» в редакції від 23 березня 1996 року (стаття 7) та Законом України «Про загальну середню освіту» від 13 травня 1999 року (стаття 7) встановлено, що мова освіти, мова навчання і виховання у загальноосвітніх навчальних закладах визначається Конституцією України та Законом Української РСР «Про мови в Українській РСР». Цей Закон прийнято

28 жовтня 1989 року у розвиток положення статті 73 (в редакції від 27 жовтня 1989 року) чинної на той час Конституції, за якою українській мові було надано статус державної. Закон мав своїм завданням регулювання суспільних відносин у сфері розвитку і вживання української та інших мов, охорону конституційних прав громадян у цій сфері. Зокрема, ним встановлено, що мовою виховання в дитячих дошкільних установах, мовою навчання і виховання в загальноосвітніх школах, професійно-технічних училищах, середніх спеціальних і вищих навчальних закладах є українська мова.

Порядок застосування мов згідно з пунктом 4 частини першої статті 92 Конституції України визначається виключно законами України.

Володіння українською мовою є однією з обов'язкових умов для зайняття відповідних посад (статті 103, 127, 148 Конституції України).

Шляхом конституційного та законодавчого закріплення унормовується застосування української мови як державної.

Таким чином, положення Конституції України зобов'язують застосовувати державну – українську мову як мову офіційного спілкування посадових і службових осіб при виконанні ними службових обов'язків, в роботі і в діловодстві тощо органів державної влади, представницького та інших органів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, а також у навчальному процесі в державних і комунальних навчальних закладах України.

(п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 10-рп/99 від 14 грудня 1999 року (справа про застосування української мови)).

Відповідно до частини третьої статті 10 Конституції України в Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України.

Держава сприяє розвиткові мовної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України (стаття 11 Конституції України).

Неприпустимість привілеїв чи обмежень, в тому числі і за мовними ознаками, закріплена в частині другій статті 24 Конституції України.

Частина п'ята статті 53 Конституції України містить положення, згідно з яким громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства.

На зазначеній вище конституційно-правовій основі вирішується проблема щодо застосування мов національних меншин України.

Гарантування національним меншинам України права на вільний розвиток, використання і захист їх мов відповідає змістові міжнародних договорів України.

Зокрема, Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин від 1 лютого 1995 року, ратифікована Україною 9 грудня 1997 року, зобов'язує держави створити у себе необхідні умови для того, щоб особи, які належать до національних меншин, мали можливість розвивати свою мову (пункт 1 статті 5 Конвенції).

Стаття 1 Угоди з питань, пов'язаних з поновленням прав депортованих осіб, національних меншин і народів, підписаної 9 жовтня 1992 року представниками держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав у місті Бішкеку і ратифікованої Україною 17 грудня 1993 року, визначає, що депортованим громадянам колишнього СРСР забезпечуються в державах Співдружності Незалежних Держав політичні, економічні та соціальні права і умови для освіти, національного, культурного та духовного відродження.

Пунктом «а» статті 10 Конвенції про забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин, укладеної 21 жовтня 1994 року в місті Москві державами Співдружності Незалежних Держав за участю України, передбачається необхідність вивчення у цих державах державної мови та створення умов для вивчення національними меншинами рідної мови.

(п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 10-рп/99 від 14 грудня 1999 року (справа про застосування української мови)).

Положення частини першої статті 10 Конституції України, за яким «державною мовою в Україні є українська мова», треба розуміти так, що українська мова як державна є обов'язковим засобом спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначаються законом (частина п'ята статті 10 Конституції України).

Поряд з державною мовою при здійсненні повноважень місцевими органами виконавчої влади, органами Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування можуть використовуватися російська та інші мови національних меншин у межах і порядку, що визначаються законами України.

(п. 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 10-рп/99 від 14 грудня 1999 року (справа про застосування української мови)).

Виходячи з положень статті 10 Конституції України та законів України щодо гарантування застосування мов в Україні, в тому числі у навчальному процесі, мовою навчання в дошкільних, загальних середніх, професійно-технічних та вищих державних і комунальних навчальних закладах України є українська мова.

У державних і комунальних навчальних закладах поряд з державною мовою відповідно до положень Конституції України, зокрема частини п'ятої статті 53, та законів України, в навчальному процесі можуть застосовуватися та вивчатися мови національних меншин.

(п. 2 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 10-рп/99 від 14 грудня 1999 року (справа про застосування української мови)).

Відповідно до вимог статті 7 ЦПК суд має забезпечити при розгляді справи здійснення цивільного судочинства державною мовою, складання судових документів лише державною мовою, незалежно від клопотання учасників процесу. ЦПК не зобов'язує суд перекладати складені ним судові документи чи посвідчувати їх в разі здійснення перекладу іншими особами.

Разом з тим, з урахуванням статті 10 Конституції України особи, які беруть участь у справі і не володіють або недостатньо володіють державною мовою, вправі робити заяви, давати пояснення, виступати в суді і заявляти клопотання рідною мовою або мовою, якою вони володіють, користуючись при цьому послугами перекладача в порядку, встановленому статтями 22, 23, 55, 86, 130, 164 та іншими нормами ЦПК. За змістом статті 55 ЦПК запрошення перекладача до участі у справі є обов'язком особи, яка бере участь у справі, а не суду.

(п. 17 постанови Пленуму Верховного Суду України № 2 від 12 червня 2009 року «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції»).

Проведений Конституційним Судом України аналіз статті 10 Конституції України, законів України, в тому числі міжнародних правових актів, ратифікованих Україною, які регулюють питання застосування державної мови та мов національних меншин, дає підстави зробити висновок, що обов'язок дотримуватися положень частини другої статті 14 Закону [України «Про кінематографію»] щодо обов'язкового дублювання або озвучення чи субтитрування державною мовою іноземних фільмів перед їх розповсюдженням в Україні не порушує прав національних меншин на використання своєї мови в галузі кінематографії.

(абз. 4 п. 6 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 13-рп/2007 від 20 грудня 2007 року (справа про розповсюдження іноземних фільмів)).

Крім цього, в Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України, відповідно до ст. 10 Конституції України. З огляду на викладене колегія суддів доходить висновку, що обов'язок дотримуватися положень частини другої статті 14 Закону [України «Про кінематографію»] щодо обов'язкового дублювання або озвучення чи субтитрування державною мовою іноземних фільмів перед їх розповсюдженням в Україні, встановлений оспорюваною постановою уряду, не порушує прав національних меншин на використання своєї мови в галузі кінематографії.

(абз. 15 мотивувальної частини Ухвали Вищого господарського суду України від 10 липня 2008 року «Про скасування постанови Київського апеляційного адміністративного суду від 17 жовтня 2006 року про визнання частково нечинною постанови Кабінету Міністрів України від 16.01.2006 р. № 20 «Деякі питання розповсюдження і демонстрування фільмів».

Стаття 11. Держава сприяє консолідації та розвиткові української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України.

Стаття 12. Україна дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави.

Україна як соціальна, правова держава сприяє розвиткові традицій і культури української нації, дбає про задоволення національно-культурних потреб українців, у тому числі й тих, які проживають за межами держави (статті 1, 11, 12 Конституції України).

Відповідно до статті 54 Конституції України культурна спадщина охороняється законом, держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність. Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду культурній спадщині (стаття 66 Конституції України). Верховна Рада України через надання колекції статусу об'єкта національного культурного надбання встановила правові гарантії збереження її творів як унікальних культурних цінностей українського народу.

Можливість віднесення об'єктів права приватної власності до національного культурного надбання передбачена Основами законодавства України про культуру. Із змісту Положення про Державний реєстр національного культурного надбання, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1992 року № 466, в аспекті співвідношення правового статусу об'єкта національного культурного надбання та права приватної власності випливає, що віднесення об'єктів права приватної власності до національного культурного надбання не має на меті зміну форми власності.

Отже, правовий статус колекції як об'єкта національного культурного надбання не позбавляє права власника володіти, користуватися та розпоряджатися своїм майном, а лише обумовлює певні особливості здійснення власником своїх прав щодо такого об'єкта, які встановлені іншими спеціальними законами.

(абзаци 1–4 п. 6 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 24-рп/2008 від 16 жовтня 2008 року).

Стаття 13. Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією.

Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону.

Власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству.

Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом.

Держава однаково забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності, ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності, право приватної власності є непорушним (частина четверта статті 13, частина четверта статті 41 Конституції України). Разом з тим право власності, в тому числі й приватної, не є абсолютним. Його здійснення має певні конституційно-правові межі, встановлені, зокрема, приписами частини третьої статті 13, частини

сьомої статті 41 Основного Закону України, в яких зазначається, що власність зобов'язує і не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству, правам, свободам та гідності громадян. Крім того, в Конституції України допускається примусове відчуження об'єктів права приватної власності з мотивів суспільної необхідності (частина п'ята статті 41).

У системному зв'язку з наведеними конституційними принципами перебувають положення пункту 36 частини першої статті 85 Конституції України, за яким до повноважень Верховної Ради України належить визначення правових засад вилучення об'єктів права приватної власності, та пункту 7 частини першої статті 92 Конституції України, відповідно до якого виключно законами України визначається правовий режим власності.

(абзаци 2–3 п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 24-рп/2008 від 16 жовтня 2008 року).

Щодо твердження суб'єкта конституційного подання про порушення статтею 151 Закону України «Про електроенергетику» передбаченого частиною четвертою статті 13 та частиною першою статті 41 Конституції України права суб'єктів підприємницької діяльності розпоряджатися своєю власністю Конституційний Суд України зазначає, що Конституція України як головне джерело національної правової системи є також базою поточного законодавства. Вона надає можливість урегулювання певних суспільних відносин на рівні законів, які конкретизують закріплені в Основному Законі положення.

За Конституцією України держава визначає та рівним чином захищає усі форми власності. Кожна з них може мати свої особливості, пов'язані із законодавчо визначеними умовами та підставами виникнення або припинення права власності.

Так, у статті 41 Конституції України, на яку посилаються автори конституційного подання, не лише проголошено право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, а й зазначено, що воно набувається у встановленому законом порядку. Тобто право власності виникає лише за наявності певних юридичних фактів та за умови формування правового статусу конкретного власника, надання йому юридично забезпеченої можливості діяти у передбачених законом межах.

Разом з тим власність гарантує не лише права власників, а й зобов'язує, покладає на них певні обов'язки. Саме про це йдеться у статтях 13 і 41 Конституції України, відповідно до яких використання власності не може завдавати шкоди людині, правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства. Отже, для реалізації закріпленого в Конституції України права власності потрібні галузеві закони, які встановлюють конкретні норми використання власником належного йому майна з урахуванням інтересів усіх суб'єктів правовідносин.

Викладена позиція кореспондується з ратифікованою Україною у 1997 році Конвенцією про захист прав людини та основних свобод 1950 року, якою державам-учасницям дозволено за допомогою національного закону використовувати певні регулюючі механізми користування об'єктами права власності

відповідно до суспільних потреб, внутрішньої соціальної та економічної політики. У статті 1 Першого протоколу до Конвенції йдеться про те, що «ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які, на її думку, є необхідними для здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів».

Конституційний Суд України зазначає, що правова сутність статей 13 і 41 Конституції України полягає у проголошенні рівних можливостей володіння, користування і розпорядження власністю та гарантіях держави щодо забезпечення захисту цих прав.

(абзаци 1–5, 13 п. 3.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 3-рп/2002 від 12 лютого 2002 року (справа про електроенергетику)).

Відповідно до Конституції України власники, здійснюючи право власності, повинні додержуватися конституційних положень про те, що «власність зобов'язує», і вона «не повинна використовуватись на шкоду людині і суспільству» (частина третя статті 13), а також, що використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства (частина сьома статті 41).

Отже, із системного аналізу положень Конституції України випливає, що право власності може бути обмежено.

Право держави обмежити володіння, користування та розпорядження майном визначено і Першим протоколом до Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року. Кожна фізична або юридична особа, зазначається в цьому документі, має право мирно володіти своїм майном. Проте держава має право «вводити в дію такі закони, які, на її думку, є необхідними для здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів...» (стаття 1).

З огляду на це Конституційний Суд України вважає, що положення статті 7 Закону [України «Про державні гарантії відновлення заощаджень громадян України»], відповідно до яких заощадження повертаються «поетапно», «залежно від суми вкладу», «у межах коштів, передбачених для цього Державним бюджетом України на поточний рік», хоча і обмежують конституційне право власності громадян, але не суперечать статтям 13, 41, 64 та іншим статтям Конституції України.

Водночас Конституційний Суд України зазначає, що відсутність саме в Законі конкретних етапів, термінів повернення заощаджень та обсягів бюджетних асигнувань може призвести до повної втрати громадянами своїх вкладів, тобто до порушення їх конституційного права власності.

Така позиція викладена і в рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» від 21 лютого 1986 року: «Не заперечуючи право держави встановлювати – у досить широких ме-

жах розсуду, відповідно до її внутрішньої законодавчої, соціальної, економічної політики чи з іншою метою – обмеження у користуванні об'єктами права власності з огляду на суспільний інтерес, слід мати на увазі, що ці обмеження, однак, не повинні призводити до позбавлення можливостей такого користування, тобто до повної їх втрати».

(п. 5.4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 13-рп/2001 від 10 жовтня 2001 року (справа про заощадження громадян)).

Конституція України встановлює право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю (частина перша статті 41), а також рівність суб'єктів права власності перед законом (частина четверта статті 13).

Правовий режим власності, порядок і умови набуття та припинення права власності, а також права володіння, користування та розпорядження майном визначаються законами. Одним із способів зміни форми власності є приватизація, в процесі якої відбувається відчуження на користь фізичних або юридичних осіб майна, що є державною чи комунальною власністю, та майна, що належить Автономній Республіці Крим. Порядок відчуження такого майна визначається законами, зокрема Законом України «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)».

(п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 14-рп/2000 від 13 грудня 2000 року (справа про визначення способу малої приватизації)).

На час прийняття Закону України «Про власність» стаття 97 Конституції (Основного Закону) Української РСР від 20 квітня 1978 року надавала право Верховній Раді Української РСР вирішувати всі питання, віднесені до відання Української РСР. У зв'язку з цим у частині другій статті 10 Закону України «Про власність» зазначається, що народ України здійснює право власності на природні об'єкти через Верховну Раду України, а також через місцеві Ради народних депутатів, а частина перша статті 32 цього ж Закону наголошує, що «суб'єктом права загальнодержавної (республіканської) власності є держава в особі Верховної Ради України».

Наведені положення не узгоджуються з частиною першою статті 13 чинної Конституції України. Верховна Рада України як єдиний орган законодавчої влади в Україні (стаття 75 Конституції України) через прийняття законів (пункт 3 частини першої статті 85 Конституції України), якими визначається правовий режим власності (пункт 7 частини першої статті 92 Конституції України), не може бути єдиним суб'єктом права державної власності, а виступає лише одним з органів державної влади в Україні, що здійснює права власника щодо об'єктів, визначених у частині першій статті 13 Конституції України. Частина перша статті 3 Закону України «Про власність» суб'єктами права власності визнає народ України, громадян, юридичних осіб та державу.

(абзаци 4, 5 п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 9-рп від 1 липня 1998 року (справа щодо приватизації державного майна)).

Поширення сфери застосування повноважень Рахункової палати щодо суб'єктів господарювання різних форм власності без будь-яких обмежень не відповідає такому загальному принципу конституційного ладу України, як забезпечення державного захисту прав усіх суб'єктів права власності і господарювання (частина четверта статті 13 Конституції України). Відповідно до статті 98 Конституції України здійснення контрольних повноважень Рахункової палати щодо господарюючих суб'єктів різних форм власності має обмежуватись лише реальним обсягом коштів Державного бюджету України, які використовує відповідний суб'єкт.

(абз. 12 п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 7-зп від 23 грудня 1997 року (справа про Рахункову палату)).

Зважаючи на важливість фундаментальних засад конституційного ладу в Конституції України передбачено систему гарантій щодо забезпечення функціонування інституту права власності, зокрема права власності на землю, яка є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави, та об'єктом права власності Українського народу (частина перша статті 13, частина перша статті 14).

Крім того, в Основному Законі України зазначено, що держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки; усі суб'єкти права власності рівні перед законом (частина четверта статті 13); право власності на землю гарантується, воно набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону (частина друга статті 14); правовий режим власності визначається виключно законами України (пункт 7 частини першої статті 92).

Проаналізувавши вказані конституційні положення, Конституційний Суд України дійшов висновку, що відповідно до Конституції України правовий режим власності, порядок і умови набуття та припинення права власності, а також права володіння, користування та розпорядження майном (землею) визначаються законом.

(абз. 12 п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 25-рп/2008 від 11 листопада 2008 року (справа про земельні аукціони)).

Конституція України (стаття 13) не виключає можливості для громадян користуватися землею на визначених у законі різних правових титулах, гарантуючи при цьому громадянам право власності на землю.

(абз. 5 п. 5.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2005 від 22 вересня 2005 року (справа про постійне користування земельними ділянками)).

За приписом частини четвертої статті 13 Конституції України держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності та господарювання. Корпоративні права учасників товариства є об'єктом такого захисту, зокрема у спосіб, передбачений частиною третьою статті 99 Цивільного кодексу, згідно

з якою члени виконавчого органу можуть бути у будь-який час усунені від виконання своїх обов'язків, якщо в установчих документах не визначені підстави усунення членів виконавчого органу від виконання своїх обов'язків.

(абз. 1 п. 3.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України 1-рп/2010 від 12 січня 2010 року).

Стаття 14. Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави.

Право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону.

Відповідно до частини першої статті 14 Конституції України земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави, яка полягає в забезпеченні раціонального використання земельних ресурсів, збереженні й відтворенні родючості ґрунтів, захисті їх від псування і забруднення, реалізації громадянами, юридичними особами та державою їхніх прав власності та землекористування відповідно до закону. Важлива роль у захисті прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб та держави в земельних і пов'язаних із ними майнових правовідносинах належить судам.

(абз. 1 Преамбули постанови Пленуму Верховного Суду України № 7 від 16 квітня 2004 року «Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ»).

Зважаючи на важливість фундаментальних засад конституційного ладу в Конституції України передбачено систему гарантій щодо забезпечення функціонування інституту права власності, зокрема права власності на землю, яка є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави, та об'єктом права власності Українського народу (частина перша статті 13, частина перша статті 14).

Крім того, в Основному Законі України зазначено, що держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки; усі суб'єкти права власності рівні перед законом (частина четверта статті 13); право власності на землю гарантується, воно набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону (частина друга статті 14); правовий режим власності визначається виключно законами України (пункт 7 частини першої статті 92).

Проаналізувавши вказані конституційні положення, Конституційний Суд України дійшов висновку, що відповідно до Конституції України правовий режим власності, порядок і умови набуття та припинення права власності, а також права володіння, користування та розпорядження майном (землею) визначаються законом.

Необхідність врегулювання права власності, в тому числі і на землю, на рівні законів підтверджується і правовими позиціями Конституційного Суду України, згідно з якими «правовий режим власності, порядок і умови набуття

та припинення права власності, а також права володіння, користування та розпорядження майном визначаються законами» (абзац другий пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 13 грудня 2000 року № 14-рп/2000); «виключно законами України встановлюється правовий режим власності, в основі якого – конституційні положення, конкретизовані в законах, які можуть містити й певні особливості правового режиму тих чи інших форм власності» (абзац другий підпункту 3.4 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 20 червня 2007 року № 5-рп/2007).

(п. 3.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 25-рп/2008 від 11 листопада 2008 року (справа про земельні аукціони)).

Переоформлення права постійного користування земельними ділянками, наданими для ведення селянських (фермерських) господарств, на право власності або право оренди на них за конституційно-правовим смислом має виходити з рівності сторін, автономності їх волі та майнової самостійності і повинно бути спрямоване на реалізацію зазначених принципів щодо місця фермерських господарств в економічній системі держави та цивільно-правових відносинах (частина друга статті 13, частина друга статті 14 Конституції України, стаття 3 Цивільного кодексу України).

(абз. 8 п. 5.4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2005 від 22 вересня 2005 року (справа про постійне користування земельними ділянками)).

Закони, інші нормативно-правові акти, які визначають порядок реалізації встановлених Конституцією України та міжнародними договорами прав і свобод людини і громадянина, в тому числі порядок набуття права власності, не повинні звужувати, заперечувати чи в будь-який інший спосіб обмежувати ці права і свободи. Порядок безоплатної передачі у приватну власність земельних ділянок державної та комунальної власності не повинен встановлювати обмеження щодо виникнення цього права у громадян.

Натомість з ініціативи держави було прийнято новий Земельний кодекс, який зобов'язує громадян переоформити набуті ними раніше права на інші права. Це переоформлення є занадто обтяжливим, розтягнутим у часі, ускладненим і дорогим. Однак пунктом 11 Перехідних положень Кодексу та Законом України «Про розмежування земель державної та комунальної власності» від 5 лютого 2004 року встановлено правило, згідно з яким витрати, пов'язані із розмежуванням земель державної та комунальної власності, здійснюються за рахунок коштів відповідних бюджетів (стаття 15 Закону), на засадах забезпечення рівності права власності на землю територіальних громад і держави, безоплатності тощо (стаття 4 Закону). Оскільки відповідно до частини другої статті 14 Конституції України право власності на землю гарантується, а ініціатива у зміні раніше набутого права на використання землі громадянами належить не їм, а державі, саме держава має встановити режим диференційованого пільгового переоформлення права на землю.

Визначення пунктом 6 Перехідних положень Кодексу строку переоформлення права власності на земельні ділянки ставить громадян у нерівні умови,

оскільки громадяни за таких умов не є рівноправними учасниками (суб'єктами) земельних відносин щодо набуття права власності на землю.

Однією з підстав набуття громадянином права на землю є приватизація, яка здійснюється на добровільній основі і полягає в безоплатній передачі земельних ділянок, що перебувають у користуванні громадян.

Статтею 412 Цивільного кодексу України встановлено вичерпний перелік підстав, за яких право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб припиняється.

Відповідно до статті 5 Цивільного кодексу України акти цивільного законодавства не мають зворотної дії в часі, їх дія поширюється на відносини, які виникли раніше, лише у випадках, коли вони пом'якшують або скасовують цивільну відповідальність особи.

Цей принцип закріплено на конституційному рівні (стаття 58 Конституції України), що є гарантією стабільності суспільних відносин, у тому числі між державою і громадянином. Він гарантує впевненість громадян у тому, що їхнє теперішнє становище не буде погіршено прийняттям нового закону чи іншого нормативно-правового акта.

Проте пункт 6 Перехідних положень Кодексу зобов'язує громадян та юридичних осіб переоформити у встановленому порядку право власності або право оренди на земельні ділянки. При переоформленні права постійного користування у довгострокову оренду її строк визначається «відповідно до закону», що є неконкретним у зв'язку з невизначеністю цього закону, як і закону, який встановив би порядок переоформлення.

Конституційний Суд України вважає, що встановлення обов'язку громадян переоформити земельні ділянки, які знаходяться у постійному користуванні, на право власності або право оренди до 1 січня 2008 року потребує врегулювання чітким механізмом порядку реалізації цього права відповідно до вимог частини другої статті 14, частини другої статті 41 Конституції України. У зв'язку з відсутністю визначеного у законодавстві відповідного механізму переоформлення громадяни не в змозі виконати вимоги пункту 6 Перехідних положень Кодексу у встановлений строк, про що свідчить неодноразове продовження Верховною Радою України цього строку.

Неврегульованість питання щодо переважного права постійного землекористувача на придбання земельної ділянки у власність породжує проблеми, пов'язані з вибором способу переоформлення права на землю, відшкодуванням вартості проведених землекористувачем поліпшень за час користування землею тощо.

Отже, порядок переоформлення права користування земельною ділянкою має бути врегульований у чинному Кодексі або інших законах шляхом визначення об'єктів, суб'єктів та основних стадій набуття прав на земельні ділянки.

Це стосується також оплати земельно-кадастрових робіт і послуг у разі коли замовником є землекористувач.

Земля як об'єкт постійного користування, надана державою громадянам на законних підставах, виконувала і продовжує виконувати важливу соціально-економічну функцію. Вона є основою життєдіяльності і господарювання гро-

мадян. Так, земельні ділянки, які було надано громадянам для ведення селянського (фермерського) господарства, особистого підсобного господарства, індивідуального житлового, гаражного і дачного будівництва, є матеріальною основою життєдіяльності і господарювання не лише окремих громадян, а певного суспільного прошарку населення України.

Набуття громадянином права власності на земельну ділянку, яка перебуває у його користуванні, в загальному порядку, визначеному статтею 118 Кодексу, не передбачає встановлення обмеження щодо строків набуття цього права. Відповідно до пункту 2 постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження форм державного акта на право власності на земельну ділянку та державного акта на право постійного користування земельною ділянкою» від 2 квітня 2002 року № 449 раніше видані державні акти на право приватної власності на землю, державні акти на право власності на землю та державні акти на право постійного користування землею залишаються чинними і підлягають заміні в разі добровільного звернення громадян або юридичних осіб.

Приписи пункту 6 Перехідних положень Кодексу є нормами процесуального права і тому не повинні обмежувати норми матеріального права щодо права власності на землю та його набуття громадянами.

(абзаци 5–19 п. 5.5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2005 від 22 вересня 2005 року (справа про постійне користування земельними ділянками)).

Суб'єктивне право постійного користування земельною ділянкою суттєво відрізняється від суб'єктивного права власності на землю та суб'єктивного права оренди. Хоча власники землі та орендарі, поряд із повноваженнями щодо володіння та користування, наділяються і повноваженнями щодо розпорядження земельними ділянками (орендарі – в частині передачі земель у суборенду за згодою власника), а постійні користувачі такої можливості позбавлені, у їх праві на землю є ряд особливостей і переваг:

– право постійного землекористування є безстроковим, на відміну від права оренди, і може бути припинене лише з підстав, передбачених законодавством;

– права та обов'язки постійних землекористувачів визначені чинним земельним законодавством і не підлягають договірному регулюванню (не можуть бути звужені);

– постійні землекористувачі, як і землевласники, сплачують земельний податок, розмір якого визначається відповідно до чинного законодавства, на відміну від договірного характеру орендної плати;

– земельні ділянки у постійне користування передаються у порядку відведення безоплатно з наступним посвідченням цього права шляхом видачі державного акта на право постійного користування земельною ділянкою; оплаті має підлягати лише виготовлення технічної документації на земельну ділянку, що здійснюється на договірних засадах із уповноваженою землевпорядною організацією.

Кодексом не встановлено чітких матеріально-правових і процесуальних гарантій зміни громадянами юридичного титулу права постійного користування земельною ділянкою на право власності чи право оренди. Переоформлення відповідних прав включає також земельно-кадастрові роботи та інші послуги, які суб'єкти підприємницької діяльності надають на платній основі, встановлюючи їх розцінки на свій розсуд. Таким чином, постійним землекористувачам не гарантована можливість зміни законно набутого права за сприяння і за рахунок держави, яка є ініціатором таких змін.

Згідно з частиною п'ятою статті 3 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» право власності та інші речові права на нерухоме майно, набуті згідно з чинними нормативно-правовими актами до набрання чинності цим Законом, визнаються державою. Відповідно до цього Закону реєстрація речових прав на нерухомість, їх обмежень здійснюється лише в разі вчинення правочинів щодо нерухомого майна, а також за заявою власника (володільця) нерухомого майна.

На підставі наведеного Конституційний Суд України дійшов висновку, що пункт 6 Перехідних положень Кодексу через відсутність встановленого порядку переоформлення права власності або оренди та унеможливлення безоплатного проведення робіт із землеустрою і виготовлення технічних матеріалів та документів для переоформлення права постійного користування земельною ділянкою на право власності або оренди в строки, визначені Кодексом, суперечить положенням частини четвертої статті 13, частини другої статті 14, частини третьої статті 22, частини першої статті 24, частин першої, другої, четвертої статті 41 Конституції України.

(абзаци 4–8 п. 5.6 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2005 від 22 вересня 2005 року (справа про постійне користування земельними ділянками)).

Однак відповідно до статей 13, 14, пункту 7 частини першої статті 92 Конституції України правовий режим власності та користування землею визначається законами України. Правовий режим власності означає врегулювання нормами закону земельних відносин, порядку та умов поділу земель на категорії, правове визначення форм власності на землю, порядку набуття і здійснення права власності, а також права постійного чи тимчасового землекористування щодо управління землями тощо, реалізацію та позбавлення цього права, функції, компетенцію органів державної влади і місцевого самоврядування.

(абз. 2 п. 6 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2005 від 22 вересня 2005 року (справа про постійне користування земельними ділянками)).

Перелік правочинів, які є нікчемними як такі, що порушують публічний порядок, визначений статтею 228 ЦК:

1) правочини, спрямовані на порушення конституційних прав і свобод людини і громадянина;

2) правочини, спрямовані на знищення, пошкодження майна фізичної або юридичної особи, держави, Автономної Республіки Крим, територіальної громади, незаконне заволодіння ним.

Такими є правочини, що посягають на суспільні, економічні та соціальні основи держави, зокрема: правочини, спрямовані на використання всупереч закону комунальної, державної або приватної власності; правочини, спрямовані на незаконне відчуження або незаконне володіння, користування, розпорядження об'єктами права власності українського народу – землею як основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави, її надрами, іншими природними ресурсами (стаття 14 Конституції України); правочини щодо відчуження викраденого майна; правочини, що порушують правовий режим вилучених з обігу або обмежених в обігу об'єктів цивільного права тощо.

Усі інші правочини, спрямовані на порушення інших об'єктів права, передбачені іншими нормами публічного права, не є такими, що порушують публічний порядок.

При кваліфікації правочину за статтею 228 ЦК має враховуватися вина, яка виражається в намірі порушити публічний порядок сторонами правочину або однією зі сторін. Доказом вини може бути вирок суду, постановлений у кримінальній справі, щодо знищення, пошкодження майна чи незаконного заволодіння ним тощо.

Наслідки вчинення правочину, що порушує публічний порядок, визначаються загальними правилами (стаття 216 ЦК).

(п. 18 постанови Пленуму Верховного Суду України № 9 від 6 листопада 2009 року «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними»).

Стаття 15. Суспільне життя в Україні грунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності.

Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова.

Цензура заборонена.

Держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України.

Конституція України закріплює вихідний принцип громадянського суспільства: «Суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності» (частина перша статті 15). Враховуючи те, що право на свободу об'єднання є одним з основних політичних прав громадян, принцип багатоманітності суспільного життя є відправним у визначенні засад реалізації цього конституційного права і встановлення інститутів громадянського суспільства, складовою якого є різноманітні об'єднання громадян, що представляють певні ідеологічні та інші погляди, інтереси різних соціальних груп та індивідів.

(абз. 1 п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 18-рп/2001 від 13 грудня 2001 року (справа про молодіжні організації)).

Відповідно до частини четвертої статті 15 Конституції України держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України. Це означає, що на конституційному та законодавчому рівнях можуть встановлюватися певні обмеження, умови реалізації права громадян на свободу політичної діяльності. Така діяльність громадян провадиться шляхом їх участі у політичному житті суспільства, зокрема через право громадян брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Виборчі комісії є суб'єктом виборчого процесу, його невід'ємною складовою, вони наділені повноваженнями вирішувати важливі для держави питання щодо організації та проведення виборів, отже, є підстави стверджувати, що участь у роботі таких виборчих комісій є способом реалізації права громадян на участь в управлінні державними справами.

Отже, положення частини шостої статті 23, частини дев'ятої статті 24 Закону № 474 у частині, що встановлює вимогу до кандидата у члени окружної, дільничної виборчої комісії проживати у межах відповідного територіального округу або міста, на території якого розташований цей округ, суперечать частині четвертій статті 15, частині другій статті 22, частині першій статті 24, частині першій статті 38 Основного Закону України (є неконституційними).

(абзаци 5, 7 п. 3.3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 26-рп/2009 від 19 жовтня 2009 року (справа про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України)).

Разом з тим, Конституційний Суд України констатує, що запровадження в Конституції України поняття «постійно діюча парламентська більшість» логічно зумовлює потребу доповнити її гарантіями (хай навіть у загальній формі) для тієї частини складу Верховної Ради України, яка не входить до «постійно діючої парламентської більшості» і яку умовно можна характеризувати як «парламентську меншість». Невизначеність гарантій функціонування такої меншості може призвести до порушення однієї з основних засад, на яких грунтується суспільне життя в Україні, – політичної та ідеологічної багатоманітності (стаття 15 Конституції України), і обмеження конституційних прав громадян, передбачених, зокрема, статтями 34 і 38 Конституції України.

(абз. 5 п. 3.3.1 мотивувальної частини Висновку Конституційного Суду України № 1-в/2000 від 27 червня 2000 року (справа про внесення змін до статей 76, 80, 90, 106 Конституції України)).

Діяльність Верховної Ради України є невід'ємною складовою частиною суспільного життя в Україні і має грунтуватися на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності...

(абз. 7 п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 17-рп/98 від 3 грудня 1998 року (справа про утворення фракцій у Верховній Раді України)).

Гарантії держави щодо свободи політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України (частина четверта статті 15 Конституції України), поширюються і на народних депутатів України.

(реч. 3 абз. 3 п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 17-рп/98 від 3 грудня 1998 року (справа про утворення фракцій у Верховній Раді України)).

Стаття 16. Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави.

Народні депутати України порушують також питання щодо конституційності статті 60 Закону України «Про Державний бюджет України на 2001 рік», оскільки вона зупинила дію окремих положень Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи». З цього приводу Конституційний Суд України зазначає, що відповідно до статті 16 Конституції України забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи є обов'язком держави. Одним із тяжких наслідків аварії на ЧАЕС стала втрата здоров'я громадянами. Законами України таких громадян віднесено до відповідних категорій, вони потребують відновлення втраченого здоров'я, постійної медичної допомоги та соціального захисту з боку держави. Тому позбавлення громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, права на безплатне надання або забезпечення пільговою санаторно-курортною путівкою (для осіб, віднесених до категорій 3 і 4), грошову компенсацію у розмірі середньої вартості путівки в Україні (для осіб, віднесених до категорії 2), одержання безпроцентних або надання пільгових позик, суперечить вимогам статей 16, 46, 49 Конституції України, є неконституційним.

(п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2002 від 20 березня 2002 року (справа щодо пільг, компенсацій і гарантій)).

На основі аналізу тексту статті 6 Закону [України «Про угоди про розподіл продукції»] Конституційний Суд України встановив, що положенням її частини третьої «внесення змін до затверджених в установленому порядку переліків ділянок надр (родовищ корисних копалин), передбачених цією статтею... забороняється» охоплено обидва передбачені (названі) в цій же статті переліки, а саме: «Перелік ділянок надр (родовищ корисних копалин), що можуть надаватися у користування на умовах, визначених угодами про розподіл продукції», який затверджується Кабінетом Міністрів України (перший абзац частини другої), та «Перелік ділянок надр, що становлять особливу наукову, культурну або природно-заповідну цінність і не можуть надаватися у користування на умовах угод про розподіл продукції», який затверджується Верховною Радою України (останній абзац частини другої).

Конституційний Суд України дійшов висновку, що оспорюване положення частини третьої статті 6 Закону обмежує законодавчі повноваження Верховної Ради України (стаття 75, пункт 3 частини першої статті 85, стаття 91 Конституції України) і, зокрема, передбачає обмеження повноваження Верховної Ради України змінювати (доповнювати) затверджуваний нею Перелік ділянок надр, що становлять особливу наукову, культурну або природно-заповідну цінність і не можуть надаватися у користування на умовах угод про розподіл продукції, відносячи до таких ділянок ті, які міститимуться у затверджуваному Кабінетом Міністрів України Переліку ділянок надр (родовищ корисних копалин), що можуть надаватися у користування на умовах, визначених угодами про розподіл продукції.

Зазначене обмеження у частині третій статті 6 Закону також може унеможливити виконання державою конституційних обов'язків щодо забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, сприяння розвиткові науки, збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність (стаття 16, частини третя, п'ята статті 54 Конституції України) в аспекті захисту ділянок надр, що становлять особливу наукову, культурну або природно-заповідну цінність, від використання на умовах угод про розподіл продукції.

Тому положення частини третьої статті 6 Закону, що обмежує законодавчі повноваження Верховної Ради України, має бути визнане неконституційним.

(п. 2.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 17-рп/2001 від 6 грудня 2001 року (справа про угоди про розподіл продукції)).

Конституційний Суд України, з'ясовуючи зміст положення «зона відчуження – це територія, з якої проведено евакуацію населення в 1986 році», керується статтею 3 Конституції України, яка проголошує людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю, а державу – відповідальною перед людиною за свою діяльність, та статтею 16 Конституції України, що визначає подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, збереження генофонду Українського народу обов'язком держави, і виходить з такого.

3.1. Норма, що розглядається, вперше сформульована законодавцем у частині другій статті 2 Закону Української РСР «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 27 лютого 1991 року № 791а-XII (Відомості Верховної Ради Української РСР, 1991 р., № 16, ст. 198) з наступними змінами. Ще раз це положення дістало правове закріплення 28 лютого 1991 року в частині другій статті 2 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи». Протягом наступних років обидва закони зазнавали численних змін, але зазначене положення залишено законодавцем у його первісному формулюванні, оскільки грунтувалось на значно більшому, ніж на момент аварії і в перші роки після неї, обсягові знань стосовно Чорнобильської катастрофи як трагедії планетарного масштабу.

Зокрема, було встановлено, що регіони радіаційно небезпечних земель простягаються (особливо по західному сліду випадання радіонуклідів) далеко за межі раніше визначених 10- чи 30-кілометрових зон. Що ж стосується сіл Варовичі та Бобер Поліського району Київської області, про які йдеться у конституційному зверненні, то за висновками Національної комісії з радіаційного захисту населення України, наданими Конституційному Суду України, тут радіоактивні випадання розпочались саме 26 квітня 1986 року. Відповідна обстановка була характерною і для інших земель та населених пунктів, віднесених законами України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» та «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» до території зони відчуження.

Якби законодавець, формулюючи положення «зона відчуження – це територія, з якої проведено евакуацію населення в 1986 році», мав на увазі не ці та інші адекватні реальній ситуації факти, а момент рішення про евакуацію чи день, у який вона здійснена, то відповідний статус учасника ліквідації наслідків аварії втратили б: чимало працівників ЧАЕС, які локалізували вибух у самому його епіцентрі з перших годин після аварії, але мешкали у місті Прип'ять до постанови про евакуацію з нього населення; пожежники, що гасили полум'я на реакторі у ніч на 26 квітня 1986 року; особи, що проводили дезактивацію чи радіаційну розвідку, у тому числі й ті, хто визначав кордони зони евакуації для прийняття відповідного рішення; громадяни, які працювали у піщаних кар'єрах та на вертолітних майданчиках поблизу АЕС, і навіть особи, які здійснювали свої функції в Чорнобилі, оскільки рішення про евакуацію з нього населення було прийнято лише 5 травня 1986 року.

3.2. Про те, що законодавець пов'язував віднесення тієї чи іншої території до зони відчуження саме з об'єктивними обставинами, початком дії іонізуючого випромінювання, тобто з моментом аварії, а не датою ухвалення відповідного акта про евакуацію чи власне евакуацією населення, свідчать й інші положення Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи».

Так, відповідно до пункту 2 частини першої статті 14 зазначеного Закону статус учасника ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС категорії 2 надається особам, які працювали у зоні відчуження «з моменту аварії до 1 липня 1986 року – незалежно від кількості робочих днів». Ця ж норма повторюється і в пункті 1 частини першої статті 55, що визначає надання пенсій за віком особам, які працювали або проживали на території радіоактивного забруднення. За змістом примітки до цієї статті початкова величина зниження пенсійного віку встановлюється особам, які постійно проживали або постійно працювали у зоні відчуження у період з моменту аварії до 31 липня 1986 року.

Виходячи з пріоритету життя та здоров'я людей, які потерпіли від Чорнобильської катастрофи, їх соціального захисту, повної відповідальності держави (стаття 1 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи») законодавець залишає без уваги дати прийняття рішення чи евакуації населення навіть у випадках, коли

це стосується менш забруднених, ніж зона відчуження, територій. Так, пунктом 2 частини першої статті 11 того ж Закону статус потерпілих від Чорнобильської катастрофи надається особам, «які постійно проживали на територіях зон безумовного (обов'язкового) та гарантованого добровільного відселення на день аварії», а пунктом 5 цієї ж статті – особам, «які працювали з моменту аварії до 1 липня 1986 року не менше 14 календарних днів... за межами зони відчуження». Аналогічні норми сформульовано у пункті 3 частини першої, частині другій статті 14, статті 24, пунктах 2, 3, 4 статті 27, пункті 2 статті 55 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи».

Особливе значення для правильного з'ясування волі законодавця з питання, що розглядається, має положення пункту 2 частини першої статті 14 цього ж Закону про те, що категорія 2 постраждалим внаслідок Чорнобильської катастрофи надається особам, які постійно проживали у зоні безумовного (обов'язкового) відселення «з моменту аварії до прийняття постанови про відселення». Позиція законодавця тут однозначна: навіть щодо зони безумовного (обов'язкового) відселення відлік починається саме з моменту аварії, а не з дати прийняття акта про відселення.

Вживається у Законі України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» і поняття «момент евакуації» (пункт 1 частини першої статті 11, пункт 2 частини першої статті 14, пункт 1 статті 27). Але воно стосується виключно осіб, які на момент евакуації перебували у стані внутріутробного розвитку. Для відліку виникнення інших правовідносин, на відміну від понять «момент аварії», «день аварії», термін «момент евакуації» у даному Законі не застосовується.

3.3. Поняття «зона відчуження» вживається у Законі України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи», у законах, декретах Кабінету Міністрів України про внесення змін і доповнень до цього ж Закону та Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», у затвердженій Верховною Радою України Концепції Національної програми ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи і соціального захисту громадян на 1994–1995 роки та період до 2000 року, у Декреті Кабінету Міністрів України «Про приватизацію земельних ділянок» від 26 грудня 1992 року № 15-92, Постанові Верховної Ради України «Про порядок введення в дію Закону України «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про селянське (фермерське) господарство» від 24 червня 1993 року № 3315-XII, Законі України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 8 лютого 1995 року № 39/95-ВР, Законі України «Про внесення змін до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 22 травня 1997 року № 283/97-ВР та деяких інших актах. У жодному з них законодавець не відступав від положень Закону України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» та Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які

постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи». Зона відчуження у всіх випадках розуміється як територія, з якої проведено евакуацію населення у період з 26 квітня до 31 грудня 1986 року, незалежно від моменту ухвалення акта про таку евакуацію людей з окремо взятого населеного пункту чи дати здійснення останньої.

(п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 12-рп/2000 від 25 жовтня 2000 року (справа про зону відчуження)).

Положення «зона відчуження – це територія, з якої проведено евакуацію населення в 1986 році» пункту 1 частини другої статті 2 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» в аспекті питань, порушених у конституційному зверненні громадянки Стешиної Р. А., слід розуміти так: зоною відчуження є територія, що з 26 квітня 1986 року охоплює ту частину радіаційно небезпечних земель, рівень забруднення яких зумовив необхідність евакуації населення у 1986 році на підставі відповідних актів органів державної влади, незалежно від часу прийняття цих актів та проведення евакуації.

(п. 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 12-рп/2000 від 25 жовтня 2000 року (справа про зону відчуження)).

Стаття 17. Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу.

Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України.

Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом.

Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності.

Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей.

На території України забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом.

На території України не допускається розташування іноземних військових баз.

У Конституції України встановлено, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу; оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України; забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні вій-

ськові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом (частини перша, друга, третя статті 17).

Національна безпека як захищеність життєво-важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам (абзац другий статті 1 Закону України «Про основи національної безпеки України»), і оборона України як система політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту (абзац другий статті 1 Закону України «Про оборону України») є важливими сферами діяльності держави, ефективність якої потребує координації та узгодженості дій органів влади.

Верховна Рада України оголошує за поданням Президента України стан війни і укладення миру, схвалює рішення Президента України про використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України; виключно законами України визначає основи національної безпеки, організації Збройних Сил України і забезпечення громадського порядку; встановлює порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав, порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України (пункт 9 частини першої статті 85, пункт 17 частини першої, пункт 2 частини другої статті 92 Конституції України).

Президент України як глава держави, гарант державного суверенітету, територіальної цілісності України за своїм конституційно-правовим статусом забезпечує державну незалежність, національну безпеку держави; є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави; очолює Раду національної безпеки і оборони України (пункти 1, 17, 18 частини першої статті 106 Конституції України).

Кабінет Міністрів України здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю (пункт 7 статті 116 Конституції України).

Таким чином, системний аналіз положень Конституції України дає підстави вважати, що Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України мають окремі конституційні повноваження у сферах національної безпеки і оборони держави, але лише Президент України наділений конституційними повноваженнями здійснювати керівництво у цих сферах. Це означає, що Президент України, здійснюючи таке керівництво, спрямовує діяльність суб'єктів забезпечення національної безпеки і оборони держави, зокрема Збройних Сил України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної прикордонної служби України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, на реалізацію основ

(засад), визначених у пункті 17 частини першої статті 92 Конституції України та Законі України «Про основи національної безпеки України».

(п. 2.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2009 від 25 лютого 2009 року у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про деякі питання здійснення керівництва у сферах національної безпеки і оборони»).

Із законодавства України випливає, що деякі обмеження для осіб, що належать до категорії «член сім'ї», який перебуває на утриманні військовослужбовця, щодо віку, працездатності і сукупного середньомісячного доходу доповнюються обов'язковою вимогою спільного проживання. Але, враховуючи положення частини п'ятої статті 17 Конституції України та визначену законами України специфіку військової служби, утриманцями військовослужбовців у контексті пункту 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» треба вважати і членів сім'ї, які залишились тимчасово проживати у жилому приміщенні за попереднім місцем служби військового у разі переведення його для подальшого проходження служби або навчання в інший населений пункт.

(абз. 7 п. 8 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/99 від 3 червня 1999 року (справа про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї»)).

1. Під членом сім'ї військовослужбовця, працівника міліції, особового складу державної пожежної охорони за змістом пункту 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», частин четвертої та п'ятої статті 22 Закону України «Про міліцію» та частини шостої статті 22 Закону України «Про пожежну безпеку» треба розуміти особу, що перебуває з суб'єктом права на пільги щодо оплати користування житлом і комунальними послугами у правовідносинах, природа яких визначається: кровними (родинними) зв'язками або шлюбними відносинами; постійним проживанням з військовослужбовцем, працівником міліції, особового складу державної пожежної охорони; веденням з ним спільного господарства. Такі ознаки (вимоги) застосовуються диференційовано при конкретному визначенні членів сім'ї, які мають право на названі пільги.

До кола членів сім'ї військовослужбовця, працівника міліції, особового складу державної пожежної охорони належать його (її) дружина (чоловік), їх діти і батьки. Щодо них ознака (вимога) ведення спільного господарства з суб'єктом права на пільги в оплаті користування житлом і комунальними послугами застосовується лише у передбачених законом випадках. Діти є членами сім'ї незалежно від того, чи є це діти будь-кого з подружжя, спільні або усиновлені, народжені у шлюбі або позашлюбні.

Членами сім'ї військовослужбовця, працівника міліції, особового складу державної пожежної охорони можуть бути визнані й інші особи за умов постійного проживання разом з суб'єктом права на пільги і ведення з ним

спільного господарства, тобто не лише його (її) близькі родичі (рідні брати, сестри, онуки, дід, баба), а й інші родичі або особи, які не перебувають з військовослужбовцем, працівником міліції, особового складу державної пожежної охорони у безпосередніх родинних зв'язках (неповнорідні брати, сестри; зять, невістка; вітчим, мачуха; опікуни, піклувальники, пасинки, падчерки та інші).

2. Положення частини п'ятої статті 22 Закону України «Про міліцію» щодо членів сімей, які проживають з працівниками міліції, треба розуміти так, що ці особи постійно проживають разом з працівником міліції в будинках приватного, державного і громадського житлового фонду, розташованих у сільській місцевості та в селищах міського типу, і відповідають іншим ознакам (вимогам), викладеним у пункті 1 цього Рішення, для визнання їх членами сім'ї працівника міліції.

3. Членом сім'ї, що перебуває на утриманні військовослужбовця (пункт 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»), є та з визначених у пункті 1 цього Рішення особа, що перебуває на повному утриманні військовослужбовця або одержує від нього допомогу, яка є для неї постійним і основним джерелом засобів до існування. Це особи, що не мають власних доходів, або особи, пенсія, стипендія чи інший сукупний середньомісячний доход яких не перевищує офіційно встановленої межі малозабезпеченості (до законодавчого визначення прожиткового мінімуму). До них належать:

а) неповнолітні;

б) непрацездатні;

в) інші особи, яких військовослужбовець зобов'язаний утримувати за законом;

г) вихованці, учні, студенти, курсанти, слухачі (крім курсантів і слухачів військово-навчальних закладів та навчальних закладів органів внутрішніх справ), стажисти до закінчення навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними віку, встановленого для таких членів сім'ї військовослужбовця, які мають право на пенсію у разі втрати годувальника;

д) працездатні члени сім'ї військовослужбовця, що зайняті доглядом за дітьми, братами, сестрами чи онуками військовослужбовця, які не досягли 8-річного віку, за інвалідом першої групи, дитиною-інвалідом віком до 16 років, за пенсіонером, який за висновком медичного закладу потребує постійного стороннього догляду, та визначеними законом іншими видами трудової діяльності, що зараховується до стажу роботи, який надає члену сім'ї військовослужбовця право на трудову пенсію;

е) інші особи, визнані утриманцями у встановленому порядку.

У разі переведення військовослужбовця для подальшого проходження служби або навчання в інший населений пункт його утриманцями до надання житла сім'ї треба вважати і тих членів його сім'ї, які перебували раніше на утриманні військовослужбовця і залишились тимчасово проживати за попереднім місцем служби.

4. Для набуття права на пільги, передбачені пунктом 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», частинами четвертою та п'ятою статті 22 Закону України «Про міліцію», частиною шостою статті 22 Закону України «Про пожежну безпеку», не має значення, хто (військовослужбовець, працівник міліції, особового складу державної пожежної охорони чи член його сім'ї) є власником (співвласником) житла або наймачем.

5. Наявність права на пільги в оплаті, користування житлом та комунальними послугами у члена сім'ї військовослужбовця, працівника міліції, особового складу державної пожежної охорони у кожному конкретному випадку визначається відповідними органами чи організаціями, а в разі виникнення спору – судами загальної юрисдикції.

(пункти 1–5 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/99 від 3 червня 1999 року (справа про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї»)).

Конституційний Суд України неодноразово розглядав проблему, пов'язану з реалізацією права на соціальний захист, і сформулював правову позицію, згідно з якою Конституція України виокремлює певні категорії громадян України, що потребують додаткових гарантій соціального захисту з боку держави. До них, зокрема, належать громадяни, які відповідно до статті 17 Конституції України перебувають на службі у військових формуваннях та правоохоронних органах держави, забезпечуючи суверенітет і територіальну цілісність України, її економічну та інформаційну безпеку, а саме – у Збройних Силах України, органах Служби безпеки України, міліції, прокуратури, охорони державного кордону України, податкової міліції, Управління державної охорони України, державної пожежної охорони, Державного департаменту України з питань виконання покарань тощо (Рішення Конституційного Суду України від 6 липня 1999 року № 8-рп/99 у справі щодо права на пільги та від 20 березня 2002 року № 5-рп/2002 у справі щодо пільг, компенсацій і гарантій).

Необхідність додаткових гарантій соціальної захищеності цієї категорії громадян як під час проходження служби, так і після її закінчення зумовлена насамперед тим, що служба в Збройних Силах України, інших військових формуваннях та правоохоронних органах держави пов'язана з ризиком для життя і здоров'я, підвищеними вимогами до дисципліни, професійної придатності, фахових, фізичних, вольових та інших якостей (Рішення Конституційного Суду України від 20 березня 2002 року № 5-рп/2002 у справі щодо пільг, компенсацій і гарантій).

Таким чином, визначений законами України відповідно до положень статті 17 Конституції України комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на забезпечення соціального захисту військовослужбовців та працівників правоохоронних органів, зумовлений не їх непрацездатністю або відсутністю достатніх засобів для існування (стаття 46 Конституції України), а особливістю професійних обов'язків, пов'язаних з ризиком для життя та здоров'я, певним обмеженням конституційних прав і свобод, у тому

числі права заробляти матеріальні блага для забезпечення собі і своїй сім'ї рівня життя, вищого за прожитковий мінімум.

Тобто соціальні гарантії військовослужбовців та працівників правоохоронних органів випливають з характеру покладених на них службових обов'язків у зв'язку з виконанням ними державних функцій.

(абзаци 3, 4, 10, 11 п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 7-рп/2004 від 17 березня 2004 року (справа про соціальний захист військовослужбовців та працівників правоохоронних органів)).

Стаття 18. Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права.

Відповідно до статті 18 Конституції України зовнішньополітична діяльність України грунтується на загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права.

Одним з таких принципів є принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань, який виник у формі міжнародно-правового звичаю «pacta sunt servanda» ще на ранніх стадіях розвитку державності, а нині дістав своє відображення у численних міжнародних угодах.

Як загальновизнане правило поведінки суб'єктів зазначений принцип закріплено у Статуті ООН, в преамбулі якого підкреслюється рішучість членів ООН «створити умови, за яких можуть дотримуватися справедливість і повага до зобов'язань, що випливають з договорів та інших джерел міжнародного права».

(абзаци 5–7 п. 2.2 мотивувальної частини Висновку Конституційного Суду України № 3-в/2001 від 11 липня 2001 року (справа про Римський Статут)).

Відповідно до статті 18 Конституції України зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права.

Зовнішня політика є важливим напрямом діяльності держави, а її ефективність потребує стабільності зовнішньополітичного курсу, координації та узгодженості дій органів державної влади.

Верховна Рада України виключно законами визначає засади зовнішньої політики держави і зовнішніх зносин, заслуховує щорічні та позачергові послання Президента України про внутрішнє і зовнішнє становище України, надає законом згоду на обов'язковість міжнародних договорів України та здійснює їх денонсацію (пункти 5, 8, 32 частини першої статті 85, пункт 9 частини першої статті 92 Конституції України).

Президент України за визначеним у Конституції України статусом є главою держави і виступає від її імені, є гарантом державного суверенітету, тери-

торіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина (стаття 102). Згідно зі статтею 106 Конституції України у сфері зовнішньої політики Президент України забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави, представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України, приймає рішення про визнання іноземних держав, призначає та звільняє глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях, приймає вірчі і відкличні грамоти дипломатичних представників іноземних держав, вносить до Верховної Ради України подання про призначення Міністра закордонних справ України, присвоює вищі дипломатичні ранги (пункти 1, 3, 4, 5, 10, 24 частини першої).

Кабінет Міністрів України забезпечує здійснення зовнішньої політики держави, спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади (пункти 1, 9 статті 116 Конституції України).

Таким чином, Верховна Рада України, Президент України та Кабінет Міністрів України мають окремі конституційні повноваження у сфері зовнішньополітичної діяльності, але лише Президент України як глава держави наділений повноваженням здійснювати керівництво цією діяльністю. Положення Конституції України, у яких встановлено зазначені повноваження Президента України та інших суб'єктів зовнішньополітичної діяльності держави, є нормами прямої дії (частина третя статті 8). Це означає, що глава держави не тільки здійснює загальне спрямування зовнішньополітичного курсу держави згідно з визначеними Верховною Радою України засадами зовнішньої політики України, а й застосовує відповідні засоби впливу на діяльність суб'єктів зовнішньополітичної діяльності з метою забезпечення національних інтересів і безпеки України.

Реалізація визначених Верховною Радою України основних засад зовнішньої політики держави, яка провадиться під керівництвом Президента України і забезпечується Кабінетом Міністрів України та Міністерством закордонних справ України, вимагає координації діяльності цих органів виконавчої влади главою держави, в тому числі і в питаннях кадрового забезпечення у цій сфері. Здійснюючи керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, Президент України впливає на діяльність Кабінету Міністрів України та Міністерства закордонних справ України через відповідні укази, розпорядження.

(п. 3.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 2-рп/2009 від 15 січня 2009 року у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про деякі питання керівництва зовнішньополітичною діяльністю держави»).

Стаття 19. Правовий порядок в Україні грунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Як випливає із статті 19 Конституції України та чинного законодавства, органи державної влади і місцевого самоврядування, їх посадові особи, засоби масової інформації, громадсько-політичні організації (рухи) та їх представники не повинні втручатись у діяльність прокуратури, якою відповідно до статті 121 Конституції України охоплюються питання підтримання державного обвинувачення в суді, представництва інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом, нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання і досудове слідство, нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, а також з питань провадження слідчими прокуратури досудового слідства в конкретних кримінальних справах.

Це стосується і Верховної Ради України, її органів та народних депутатів України. Такий висновок випливає з того, що Конституція України серед повноважень Верховної Ради України безпосередньо не передбачає здійснення контролю за діяльністю прокуратури, а правом надавати собі додаткові контрольні повноваження шляхом прийняття відповідного закону Верховна Рада України не наділена.

(абзаци 1–2 п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 4-рп/2000 від 11 квітня 2000 року (справа про запити народних депутатів України до прокуратури)).

Конституція України має найвищу юридичну силу, закони та інші нормативно-правові акти повинні відповідати їй (частини друга, третя статті 8). За приписом частини другої статті 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, в тому числі Верховна Рада України, Президент України, зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Повноваження Президента України визначає Основний Закон України. На цю обставину неодноразово вказував Конституційний Суд України у своїх актах, зокрема, у Рішенні від 10 квітня 2003 року № 7-рп/2003 (справа про гарантії діяльності народного депутата України) зазначено, що «повноваження Президента України вичерпно визначені Конституцією України, а це унеможливлює прийняття законів, які встановлювали б інші його повноваження (права та обов'язки)». Такої ж правової позиції Конституційний Суд України дотримувався у своїх рішеннях від 7 квітня 2004 року № 9-рп/2004 (справа про Координаційний комітет), від 16 травня 2007 року № 1-рп/2007 (справа про звільнення судді з адміністративної посади).

(п. 3.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 19-рп/2008 від 2 жовтня 2008 року у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України

(конституційності) положень частин третьої, п'ятої статті 23, частин першої, другої статті 24, частини першої статті 25, частини першої статті 26 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»).

Як випливає з частини другої статті 19 Конституції України, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти в межах своїх повноважень, не повинні втручатися – а саме це означає дача доручення, тобто обов'язкової до виконання вказівки – у діяльність прокуратури з питань, що становлять її компетенцію, передбачену Конституцією України (стаття 121, пункти 9, 13 розділу XV).

(реч. 1 абз. 15 п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 8-рп/2001 від 14 червня 2001 року (справа про доручення Генеральній прокуратурі України)).

В аспекті конституційного подання положення частини другої статті 19, статті 144 Конституції України, статті 25, частин першої, десятої статті 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР (з наступними змінами) стосовно права органу місцевого самоврядування скасовувати свої раніше прийняті рішення та вносити до них зміни необхідно розуміти так, що орган місцевого самоврядування має право приймати рішення, вносити до них зміни та/чи скасовувати їх на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

(п. 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 7-рп/2009 від 16 квітня 2009 року (справа про скасування актів органів місцевого самоврядування)).

Органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (частина друга статті 19 Конституції України). У зв'язку з цим не відповідає Конституції України (є неконституційним) положення частини третьої статті 79 Закону, відповідно до якого повноваження сільського, селищного, міського голови можуть бути припинені достроково за рішенням відповідної ради також «в інших випадках».

(абз. 5 п. 3.2 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 1-рп/2000 від 9 лютого 2000 року (справа про місцеве самоврядування)).

Стаття 20. Державними символами України є Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України.

Державний Прапор України – стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів.

Великий Державний Герб України встановлюється з урахуванням малого Державного Герба України та герба Війська Запорізького законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

Головним елементом великого Державного Герба України є Знак Княжої Держави Володимира Великого (малий Державний Герб України).

Державний Гімн України – національний гімн на музику М. Вербицького із словами, затвердженими законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

Опис державних символів України та порядок їх використання встановлюються законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

Столицею України є місто Київ.

У Конституції України вживається лише поняття «державні символи України», якими є Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України (частина перша статті 20). Опис державних символів України та порядок їх використання встановлюються законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України (частина шоста статті 20). Тобто державні символи України пов'язані за змістом з державним суверенітетом.

Законами України передбачається також наявність власної символіки територіальних громад, об'єднань громадян тощо. Правове регулювання у цій сфері здійснюється на іншому, аніж Конституція України, рівні. Так, відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» територіальні громади сіл, селищ, міст, районів у містах, а також райони і області можуть мати власну символіку (герб, прапор тощо), що відображає їх історичні, культурні, соціально-економічні та інші місцеві особливості і традиції (частини перша, друга статті 22). Зміст, опис та порядок використання такої символіки визначаються відповідною радою згідно із законом (частина третя статті 22).

Закон України «Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим» від 10 лютого 1998 року до відання Верховної Ради Автономної Республіки Крим відносить, зокрема, затвердження символіки Автономної Республіки Крим відповідно до законів України (пункт 33 частини другої статті 9). Це положення конкретизовано в пункті 1 статті 8 Конституції Автономної Республіки Крим. На його підставі Верховна Рада Автономної Республіки Крим затвердила Положення про Герб Автономної Республіки Крим (Постанова від 21 квітня 1999 року № 456-2/99), Положення про Прапор Автономної Республіки Крим (Постанова від 21 квітня 1999 року № 457-2/99) та схвалила Гімн Автономної Республіки Крим (Постанова від 26 лютого 1992 року № 24-І в редакції від 21 квітня 1999 року).

Конституційний Суд України дійшов висновку, що положення пункту 1 статті 8 Конституції Автономної Республіки Крим не суперечать Основному Закону України. Таким чином, положення статей 1, 2 Закону України «Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим» у частині затвердження зазначених положень Конституції Автономної Республіки Крим мають бути визнані такими, що відповідають Конституції України (конституційними). Порядок використання символів Автономної Республіки Крим має визначатися Верховною Радою Автономної Республіки Крим згідно з Конституцією та законами України.

Конституційний Суд України вважає некоректним використання в Конституції Автономної Республіки Крим словосполучення «столиця Автономної Республіки Крим» стосовно міста Сімферополя (пункт 2 статті 8), яке відповідно до законодавства України за статусом є адміністративним центром адміністративно-територіальної одиниці. У контексті положень статті 20 Конституції України поняття столиця України, якою є місто Київ (частина сьома), символізує єдиний загальнонаціональний і адміністративно-політичний центр України як унітарної, суверенної і незалежної держави.

(п. 3.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 1-рп/2003 від 16 січня 2003 року (справа про Конституцію Автономної Республіки Крим)).

Р о з д і л II

ПРАВА, СВОБОДИ ТА ОБОВ'ЯЗКИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Визначені змістом розділу II Конституції України права, свободи та обов'язки людини і громадянина характеризуються рядом ознак: а) вони є основними; б) становлять юридичну базу всієї системи прав, свобод і обов'язків; в) мають найвищу юридичну силу; г) підлягають підвищеному захисту з боку держави і суспільства. Виступаючи центральним елементом, основою конституційно-правового статусу особи, вони юридично конституюють стандарти поведінки особи, що визнаються і гарантуються державою. Неухильне дотримання прав, свобод і обов'язків людини і громадянина, як правило, визначає уявлення про демократію, законність, справедливість, правопорядок. В історії світового конституціоналізму істотну роль у визнанні за традиційними правами і свободами якості основних відіграло їх закріплення у Загальній декларації прав людини 1948 року, в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права людини 1966 року і Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права людини 1966 року, які набули значення міжнародних стандартів у галузі прав людини.

Дотримуючись їх положень, зокрема положень Загальної декларації прав людини 1948 року, Конституція України проголошує, що «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними». При цьому Конституція України, з одного боку, не передбачає поділу прав, свобод та обов'язків на більш чи менш значущі, тим самим підтверджуючи їх рівноцінність, а з іншого боку, конституює невичерпність закріплених нею прав, свобод людини і громадянина.

Розділ II Конституції України проводить чітке розмежування основних прав і свобод на права і свободи людини і громадянина. Права громадянина охоплюють сферу відносин індивіда з державою, в якій він розраховує не тільки на охорону і захист своїх прав від протиправного втручання, але і на активне сприяння держави в їх реалізації. Статус громадянина випливає з його

особливого правового зв'язку з державою – інституту громадянства (стаття 4 Конституції України). Там, де йдеться про права людини, застосовуються формулювання «кожен має право», «кожному гарантується» тощо, що підкреслює визнання прав і свобод за будь-якою людиною, яка перебуває на території України, незалежно від того, чи є вона громадянином України, іноземцем або особою без громадянства.

Стаття 21. Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними.

Однією з найважливіших умов визначеності відносин між людиною і державою є закріплення у статтях 3, 21 Конституції України принципу непорушності прав і свобод людини. Визнаючи людину найвищою соціальною цінністю, Основний Закон України встановлює перелік прав і свобод, гарантує і забезпечує їх захист, у тому числі від порушення з боку держави, її органів та посадових осіб. Зазначені права і свободи визначають міру можливої поведінки людини і громадянина, зокрема як власника, відображають певні межі цих прав та можливість користуватися благами для задоволення своїх інтересів.

(п. 4.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 2-рп/2005 від 24 березня 2005 року (справа про податкову заставу)).

Відповідно до ст. 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права, а норми Конституції України є нормами прямої дії.

Виходячи з принципу верховенства права, положень статей 21, 22 Конституції України щодо непорушності конституційних прав особи, положень ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, яка гарантує права особи на доступ до суду і справедливий розгляд його справи судом, та положень статей 3, 15 Цивільного кодексу України, статей 1, 3, 4 Цивільного процесуального України щодо права особи на судовий захист цивільного права та інтересу слід дійти висновку про пріоритетність права особи на судовий захист цивільних прав і інтересів, у тому числі шляхом оскарження дій і рішень особами, які не є учасниками третейської угоди і третейського розгляду, права і інтереси яких порушено рішенням третейського суду, прийнятим з перевищенням наданих йому повноважень та поза межами його компетенції (ст. 27 Закону України № 1701-IV від 11 травня 2004 року «Про третейські суди»).

Таким чином, ураховуючи зазначені положення та принцип добровільності утворення третейського суду, обов'язковість рішення третейського суду лише для сторін третейської угоди, положення ст. 56 Закону України № 1701-IV від 11 травня 2004 року «Про третейські суди» щодо неможливості оскарження ухвали про видачу виконавчого листа за рішенням третейського суду поширюється лише на сторін третейської угоди і не може поширюватись на інших осіб, які не є учасниками третейської угоди і третейського розгляду, права і інтереси яких порушено рішенням третейського суду, прийнятим з перевищен-

ням наданих йому повноважень та поза межами його компетенції (ст. 27 Закону України № 1701-IV від 11 травня 2004 року «Про третейські суди»).

(ухвала Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 7 липня 2010 року)

Стаття 22. Права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними.

Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані.

При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

Конституція України проголошує, що конституційні права і свободи, зокрема право людини на життя, гарантуються і не можуть бути скасовані (частина друга статті 22), що забороняється внесення будь-яких змін до Конституції України, якщо вони передбачають скасування прав і свобод людини і громадянина (частина перша статті 157). Не допускається також звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод, в тому числі невід'ємного права людини на життя, в разі прийняття нових або внесення змін до чинних законів (частина третя статті 22).

Отже, за своїм змістом положення частини другої статті 22 Конституції України передбачають, з одного боку, обов'язок держави гарантувати конституційні права і свободи, насамперед право людини на життя, а з другого – утримуватись від прийняття будь-яких актів, які призводили б до скасування конституційних прав і свобод, а отже – і права людини на життя. Виходячи з положень частини другої статті 8 Конституції України норма частини другої її статті 22 має враховуватись при прийнятті законів та інших нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання відповідних суспільних відносин. Позбавлення людини життя державою внаслідок застосування смертної кари як виду покарання, навіть у межах положень, визначених законом, є скасуванням невід'ємного права людини на життя, що не відповідає Конституції України.

(п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 11-рп/99 від 29 грудня 1999 року (справа про смертну кару)).

Обмеження прав і свобод людини і громадянина визнаються допустимими, якщо вони здійснені згідно з чинним законодавством і відповідають правилу «збереження основного змісту прав і свобод»

(п. 40 мотивувальної частини Рішення Європейського суду з прав людини від 20 травня 1999 року (справа Реквеньї проти Угорщини)).

Звуження змісту та обсягу прав і свобод є їх обмеженням. У традиційному розумінні діяльності визначальними поняття змісту прав людини є умови і засоби, які становлять можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку. Обсяг прав людини – це їх сутнісна властивість, виражена кількісними показниками можливостей людини, які відображені відповідними правами, що не є однорідними і загальними. Загальновизнаним є пра-

вило, згідно з яким сутність змісту основного права в жодному разі не може бути порушена.

(п. 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2005 від 22 вересня 2005 року (справа про постійне користування земельними ділянками)).

Зміст прав і свобод людини – це умови і засоби, які визначають матеріальні та духовні можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування і розвитку. Обсяг прав людини – це кількісні показники відповідних можливостей, які характеризують його множинність, величину, інтенсивність і ступінь прояву та виражені у певних одиницях виміру.

Звуження змісту прав і свобод означає зменшення ознак, змістових характеристик можливостей людини, які відображаються відповідними правами та свободами, тобто якісних характеристик права. Звуження обсягу прав і свобод – це зменшення кола суб'єктів, розміру території, часу, розміру або кількості благ чи будь-яких інших кількісно вимірюваних показників використання прав і свобод, тобто їх кількісної характеристики.

(п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 8-рп/2005 від 11 жовтня 2005 року (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання)).

Визначення стислих строків оскарження порушень відповідає характеру виборчого процесу, але при їх встановленні та застосуванні не повинні ущемлюватись права і свободи виборців, політичних партій (виборчих блоків партій), кандидатів у народні депутати України.

(п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 13-рп/2003 від 3 липня 2003 року (справа про строки оскарження порушень під час підрахунку голосів та встановлення результатів голосування)).

Конституція України закріпила принцип відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, який проявляється передусім у конституційному визначенні обов'язків держави (статті 3, 16, 22). Така відповідальність не зводиться лише до політичної чи моральної відповідальності публічної влади перед суспільством, а має певні ознаки юридичної відповідальності як застосування заходів публічно-правового (в даному випадку – конституційно-правового або міжнародно-правового) характеру до держави та її органів за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків…

(п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 7-рп/2001 від 30 травня 2001 року (права про відповідальність юридичних осіб)).

Відповідно до статті 8 Конституції України визначається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.

Стверджуючи і забезпечуючи права і свободи громадян, держава окремими законами України встановила певні соціальні пільги, компенсації і гарантії, що є складовою конституційного права на соціальний захист і юридичними засобами здійснення цього права, а тому відповідно до частини другої статті 6, частини другої статті 19, частини першої статті 68 Конституції України вони є загальнообов'язковими, однаковою мірою мають додержуватись органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами. Невиконання державою своїх соціальних зобов'язань щодо окремих осіб ставить громадян у нерівні умови, підриває принцип довіри особи до держави, що закономірно призводять до порушення принципів соціальної, правової держави.

Зупинення дії положень законів України, якими визначено права і свободи громадян, їх зміст та обсяг, є обмеженням прав і свобод і може мати місце лише у випадках, передбачених Основним Законом України.

Рядом рішень Конституційного Суду України роз'яснено що окремі положення законів про Державний бюджет України щодо зупинення або обмеження пільг, компенсацій і гарантій є такими, що не відповідають Конституції України.

За змістом положень частин другої і третьої статті 22 Основного Закону України конституційні права гарантуються, а держава повинна утримуватись від прийняття будь-яких актів, які призводили б до скасування чи звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

(ухвала Вищого адміністративного суду України від 15 липня 2010 року у справі № К-22538/08)

Стаття 23. Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості.

Встановлені законодавством процедури, що забезпечують формування належного корпусу осіб, які претендують на зайняття посад, пов'язаних із виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування, враховують конституційні положення щодо обов'язків кожного перед суспільством і права кожної людини на вільний розвиток своєї особистості, закріплені у статті 23 Конституції України, і не порушують конституційну норму, яка передбачає можливість збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу за її згодою у випадках, визначених законом (частина друга статті 32 Конституції України).

(п. 4.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 21-рп/2010 від 6 жовтня 2010 року (справа про корупційні правопорушення та введення в дію антикорупційних законів)).

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, гарантуючи громадянам свободу об'єднання з іншими, містить перелік випад-

ків, у яких національним законодавством можуть регулюватися обмеження (стаття 11). Практично всі вони передбачені Конституцією України (статті 23, 36), у тому числі й допустимість встановлення відповідним законом обмежень з метою захисту прав і свобод інших осіб, якщо такі обмеження необхідні в демократичному суспільстві.

(п. 5.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 2-рп/2007 від 12 червня 2007 року (справа про утворення політичних партій в Україні)).

Стаття 24. Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.

Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям.

Проголошуючи рівність усіх громадян перед законом, стаття 24 Конституції України таким чином встановлює і рівну підлеглість усіх громадян законам України.

(п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 10-рп/2000 від 28 вересня 2000 року (справа про приватизацію державного житлового фонду)).

Відповідно до положень Конституції України громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Принцип рівності всіх громадян перед законом – конституційна гарантія правового статусу особи, що поширюється, зокрема, на призначення кримінального покарання. Притягнення особи, яка вчинила злочин, до кримінальної відповідальності не лише означає рівність усіх осіб перед законом, а й передбачає встановлення в законі єдиних засад застосування такої відповідальності.

(п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 11-рп/99 від 29 грудня 1999 року (справа про смертну кару)).

За змістом статті 24 Конституції України під словосполученням «місце проживання» мається на увазі місце проживання громадян за територіальною ознакою (село, селище, місто чи інша адміністративно-територіальна одиниця), а не конкретне жиле приміщення (будинок, квартира, службова квартира)…

Включення окремих квартир (будинків) державного житлового фонду до переліку об'єктів, що не підлягають приватизації, зумовлюється особливістю правового статусу територій, на яких вони розташовані, або самих цих об'єктів, а також необхідністю забезпечення безпечних умов проживання громадян, особливістю охорони державою культурних цінностей та зон природного заповідного фонду, тимчасовим характером надання жилих приміщень тощо.

З огляду на це не можна розцінювати як обмеження прав і свобод людини і громадянина визначення Верховною Радою України конкретних об'єктів державного житлового фонду, які не підлягають приватизації виходячи з цільового призначення жилих приміщень та інших обставин, пов'язаних з особливістю їх правового режиму, що унеможливлюють передачу цих жилих приміщень у приватну власність. Разом з тим, встановлюючи заборону на приватизацію зазначених об'єктів державного житлового фонду, законодавець передбачив гарантії компенсаційного характеру для громадян, які мешкають у таких квартирах (будинках).

(п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 10-рп/2000 від 28 вересня 2000 року (справа про приватизацію державного житлового фонду)).

Стаття 25. Громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство.

Громадянин України не може бути вигнаний за межі України або виданий іншій державі.

Україна гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами.

Терміни «передача» і «видача» в загальновживаному розумінні часто розглядаються як синоніми, але в міжнародно-правових документах та спеціальній літературі в них вкладається різний зміст, що робить їх юридичну природу неідентичною.

Міжнародно-правові документи та спеціальна література при цьому виходять з того, що доставлення особи до іншої рівносуверенної держави принципово відрізняється від доставлення особи до суду, створеного відповідно до міжнародного права за участю та згодою заінтересованих держав. Якщо перше за міжнародно-правовою термінологією позначається терміном «видача», або «екстрадиція» (від лат. ex – з, поза і traditio – передавання), то друге – терміном «передача»…

Відповідно до частини другої статті 25 Конституції України забороняється видача (екстрадиція) громадян України іншій державі. Тобто ця заборона стосується лише національної, а не міжнародної юрисдикції. Вона має на меті гарантувати неупередженість судового розгляду та справедливість і законність покарань для своїх громадян.

(пункт 2.3.1–2.3.2 мотивувальної частини Висновку Конституційного Суду України № 3-в/2001 від 11 липня 2001 року (справа про Римський Статут)).

…вирішуючи питання стосовно того, чи підлягає розгляду в судовому порядку те чи інше питання, пов'язане з видачею осіб іншим державам, вони мають виходити з відповідних положень Основного Закону України, іншого національного законодавства, в тому числі Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957 року чи інших міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, або договорів колишнього СРСР, які застосовуються Україною в порядку правонаступництва відповідно до Закону України від 12 вересня 1991 року № 1543-XII «Про правонаступництво України».

При цьому судам слід з'ясовувати, чи укладено між Україною та державою, що надіслала запит, відповідний договір і який саме порядок вирішення питань, пов'язаних з екстрадицією, у ньому передбачено.

Судам треба мати на увазі, що відповідно до ч. 2 ст. 10 Кримінального кодексу України іноземці та особи без громадянства, що постійно не проживають в Україні, які вчинили злочини поза межами України і перебувають на її території, можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності і передачі до суду або передані для відбування покарання лише в разі якщо така видача або передача передбачені міжнародними договорами України.

Слід також пам'ятати, що відповідно до ч. 2 ст. 25 Конституції громадянин України не може бути виданий іншій державі.

(п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України від 8 жовтня 2004 року № 16 «Про деякі питання застосування законодавства, яке регулює порядок і строки затримання (арешту) осіб при вирішенні питань, пов'язаних з їх екстрадицією»).

Про затримання К. О. Л. Генеральна прокуратура України повідомила Прокуратуру Республіки Білорусь, яка… надіслала Генеральній прокуратурі України клопотання про видачу К. О. Л. та всі необхідні для цього документи… Крім того Генеральна прокуратура України з дотриманням вимог ст. 25 Конституції України та ст. 10 Кримінального кодексу України перевірила наявність підстав, які б унеможливлювали видачу К. О. Л. іноземній державі.

У зв'язку з тим, що таких підстав не було встановлено, Генеральна прокуратура України почала роботу з підготовки видачі К. О. Л. правоохоронним органам Республіки Білорусь для притягнення його до кримінальної відповідальності за вчинений злочин і… дала доручення відповідним установам України організувати цю видачу, про що повідомила керівництво Прокуратури Республіки Білорусь…

Про те, що немає жодних підстав вважати, що К. О. Л. буде піддано в Республіці Білорусь політичним переслідуванням, зазначено… у постанові Корольовського районного суду м. Житомира та ухвалі апеляційного суду Житомирської області вказаних вище.

…Прокуратура Республіки Білорусь надіслала листа… в якому надала додаткові гарантії того, що К.О.Л., у разі його видачі, буде притягнутий до кри-

мінальної відповідальності саме за злочин, передбачений ч. 3 ст. 424 Кримінального кодексу Республіки Білорусь, і що він не переслідується і не буде переслідуватися на території цієї країни за політичні переконання чи скоєння ним політичного правопорушення.

Під час розгляду скарги захисників К. О. Л. вказані обставини судом першої інстанції повністю проігноровані. Печерський районний суд м. Києва практично ревізував вказані вище рішення Корольовського районного суду м. Житомира та апеляційного суду Житомирської області…

Колегія суддів констатує, що саме вказаний безпідставний висновок суду, разом з іншими даними (хвороба К.О.Л. тощо), призвів до істотної правової помилки та постановлення необґрунтованого, незаконного та необ'єктивного рішення, що оскаржено.

Крім того, постановляючи рішення про визнання незаконними дій Генеральної прокуратури України та заборону видачі К. О. Л. в порядку екстрадиції правоохоронним органам Республіки Білорусь, суд вийшов за межі своїх повноважень.

(ухвала Апеляційного суду м. Києва від 10 листопада 2005 року у справі «Про видачу громадянина в порядку екстрадиції Республіці Білорусь»)

Стаття 26. Іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України.

Іноземцям та особам без громадянства може бути надано притулок у порядку, встановленому законом.

Згідно зі статтею 26 Конституції України «іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України». Стаття 43 Конституції України надає кожному право на працю, яку він вільно обирає, та зобов'язує державу створювати умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантувати рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності. Хоча статтею 8 Закону України від 4 лютого 1994 року № 3929-XII «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» встановлено обмеження в реалізації іноземцями своїх трудових прав у тому сенсі, що іноземці та особи без громадянства, які прибули в Україну для працевлаштування на визначений термін, можуть займатися трудовою діяльністю відповідно до одержаного у встановленому порядку дозволу на працевлаштування, обмежень щодо кількості дозволів на працевлаштування, які можуть бути оформлені у зв'язку з працею одного й того ж іноземного громадянина, ні цей Закон, ні жоден інший нормативний акт не встановлює.

(постанова господарського суду міста Києва від 13 липня 2006 року у справі № 9/155-А)

Відповідно до статті 26 Конституції України іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними актами.

Згідно зі статтею 67 Конституції України кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом.

Функції по контролю за дотриманням податкового законодавства, правильністю обчислення, повнотою і своєчасністю сплати до бюджетів, державних цільових фондів податків та інших обов'язкових платежів, а також обліку платників податків – фізичних осіб покладено на державні податкові органи.

Законом України від 16 липня 1999 року № 1003 були внесені зміни до Закону України від 22 грудня 1994 року № 320/94-ВР «Про державний реєстр фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів» (Закон втратив чинність згідно з Податковим кодексом України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI, проте правова суть законодавчого регулювання не змінилася – *прим. укладача*). Відповідно до доповненої частини 2 статті 1 цього Закону для осіб, які через свої релігійні або інші переконання відмовляються від прийняття ідентифікаційного номера та офіційно повідомляють про це відповідні державні органи, зберігаються раніше встановлені форми обліку платників податків та інших обов'язкових платежів. У паспортах зазначених осіб робиться відмітка про наявність у них права здійснювати будь-які платежі без ідентифікаційного номера.

Таким чином, названим Законом передбачено, що вказаний платник податків у рамках чинного законодавства вправі виконувати конституційний обов'язок сплати зборів без присвоєння ідентифікаційного номера, обравши альтернативну форму обліку платників податку…

Таким чином, суди першої та апеляційної інстанцій дійшли правильного висновку, що відмова видати позивачам довідки про наявність права здійснювати будь-які платежі без ідентифікаційного номера, суперечить статті 26 Конституції України та іншому чинному законодавству, в зв'язку з чим вимоги позивачів підлягають задоволенню.

(ухвала Вищого адміністративного суду України від 6 грудня 2006 року)

Стаття 27. Кожна людина має невід'ємне право на життя.

Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини.

Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань.

…обов'язок захищати право на життя за статтею 2 Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року, разом із загальним обов'язком держави за статтею 1 Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року «гарантувати кожному, хто перебуває під [її] юрисдикцією, права і свободи, визначені у Конвенції», також опосередковано потре- бує наявності певної форми ефективного офіційного розслідування, коли осіб вбито

в результаті використання сили… Головною метою цього розслідування є забезпечення ефективного виконання національного законодавства, яке захищає право на життя. Форми розслідування задля досягнення такої мети можуть бути різними залежно від обставин. Однак, яка б з них не була застосована, органи влади мають діяти з власної ініціативи з того моменту, як певне питання привернуло їх увагу. Вони не можуть чекати на те, щоб родичі подали належну скаргу або взяли на себе відповідальність за проведення будь-якої процедури розслідування… Це не є обов'язком досягти результату, це обов'язок вжити заходів. Органи державної влади повинні вжити всіх заходів для отримання доказів, які стосуються справи. Недоліки у розслідуванні, які підривають його здатність встановити причину смерті або винних осіб, можуть суперечити такому стандарту…

(п. 34 мотивувальної частини Рішення Європейського суду з прав людини від 18 травня 2010 року (справа Мироненко проти України)).

…у випадку втрати людського життя за обставин, які можуть бути підставою для порушення питання про відповідальність держави, стаття 2 Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року покладає на державу обов'язок забезпечити всіма доступними їй засобами адекватне реагування – судове або будь-яке інше – щоб належним чином реалізувати відповідні законодавчі та адміністративні засади, запроваджені задля захисту права на життя, і таким чином домогтися припинення того чи іншого порушення цього права та призначення відповідного покарання… Зокрема, у випадку, якщо особа, яка утримувалася під вартою, померла за підозрілих обставин, органи влади повинні з власної ініціативи провести «офіційне та ефективне розслідування», спроможне забезпечити встановлення причин смерті, встановлення осіб, які несуть за це відповідальність, та їхнє покарання…

Система, функціонування якої вимагає стаття 2 Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року, повинна забезпечувати проведення незалежного й безстороннього офіційного розслідування, яке задовольняє певні мінімальні стандарти щодо ефективності. У зв'язку з цим відповідні органи повинні діяти зі зразковою ретельністю та оперативністю і з власної ініціативи повинні розпочати розслідування, спроможне, по-перше, забезпечити з'ясування обставин, за яких стався даний інцидент, з виявленням тих чи інших недоліків у функціонуванні регуляторної системи, та, по-друге, забезпечити встановлення посадових осіб чи органів влади, причетних до цих подій. Значущою в цьому контексті є також вимога відкритості розслідування для контролю…

(пункти 115, 116 мотивувальної частини Рішення Європейського суду з прав людини від 18 березня 2009 року (справа Кац та інші проти України)).

Відповідно, система, яка вимагається статтею 2 Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року, має передбачати незалежне та безстороннє розслідування, яке відповідає певним мінімальним стандартам щодо ефективності. Таким чином, компетентні органи мають діяти з належною на-

полегливістю і за своєю ініціативою порушувати провадження, яке здатне, по-перше, встановити обставини, за яких сталась подія, та недоліки діяльності системи; по-друге, встановити, хто саме з представників державних органів був причетний до події. Вимога щодо публічності також застосовується у цьому контексті…

(п. 65 мотивувальної частини Рішення Європейського суду з прав людини від 4 квітня 2006 року (справа Шевченко проти України)).

Конституційне забезпечення невід'ємного права на життя кожної людини, як і всіх інших прав і свобод людини і громадянина в Україні, базується на засаді: винятки стосовно прав і свобод людини і громадянина встановлюються самою Конституцією України, а не законами чи іншими нормативними актами. Відповідно до положення частини першої статті 64 Конституції України «конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України».

Конституція України не містить будь-яких положень про можливість застосування смертної кари як винятку з положення частини першої статті 27 Конституції України про невід'ємне право на життя кожної людини…

Розкриваючи зміст невід'ємного права на життя кожної людини, закріпленого у частині першій статті 27 Конституції України, треба враховувати і невідповідність смертної кари цілям покарання та можливість судової помилки, коли виконання судового вироку щодо особи, засудженої до смертної кари, унеможливлює виправлення її наслідків, що не узгоджується з конституційними гарантіями захисту прав і свобод людини і громадянина (стаття 55 Конституції України).

(пункти 4, 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 11-рп/99 від 29 грудня 1999 року (справа про смертну кару)).

Згідно із статею 27 Конституції України кожна людина має невід'ємне право на життя, обов'язок держави – захищати життя людини.

Законодавчого визначення поняття громадського правопорядку немає. Водночас, суд доходить висновку, що під громадським правопорядком слід розуміти відсутність правопорушень.

Частиною п'ятою статті 182 Кодексу адміністративного судочинства України передбачено, що суд задовольняє вимоги позивача в інтересах національної безпеки та громадського порядку в разі якщо визнає, що проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій чи інших зібрань може створити реальну небезпеку заворушень чи злочинів, загрозу здоров'ю населення або правам і свободам інших людей.

Таким чином, у даному випадку суд інтереси національної безпеки та громадського порядку вбачає у відсутності умов, що сприяють посяганням на життя, здоров'я, власність, честь, гідність людей, які будуть перебувати з 8 грудня 2010 року у місцях проведення масових заходів відповідачів.

Слід зазначити, що відповідачами заявлено проведення безстрокових масових заходів напередодні Новорічних та Різдвяних свят у центральній частині міста Києва.

З огляду на викладене суд доходить переконання у необхідності задоволення позовних вимог, оскільки для забезпечення організації святкувань Свята Миколая, Нового Року та Різдва Христового необхідна присутність різноманітної техніки, що в сукупності з мітингуючими може призвести до їх травмування, загрожує громадському порядку, а також унеможливить проведення святкувань Новорічних свят біля центральної ялинки України, що, в свою чергу, може призвести до порушення прав та свобод, гарантованих Конституцією України, інших громадян та гостей столиці.

За таких обставин суд доходить висновку про обґрунтованість підстав адміністративного позову, а тому позов визнається таким, що підлягає задоволенню з метою захисту національних інтересів у частині встановлення обмеження відповідачам права на мирні зібрання.

(ухвала Окружного адміністративного суду міста Києва від 7 грудня 2010 року у справі № 2а-17910/10/2670)

При розгляді справ даної категорії судам необхідно беззастережно додержувати вимоги ч. 3 ст. 27 Конституції України і ст. 36 Кримінального кодексу України, враховуючи те, що відповідно до закону кожна особа має право на необхідну оборону від суспільно небезпечного посягання незалежно від можливості уникнути його або звернутися за допомогою до інших осіб чи органів влади.

(п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року № 1 «Про судову практику у справах про необхідну оборону»)

Частиною 3 статті 27 Конституції передбачено, що кожна людина має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань.

Згідно зі статтею 36 Кримінального кодексу України дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав і інтересів особи, яка захищається, або іншої особи від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в такій обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, визнаються необхідною обороною, а умисне заподіяння тому, хто посягає, такої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту, є перевищенням меж необхідної оборони.

Ці норми закону не були враховані судами першої та апеляційної інстанцій при розгляді цієї кримінальної справи.

Формулюючи у вироку обвинувачення, визнане доведеним, суд вказав, що потерпілий Б. О. проти волі С. із застосуванням фізичного насильства вступив з нею у статеві стосунки, а засуджений Б. І. на прохання С. про допомогу захистив її від насильницьких дій Б. О.

…За таких обставин протиправні дії потерпілого стосовно С. були несподіваними для засудженого і викликали у нього правомірне бажання захистити жінку, для чого він, схопивши сокиру, завдав нею удари Б. О., тобто, діючи в стані необхідної оборони, перевищив її межі, оскільки застосував до Б. О. зна-

рядця та насильство, які не відповідали небезпечності посягання та обстановці захисту.

Ці обставини залишилися поза увагою судів, хоча мають значення для правильного вирішення справи.

(ухвала Військової судової колегії Верховного Суду України від 6 червня 2008 року)

Відповідно до частини 3 статті 27 Конституції України і статті 36 Кримінального кодексу України кожна особа має право на необхідну оборону від суспільно небезпечного посягання незалежно від можливості уникнути його або звернутися по допомогу до інших осіб чи органів влади.

Судом встановлено, що засуджений С. разом зі своєю дружиною та дітьми перебував у себе вдома, коли до них прийшов П., який був п'яний і закривавлений. Саме він розпочав сварку з господарем будинку, погрожував йому товкачкою та сокирою, не хотів виходити з будинку і першим почав бити С.

Відповідно до свідчень засудженого, коли П. зайшов до нього, він запропонував йому проспатися, але останній став погрожувати, завдав йому удару в обличчя і, коли він впав, почав його душити. Захищаючись і обороняючись від нападу, він завдав потерпілому удар ножем.

…У справі встановлено, і суд фактично визнав доведеним вчинення потерпілим неправомірних дій, які свідчать про реальність та дійсність суспільно небезпечного посягання, що існувало об'єктивно, і С. ударив ножем П. з метою припинити таке посягання та захистити себе і свою сім'ю. Однак засуджений застосував таке знаряддя і завдав потерпілому шкоди, яка не відповідає небезпечності посягання та обстановці захисту.

На підставі наведеного Судова палата у кримінальних справах і Військова судова колегія Верховного Суду України судові рішення змінила і перекваліфікувала дії С. з частини 1 статті 115 Кримінального кодексу України на статтю 118 Кримінального кодексу України, призначила йому за цим законом покарання у виді 2 років позбавлення волі та звільнила з-під варти у зв'язку з відбуттям зазначеного строку покарання.

(ухвала Військової судової колегії Верховного Суду України від 21 травня 2004 року)

Стаття 28. Кожен має право на повагу до його гідності.

Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню.

Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідам.

…невід'ємне право кожної людини на життя нерозривно поєднано з її правом на людську гідність. Як основні права людини вони зумовлюють можливість реалізації всіх інших прав і свобод людини і громадянина і не можуть бути ні обмежені, ні скасовані.

(п. 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 11-рп/99 від 29 грудня 1999 року (справа про смертну кару)).

Стаття 29. Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність.

Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом.

У разі нагальної необхідності запобігти злочинові чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою.

Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника.

Кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання.

Про арешт або затримання людини має бути негайно повідомлено родичів заарештованого чи затриманого.

Право на свободу та недоторканність є найважливішим у «демократичному суспільстві» у розумінні Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року.

(п. 65 мотивувальної частини Рішення Європейського суду з прав людини від 18 червня 1971 року (справа де Вілде, Оомс і Версип проти Бельгії)).

…особа не може бути позбавлена або не може позбавлятися свободи… крім випадків, встановлених у пункті 1 статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Цей перелік винятків є вичерпним… і лише вузьке тлумачення цих винятків відповідає цілям цього положення, а саме – гарантувати, що нікого не буде свавільно позбавлено свободи…

…коли йдеться про позбавлення свободи, надзвичайно важливою умовою є забезпечення загального принципу юридичної визначеності. Отже, неодмінна вимога полягає в тому, що умови, за яких має здійснюватися позбавлення свободи, мають бути чітко сформульовані в національному законі і що застосування самого цього закону має бути передбачуваним і відповідати в цьому відношенні нормі «законності», яку встановлює Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і згідно з якою всі закони мають бути сформульовані з достатньою чіткістю, що дозволяє громадянину – при потребі за допомогою одержання відповідної консультації – передбачити достатньою за даними обставинами мірою наслідки, до яких може призвести дана дія…

(пункти 63, 64 мотивувальної частини Рішення Європейського суду з прав людини від 18 лютого 2010 року (справа Гарькавий проти України)).

…строк тримання під вартою є взагалі «законним», якщо він передбачений відповідним рішенням суду, яке містить посилання на підстави прийняття рішення про тримання під вартою…

(п. 65 мотивувальної частини Рішення Європейського суду з прав людини від 18 травня 2010 року (справа Гаважук проти України)).

Зважаючи на те, що в Україні особа може перебувати під вартою понад три доби лише за вмотивованим рішенням суду, і маючи на увазі, що за змістом частини 2 статті 29 Конституції України таке рішення може бути ухвалено лише компетентним судом України, суди повинні приймати до свого провадження і розглядати по суті подання прокурорів або погоджені з ними подання органів, які виконують запити інших держав про видачу, надання дозволу на затримання осіб і доставку їх під вартою до компетентного органу іноземної держави.

(п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 8 жовтня 2004 року № 16 «Про деякі питання застосування законодавства, яке регулює порядок і строки затримання (арешту) осіб при вирішенні питань, пов'язаних з їх екстрадицією»)

Стаття 30. Кожному гарантується недоторканність житла.

Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду.

У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку.

Визнаючи правомірними дії працівників міліції, суд не вказав у рішенні норми закону, які підтверджують їх правомірність. Загальне посилання на те, що працівники міліції у відповідності з положеннями Закону України від 20 грудня 1990 року № 565-XII «Про міліцію» забезпечували громадський порядок при поділі майна подружжя, не може братися до уваги, оскільки всі дії по забезпеченню громадського порядку повинні проводитися у спосіб, передбачений законом.

Суд не врахував, що відповідно до ст. 30 Конституції України кожному гарантується недоторканність житла. Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду.

Як видно з матеріалів справи, рішення суду про поділ спільного майна подружжя не існувало. На виконанні у державної виконавчої служби не було судових чи інших рішень стосовно майна, яке знаходилося у квартирі позивачів, а працівники міліції не залучалися до участі у виконанні цих рішень, як це передбачено Законом України від 21 квітня 1999 року № 606-XIV «Про виконавче провадження».

Судом встановлено, і це не оспорюється сторонами, що саме позивачі викликали працівників міліції з тієї причини, що сторонні особи намагаються протиправно проникнути у його квартиру і забрати майно…

Прибувши на виклик позивачів, працівники міліції, всупереч нормам Конституції України… не вжили заходів до захисту прав позивачів.

Особи, які вивезли майно з будинку, не могли зробити цього до прибуття працівників міліції, які, в свою чергу, сприявши вивезенню майна з будинку, не маючи рішення суду про поділ майна, сприяли позбавленню позивачів права власності на вивезене майно.

(ухвала Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 30 вересня 2004 року).

Відповідно до пунктів 7, 9 ч. 1, ч. 2 ст. 8 Закону України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII «Про оперативно-розшукову діяльність», п. 6 ч. 2 ст. 7 Закону України від 26 грудня 2002 року № 374-IV «Про контррозвідувальну діяльність», ст. 15 Закону України від 30 червня 1993 року № 3341-XII «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» за вмотивованим рішенням суду можуть бути застосовані такі обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, передбачені статтями 30, 31, 32 Конституції України:

негласне проникнення до житла чи до іншого володіння особи;

зняття інформації з каналів зв'язку;

контроль за листуванням, телефонними розмовами, телеграфною та іншою кореспонденцією;

застосування інших технічних засобів одержання інформації.

Кримінальний процесуальний кодекс України передбачає можливість застосування таких обмежень зазначених конституційних прав і свобод людини і громадянина:

огляд та обшук житла чи іншого володіння особи (ст. 141, ч. 5 ст. 177; ч. 4 ст. 190);

примусова виїмка із житла чи іншого володіння особи (ст. 141, ч. 4 ст. 178);

арешт на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку (ст. 141, ч. 4 ст. 187);

огляд і виїмка кореспонденції та дослідження інформації, знятої з каналів зв'язку (ст. 187^1).

Обмеження вказаних конституційних прав і свобод людини і громадянина під час проведення оперативно-розшукової діяльності, дізнання та досудового слідства допускаються лише за вмотивованим рішенням суду (крім випадку, передбаченого ч. 3 ст. 30 Конституції України) і мають винятковий та тимчасовий характер. До порушення кримінальної справи вони застосовуються з метою запобігання тяжкому чи особливо тяжкому злочину, якщо іншим способом одержати інформацію неможливо. Надання дозволу на проведення оперативно-розшукових заходів після порушення кримінальної справи не залежить від тяжкості злочину.

(п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України від 28 березня 2008 року № 2 «Про деякі питання застосування судами України законодавства при да-

чі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства»)

Стаття 31. Кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинові чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

Гарантовані статтями 30 і 31 Конституції недоторканність житла і таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції є невід'ємним правом особи. Дозвіл на проникнення до житла чи до іншого володіння особи, на накладення арешту на кореспонденцію, її виїмку в поштово-телеграфних установах та на зняття інформації з каналів зв'язку надається тільки судом. За результатами розгляду матеріалів про надання такого дозволу, який здійснюється судом з додержанням таємниці слідства, ухвалюється процесуальне рішення.

Слід мати на увазі, що статті 9 і 13 Перехідних положень Конституції (розділу XV) на дію статті 30 (в частині надання дозволу на проникнення до житла чи іншого володіння особи) та статті 31 Конституції не поширюються.

(п. 22 постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя»)

Відповідно до положень статей 31, 32 Конституції України, статей 270, 306 Цивільного кодексу України кожному гарантується право на недоторканність особистого життя, право на таємницю телефонних розмов; не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

На зазначені конституційні положення, які гарантують право на недоторканність особистого життя, суди взагалі не звернули уваги незважаючи на те, що позивачка посилалась на них як на підставу позову.

У сфері телекомунікаційних послуг, які надавались ЗАТ «Київстар Дж. Ес. Ем.» на договірній основі ОСОБА_3, права споживача гарантовані ст. 9 Закону України «Про телекомунікації», згідно з якою охорона таємниці телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються технічними засобами телекомунікацій, та інформаційна безпека телекомунікаційних мереж гарантуються Конституцією та законами України; зняття інформації з телекомунікаційних мереж заборонене, крім випадків, передбачених законом.

Цим же Законом покладені обов'язки на оператора телекомунікацій, який зобов'язаний вживати відповідно до законодавства технічних та організацій-

них заходів із захисту телекомунікаційних мереж, засобів телекомунікацій; оператори повинні забезпечувати і нести відповідальність за схоронність відомостей щодо споживача, отриманих при укладенні договору, наданих телекомунікаційних послуг, у тому числі отримання послуг, їх тривалості, змісту, маршрутів передавання тощо (статті 9, 34).

Крім того, згідно зі ст. 39 цього ж Закону України оператори телекомунікацій зобов'язані вживати заходів для недопущення несанкціонованого доступу до телекомунікаційних мереж та інформації, що передається цими мережами.

У зв'язку з наведеним посилання суду на те, що ОСОБА_3 не довела вини оператора телекомунікацій щодо незабезпечення схоронності наданих їй телекомунікаційних послуг та роздрукування телефонних розмов, є безпідставним і таким, що не відповідає вимогам наведених вище положень Закону, а також ст. 614 Цивільного кодексу України, згідно з якою саме на відповідачі лежить обов'язок довести відсутність своєї вини у порушенні зобов'язання (тобто діє презумпція вини).

Суди не звернули уваги на те, що позивачка довела факт порушення її права на недоторканність особистого життя, довела наявність роздрукування її телефонних розмов, якою володіли інші особи, а також правоохоронні органи.

(ухвала Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 28 липня 2010 року у справі № 6-2673св09).

Стаття 32. Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею.

Кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації.

З огляду на положення статті 32 Конституції України судам належить розрізняти справи про захист гідності, честі чи ділової репутації шляхом спростування недостовірної інформації (права на відповідь) від справ про захист інших особистих немайнових прав, зокрема перелічених у статті 270 Цивільного кодексу України, порушених у зв'язку з поширенням про особу інформації, недоторканність якої спеціально охороняється Конституцією та законами України і поширення якої може завдати моральну шкоду навіть у випадку, якщо ця інформація відповідає дійсності і не порочить гідність, честь чи ділову

репутацію. Тобто, якщо інформація, яка порушує особисті немайнові права особи, є достовірною, вимоги про її спростування не можуть бути задоволені.

Встановивши при вирішенні таких спорів факт поширення інформації про приватне життя позивача, що відповідає дійсності та не порочить його гідність, честь чи ділову репутацію, а також факт відсутності згоди позивача на поширення цієї інформації, суд повинен захистити його право на таємницю приватного життя та може зобов'язати відповідача відшкодувати моральну шкоду.

(п. 20 постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 року № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи»)

Встановлені законодавством процедури, що забезпечують формування належного корпусу осіб, які претендують на зайняття посад, пов'язаних із виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування, враховують конституційні положення щодо обов'язків кожного перед суспільством і права кожної людини на вільний розвиток своєї особистості, закріплені у статті 23 Конституції України, і не порушують конституційну норму, яка передбачає можливість збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу за її згодою у випадках, визначених законом (частина друга статті 32 Конституції України).

(п. 4.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 21-рп/2010 від 6 жовтня 2010 року (справа про корупційні правопорушення та введення в дію антикорупційних законів)).

Стаття 33. Кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом.

Громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну.

При розгляді спорів про право користування жилим приміщенням необхідно брати до уваги, що ст. 33 Конституції гарантує кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, свободу пересування та вільний вибір місця проживання. Це означає, що наявність чи відсутність прописки самі по собі не можуть бути підставою для визнання права користування жилим приміщенням за особою, яка там проживала чи вселилась туди як член сім'ї наймача (власника) приміщення, або ж для відмови їй у цьому.

(п. 15 постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя»)

Стаття 34. Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань.

Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір.

Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

…межі допустимої критики стосовно державних службовців можуть бути ширшими порівняно з межами такої ж критики щодо звичайних громадян. Поряд з тим, не можна стверджувати, що державні службовці можуть зазнавати за свої дії та слова такої ж критики, яка часто адресується політичним діячам. Саме тому є важливим захистити державних службовців від образливих і злочинних випадів у їхній бік, особливо коли йдеться про виконання ними службових обов'язків.

(п. 48 мотивувальної частини Рішення Європейського суду з прав людини від 21 березня 2002 року (справа Нікула проти Фінляндії)).

...Право на свободу вираження поглядів становить одну з неодмінних підвалин демократичного суспільства, одну з основних умов його прогресу та самореалізації кожної особи. За умови дотримання пункту 2 статті 10 Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року це право стосується не лише тієї «інформації» чи тих «ідей», що сприймаються схвально або вважаються необразливими чи незначущими, а й такої інформації чи ідей, які викликають образу, обурення чи занепокоєння. Такими є вимоги плюралізму, терпимості та широти мислення, без яких «демократичне суспільство» неможливе. Як зазначено у статті 10 Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року, ця свобода обмежується низкою винятків, які, однак, мають бути чітко визначені, а необхідність будь-яких обмежень має бути переконливо встановлена.

(пункти 25, 26 мотивувальної частини Рішення Європейського суду з прав людини від 21 вересня 1995 року (справа Вогта проти Німеччини)).

…звернення громадян до правоохоронного органу, що містять певні відомості про недодержання законів посадовими або службовими особами, передаються чи повідомляються не з метою доведення таких відомостей до громадськості чи окремих громадян, а з метою їх перевірки уповноваженими на це законом іншими посадовими особами…

Водночас, наявність у зверненнях до правоохоронного органу завідомо неправдивих відомостей тягне за собою дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно з законодавством України.

(п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 8-рп/2003 від 10 квітня 2003 року (справа про поширення відомостей)).

Відповідно до статті 19 Конституції України правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. У свою чергу, частина перша статті 34 Конституції України кожному гарантує право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань.

Суд не вправі зобов'язувати відповідача вибачатися перед позивачем у тій чи іншій формі, оскільки примусове вибачення як спосіб судового захисту гідності, честі чи ділової репутації за поширення недостовірної інформації не передбачено у статтях 16, 277 Цивільного кодексу України.

Разом із тим, не суперечить закону визнання судом мирової угоди, за умовами якої сторони як спосіб захисту гідності, честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи передбачають вибачення перед потерпілим.

(п. 26 постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 року № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи»)

Вирази, які інкримінуються партії, суд розглядає в контексті передвиборних політичних спорів та обговорення проблем, що стосуються життя суспільства (політичних мітингів, закриття газети «Сільські вісті», значущих подій та інших масових заходів) як оціночні судження, думки, критичні зауваження та дуже різкі висловлювання, спрямовані на політичних діячів, державні органи чи громадські організації з метою участі партії в державно-політичному житті та здійснення реального впливу на вироблення державної політики задля реалізації своєї партійної програми.

Незважаючи на те, що деякі висловлювання, ідеї та інша інформація викликають образу та занепокоєння серед частини населення, суд, виходячи з вимог плюралізму думок, свободи поглядів і діяльності політичних партій, з урахуванням передбачених законом обмежень як умов прогресу демократичного суспільства дійшов висновку про недоведеність підстав для закриття політичної партії «К».

(рішення Верховного Суду України від 5 листопада 2004 року)

Стаття 35. Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.

Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.

Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.

Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним

переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою.

…свобода віросповідання – це, перш за все, особиста справа кожного, вона також означає, серед іншого, свободу «сповідувати релігію» самому або в об'єднанні з іншими, публічно та в колі тих, хто поділяє цю віру…

З цієї точки зору право віруючих на свободу віросповідання, яке включає право кожного сповідувати релігію разом з іншими, передбачає очікування, що віруючі матимуть можливість вільно об'єднуватися без жодного свавільного втручання з боку держави. Будь-які повноваження держави оцінювати легітимність релігійних поглядів є несумісними з її обов'язком, визначеним у практиці Європейського суду з прав людини, бути нейтральною та безсторонньою…

…одним із засобів користування правом сповідувати певну релігію, особливо для релігійної громади в її колективному вимірі, є можливість забезпечити судовий захист громади, її членів та її майна…

(пункти 112–117 мотивувальної частини Рішення Європейського суду з прав людини від 14 червня 2007 року (справа Свято-Михайлівська Парафія проти України)).

…відмова органів національної влади надати громаді віруючих статус юридичної особи є порушенням права на свободу віросповідання згідно зі статтею 9 Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року… та права на свободу зібрання. Право віруючих на свободу віросповідання передбачає, що громада зможе функціонувати мирно без будь- якого свавільного втручання держави…

Суд зазначає, що згідно з пунктами 2 статей 9 та 11 Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року обмеження права на свободу віросповідання та зібрань необхідно тлумачити вузько, таким чином, щоб їх перелік був абсолютно вичерпним, а їх визначення обов'язково чітким… Легітимні цілі, вичерпний перелік яких містить ця норма, включають: інтереси громадської безпеки, охорону громадського порядку, здоров'я чи моралі, захист прав та свобод інших осіб.

(пункти 121–132 мотивувальної частини Рішення Європейського суду з прав людини від 14 червня 2007 року (справа Свято-Михайлівська Парафія проти України)).

Відповідно до ст. 35 Конституції України кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей. Частиною 3 ст. 3 Закону від 23 квітня 1991 року № 987-XII «Про свободу совісті та релігійні організації» передбачено, що батьки або особи, які їх замінюють, за взаємною згодою мають право виховувати своїх дітей відповідно до своїх власних переконань та ставлення до релігії.

Відповідно до ст. 1 Конвенції про права дитини від 1989 року дитиною визнається кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, що застосовується до цієї особи, вона не досягає повноліття раніше.

Статтею 14 цієї Конвенції передбачено, що держави-учасниці Конвенції поважають права дитини на свободу думки, совісті та релігії. Держави-учасниці поважають права й обов'язки батьків керувати дитиною в здійсненні її права методом, що відповідає здібностям дитини, які розвиваються.

Свобода дотримання своєї релігії або віри може зазнавати лише таких обмежень, які встановлені законом і необхідні для охорони державної безпеки, громадського порядку, моралі та здоров'я населення або захисту основних прав і свобод інших осіб.

Ці вимоги передбачені й у ст. 1 Декларації прав дитини, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН у 1959 році.

Таким чином, дитина має бути забезпечена особливими правами, особливим захистом, які мають часовий вимір і спеціальне призначення.

Отже, залучення до діяльності релігійного товариства неповнолітнього без згоди на це його батьків вважається таким, що порушує особливі права, особливий захист дитини.

(ухвала Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 24 листопада 2004 року)

Стаття 35 Конституції України визначає, що кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.

Звідси свободу віросповідання слід розуміти як можливість самостійного вільного вибору об'єкта вірувань та їх відповідного змісту.

Стаття 9 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року проголошує, що право на свободу думки, совісті і релігії включає свободу змінювати свою релігію або свої переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і разом з іншими, прилюдно чи приватно.

Таким чином, право на свободу думки, совісті і релігії є одним з основних прав людини.

Враховуючи наведене положення програми щодо дій, викладених у редакції: «Я наведу порядок у міжконфесійних суперечках: Єдиний Бог, Єдина Церква, Єдина монолітна могутня славетна Велика Свята Київська Русь» є такими, що посягає на права і свободи людини, оскільки суд не вважає, що у демократичному суспільстві державі, в особі вищих посадовців, слід втручатися в управління релігійними інституціями.

За таких обставин суд вважає доведеним факт, що вищенаведені положення передвиборної програми претендента на кандидата на пост Президента України… є такими, що посягають на права і свободи людини.

(Рішення Верховного Суду України від 2 серпня 2004 року)

Стаття 36. Громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Політичні партії в Україні сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах. Членами політичних партій можуть бути лише громадяни України. Обмеження щодо членства у політичних партіях встановлюються виключно цією Конституцією і законами України.

Громадяни мають право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів. Професійні спілки є громадськими організаціями, що об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної діяльності. Професійні спілки утворюються без попереднього дозволу на основі вільного вибору їх членів. Усі професійні спілки мають рівні права. Обмеження щодо членства у професійних спілках встановлюються виключно цією Конституцією і законами України.

Ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмежений у правах за належність чи неналежність до політичних партій або громадських організацій.

Усі об'єднання громадян рівні перед законом.

Право на об'єднання – невід'ємна частина права, гарантованого статтею 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Можливість заснувати юридичну особу з метою діяти колективно в сфері спільних інтересів є одним з найважливіших аспектів права на свободу об'єднання, за відсутності якого вказане право було б позбавлене будь-якого сенсу. Спосіб, в який національним законодавством закріплено цю свободу, та її практичне застосування органами державної влади є проявом стану демократії в певній країні. Безумовно, держави мають право переконатися в тому, що мета об'єднання та його діяльність відповідають вимогам, передбаченим законодавством, проте вони повинні робити це у спосіб, сумісний з їх зобов'язаннями за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Такий спосіб підлягає перевірці конвенційними інституціями…

…відмова національних органів державної влади надати статус юридичної особи об'єднанню громадян є втручанням у право заявників на здійснення права на свободу об'єднання…

(п. 38 мотивувальної частини Рішення Європейського суду з прав людини від 3 квітня 2008 року (справа Корецький та інші проти України)).

Політичні партії забезпечують участь громадян України в політичному житті суспільства, впливають на державну владу, беруть участь у формуванні органів влади і контролі за їх діяльністю.

(пп. 3.1 п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 12 червня 2007 року № 2-рп/2007 (справа про утворення політичних партій в Україні)).

…Свобода об'єднання означає, зокрема, правову і фактичну можливість добровільно, без примусу чи попереднього дозволу утворювати об'єднання громадян або вступати до них. Згідно з частиною четвертою статті 36 Конституції України ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян.

Утворення об'єднаннями громадян, зокрема громадськими організаціями, спілок між собою (як форми об'єднання) грунтується на реалізації відповідного права громадянами, які є членами цих організацій.

Стаття 1 Конституції України проголосила Україну демократичною, соціальною, правовою державою. Соціальна держава повинна забезпечувати розвиток та підтримку членів суспільства, громадських інститутів, у тому числі через цільове спрямування видатків «на загальносуспільні потреби» (частина друга статті 95 Конституції України).

Обов'язком правової держави є, зокрема, невтручання як у реалізацію громадянами права на свободу об'єднання, так і в діяльність самого об'єднання, «за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей» (частина перша статті 36 Конституції України). Тим самим Конституція України встановила межі втручання держави в реалізацію права громадян на свободу об'єднання. Пункт 11 частини першої статті 92 Конституції України передбачає, що виключно законами визначаються «засади утворення і діяльності... об'єднань громадян». Інші (що не є найбільш загальними) питання реалізації права на свободу об'єднання в громадянському суспільстві не підлягають державному регулюванню і мають вирішуватися на вільний розсуд його членів.

(п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 13 грудня 2001 року № 18-рп/2001 (справа про молодіжні організації)).

Встановлення реєстрації (із набуттям статусу юридичної особи) як єдиного способу легалізації перешкоджає реалізації права утворювати професійні спілки «на основі вільного вибору їх членів» (частина третя статті 36 Конституції України), оскільки громадяни можуть визнати за потрібне об'єднатися з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав у таку професійну спілку (як правило, нечисленну), яка не обов'язково повинна мати права юридичної особи.

(п. 3.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 18 жовтня 2000 року № 11-рп/2000 (справа про свободу утворення профспілок)).

Із змісту частини третьої статті 36 Конституції України випливає, що всі професійні спілки, які утворені і діють згідно з їх статутами на підприємствах, в установах, організаціях, мають гарантовані Конституцією України рівні права для захисту трудових і соціально-економічних прав та інтересів своїх членів, у тому числі й для надання згоди на розірвання трудового договору з працівником – членом професійної спілки відповідно до Кодексу законів про працю України.

Наведене свідчить, що згоду на розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу надає лише професійна спілка, що діє на підприємстві, в установі, організації, членом якої є працівник, стосовно якого вирішується питання про звільнення, незалежно від того, чи брала ця профспілка участь в укладанні колективного договору, угоди.

(п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 29 жовтня 1998 року № 14-рп/98 (справа про профспілку, що діє на підприємстві)).

Стаття 37. Утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, забороняються.

Політичні партії та громадські організації не можуть мати воєнізованих формувань.

Не допускається створення і діяльність організаційних структур політичних партій в органах виконавчої та судової влади і виконавчих органах місцевого самоврядування, військових формуваннях, а також на державних підприємствах, у навчальних закладах та інших державних установах і організаціях.

Заборона діяльності об'єднань громадян здійснюється лише в судовому порядку.

…політична партія може проводити кампанію за зміни в законодавстві або в правовому чи конституційному устрої держави, якщо дотримується двох умов: насамперед засоби, які використовуються задля цієї мети, мають бути законними і демократичними з усіх поглядів; по-друге, самі по собі запропоновані зміни мають бути сумісними з основними демократичними принципами. Це завжди означає, що політична партія, лідери якої підбурювали до насильства або висували політичну програму, несумісну з певною нормою демократії чи низкою таких норм, або програму, що має на меті знищення демократії чи ігнорує визнані демократичні права і свободи, не може розраховувати на захист з боку Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року від санкцій, які у зв'язку з цим застосовуються проти неї.

Разом з тим… лише переконливі та неспростовні причини можуть бути підставою для обмеження права таких партій на свободу об'єднання… Якщо політична партія, яка керується моральними цінностями, встановлюваними релігією, дотримується зазначених вище двох умов, її не можна вважати такою, що за своєю суттю не сумісна з викладеними в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року основоположними принципами демократії.

…цілі та наміри політичної партії не можна визначати лише на підставі та-

кого критерію, як партійний статут і програма. Як свідчить минулий політичний досвід Договірних держав, політичні партії, які виношували цілі, несумісні з основоположними принципами демократії, не оприлюднювали їх у своїх офіційних виданнях доти, доки не приходили до влади. Ось чому… справжні цілі та наміри партії можуть бути прихованими в її політичній програмі і відмінними від тих, які вона проголошує. Для того щоб пересвідчитися в істинності проголошуваних партією намірів, необхідно звірити, чи відповідають дії керівників партії та зайнята нею позиція змістові її програми.

(пункти 49–51 мотивувальної частини Рішення Великої палати Європейського суду з прав людини від 13 лютого 2003 року (справа Партія добробуту та інші проти Туреччини)).

…поняття «обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина» в контексті частини першої статті 64 Конституції України слід розуміти як не передбачене конституційними нормами звуження обсягу прав і свобод, встановлення додаткових норм, якими нівелюється свобода об'єднання у політичні партії в порядку, визначеному відповідним законом, і які фактично перешкоджають створенню об'єднань громадян. Тому необхідно відрізняти поняття «обмеження основоположних прав і свобод» від прийнятого у законотворчій практиці поняття «фіксація меж самої сутності прав і свобод» шляхом застосування юридичних способів (прийомів), визнаючи таку практику допустимою, якщо додаткове унормування процесу створення політичних партій спеціальним законодавством ставить за мету не звузити обсяг прав і свобод, а уточнити зміст та регламентацію процедурних питань і окреслити загальні межі основоположних прав.

(п. 10 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 2-рп/2007 від 12 червня 2007 року (справа про утворення політичних партій в Україні)).

…Працівники поліції наділені повноваженнями примусового характеру, які дають їм можливість контролювати дії громадян, а в деяких країнах їм дозволено носити зброю під час виконання обов'язків. Зрештою, працівники поліції перебувають на службі у держави. Отже, представники громадськості мають право очікувати, що у своїх стосунках з поліцією вони мають справу з політично нейтральними працівниками, які не залучені в політичні баталії… бажання забезпечити, щоб вирішальну роль поліції в суспільстві не підривала корозія політичного нейтралітету її працівників, відповідає демократичним принципам.

(п. 41 мотивувальної частини Рішення Європейського суду з прав людини від 20 травня 1999 року (справа Реквеньї проти Угорщини)).

…відмова національних органів державної влади надати статус юридичної особи об'єднанню громадян є втручанням у право заявників на здійснення права на свободу об'єднання…

(п. 39 мотивувальної частини Рішення Європейського суду з прав людини від 3 квітня 2008 року (справа Корецький та інші проти України)).

Стаття 38. Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування.

Згідно з частиною першою статті 22 Закону України № 474-XIV від 5 березня 1999 року «Про вибори Президента України» виборчі комісії є спеціальними колегіальними державними органами, уповноваженими організовувати підготовку та проведення виборів Президента України та забезпечувати точне й однакове дотримання законодавства України щодо виборів Президента України. Будучи членом виборчої комісії, громадянин реалізує своє конституційне право брати участь в управлінні державними справами…

(п. 3.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 26-рп/2009 від 19 жовтня 2009 року (справа про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України)).

Встановлення Конституцією України та законами України певних кваліфікаційних вимог не порушує конституційного принципу рівності (стаття 24), адже всі громадяни, які відповідають конкретним кваліфікаційним вимогам, мають право займати відповідні посади.

Визначені законом кваліфікаційні вимоги повинні відповідати положенням частини другої статті 24 Конституції України…

Критерієм у законодавчому встановленні кваліфікаційних вимог до віку є доцільність.

(п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2000 від 18 квітня 2000 року (справа про віковий ценз)).

…встановлення обмежень прав і свобод людини і громадянина є допустимим виключно за умови, що таке обмеження є розмірним (пропорційним) та суспільно необхідним. Позбавлення громадянина України права брати участь в управлінні державними справами шляхом участі у роботі окружної або дільничної виборчої комісії (відповідно до частини шостої статті 23, частини дев'ятої статті 24 Закону України № 474-XIV від 5 березня 1999 року «Про вибори Президента України» – *прим. укладача*) у зв'язку з його проживанням за межами відповідного округу або міста в умовах відсутності воєнного або надзвичайного стану є порушенням частини четвертої статті 15, частини першої статті 38 Конституції України.

(п. 3.3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 26-рп/2009 від 19 жовтня 2009 року (справа про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України)).

…положення частини першої статті 38 Конституції України, за яким громадяни мають право «вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування», в контексті положень частини другої статті 78 Конституції України треба розуміти так, що громадянину України

надано право вільно бути обраним до будь-якого органу державної влади, зокрема до Верховної Ради України, до органу місцевого самоврядування – сільської, селищної, міської, районної, обласної ради, а також бути обраним сільським, селищним, міським головою, але реалізувати набутий представницький мандат громадянин може тільки в одному з цих органів чи на посаді сільського, селищного, міського голови.

(п. 1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 7-рп/99 від 6 липня 1999 року (справа про сумісництво посад народного депутата України і міського голови)).

З аналізу звернень позивача вбачається, що направлені ним пропозиції здійснені з посиланням на Закон України від 2 жовтня 1992 року № 393/96-ВР «Про звернення громадян» та Закон України від 4 квітня 1995 року № 116/95-ВР «Про Комітети Верховної Ради України».

Пункт 11 частини першої статті 16 Закону України від 4 квітня 1995 року № 116/95-ВР «Про комітети Верховної Ради України» передбачає, що комітети при здійсненні законопроектної функції повинні, зокрема, розглядати звернення громадян, будь-які пропозиції, що свідчать про потребу у прийнятті нових законодавчих актів або у внесенні змін до законодавчих актів, і, в разі необхідності, готувати відповідні проекти актів та вносити їх на розгляд Верховної Ради України.

Із відповідей комітетів вбачається намір розглянути направлені на їх адресу пропозиції позивача.

Що стосується участі у засіданнях комітетів запрошених осіб, то комітети за приписами статті 48 Закону України від 4 квітня 1995 року № 116/95-ВР «Про комітети Верховної Ради України» мають право, а не зобов'язані запрошувати визначене коло осіб (обов'язку запрошувати будь-яку особу, рівно як і права таких осіб бути присутніми на засіданнях комітетів, законом не передбачено).

Стосовно права на участь громадян в управлінні державними справами колегія суддів зазначає, що статтею 38 Конституції України визначено, що формами такої участі є вибори та референдум. З огляду на зазначені положення Конституції України колегія суддів не приймає доводи позивача щодо порушення його права брати участь в управлінні державними справами.

(постанова Вищого адміністративного суду України від 7 червня 2010 року у справі № П-114/10)

…позивачі стверджують, що рішення 38 сесії Харківської міської ради 5 скликання від 25 листопада 2009 року № 266/09 «Про неутворення районних у м. Харкові рад» порушує їх права обирати і бути обраними.

Ці твердження також не можуть вважатись обґрунтованими, оскільки позивачами не враховано, що згідно зі статтею 140 Конституції України місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи.

Згідно зі статтею 38 Конституції України громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування…

…позивачі мають можливість реалізувати свої права обирати та бути обраними до органів місцевого самоврядування шляхом участі у виборах Харківської обласної ради, Харківської міської ради, Харківського міського голови та інших органів місцевого самоврядування відповідно до вимог Конституції та законів України.

(ухвала Харківського апеляційного адміністративного суду від 30 серпня 2010 року у справі № 2-а-1627/10/2011)

Стаття 39. Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування.

Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Право громадян збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, закріплене в статті 39 Конституції України, є їх невідчужуваним і непорушним правом, гарантованим Основним Законом України.

Це право є однією з конституційних гарантій права громадянина на свободу свого світогляду і віросповідання, думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, на використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір, права на вільний розвиток своєї особистості тощо. При здійсненні цих прав і свобод не повинно бути посягань на права і свободи, честь і гідність інших людей. За Конституцією України (стаття 68) кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції та законів України. Проводити збори, мітинги, походи і демонстрації громадяни можуть за умови обов'язкового завчасного сповіщення про це органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування. Таке сповіщення має здійснюватись громадянами через організаторів масових зібрань. Завчасне сповіщення відповідних органів про проведення тих чи інших масових зібрань – це строк від дня такого сповіщення до дати проведення масового зібрання.

Тривалість строків завчасного сповіщення має бути у розумних межах і не повинна обмежувати передбаченого статтею 39 Конституції України права громадян на проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій. Такі строки мають слугувати гарантією реалізації цього права громадян. Упродовж цього строку зазначені органи мають здійснити і ряд підготовчих заходів, зокрема, для забезпечення безперешкодного проведення громадянами зборів, мітингу,

походу чи демонстрації, підтримання громадського порядку, охорони прав і свобод інших людей. У разі необхідності органи виконавчої влади чи місцевого самоврядування можуть погоджувати з організаторами масових зібрань дату, час, місце, маршрут, умови, тривалість їх проведення тощо.

Строк завчасного сповіщення має бути достатнім і для того, щоб органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування могли визначитися, наскільки проведення таких зібрань відповідає закону, та в разі потреби, згідно з частиною другою статті 39 Конституції України, звернутися до суду для вирішення спірних питань.

Виходячи з положень пункту 1 частини першої статті 92 Конституції України про те, що виключно законами визначаються права і свободи людини і громадянина та гарантії цих прав і свобод і що лише судом відповідно до закону може встановлюватись обмеження щодо реалізації права громадян на проведення масових зібрань (частина друга статті 39)... визначення строків завчасного сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування з урахуванням особливостей мирних зібрань, їх форм, масовості, місця і часу проведення тощо є предметом законодавчого регулювання.

(п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 4-рп/2001 від 19 квітня 2001 року (справа про сумісництво посад народного депутата України і міського голови)).

Згідно із ст. 39 Конституції України громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування; обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Відповідно до ст. 1 Закону України від 19 червня 2003 року № 964-IV «Про основи національної безпеки України» національна безпека – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам. Відповідно до ст. 3 даного Закону об'єктом національної безпеки є людина і громадянин – їхні конституційні права і свободи. Згідно із ст. 27 Конституції України кожна людина має невід'ємне право на життя, обов'язок держави – захищати життя людини.

Згідно з ч. 5 ст. 182 Кодексу адміністративного судочинства України суд задовольняє вимоги позивача в інтересах національної безпеки та громадського порядку в разі якщо визнає, що проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій чи інших зібрань може створити реальну небезпеку заворушень чи злочинів, загрозу здоров'ю населення або правам і свободам інших людей.

Законодавчого визначення поняття громадського правопорядку немає. Із загального правила можна дійти висновку, що це – відсутність правопорушень у громадських місцях.

(Постанова Окружного адміністративного суду міста Києва від 22 листопада 2010 року у справі № 2а-16673/10/2670).

У ст. 39 Конституції України визначено право громадян збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування.

Однак відповідно до ст. 68 Конституції України при здійсненні цих прав і свобод не повинно бути посягань на права і свободи, честь і гідність інших людей.

Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватись судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадянського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей…

Згідно ст. 38 Закону України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР «Про місцеве самоврядування в Україні» виконавчі органи міських рад вирішують відповідно до закону питання про проведення зборів, мітингів, маніфестацій і демонстрацій, спортивних, видовищних та інших масових заходів; здійснення контролю за забезпеченням при їх проведенні громадського порядку. Стаття 182 Кодексу адміністративного судочинства України наділяє органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування правом звертатись до суду з позовною заявою про заборону зборів, мітингів, походів, чи про інше обмеження права на мірні зібрання (щодо місця чи часу їх проведення тощо).

За ч. 5 ст. 182 Кодексу адміністративного судочинства України суд задовольняє вимоги позивача в інтересах національної безпеки та громадського порядку в разі якщо визнає, що проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій чи інших зібрань може створити реальну небезпеку заворушень чи злочинів, загрозу здоров'ю населення або правам і свободам інших людей.

(постанова Одеського окружного адміністративного суду від 12 жовтня 2010 року у справі № 9681/10/1570).

Стаття 40. Усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк.

…заборона звертатися до Центральної виборчої комісії зі скаргами, що стосуються підготовки і проведення виборів Президента України, у день голосування і наступні дні виборчого процесу, розглядати Центральною виборчою комісією такі скарги передбачена (частина сьома статті 84 Закону України № 474-XIV від 5 березня 1999 року «Про вибори Президента України» – *прим. укладача*) всупереч приписам статті 40 Конституції України, згідно з якою усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розгляну-

ти звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк. За статтями 22, 64 Основного Закону України це право гарантується і не може бути обмежене.

(п. 3.6 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 26-рп/2009 від 19 жовтня 2009 року (справа про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України)).

Відповідно до статті 40 Конституції України усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк.

Суди повинні мати на увазі, що у випадку, коли особа звертається до зазначених органів із заявою, в якій міститься та чи інша інформація, і в разі якщо цей орган компетентний перевірити таку інформацію та надати відповідь, проте в ході перевірки інформація не отримала підтвердження, вказана обставина не може сама по собі бути підставою для задоволення позову, оскільки у такому випадку мала місце реалізація особою конституційного права, передбаченого статтею 40 Конституції, а не поширення недостовірної інформації…

Разом з тим, наявність у такому зверненні завідомо неправдивих відомостей, а також у разі встановлення, що для звернення особи до вказаних органів не було жодних підстав і було викликано не наміром виконати свій громадський обов'язок або захистити свої права, свободи чи законні інтереси, тягне відповідальність, передбачену законодавством України.

(п. 16 постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 року № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи»).

Згідно з ч. 1 ст. 201 Цивільного кодексу України особистими немайновими благами, які охороняються цивільним законодавством, є, зокрема, честь, гідність і ділова репутація, ім'я (найменування), інші блага, які охороняються цивільним законодавством.

Таким чином, юридичним складом правопорушення, наявність якого може бути підставою для задоволення позову, є сукупність таких обставин: а) поширення інформації, тобто доведення її до відома хоча б одній особі у будь-який спосіб; б) поширена інформація стосується певної фізичної чи юридичної особи, тобто позивача; в) поширення недостовірної інформації, тобто такої, яка не відповідає дійсності; г) поширення інформації, що порушує особисті немайнові права, тобто або завдає шкоди відповідним особистим немайновим благам, або перешкоджає особі повно і своєчасно здійснювати своє особисте немайнове право.

Відповідно до ст. 40 Конституції України усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і

службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк.

Обов'язок розгляду таких звернень передбачений Законом України від 2 жовтня 1996 року № 393/96-ВР «Про звернення громадян».

Згідно із ст. 15 Закону України від 2 жовтня 1996 року № 393/96-ВР відповідач як орган місцевого самоврядування зобов'язаний об'єктивно і вчасно розглянути їх, перевірити викладені в них факти, прийняти рішення відповідно до чинного законодавства.

Із встановлених судами обставин справи вбачається, що інформація, яку позивач вважає недостовірною, була викладена… іншими особами – акціонерами ВАТ «Балтська хутрова фабрика» відповідачу, які, як вбачається, зацікавлені в результатах розгляду справи про банкрутство товариства, а останній після її отримання виклав у своєму зверненні на адресу суду та просив сприяти акціонерам у захисті їх прав і надати можливість відновити платоспроможність підприємства.

Такі дії відповідача узгоджуються з наведеними вимогами Закону України від 2 жовтня 1996 року № 393/96-ВР «Про звернення громадян».

Таким чином, суд касаційної інстанції погоджується з висновками суду апеляційної інстанції про те, що характер такої інформації не є фактичним твердженням відповідача, а відноситься до оціночних суджень, які відповідно до частини другої статті 471 Закону України від 2 жовтня 1996 року № 393/96-ВР «Про інформацію» не підлягають спростуванню та доведенню їх правдивості.

(постанова Вищого господарського суду України від 18 листопада 2009 року у справі № 12/69-09-1662).

Стаття 41. Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності.

Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом.

Громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами права державної та комунальної власності відповідно до закону.

Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним.

Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом.

Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.

…власність гарантує не лише права власників, а й зобов'язує, покладає на них певні обов'язки. Саме про це йдеться у статтях 13 і 41 Конституції України, відповідно до яких використання власності не може завдавати шкоди людині, правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства. Отже, для реалізації закріпленого в Конституції України права власності потрібні галузеві закони, які встановлюють конкретні норми використання власником належного йому майна з урахуванням інтересів усіх суб'єктів правовідносин…

…правова сутність статей 13 і 41 Конституції України полягає у проголошенні рівних можливостей володіння, користування і розпорядження власністю та гарантіях держави щодо забезпечення захисту цих прав.

(п. 3.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 3-рп/2002 від 12 лютого 2002 року (справа про електроенергетику)).

…в основі правового режиму власності є конституційні положення, конкретизовані в законах, які можуть містити й певні особливості щодо врегулювання тих чи інших форм власності.

(п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 24-рп/2008 від 16 жовтня 2008 року (справа щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 1, 2, 4, 6 Закону України «Про передачу колекції образотворчого мистецтва Акціонерного товариства «Градобанк» у державну власність», Постанови Верховної Ради України «Про визнання колекції образотворчого мистецтва національним надбанням України»)).

Ознайомлення з практичною діяльністю міністерств і відомств, уповноважених реагувати на адміністративні правопорушення, підтверджує, що всі вони на даний час дотримуються ідентичної правової позиції, а саме – судової процедури конфіскації майна. Свої дії, пов'язані з вилученням, арештом предметів, які були знаряддям, засобом скоєння чи безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, розглядають як превентивний процесуальний захід забезпечення провадження у таких справах та подальшої конфіскації цих предметів за судовими рішеннями, які мають наслідком обернення майна у власність держави.

(п. 2 мотивувальної частини Ухвали Конституційного Суду України № 10-у/1999 від 20 квітня 1999 року).

Стаття 42. Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом.

Підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом.

Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види і межі монополії визначаються законом.

Держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів.

З матеріалів справи вбачається, що постановою Кабінету Міністрів України від 02 березня 2010 року № 246 «Про внесення змін до технічного опису та зразка бланка паспорта громадянина України для виїзду за кордон» встановлюється зобов'язання Міністерства внутрішніх справ привести власні нормативно-правові акти у відповідність з цією постановою і забезпечити виготовлення бланків паспорта громадянина України для виїзду за кордон виключно на державних підприємствах, які мають ліцензію на виготовлення бланків суворої звітності…

Відповідно до статті 42 Конституції України кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види і межі монополії визначаються законом.

Норми Господарського кодексу України містять пряму заборону на прийняття таких актів відповідачем…

Колегія суддів погоджується з висновком суду першої інстанції, що відповідач, не маючи законних повноважень, оскаржуваною постановою заборонив позивачу та іншим недержавним суб'єктам підприємницької діяльності бути учасником ринку виготовлення бланків документів суворої звітності (паспорт громадянина України для виїзду за кордон), що суперечить законодавству України, оскільки обмеження щодо здійснення підприємницької діяльності, а також перелік видів діяльності, в яких забороняється підприємництво, встановлюються Конституцією України та законом.

Прийнявши оскаржувану постанову, Кабінет Міністрів України діяв не на підставі та не у спосіб, передбачений Конституцією та законами України, без урахування всіх обставин, що мають значення для прийняття рішення, а тому суд першої інстанції дійшов вірного висновку: постанову від 02 березня 2010 року № 246 «Про внесення змін до технічного опису та зразка бланка паспорта громадянина України для виїзду за кордон» слід визнати незаконною та скасувати.

(ухвала Київського апеляційного адміністративного суду від 5 жовтня 2010 року у справі № 2а-3937/10/2670).

Стаття 43. Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується.

Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб.

Використання примусової праці забороняється. Не вважається приму-

совою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан.

Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом.

Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється.

Громадянам гарантується захист від незаконного звільнення.

Право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом.

Згідно з положеннями частини третьої статті 42 Конституції України держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Закріплення лише за адвокатами права на здійснення захисту підозрюваного, обвинуваченого і підсудного від обвинувачення та надання юридичної допомоги особам, які притягаються до адміністративної відповідальності, не сприяє конкуренції щодо надання кваліфікованої правової допомоги у цих сферах і підвищенню кваліфікації фахівців у галузі права.

(п. 6 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 13-рп/2000 від 16 листопада 2000 року (справа про право вільного вибору захисника)).

Визнаючи важливість права на працю як основи життєдіяльності людини, Конституція України закріплює та гарантує основні трудові права громадян (статті 43, 44, 45, 46) і встановлює, що основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення, засади регулювання праці і зайнятості визначаються виключно законами України (пункт 6 частини першої статті 92).

Разом з тим, особливістю правового регулювання трудових відносин є те, що вони регламентуються розгалуженою системою нормативних актів, прийнятих органами різних рівнів, у тому числі за участю трудових колективів та профспілок. Найбільш соціально важлива частина трудових відносин, яка охоплюється конституційним поняттям «засади регулювання праці і зайнятості», визначається лише законом, решта – законами, постановами Верховної Ради України, актами Президента України та Кабінету Міністрів України, актами центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, генеральними, галузевими, регіональними тарифними та іншими угодами, які укладаються на дво-, тристоронній основі між представниками працівників та роботодавців і компетентним державним органом, а також актами (договорами), прийнятими на підприємстві, в установі, організації власником або уповноваженим ним органом самостійно, разом чи за погодженням з трудовим колективом або профспілковим комітетом.

(п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 9 липня 1998 року № 12-рп/98 (справа про тлумачення терміна «законодавство»)).

Стаття 44. Ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів.

Порядок здійснення права на страйк встановлюється законом з урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки, охорони здоров'я, прав і свобод інших людей.

Ніхто не може бути примушений до участі або до неучасті у страйку.

Заборона страйку можлива лише на підставі закону.

Тим, хто працює, Конституція гарантує право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. Порядок здійснення цього права встановлюється законом з урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки, охорони здоров'я, прав і свобод інших людей. Ніхто не може бути примушений до участі або до неучасті у страйку (стаття 44 Конституції).

Рішення про визнання страйку незаконним ухвалюється судом на підставі Конституції і чинного законодавства. Страйк має визнаватися незаконним, наприклад, коли працюючі добиваються у такий спосіб політичних цілей, або коли ним створюється загроза життю і здоров'ю, правам і свободам інших людей, або коли він організовується чи здійснюється у державних органах, на підприємствах та в організаціях, на які покладено забезпечення обороноздатності, правопорядку і безпеки країни, на безперервно діючих виробництвах, зупинення яких пов'язане з тяжкими або небезпечними наслідками, тощо.

За примушування до участі або до неучасті у страйку винні особи несуть відповідальність у встановленому законом порядку.

(п. 14 постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя»).

…визначений законами України відповідно до положень статті 17 Конституції України комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на забезпечення соціального захисту військовослужбовців та працівників правоохоронних органів, зумовлений не їх непрацездатністю або відсутністю достатніх засобів для існування (стаття 46 Конституції України), а особливістю професійних обов'язків, пов'язаних з ризиком для життя та здоров'я, певним обмеженням конституційних прав і свобод…

(п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 17 березня 2004 року № 7-рп/2004 (справа про соціальний захист військовослужбовців та працівників правоохоронних органів)).

Стаття 45. Кожен, хто працює, має право на відпочинок.

Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час.

Максимальна тривалість робочого часу, мінімальна тривалість відпочинку та оплачуваної щорічної відпустки, вихідні та святкові дні, а також інші умови здійснення цього права визначаються законом.

Питання встановлення конкретних святкових і неробочих (вихідних) днів у Конституції України не дістало вирішення. Закріплюючи за кожним, хто працює, право на відпочинок, Конституція України разом з тим встановлює, що максимальна тривалість робочого часу, мінімальна тривалість відпочинку та оплачуваної щорічної відпустки, вихідні та святкові дні, а також інші умови здійснення цього права визначаються законом (частини перша і третя статті 45 Конституції України). Відповідно до пункту 7 частини другої статті 92 Конституції України виключно законами України встановлюються і державні свята.

Встановлюючи державні свята, законодавець керується, насамперед, політичними міркуваннями, зокрема тими, які наведено у конституційному поданні народних депутатів України: необхідністю зміцнення громадянської злагоди на землі України, забезпечення політичної та ідеологічної багатоманітності тощо. Оцінка відповідності цих міркувань сучасному реальному стану суспільного життя в Україні – це питання політичне, а не юридичне. Вирішення ж політичних питань суперечить призначенню Конституційного Суду України як єдиного органу конституційної юрисдикції (частина перша статті 147 Конституції України), оскільки будь-яка політична діяльність є несумісною з діяльністю як суддів судів загальної юрисдикції, так і суддів Конституційного Суду України (частина друга статті 127, стаття 149 Конституції України).

(п. 3 мотивувальної частини Ухвали Конституційного Суду України від 5 березня 1998 року № 15-у/1998 (справа про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого частини першої статті 73 Кодексу законів про працю України)).

Стаття 46. Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Конституція України гарантує право на соціальний захист громадян, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом (частина

перша статті 46). Таким чином, перелік випадків, з якими ця конституційна норма пов'язує право громадянина на соціальний захист, не є вичерпним.

(п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 28 квітня 2009 року № 9-рп/2009 (справа про допомогу по безробіттю звільненим за угодою сторін)).

…для значної кількості громадян України пільги, компенсації і гарантії, право на які передбачено чинним законодавством, є додатком до основних джерел існування, необхідною складовою конституційного права на забезпечення достатнього життєвого рівня (стаття 48 Конституції України), який принаймні не може бути нижчим від прожиткового мінімуму, встановленого законом (частина третя статті 46 Конституції України), то звуження змісту та обсягу цього права шляхом прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів за статтею 22 Конституції України не допускається. Зупинення його дії можливе за умови введення відповідно до пункту 31 частини першої статті 85, пункту 19 частини першої статті 92 Конституції України надзвичайного стану (стаття 64 Конституції України).

(п. 6 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 20 березня 2002 року № 5-рп/2002 (справа щодо пільг, компенсацій і гарантій)).

Відповідно до статті 46 Конституції України громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом (частина перша); це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними (частина друга).

Із змісту частин першої, другої вказаної статті випливає, що визначення обов'язкових гарантій соціального захисту не виключає можливості запровадження законом інших додаткових гарантій у цій сфері (наприклад соціальної допомоги різних видів).

(п. 4.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 17 березня 2005 року № 1-рп/2005 (справа про надання допомоги по тимчасовій непрацездатності)).

В Україні як соціальній, правовій державі людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (статті 1, 3 Конституції України).

Зазначені конституційні положення розвинуті в розділі ІІ Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». Тим самим

право на соціальний захист віднесено до основоположних прав і свобод. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел (частина друга статті 46 Основного Закону України) і забезпечується частиною другою статті 22 Конституції України, відповідно до якої конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані.

Конституційне право на соціальний захист включає і право громадян на забезпечення їх у старості. Пенсія за віком, за вислугу років та інші її види, що призначаються у зв'язку з трудовою діяльністю, заслужені попередньою працею і є однією з форм соціального захисту. Цим визначаються зміст і характер обов'язку держави стосовно тих громадян, які набули право на одержання пенсії.

Закріплюючи на конституційному рівні право на соціальний захист кожного громадянина, без будь-яких винятків, держава реалізує положення статті 24 Конституції України, відповідно до яких громадяни мають рівні конституційні права і не може бути обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

(п. 3.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 7 жовтня 2009 року № 25-рп/2009 (справа щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 2 частини першої статті 49, другого речення статті 51 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»)).

…надання законодавцем Кабінету Міністрів України права визначати порядок виплат особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, не означає, що КМУ, встановлюючи такий порядок, може допустити звуження змісту та обсягу прав таких осіб, встановлених цим же Законом України від 28 лютого 1991 року № 796-XII «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи». Тобто Кабінет Міністрів України повинен був встановити зазначений порядок, не порушуючи положень цього Закону.

Крім того органи державної влади не можуть посилатися на відсутність коштів як на причину невиконання своїх зобов'язань, які встановлені статтею 46 Конституції України та Законом України від 28 лютого 1991 року № 796-XII «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», щодо визначення розміру та виплати грошової допомоги.

(ухвала Вищого адміністративного суду України від 11 січня 2011 року у справі № К-15561/09).

Відповідно до частини першої статті 46 Конституції України громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі

повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Основні положення щодо реалізації конституційного права громадян, які набули правового статусу дітей війни, основи їх соціального захисту та гарантії їх соціальної захищеності шляхом надання пільг і державної соціальної підтримки визначені та закріплені в Законі України від 18 листопада 2004 року № 2195-IV «Про соціальний захист дітей війни».

Зокрема, статтею 6 Закону України від 18 листопада 2004 року № 2195-IV «Про соціальний захист дітей війни» передбачено, що дітям війни пенсії, або щомісячне довічне грошове утримання, чи державна соціальна допомога, що виплачується замість пенсії, підвищуються на 30% мінімальної пенсії за віком.

Наявність у позивача права на призначення підвищення до пенсії в розмірі 30% мінімальної пенсії за віком є визначальною для вирішення даного спору, крім того це право гарантується Конституцією України (стаття 46 Конституції України).

(ухвала Вищого адміністративного суду України від 2 листопада 2010 року у справі № К-44070/09).

Стаття 47. Кожен має право на житло. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду.

Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону.

Ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду.

…право людини на житло є загальновизнаним. Згідно з Конституцією України це право, як і інші конституційні права, є невідчужуваним, непорушним і рівним для всіх без будь-яких обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (частини перша, друга статті 24). Воно не може бути скасоване і обмежене, крім випадків, передбачених Конституцією України (частина друга статті 22, частина перша статті 64 Основного Закону України).

(п. 3.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 15-рп/2010 від 10 червня 2010 року (справа про безоплатну приватизацію житла)).

З урахуванням конституційного положення про те, що ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду (ст. 47 Конституції), судам слід при вирішенні житлових спорів виходити з неприпустимості виселення в адміністративному порядку за санкцією прокуро-

ра осіб, які самоуправно зайняли жиле приміщення або проживають у будинках, що загрожують обвалом.

(п. 15 постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя»).

Стаття 48. Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло.

…пільги, компенсації, гарантії є видом соціальної допомоги і необхідною складовою конституційного права на достатній життєвий рівень, за яким кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (стаття 48 Конституції України), тому звуження змісту та обсягу цього права шляхом прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів за статтею 22 Конституції України не допускається…

(п. 3.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 9-рп/2009 від 28 квітня 2009 року (справа про допомогу по безробіттю звільненим за угодою сторін)).

Відповідно до статті 48 Конституції України кожний має право на достатній життєвий рівень для себе та членів його сім'ї, у тому числі достатнє харчування, одяг та житло.

У зв'язку з відключенням від системи постачання електроенергії котелен, які опалюють, в тому числі, й школи, дитячі садки та житлові будинки, порушуються права цих споживачів та безперебійне і в повному обсязі отримання послуг по теплопостачанню при умові їх оплати, тоді як відповідно до пункту 3 статті 16 Закону України від 24 червня 2004 року № 1875-IV «Про житлово-комунальні послуги» комунальні послуги надаються споживачу безперебійно, за винятком часу перерв на міжопалювальний період для систем опалення (технологічний цикл виробництва), рішення про початок та закінчення якого приймається виконавчими органами відповідних місцевих рад або місцевими державними адміністраціями виходячи з кліматичних умов, згідно з діючими будівельними нормами і правилами, правилами технічної експлуатації та іншими нормативними документами.

Суди попередніх інстанцій обґрунтовано не прийняли посилання скаржника на статтю 24 Закону України від 16 жовтня 1997 року № 575/97-ВР «Про електроенергетику», якою передбачено право енергопостачальників за умови неповної оплати споживачем спожитої електричної енергії обмежити його електроспоживання до рівня екологічної броні електропостачання або за відсутності такої повністю припинити електропостачання споживачу, оскільки відсутність опалення житла в опалювальний період створює загрозу нормальній життєдіяльності людини.

(ухвала Вищого адміністративного суду України від 10 листопада 2010 року у справі № К-20237/08).

Стаття 49. Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування.

Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм.

Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвиткові лікувальних закладів усіх форм власності.

Держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя.

…частина перша статті 49 Конституції України закріплює право кожного на медичне страхування, тобто не обов'язкове, а добровільне медичне страхування громадян. Стосовно державного медичного страхування, то його запровадження не суперечитиме конституційному припису «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» лише у тому разі, коли платниками обов'язкових страхових платежів (внесків) будуть організації, установи, підприємства, інші господарюючі суб'єкти, які займаються підприємницькою діяльністю, державні фонди тощо. Стягнення таких платежів (внесків) з громадян у системі державного медичного страхування не відповідатиме конституційному положенню… оскільки буде однією з форм оплати за надання їм допомоги у державних і комунальних закладах охорони здоров'я.

Не забороняє вказане положення і можливості надання громадянам медичних послуг, які виходять за межі медичної допомоги (за термінологією Всесвітньої організації охорони здоров'я – «медичних послуг другорядного значення», «парамедичних послуг»), у зазначених закладах за окрему плату… Перелік таких платних послуг не може вторгатися у межі безоплатної медичної допомоги і відповідно до вимог пункту 6 частини першої статті 92 Конституції України має встановлюватись законом.

(п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 10-рп/2002 від 29 травня 2002 року (справа про безоплатну медичну допомогу)).

Термін «безоплатність» (у тексті статті 49 Конституції України – «безоплатно»)… не має самостійного значення. Його зміст визначається або контекстом, або логічним взаємозв'язком слів, у якому він застосовується. У словосполученні «медична допомога надається безоплатно» останнє слово у контексті всієї статті 49 Конституції України означає, що індивід, який отримує таку допомогу у державних і комунальних закладах охорони здоров'я, не повинен відшкодовувати її вартість ні у вигляді будь-яких платежів, ні у будь-якій формі незалежно від часу надання медичної допомоги…

…У лінгвістичному аспекті слово «допомога» означає сприяння, підтримку (фізичну, матеріальну, моральну тощо) в чому-небудь; захист кого-небудь,

порятунок у біді; робити певний вплив, що дає потрібні наслідки, приносить полегшення, користь, у т. ч. і виліковувати; дію, скеровану на підтримку (реалізацію чиїх-небудь запитів або потреб у чому-небудь) за певних обставин.

…аналіз термінів «безоплатно» і «медична допомога» у системному зв'язку з іншими аналогічними поняттями, що застосовуються в Конституції України, законах України, міжнародних договорах, дає можливість дійти висновку щодо загального змісту безоплатної медичної допомоги. Він полягає у відсутності для всіх громадян обов'язку сплачувати за надану їм у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медичну допомогу як у момент, так і до чи після її отримання. Словосполучення «безоплатність медичної допомоги» означає неможливість стягування з громадян плати за таку допомогу в державних і комунальних закладах охорони здоров'я у будь-яких варіантах розрахунків (готівкою або безготівкових): чи у вигляді «добровільних внесків» до різноманітних медичних фондів, чи у формі обов'язкових страхових платежів (внесків) тощо…

…Безоплатна медична допомога, передбачена Конституцією України, повинна надаватись всім громадянам у повному обсязі, тобто задовольняти потреби людини у збереженні або відновленні здоров'я.

Дія положення «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» поширюється на всі такі заклади, які перебувають у державній (незалежно від відомчого підпорядкування) або комунальній власності і фінансуються з бюджетів будь-якого рівня.

(п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 10-рп/2002 від 29 травня 2002 року (справа про безоплатну медичну допомогу)).

…безоплатність медичної допомоги у державних і комунальних закладах охорони здоров'я не виключає такої можливості через фінансування цієї галузі за рахунок розвитку позабюджетних механізмів залучення додаткових коштів, у тому числі і шляхом створення лікарняних кас (спілок, фондів), діяльність яких має бути врегульована законом.

Джерелами таких додаткових надходжень на фінансування галузі охорони здоров'я в цілому можуть бути і встановлені законом офіційні прямі платежі населення за медичні послуги другорядного значення, і відомчі асигнування на утримання медичних закладів, і надходження від проведення благодійних акцій і заходів, і кошти міжнародних програм гуманітарної допомоги, і пожертвування громадських, релігійних благодійних організацій та меценатів, і страхові внески роботодавців у системі обов'язкового державного медичного страхування, і фінансування компаній – організаторів добровільного медичного страхування, і ресурси нагромаджувальних програм територіальних громад, і державні медичні позики тощо.

(п. 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 10-рп/2002 від 29 травня 2002 року (справа про безоплатну медичну допомогу)).

Стаття 50. Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.

Відповідно до статті 50 Конституції України кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

Юридична можливість реалізації такого права закріплена також і на галузевому рівні – в статті 9 Закону України від 25 червня 1991 року № 1264-XII «Про охорону навколишнього природного середовища», яка закріплює за громадянином право на подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їхньому здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище. Відповідно до положення статей 50 та 55 Конституції України кожний громадянин має право на подання до суду позовів про відшкодування шкоди внаслідок негативного впливу на довкілля діяльності підприємств, установ, організацій та окремих громадян.

Порушення права на безпечне довкілля призводить до заподіяння шкоди здоров'ю громадян. Таким чином, право на відшкодування шкоди, завданої екологічними правопорушеннями, об'єктивується через право на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище, що в об'єктивному значенні означає закріплену законодавством і забезпечувану державою можливість суб'єкта проживати в середовищі, яке не спричиняє шкоди здоров'ю, користуватися для задоволення своїх життєво необхідних фізичних і духовних потреб безпечними природними благами, вимагати від держави, а також інших фізичних і юридичних осіб виконання вимог екологічної безпеки, а у випадку їх порушення – звертатись за захистом порушеного права до компетентних органів.

(ухвала Вищого адміністративного суду України від 6 жовтня 2010 року у справі № К-26013/10).

Відповідно до положень частини 2 статті 50 Конституції України кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.

Згідно з положеннями пункту 3 статті 2 Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості у процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхус, Данія, 23–25 червня 1998 року), ратифікованої Україною Законом від 6 липня 1999 року № 832-XIV, екологічна інформація означає будь-яку інформацію в письмовій, аудіовізуальній, електронній чи будь-якій іншій матеріальній формі про: а) стан складових навколишнього середовища, таких як повітря й атмосфера, вода, грунт, земля, ландшафт і природні об'єкти, біологічне різноманіття та його компоненти, включа-

ючи генетично змінені організми, та взаємодію між цими складовими; б) фактори, такі як речовини, енергія, шум і випромінювання, а також діяльність або заходи, включаючи адміністративні заходи, угоди в галузі навколишнього середовища, політику, законодавство, плани і програми, що впливають або можуть впливати на складові навколишнього середовища, зазначені вище в підпункті а), і аналіз затрат і результатів та інший економічний аналіз та припущення, використані в процесі прийняття рішень з питань, що стосуються навколишнього середовища; с) стан здоров'я та безпеки людей, умови життя людей, стан об'єктів культури і споруд тією мірою, якою на них впливає або може вплинути стан складових навколишнього середовища, або через ці складові, фактори, діяльність або заходи, зазначені вище в підпункті б).

Згідно з положеннями абзацу 3 та 5 частини 1 статті 25 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» до інформації про стан навколишнього природного середовища (екологічної інформації) відноситься будь-яка інформація в письмовій, аудіовізуальній, електронній чи іншій матеріальній формі про: джерела, фактори, матеріали, речовини, продукцію, енергію, фізичні фактори (шум, вібрацію, електромагнітне випромінювання, радіацію), які впливають або можуть вплинути на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей; екологічні прогнози, плани і програми, заходи, в тому числі адміністративні, державну екологічну політику, законодавство про охорону навколишнього природного середовища.

(постанова Львівського окружного адміністративного суду від 25 листопада 2009 року у справі № 2а-5887/09/1370).

Стаття 51. Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї.

Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків.

Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою.

Суд нагадує, що між інтересами дитини та інтересами батьків повинна існувати справедлива рівновага… і, дотримуючись такої рівноваги, особлива увага має бути до найважливіших інтересів дитини, які за своєю природою та важливістю мають переважати над інтересами батьків. Зокрема, стаття 8 Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року не надає батькам права вживати заходів, які можуть зашкодити здоров'ю чи розвитку дитини…

(п. 54 мотивувальної частини Рішення Європейського суду з прав людини від 7 грудня 2006 року (справа Хант проти України)).

…право батьків і дітей бути поряд один з одним становить основоположну складову сімейного життя і... заходи національних органів, спрямовані перешкодити цьому, є втручанням у права, гарантовані статтею 8 Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року… Таке втручання є порушенням зазначеного положення, якщо воно здійснюється не «згідно із законом», не відповідає законним цілям, переліченим у пункті 2 статті 8 Конвенції

про захист прав людини та основних свобод 1950 року, і не може вважатися «необхідним у демократичному суспільстві»…

(п. 47 мотивувальної частини Рішення Європейського суду з прав людини від 18 грудня 2008 року (справа Савіни проти України)).

Стаття 52. Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним.

Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом.

Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей.

…Обов'язок держави забезпечити дитині захист і піклування, необхідні для її благополуччя, узгоджується з позиціями, викладеними у визнаних в Україні міжнародно-правових актах, зокрема у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 року (пункт 3 статті 10), Конвенції про права дитини 1989 року (стаття 3).

(п. 3.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 3-рп/2009 від 3 лютого 2009 року (справа про різницю у віці між усиновлювачем та дитиною)).

…передання дитини під державну опіку слід зазвичай розглядати як тимчасовий захід, здійснення якого має одразу припинятися, коли це дозволяють обставини. Отже, такий захід не може бути санкціонований без попереднього розгляду можливих альтернативних заходів… і має оцінюватися в контексті позитивного обов'язку держави вживати виважених і послідовних заходів зі сприяння возз'єднанню дітей зі своїми біологічними батьками, дбаючи при досягненні цієї мети про надання їм можливості підтримувати регулярні контакти між собою та, якщо це можливо, не допускаючи розлучення братів і сестер…

(п. 52 мотивувальної частини Рішення Європейського суду з прав людини від 18 грудня 2008 року (справа Савіни проти України)).

Стаття 53. Кожен має право на освіту.

Повна загальна середня освіта є обов'язковою.

Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам.

Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі.

Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рід-

ної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства.

Право на освіту – це право людини на здобуття певного обсягу знань, культурних навичок, професійної орієнтації, які необхідні для нормальної життєдіяльності в умовах сучасного суспільства. Освіта – це цілеспрямований процес виховання і навчання з метою набуття встановлених державою освітніх рівнів.

За положеннями статті 53 Конституції України право на освіту гарантовано кожному (частина перша); держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах (частина третя). Право на освіту гарантується кожній людині на принципах рівності, визначених статтею 24 Конституції України. Визнання права кожної людини на освіту відповідає, зокрема, Загальній декларації прав людини (стаття 26), Міжнародному пакту про економічні, соціальні та культурні права (стаття 13).

Освіта в Україні здійснюється згідно з законами України… іншими нормативно-правовими актами, якими, зокрема, вирішуються питання створення мережі навчальних закладів освіти, їх фінансування, оплати праці та встановлення державних соціальних гарантій і пільг для працівників цих закладів.

(п. 4.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2004 від 4 березня 2004 року (справа про доступність і безоплатність освіти)).

…обов'язковість такої освіти (повної загальної середньої освіти – *прим. укладача*) стосується не лише учнів, а й батьків, які повинні створити умови для виховання, розвитку дитини та здобуття нею повної загальної середньої освіти, а також і держави, яка зобов'язана забезпечити можливість кожного мати повну загальну середню освіту.

…обов'язок створити умови для здобуття повної загальної середньої освіти в державних і комунальних навчальних закладах Конституція України покладає на державу.

(п. 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 18-рп/2002 від 21 листопада 2002 року (справа про безоплатне користування шкільними підручниками).

Для забезпечення реалізації права кожного на обов'язкову повну загальну середню освіту та створення для цього належних умов держава сформувала систему загальної середньої освіти…

Нормативи матеріально-технічного та фінансового забезпечення загальноосвітніх навчальних закладів затверджуються Кабінетом Міністрів України згідно з Державним стандартом загальної середньої освіти. Матеріально-технічна база цих закладів фінансується за рахунок коштів їх засновників (власників). Фінансування за визначеними нормативами, зміцнення матеріальної бази державних і комунальних загальноосвітніх навчальних закладів передба-

чають покриття витрат на навчально-виховний процес за рахунок коштів відповідних бюджетів згідно з державними стандартами освіти.

Виходячи з того, що безоплатність і доступність повної загальної середньої освіти в державних і комунальних навчальних закладах пов'язані з її обов'язковістю, держава повинна фінансувати у повному обсязі процес навчання учнів у межах Державного стандарту загальної середньої освіти.

(п. 6 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2004 від 4 березня 2004 року (справа про доступність і безоплатність освіти)).

…при тлумаченні терміна «доступність» стосовно освіти в державних і комунальних навчальних закладах слід виходити із граматичного визначення слова «доступність» як «доступ для всіх отримати, користуватись, придбати щось», «відповідність силам, здібностям, можливостям кого-небудь».

Системний аналіз положень Конституції України, в яких вживається термін «доступність», дає підстави для висновку, що поняття «доступність освіти» у частині третій статті 53 Конституції України означає створення державою можливостей для реалізації права людини на освіту. При цьому… доступність дошкільної і загальної середньої освіти є гарантією права кожного на здобуття такої освіти, якому кореспондує обов'язок держави забезпечити реалізацію цього права. Доступність вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах полягає у створенні державою відповідних умов для їх функціонування і розвитку, за яких особа змогла б реалізувати своє право на здобуття вищої освіти на основі конкурсного відбору, з урахуванням своїх здібностей та інтересів у вільному виборі типу вищого навчального закладу, напряму підготовки і спеціальності, профілю навчання.

Таким чином, виходячи із змісту поняття «доступність», яке вживається у положеннях Основного Закону України, відповідних законах про освіту, інших нормативно-правових актах… доступність освіти за конституційно-правовим смислом необхідно розуміти так, що нікому не може бути відмовлено у праві на освіту і держава має створити можливості реалізувати це право.

(п. 4.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2004 від 4 березня 2004 року (справа про доступність і безоплатність освіти)).

…«безоплатність» зазначених у положеннях частини третьої статті 53 Конституції України рівнів освіти у державних і комунальних навчальних закладах слід розуміти як можливість здобуття освіти у цих закладах без оплати, тобто без внесення плати у будь-якій формі за освітні послуги, відповідно до державного стандарту в межах тих видів освіти, безоплатність яких визначена у цих положеннях. Забезпечення безоплатності освіти на всіх рівнях є однією з гарантій її доступності.

Безоплатність здобуття громадянами освіти забезпечується фінансуванням навчальних закладів цих форм власності за рахунок державних і місцевих бюджетних асигнувань згідно з визначеними законами та іншими правовими актами нормативами їх фінансового і матеріально-технічного забезпечення, що,

однак, не виключає можливості фінансування галузі освіти за рахунок розвитку позабюджетних механізмів залучення додаткових коштів, як це визначено законодавством про освіту.

(п. 4.3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2004 від 4 березня 2004 року (справа про доступність і безоплатність освіти)).

Фінансування дошкільної освіти залежить від форми власності дошкільного навчального закладу, обов'язок фінансування якого покладається на власника (засновника). Стосовно дошкільних навчальних закладів інших, ніж державної і комунальної, форм власності рішення про ліквідацію приймається засновником (власником) за погодженням з відповідним органом виконавчої влади з питань освіти.

(п. 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2004 від 4 березня 2004 року (справа про доступність і безоплатність освіти)).

На виконання положень статті 23 Конституції України, якими гарантується право людини на вільний розвиток своєї особистості, та частини третьої статті 53 Конституції України у законах України про освіту закріплено право на вільний вибір форми здобуття вищої освіти, виду вищого навчального закладу, напряму підготовки і спеціальності. Реалізація права громадян на безоплатне здобуття вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах здійснюється на конкурсній основі (частина четверта статті 53 Конституції України).

За Конституцією України (частина друга статті 43) держава створює умови для підготовки кадрів за основними напрямами відповідно до суспільних потреб, на задоволення яких виключно законом про Державний бюджет України визначаються будь-які бюджетні видатки держави (частина друга статті 95). Виходячи з суспільних потреб та розмірів бюджетних призначень, визначених у законі про Державний бюджет України, формується державне замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою за напрямами і спеціальностями відповідних освітньо-кваліфікаційних рівнів. Тому обсяги фінансування вищих державних і комунальних навчальних закладів за рахунок бюджетних коштів пов'язані передусім з підготовкою такої кількості фахівців з вищою освітою, яка визначається щорічно у державному замовленні.

Проте здобуття освіти в цих закладах не може обмежуватись лише обсягом державного замовлення, фінансовою основою якого є бюджетні кошти. Підготовка фахівців з вищою освітою за напрямами і спеціальностями відповідних освітньо-кваліфікаційних рівнів у вищих навчальних закладах державної і комунальної форм власності може здійснюватися також за рахунок інших джерел фінансування, не заборонених законом, що є додатковим засобом здобуття і забезпечення права на вищу освіту. У законодавстві України визначено, що понад установлений обсяг, який фінансується за рахунок бюджетних коштів, вищі навчальні заклади можуть здійснювати прийом студентів у межах чи-

сельності, обумовленої ліцензією, з оплатою вартості навчання на договірній основі.

Отже, безоплатність вищої освіти (безоплатність навчання) в державних і комунальних навчальних закладах зобов'язує державу створити відповідні можливості, за яких громадянин України на рівних конкурсних умовах (частина четверта статті 53 Конституції України) може здобути без внесення плати у будь-якій формі вищу освіту в межах обсягу потрібних державі та суспільству фахівців.

(п. 7 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2004 від 4 березня 2004 року (справа про доступність і безоплатність освіти)).

Стаття 54. Громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом.

Держава сприяє розвиткові науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством.

Культурна спадщина охороняється законом.

Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами.

Стаття 55. Права і свободи людини і громадянина захищаються судом.

Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

Конституційне право на судовий захист належить до невідчужуваних та непорушних. Кожен під час розгляду будь-якої справи, в тому числі кримінальної, щодо діяння, у вчиненні якого обвинувачується, має право на правосуддя, яке відповідало б вимогам справедливості.

(п. 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 15-рп/2004 від 2 листопада 2004 року (справа про призначення судом більш м'якого покарання)).

Частина перша статті 55 Конституції України містить загальну норму, яка означає право кожного звернутися до суду, якщо його права чи свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Зазначена норма зобов'язує суди приймати заяви до розгляду навіть у випадку відсутності в законі спеціального положення про судовий захист.

Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв чи скарг, які відповідають встановленим законом вимогам, є порушенням права на судовий захист, яке відповідно до статті 64 Конституції України не може бути обмежене.

Таким чином, положення частини першої статті 55 Конституції України закріплює одну з найважливіших гарантій здійснення як конституційних, так й інших прав та свобод людини і громадянина.

(п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 9-зп від 25 грудня 1997 року (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води)).

Невиконання судом вимоги щодо розгляду справ у стислий строк... не може бути підставою для залишення скарги судом без розгляду у зв'язку із закінченням строків, оскільки є несумісним із суттю конституційного права на судовий захист і призводить до порушення правової справедливості у реалізації виборчих прав громадян.

(п. 3.6 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 26-рп/2009 від 19 жовтня 2009 року (справа про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України)).

…кожен, тобто громадянин України, іноземець, особа без громадянства, має гарантоване державою право оскаржити в суді загальної юрисдикції рішення, дії чи бездіяльність будь-якого органу державної влади, органу місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх рішення, дія чи бездіяльність порушують або ущемлюють права і свободи громадянина України, іноземця, особи без громадянства чи перешкоджають їх здійсненню, а тому потребують правового захисту в суді.

Такі скарги підлягають безпосередньому розгляду в судах незалежно від того, що прийнятим раніше законом міг бути встановлений інший порядок їх розгляду (оскарження до органу, посадової особи вищого рівня стосовно того органу і посадової особи, що прийняли рішення, вчинили дії або допустили бездіяльність).

Подання скарги до органу, посадової особи вищого рівня не перешкоджає оскарженню цих рішень, дій чи бездіяльності до суду.

(п. 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України від 25 листопада 1997 року (справа громадянки Дзюби Г. П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи)).

Статтею 55 Конституції кожній людині гарантовано право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, місцевого самовря-

дування, посадових осіб і службових осіб, а тому суд не повинен відмовляти особі в прийнятті чи розгляді скарги з підстав, передбачених законом, який це право обмежує.

(п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя»).

Реалізуючи передбачене статтею 55 Конституції України право на судовий захист, звертаючись до суду, особа вказує в позові власне суб'єктивне уявлення про порушене право чи охоронюваний інтерес та спосіб його захисту.

Вирішуючи спір, суд повинен надати об'єктивну оцінку наявності порушеного права чи інтересу на момент звернення до господарського суду, а також визначити, чи відповідає обраний позивачем спосіб захисту порушеного права тим, що передбачені законодавством, та чи забезпечить такий спосіб захисту відновлення порушеного права позивача.

Відсутність порушеного права чи невідповідність обраного позивачем способу його захисту способам, визначеним законодавством, встановлюється при розгляді справи по суті та є підставою для прийняття судового рішення про відмову в позові.

(постанова Вищого господарського суду України від 28 липня 2010 року у справі № 9/4/5/5198).

Стаття 56. Кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.

…ані пункт 2 статті 6, ані жодна інша стаття Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року не дає права особі, «обвинуваченій у здійсненні кримінального злочину», на відшкодування його збитків або права на компенсацію за незаконне попереднє затримання, коли провадження проти нього було припинено… Відмова у компенсації сама по собі не порушує принцип презумпції невинуватості…

(п. 66 мотивувальної частини Рішення Європейського суду з прав людини від 29 червня 2006 року (справа Пантелеєнко проти України)).

Суди мають суворо додержуватися передбаченого статті 56 Конституції права особи на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.

Матеріальна та моральна шкода, заподіяна при здійсненні правосуддя, відшкодовується державою відповідно до статті 62 Конституції лише безпідставно засудженій особі у разі скасування вироку як неправосудного.

(п. 16 постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада

1996 року № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя»).

Стаття 57. Кожному гарантується право знати свої права і обов'язки.

Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом.

Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними.

…Задовольняючи позов, суди першої та апеляційної інстанцій виходили з того, що зміст Указу Президента України від 03 лютого 2004 року № 144/2004 «Питання державного управління справами» не був доведений до відома, зокрема, позивача, відповідача та третіх осіб.

Як правильно відзначено судами, Указ Президента України від 03 лютого 2004 року № 144/2004 не був оприлюднений для зазначених осіб, і виходячи із змісту частини другої статті 19, статті 57 Конституції України позивач, відповідач, треті особи (закрите акціонерне товариство «Готель «Україна», державне підприємство «Готель «Україна») не повинні були його виконувати...

(ухвала Вищого адміністративного суду України від 14 січня 2009 року у справі № К-21532/08).

Звернути увагу судів на те, що згідно з частиною 2 статті 57 Конституції є нечинними, а отже, не можуть застосовуватись ті закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, які не доведені до відома населення у встановленому законом порядку. Це означає, що судове рішення не може ґрунтуватись на неоприлюднених нормативно-правових актах такого змісту.

(п. 7 постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя»).

…Відповідно до положень статей 57, 68, 117 Конституції України, статті 2 Указу Президента України від 27 червня 1996 року № 468/96 «Про Єдиний державний реєстр нормативних актів», статті 1 Указу Президента України від 3 жовтня 1992 року № 493 «Про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади», пункту 16 Порядку ведення Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів та користування ним (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2001 року № 376), пункту 5 Положення про Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 2 листопада 2006 року № 1539):

– нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, доводяться до відома населення у встановленому порядку;

– з 1 січня 1993 року нормативно-правові акти, які видаються міністерствами, іншими органами виконавчої влади, органами господарського управління та контролю і які зачіпають права, свободи й законні інтереси громадян або мають міжвідомчий характер, підлягають державній реєстрації Міністерством юстиції України і набувають чинності через 10 днів після їх реєстрації, якщо в них не встановлено пізнішого строку надання їм чинності;

– з метою забезпечення в Україні доступності та гласності правової інформації до Державного реєстру включаються чинні, опубліковані та неопубліковані, у тому числі з обмежувальними грифами, закони України, постанови Верховної Ради України, укази і розпорядження Президента України, декрети, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, нормативні акти міністерств, інших центральних органів виконавчої влади;

– юридичні і фізичні особи можуть одержати копії еталонних текстів нормативно-правових актів з інформаційного фонду Реєстру на електронних чи паперових носіях шляхом звернення до адміністратора Реєстру або безпосереднього санкціонованого доступу до інформаційного фонду Реєстру.

Таким чином, Позивач дізнався або повинен був дізнатися з 1 січня 2005 року про порушення своїх прав шляхом неприйняття тих нормативно-правових актів Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, які, він вважає, повинні бути прийняті Міністерством України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи відповідно до згаданої Державної програми перетворення військ Цивільної оборони України, органів і підрозділів державної пожежної охорони в Оперативно-рятувальну службу цивільного захисту на період до 2005 року.

(постанова Окружного адміністративного суду міста Києва від 26 вересня 2007 року у справі № 4/10).

Стаття 58. Закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи.

Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення.

Стаття 58 Конституції України 1996 року закріплює один з найважливіших загальновизнаних принципів сучасного права – закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі. Це означає, що вони поширюють свою дію тільки на ті відносини, які виникли після набуття законами чи іншими нормативно-правовими актами чинності.

Закріплення названого принципу на конституційному рівні є гарантією стабільності суспільних відносин, у тому числі відносин між державою і громадянами, породжуючи у громадян впевненість у тому, що їхнє існуюче становище не буде погіршене прийняттям більш пізнього закону чи іншого нормативно-правового акта.

Принцип незворотності дії в часі поширюється також на Конституцію, яка є Основним Законом держави (Преамбула Конституції України).

Виняток з цього принципу допускається лише у випадках, коли закони та інші нормативно-правові акти пом'якшують або скасовують відповідальність особи (частина перша статті 58 Конституції України).

(п. 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 1-зп від 13 травня 1997 року (у справі щодо несумісності депутатського мандата)).

Конституція України закріпила принцип незворотності дії в часі законів та інших нормативно-правових актів (частина перша статті 58). Це означає, що дія закону та іншого нормативно-правового акта не може поширюватися на правовідносини, які виникли і закінчилися до набрання чинності цим законом або іншим нормативно-правовим актом.

Закріплення принципу незворотності дії в часі законів та інших нормативно-правових актів є гарантією безпеки людини і громадянина, довіри до держави. Винятки з цього конституційного принципу, тобто надання закону або іншому нормативно-правовому акту зворотної сили, передбачено частиною першою статті 58 Конституції України, а саме: коли закони або інші нормативно-правові акти пом'якшують або скасовують відповідальність особи.

(п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 3-рп/2001 від 5 квітня 2001 року (справа про податки)).

В регулюванні суспільних відносин застосовуються різні способи дії в часі нормативно-правових актів. Перехід від однієї форми регулювання суспільних відносин до іншої може здійснюватися, зокрема, негайно (безпосередня дія), шляхом перехідного періоду (ультраактивна форма) і шляхом зворотної дії (ретроактивна форма).

За загальновизнаним принципом права закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі. Цей принцип закріплений у частині першій статті 58 Конституції України, за якою дію нормативно-правового акта в часі треба розуміти так, що вона починається з моменту набрання цим актом чинності і припиняється з втратою ним чинності, тобто до події, факту застосовується той закон або інший нормативно-правовий акт, під час дії якого вони настали або мали місце.

…Конституція України, закріпивши частиною першою статті 58 положення щодо неприпустимості зворотної дії в часі законів та інших нормативно-правових актів, водночас передбачає їх зворотну дію в часі у випадках, коли вони пом'якшують або скасовують юридичну відповідальність особи, що є загальновизнаним принципом права. Тобто щодо юридичної відповідальності застосовується новий закон чи інший нормативно-правовий акт, що пом'якшує або скасовує відповідальність особи за вчинене правопорушення під час дії нормативно-правового акта, яким визначались поняття правопорушення і відповідальність за нього.

Відповідальність можлива лише за наявності в законі чи іншому нормативно-правовому акті визначення правопорушення, за яке така юридична відповідальність особи передбачена, і яка може реалізовуватись у формі примусу зі сторони уповноваженого державою органу.

…положення частини першої статті 58 Конституції України про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів у випадках, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи, стосується фізичних осіб і не поширюється на юридичних осіб.

Але це не означає, що цей конституційний принцип не може поширюватись на закони та інші нормативно-правові акти, які пом'якшують або скасовують відповідальність юридичних осіб. Проте надання зворотної дії в часі таким нормативно-правовим актам може бути передбачено шляхом прямої вказівки про це в законі або іншому нормативно-правовому акті.

(пункти 2, 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 1-рп/99 від 9 лютого 1999 року (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів)).

В аспекті конституційного подання та конституційного звернення положення Кримінального кодексу України 1960 року із змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудового кодексів України» від 22 лютого 2000 року № 1483-III, якими смертну кару як вид кримінального покарання було замінено довічним позбавленням волі, у взаємозв'язку з положеннями статей 3, 8, частини першої статті 58, пункту 22 частини першої статті 92, частини другої статті 152 Конституції України, статті 73 Закону України «Про Конституційний Суд України», частини другої статті 6 Кримінального кодексу України 1960 року, частини другої статті 4, частини першої статті 5 Кримінального кодексу України 2001 року треба розуміти як такі, що пом'якшують кримінальну відповідальність особи і мають зворотну дію в часі, тобто поширюються на осіб, які вчинили особливо тяжкі злочини, передбачені Кримінальним кодексом України 1960 року, до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудового кодексів України», у тому числі на осіб, засуджених до смертної кари, вироки щодо яких на час набрання чинності цим Законом не було виконано.

(п. 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 1-рп/2011 від 26 січня 2011 року (справа про заміну смертної кари довічним позбавленням волі)).

Стаття 59. Кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав.

Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура.

Закріпивши право будь-якої фізичної особи на правову допомогу, конституційний припис «кожен є вільним у виборі захисника своїх прав» (частина перша статті 59 Конституції України) за своїм змістом є загальним і стосується не лише підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного, а й інших фізичних

осіб, яким гарантується право вільного вибору захисника з метою захисту своїх прав та законних інтересів, що виникають з цивільних, трудових, сімейних, адміністративних та інших правовідносин».

(п. 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 13-рп/2000 від 16 листопада 2000 року (справа про право вільного вибору захисника)).

…хоча право кожного обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення на ефективний захист з боку адвоката – який, у разі потреби, може бути призначений офіційно – не є абсолютним, воно становить одну з основоположних засад справедливого судового розгляду…

(п. 53 мотивувальної частини Рішення Європейського суду з прав людини від 18 грудня 2008 року (справа Луценко проти України)).

Важливу роль у забезпеченні реалізації, захисту та охорони прав і свобод людини і громадянина в Україні як демократичній, правовій державі відведено праву особи на правову допомогу, закріпленому у статті 59 Конституції України. Це право є одним із конституційних, невід'ємних прав людини і має загальний характер. У контексті частини першої цієї статті «кожен має право на правову допомогу» поняття «кожен» охоплює всіх без винятку осіб – громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на території України. Здійснення права на правову допомогу засноване на дотриманні принципів рівності всіх перед законом та відсутності дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (стаття 21, частини перша, друга статті 24 Основного Закону України)…

Конституційне право кожного на правову допомогу за своєю суттю є гарантією реалізації, захисту та охорони інших прав і свобод людини і громадянина, і в цьому полягає його соціальна значимість. Серед функцій такого права у суспільстві слід окремо виділити превентивну, яка не тільки сприяє правомірному здійсненню особою своїх прав і свобод, а й, насамперед, спрямована на попередження можливих порушень чи незаконних обмежень прав і свобод людини і громадянина з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб.

Правова допомога є багатоаспектною, різною за змістом, обсягом та формами і може включати консультації, роз'яснення, складення позовів і звернень, довідок, заяв, скарг, здійснення представництва, зокрема в судах та інших державних органах, захист від обвинувачення тощо. Вибір форми та суб'єкта надання такої допомоги залежить від волі особи, яка бажає її отримати. При цьому у передбачених законом випадках, зокрема для захисту прав і свобод дітей, неповнолітніх батьків та для захисту від обвинувачення, відповідні державні органи, їх посадові та службові особи під час здійснення своїх повноважень зобов'язані забезпечити надання зазначеним особам необхідної правової допомоги.

Право на правову допомогу – це гарантована державою можливість кожної особи отримати таку допомогу в обсязі та формах, визначених нею, незалежно від характеру правовідносин особи з іншими суб'єктами права.

Конституційний Суд України зазначає, що гарантування кожному права на правову допомогу в контексті частини другої статті 3, статті 59 Конституції України покладає на державу відповідні обов'язки щодо забезпечення особи правовою допомогою належного рівня. Такі обов'язки обумовлюють необхідність визначення в законах України, інших правових актах порядку, умов і способів надання цієї допомоги. Проте не всі галузеві закони України, зокрема процесуальні кодекси, містять приписи, спрямовані на реалізацію такого права, що може призвести до обмеження чи звуження змісту та обсягу права кожного на правову допомогу.

Крім того, гарантування кожному права на правову допомогу є не тільки конституційно-правовим обов'язком держави, а й дотриманням взятих Україною міжнародно-правових зобов'язань відповідно до положень Загальної декларації прав людини 1948 року, Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року тощо.

(п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 9-рп/99 23-рп/2009 від 30 вересня 2009 року (справа про право на правову допомогу)).

Відповідно до статті 59 Конституції кожен має право на захист від обвинувачення та на правову допомогу. Тому, розглядаючи кримінальну справу, суд у передбачених законом випадках має забезпечити обвинуваченому право на захист.

(п. 19 постанови Пленуму Верховного Суду України від 01 листопада 1996 року № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя»).

Стаття 60. Ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази.

За віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу настає юридична відповідальність.

Норми Конституції України, зокрема, містять терміни: «за віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу настає юридична відповідальність» (частина друга статті 60); «ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення» та «юридична відповідальність особи має індивідуальний характер» (стаття 61); «особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом» (частина перша статті 63), «незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності» (частина друга статті 68); «за посягання на честь і гідність Президента України винні особи притягаються до відповідальності на підставі закону» (частина друга статті 105); «за неповагу до суду і судді винні

особи притягаються до юридичної відповідальності» (частина п'ята статті 129). У контексті змісту положень названих статей Конституції України терміни «притягнення до юридичної відповідальності» та «юридична відповідальність» розмежовуються.

Притягнення до юридичної відповідальності передує юридичній відповідальності. Юридична відповідальність, у тому числі й кримінальна відповідальність, як і форми притягнення до юридичної відповідальності, визначаються та встановлюються законами. Відповідно до положень пунктів 14, 22 частини першої статті 92 Конституції України виключно законами України визначаються «судочинство... організація і діяльність прокуратури, органів дізнання і слідства», а також «засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них». Пунктом 9 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України визначено, що «прокуратура продовжує виконувати відповідно до чинних законів функцію нагляду за додержанням і застосуванням законів та функцію попереднього слідства – до введення в дію законів, що регулюють діяльність державних органів щодо контролю за додержанням законів, та до сформування системи досудового слідства і введення в дію законів, що регулюють її функціонування». Таким чином, форма і порядок кримінального переслідування особи, що підозрюється у вчиненні злочину, а також кримінальна відповідальність винної особи регламентуються кримінальним та кримінально-процесуальним законодавством України.

Зокрема, порядок розслідування кримінальної справи, арешт і затримання регулюються Кримінально-процесуальним кодексом України. Системний аналіз його норм (статей 147, 242, 246 та інших статей) дає підстави дійти висновку, що притягнення до кримінальної відповідальності, як стадія кримінального переслідування, починається з моменту винесення слідчим постанови про притягнення особи як обвинуваченого і пред'явлення їй обвинувачення. Відповідно до положень частини першої статті 147 цього Кодексу «в разі притягнення посадової особи до кримінальної відповідальності за посадовий злочин... слідчий зобов'язаний відсторонити її від посади...». Пункт 4 частини першої статті 242 Кримінально-процесуального кодексу України передбачає, що в разі віддання обвинуваченого до суду суддя одноособово чи суд у розпорядчому засіданні зобов'язані з'ясувати, «чи притягнуті до відповідальності всі особи, які зібраними в справі доказами викриті у вчиненні злочину», а відповідно до вимог пункту 4 частини першої статті 246 цього Кодексу суд у розпорядчому засіданні повертає справу на додаткове розслідування за «наявності підстав для притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб, коли окремий розгляд справи про них неможливий».

Підтвердженням того, що в зміст терміна «притягнення до кримінальної відповідальності» вкладається факт пред'явлення особі обвинувачення, є передбачена статтею 174 Кримінального кодексу України кримінальна відповідальність особи, яка провадить дізнання, слідчого або прокурора за притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності з корисливих мотивів чи іншої особистої заінтересованості.

Отже, притягнення до кримінальної відповідальності, як стадія кримінального переслідування, починається з моменту пред'явлення особі обвинувачення у вчиненні злочину.

(п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 9-рп/99 від 27 жовтня 1999 року (справа про депутатську недоторканність)).

Стаття 61. Ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення.

Юридична відповідальність особи має індивідуальний характер.

При розгляді кримінальних справ має суворо додержуватись закріплений у частині 1 статті 62 Конституції принцип презумпції невинуватості, згідно з яким особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили. При цьому неприпустимо покладати на обвинуваченого (підсудного) доведення своєї невинуватості.

(п. 18 постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя»)

Твердження апеляційного суду у вироку, з посиланням на статтю 61 Конституції України, про те, що притягнення особи до адміністративної відповідальності не перешкоджає притягненню її за те саме діяння до кримінальної відповідальності, є недостатнім, оскільки йдеться не про притягнення до різних видів юридичної відповідальності, а про різну оцінку судами одного й того самого діяння.

З огляду на викладене та положення статті 6 Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 1950 року вирок апеляційного суду не можна визнати законним та обґрунтованим, а тому він підлягає скасуванню, а справа – направленню на новий апеляційний розгляд, під час якого належить повно та всебічно розглянути справу, дати належну оцінку доказам і прийняти законне й обґрунтоване рішення.

(ухвала Верховного Суду України від 26 січня 2009 року у справі № 5-456к09).

Відповідно до частини 1 статті 614 Цивільного кодексу України особа, яка порушила зобов'язання, несе відповідальність за наявності її вини, якщо інше не встановлено договором або законом.

А присуджуючи до стягнення пеню та штраф, суди безпідставно не обговорили можливість застосування цих двох видів відповідальності одночасно, враховуючи конституційний принцип, відповідно до якого ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення (стаття 61 Конституції України)…

Викладене свідчить про те, що судами при розгляді справи не були достатньо враховані вимоги законодавства.

(постанова Вищого господарського суду України від 19 грудня 2007 року у справі № 40/440).

Згідно з принципом індивідуалізації юридичної відповідальності при призначенні покарання суд має враховувати обставини справи (як ті, що обтяжують, так і ті, що пом'якшують покарання) щодо всіх осіб незалежно від ступеня тяжкості вчиненого злочину.

(п. 4.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 15-рп/2004 від 2 листопада 2004 року (справа про призначення судом більш м'якого покарання)).

Притягнення до юридичної відповідальності має здійснюватись у певному порядку, на підставі процесуальних норм, що регламентують провадження у справі про порушення юридичними особами норм законодавства.

(п. 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 7-рп/2001 від 30 травня 2001 року (справа про відповідальність юридичних осіб)).

…Статтею 61 Конституції України закріплено саме індивідуальний характер юридичної відповідальності особи, тож притягненню до відповідальності підлягає саме правопорушник.

З урахуванням викладеного суд вважає, що виконання одним платником податків своїх зобов'язань перед бюджетом не ставиться у залежність від виконання зазначених зобов'язань будь-яким іншим платником податків.

(постанова Харківського окружного адміністративного суду від 15 липня 2009 року у справі № 2а-38016/09/2070).

Стаття 62. Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину.

Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь.

У разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням.

Кримінальна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності, особливим елементом у механізмі кримінально-правового реагування держави щодо особи, яка вчинила злочин. Поняття «кримінальна відповідальність» законодавчо не визначено і в теорії кримінального та кримінально-процесуального права трактується по-різному.

Відповідно до частини першої статті 62 Конституції України особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду, а згідно із статтею 3 Кримінального кодексу України кримінальній відповідальності підлягає лише особа, винна у вчиненні злочину, тобто така, що умисно або з необережності вчинила передбачене законом суспільно небезпечне діяння. Ніхто не може бути визнаний винним у вчиненні злочину, а також підданий кримінальному покаранню інакше як за вироком суду й відповідно до закону. Ці положення дають підстави розглядати кримінальну відповідальність як особливий правовий інститут, у межах якого здійснюється реагування держави на вчинений злочин.

Кримінальна відповідальність передбачає офіційну оцінку відповідними державними органами поведінки особи як злочинної. Підставою кримінальної відповідальності є наявність у діяннях особи складу злочину, передбаченого кримінальним законом. Це форма реалізації державою правоохоронних норм, яка в кінцевому підсумку, як правило, полягає в застосуванні до особи, що вчинила злочин, конкретних кримінально-правових заходів примусового характеру через обвинувальний вирок суду. Кримінальна відповідальність може мати не лише форму покарання. За вироком суду вона може зводитись тільки до осуду особи, яка вчинила злочин, і звільнення її від покарання (частина друга статті 50 Кримінального кодексу України). Особу може бути засуджено умовно чи з відстрочкою виконання вироку (статті 45, 46, 46^1 Кримінального кодексу України). Тому сам факт порушення кримінальної справи щодо конкретної особи, затримання, взяття під варту, пред'явлення їй обвинувачення не можна визнати як кримінальну відповідальність. Особа не несе кримінальної відповідальності до тих пір, поки її не буде визнано судом винною у вчиненні злочину і вирок суду не набере законної сили.

(п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 9-рп/99 від 27 жовтня 1999 року (справа про депутатську недоторканність)).

У сфері реалізації права справедливість проявляється, зокрема, у рівності всіх перед законом, відповідності злочину і покарання, цілях законодавця і засобах, що обираються для їх досягнення.

Окремим виявом справедливості є питання відповідності покарання вчиненому злочину; категорія справедливості передбачає, що покарання за злочин повинно бути домірним злочину. Справедливе застосування норм права – є передусім недискримінаційний підхід, неупередженість. Це означає не тільки те, що передбачений законом склад злочину та рамки покарання відповідатимуть один одному, а й те, що покарання має перебувати у справедливому співвідношенні з тяжкістю та обставинами скоєного і особою винного. Адекватність покарання ступеню тяжкості злочину випливає з принципу правової держави, із суті конституційних прав та свобод людини і громадянина, зокрема права на свободу, які не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.

(п. 4.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 15-рп/2004 від 2 листопада 2004 року (справа про призначення судом більш м'якого покарання)).

…коли національні судові органи, зіткнувшись з кількома суперечливими версіями подій, поданими однією і тією самою особою, зрештою віддають перевагу показанням, які вона давала слідчим органам, а не тим, що були надані у відкритому судовому засіданні, це само по собі не є підставою для порушення питання за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, якщо віддання такої переваги обґрунтоване, а самі показання давалися цією особою за її власним бажанням… З іншого боку, достовірність доказів виявляється підірваною, якщо їх здобуто з порушенням права «на мовчання» та привілею проти самообвинувачення. Право не свідчити проти себе вимагає, зокрема, від сторони обвинувачення в кримінальній справі не допускати при спробах доведення своєї версії проти обвинуваченого використовувати докази, здобуті за допомогою методів примусу або тиску всупереч волі обвинуваченого… У разі виникнення сумнівів стосовно достовірності певного джерела доказів відповідно зростає необхідність підтвердження його доказами з інших джерел…

(п. 49 мотивувальної частини Рішення Європейського суду з прав людини від 18 грудня 2008 року (справа Луценко проти України)).

Визнання особи винуватою у вчиненні злочину може мати місце лише за умови доведеності її вини. При цьому слід мати на увазі, що згідно зі ст. 62 Конституції обвинувачення не може ґрунтуватись на припущеннях, а також на доказах, одержаних незаконним шляхом. Докази повинні визнаватись такими, що одержані незаконним шляхом, наприклад, тоді, коли їх збирання й закріплення здійснено або з порушенням гарантованих Конституцією України прав людини і громадянина, встановленого кримінально-процесуальним законодавством порядку, або не уповноваженими на це особою чи органом, або за допомогою дій, не передбачених процесуальними нормами.

(п. 19 постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя»).

Відповідно до ст. 62 Конституції матеріальна та моральна шкода, заподіяна при здійсненні правосуддя, відшкодовується державою лише безпідставно засудженій особі в разі скасування вироку як неправосудного.

У цьому разі за зазначену шкоду перед особою відповідає держава, а не безпосередньо суд або суддя.

Оскільки чинним законодавством не передбачено відшкодування моральної шкоди, що виникла внаслідок здійснення правосуддя в цивільних справах, суд першої інстанції безпідставно розглянув позовну заяву Особи 1 по суті.

(ухвала Верховного Суду України від 1 жовтня 2008 року у справі № 2а-38016/09/2070).

Стаття 63. Особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом.

Підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист.

Засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду.

…право мовчати, а також право не свідчити проти себе є загальновизнаними міжнародними нормами, покладеними в основу поняття справедливого судового розгляду за статтею 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року. Їх логічне обґрунтування полягає, між іншим, у захисті обвинувачуваного від тиску з боку властей, що тим самим сприяє запобіганню судовим помилкам і досягненню цілей статті 6… Право не свідчити проти себе, зокрема, передбачає, що сторона обвинувачення у кримінальній справі намагається довести свої обвинувачення, не спираючись на докази, отримані методами тиску та примусу проти волі обвинуваченого. У цьому сенсі це право тісно пов'язане з презумпцією невинуватості, що передбачається у пункті 2 статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року.

(п. 68 мотивувальної частини Рішення Європейського суду з прав людини від 17 грудня 1996 року (справа Саундерс проти Сполученого Королівства)).

Стосовно використання доказів, отриманих з порушенням права затриманого на мовчання та права не свідчити проти себе… наявність таких прав є загальновизнаним міжнародним стандартом – стрижневим для поняття справедливого судового розгляду за статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Встановлення таких стандартів пояснюється, зокрема, необхідністю захисту обвинуваченого від неправомірного примусу з боку органів влади, що має сприяти уникненню помилок при здійсненні правосуддя, а також сприяти реалізації цілей статті 6. Право не свідчити проти себе вимагає, зокрема, від сторони обвинувачення в кримінальній справі обґрунтовувати свої доводи проти обвинуваченого, не вдаючись до доказів, отриманих за допомогою методів примусу або тиску, всупереч волі обвинуваченого…

(п. 77 мотивувальної частини Рішення Європейського суду з прав людини від 12 червня 2008 року (справа Яременко проти України)).

Згідно з Конституцією України особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом (частина перша статті 63). …кожній особі, зокрема свідку під час допиту в органах дізнання чи досудового слідства та особам при наданні пояснень у державних органах, має бути забезпечена реальна можливість отримувати правову допомогу для захисту від можливого порушення права не давати показань або пояснень щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, які можуть бути використані у кримінальному процесі для доведення обвинувачення зазначених осіб.

(п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 23-рп/2009 від 30 вересня 2009 року (справа про право на правову допомогу)).

Відповідно до вимог статті 63 Конституції особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом, а отже, вона не може бути змушена свідчити проти себе, членів сім'ї чи близьких родичів.

Пропонуючи підсудному дати пояснення щодо пред'явленого обвинувачення та відомих йому обставин справи, суд має одночасно роз'яснити йому, а також його дружині чи близькому родичу зміст статті 63 Конституції. Якщо під час проведення дізнання чи попереднього слідства підозрюваному, обвинуваченому, його дружині чи близькому родичу цього не було роз'яснено, показання зазначених осіб повинні визнаватися судом одержаними з порушенням закону, що має наслідком недопустимість їх використання як засобів доказування.

(п. 20 постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя»).

Стаття 64. Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.

В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції.

Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке згідно зі статтею 64 Конституції України не може бути обмежене.

(п. 2 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 9-зп від 25 грудня 1997 року (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води)).

За змістом статті 64 Конституції України конституційне право кожного на правову допомогу у жодному випадку не може бути обмежено. Відповідно до Основного Закону України положення «кожен має право на правову допомогу» (частина перша статті 59) є нормою прямої дії (частина третя статті 8), і навіть за умови, якщо це право не передбачене відповідними законами України чи іншими правовими актами, особа не може бути обмежена у його реалізації. Це стосується, зокрема, і права свідка на отримання правової допомоги під час допиту у кримінальному процесі та права особи у разі надання нею пояснень у державних органах.

(п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 23-рп/2009 від 30 вересня 2009 року (справа про право на правову допомогу)).

Оскільки питання меж діяльності суддів у викладацькій, науковій і творчій сферах повною мірою унормовано Конституцією України, законом не можуть встановлюватися будь-які обмеження права на цю діяльність, крім випадків, передбачених Конституцією України (стаття 64 Основного Закону України).

(п. 3.2.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 21-рп/2010 від 6 жовтня 2010 року (справа про корупційні правопорушення та введення в дію антикорупційних законів)).

Стаття 65. Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України.

Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону.

Стаття 66. Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки.

Відповідно до Конституції України кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (стаття 50) і зобов'язаний не заподіювати шкоди природі та відшкодовувати завдані ним збитки (стаття 66).

Злочини та інші правопорушення проти довкілля посягають на суспільні відносини у сфері охорони конституційного права громадян на безпечне довкілля, а також у сфері охорони, використання, збереження і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання й усунення негативного впливу господарської та іншої діяльності людини на навколишнє природне середовище, збереження генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій, а також природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною.

(преамбула постанови Пленуму Верховного Суду України від 10 грудня 2004 року № 17 «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля»).

Конституцією України передбачено, що забезпечення екологічної безпеки та підтримка екологічної рівноваги на території України є зобов'язанням держави. Кожний має право на безпечне для життя та здоров'я довкілля і зобов'язаний не наносити йому шкоду. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля (статті 16, 50, 66).

На підставі викладеного касаційна інстанція дійшла висновку, що повноваження позивача оскаржувати рішення про відмову в наданні екологічної інформації здійснюються у сфері захисту прав та отримання інформації і не є господарськими відносинами, а тому спір в цій частині також господарському суду не підвідомчий.

(постанова Вищого господарського суду України від 19 квітня 2005 року у справі № 44/191).

Стаття 67. Кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом.

Усі громадяни щорічно подають до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік у порядку, встановленому законом.

Виконання конституційного обов'язку, передбаченого статтею 67 Конституції України, реалізується сплатою кожним податків і зборів. Встановлення системи оподаткування, податків і зборів, їх розмірів та порядку сплати є виключно прерогативою закону. При унормуванні цих суспільних відносин держава має право визначати механізми, які забезпечують платником належну сплату податків і зборів…

Факт несплати платником податків у визначений законом строк суми податкового зобов'язання є підставою для вжиття відповідних заходів державою в особі її податкових органів з метою виконання боржником свого конституційного обов'язку.

(п. 4.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 2-рп/2005 від 24 березня 2005 року (справа про податкову заставу)).

Конституційний правовий порядок у сфері оподаткування ґрунтується на положеннях частини першої статті 67, пункту 1 частини другої статті 92 Конституції України, згідно з якими кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори, що встановлюються виключно законами України, у порядку і розмірах, передбачених ними.

(п. 3.3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2010 від 16 лютого 2010 року (щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 1 Закону України «Про систему оподаткування», статті 15 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств»)).

Стаття 68. Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей.

Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності.

Конституцією України кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (стаття 34).

Разом з тим відповідно до статті 68 Конституції України кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Праву на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань відповідає обов'язок не поширювати про особу недостовірну інформацію і таку, що ганьбить її гідність, честь чи ділову репутацію.

У зв'язку з цим статтею 32 Конституції України передбачено судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї. Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією. Не допускається збирання, збе-

рігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

(п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 року № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи»)

Стаття 68 Конституції України встановлює обов'язок кожного неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей.

Згідно із ст. 277 Цивільного кодексу України фізична особа, особисті немайнові права якої порушено внаслідок поширення про неї та членів її сім'ї недостовірної інформації, має право на відповідь, а також на спростування цієї інформації. Спростування недостовірної інформації здійснюється особою, яка її поширила.

Згідно з п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 року № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» вибір способу захисту особистого немайнового права, зокрема права на повагу до гідності та честі, належить позивачеві. Разом з тим, особа, право якої порушено, може обрати як загальний, так і спеціальний способи захисту свого права, визначені законом, який регламентує конкретні цивільні правовідносини. Відповідно до статті 275 Цивільного кодексу України захист особистого немайнового права здійснюється у спосіб, встановлений главою 3 цього Кодексу, а також іншими способами відповідно до змісту цього права, способу його поширення та наслідків, що їх спричинило це порушення. До таких спеціальних способів захисту відносяться, наприклад, спростування недостовірної інформації, та (або) право на відповідь (ст. 277 Цивільного кодексу України), заборона поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права (ст. 278 Цивільного кодексу України) тощо.

Відповідно до п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 року № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи», позови про захист гідності, честі чи ділової репутації вправі пред'явити фізична особа у разі поширення про неї недостовірної інформації, яка порушує її особисті немайнові права.

Позивач та його представник так і не виклали суду, яку саме недостовірну інформацію було поширено особисто про ОСОБА_1 чи членів його сім'ї, родичів; цих обставин не доведено. Надані суду позивачем докази (вирізки з газет та інше) суд не приймає, оскільки вони не підтверджують його вимог, а лише, як він пояснив, причину звернення до суду.

Крім того суд враховує позовні вимоги, і ту обставину, що серед способів захисту порушеного цивільного права та інтересів не передбачена така форма захисту, як вибачення. А така вимога, як визнання дій протиправними, в рамках даного позову в порядку цивільного судочинства не розглядається.

(рішення Печерського районного суду м. Києва від 13 серпня 2010 року у справі № 2-3967/10).

Стаття 68 Конституції України встановлює обов'язок кожного неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей, а стаття 302 Цивільного кодексу України передбачає, що особа, яка поширює інформацію, зобов'язана переконатися в її достовірності.

Суд доходить висновку, що інформація, поширена стосовно позивача в ефірі телепередачі «Велика політика з ОСОБА_3», ґрунтувалася виключно на припущеннях.

За таких підстав суд вважає, що відповідачем поширено неправдиві відомості, які ганьблять позивача, вказують на його корупційні діяння, протиправну, злочинну діяльність, у зв'язку з чим такі відомості не є оціночними судженнями.

(рішення Печерського районного суду м. Києва від 23 червня 2010 року у справі № 2-1766-1/10)

Наведені у касаційній скарзі заперечення переконливо свідчать про необізнаність скаржника з порядком здійснення апеляційного провадження, однак згідно зі статтею 68 Конституції України незнання законодавства не звільняє від юридичної відповідальності.

Вказані дії позивача, що призвели до пропуску процесуального строку, свідчать про недбалість при підготовці матеріалів для апеляційного оскарження рішення господарського суду, а тому не можуть вважатися поважними причинами для його відновлення.

Виходячи з наведеного колегія суддів дійшла висновку про правомірне застосування норм процесуального права судом апеляційної інстанції при винесенні оскаржуваної ухвали та відсутність підстав для задоволення касаційної скарги позивача.

(постанова Вищого господарського суду України від 21 квітня 2009 року у справі № 21/4580).

Розділ III

ВИБОРИ. РЕФЕРЕНДУМ

Розділ III Конституції України визначає основні форми безпосереднього здійснення народом влади: через вільні вибори і референдум. При цьому положення коментованого розділу треба сприймати в їх системному зв'язку з відповідними конституційними приписами, які закріплюють принцип народного суверенітету, механізм та гарантії його реалізації. Йдеться передусім про положення частини другої статті 5 Основного Закону, згідно з якою народ, який є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні, здійснює цю владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого

самоврядування. Зовсім не випадково, що поки ще єдине інтерпретаційне рішення органу конституційного правосуддя, присвячене тлумаченню положень розділу III, було ухвалене у змістовому контексті статті 5 Конституції України.

Слід зауважити, що форми безпосереднього здійснення народом влади не вичерпуються тими, які визначені вказаним розділом. Серед інших слід згадати про закріплені статтею 39 Конституції такі форми, як збори, мітинги, походи і демонстрації, а також форми безпосередньої демократії, визначені Законом України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР «Про місцеве самоврядування в Україні» (загальні збори громадян, громадські слухання, місцеві ініціативи).

Стаття 69. Народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії.

Конституція України в статтях 69–71 проголосила принцип народовладдя і встановила природне право кожного громадянина України на управління державою, визнаючи вибори найважливішим інститутом демократії, основною формою безпосереднього волевиявлення волі народу і здійснення ним влади.

(абз. 5 мотивувальної частини рішення Верховного Суду України від 16 листопада 2004 року «Щодо встановлення результатів волевиявлення виборців у територіальному виборчому округзі № 100 (м. Кіровоград)»)

Конституційне закріплення влади народу зумовлює необхідність запровадження певних механізмів її реалізації. Як встановлено в частині другій статті 5 Конституції України, народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Це засадниче положення конкретизується приписом статті 69 Конституції України про те, що народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії. Референдум – один із способів реалізації влади шляхом голосування виборчого корпусу або його визначеної частини.

Референдум, як і інші форми безпосередньої демократії, не повинен застосовуватися сам по собі або тільки у зв'язку з конституційною фіксацією принципу народного суверенітету. Безпосередня демократія і представницька демократія є важливими об'єктами конституційного регулювання і мають бути легальними способами та засобами реалізації влади. Тому сфера їх застосування та інші параметри встановлюються Конституцією та законами України.

Правове регулювання порядку здійснення безпосередньої демократії, зокрема референдуму, спрямоване на те, щоб поєднати ці форми із способами та засобами, які характеризують представницьку демократію, взаємодоповнити їх, але не зробити конфліктними з можливою підміною парламенту референдумом (чи навпаки).

Конституційне регулювання референдумів в Україні зведене до приписів, якими визначаються:

– суб'єкти ініціювання проведення референдуму – народна ініціатива (час-

тина друга статті 72), Верховна Рада України (пункт 2 частини першої статті 85);

– суб'єкти, уповноважені призначати (проголошувати) референдум, – Верховна Рада України (пункт 2 частини першої статті 85), Президент України (пункт 6 частини першої статті 106);

– вимога обов'язковості вирішення питання про зміну території України всеукраїнським референдумом (стаття 73);

– затвердження на всеукраїнському референдумі законопроекту про внесення змін до розділу I «Загальні засади», розділу III «Вибори. Референдум» і розділу XIII «Внесення змін до Конституції України», прийнятого не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України (частина перша статті 156);

– недопустимість проведення референдуму щодо законопроектів з питань податків, бюджету та амністії (стаття 74).

(п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2008 від 16 квітня 2008 року (справа про прийняття Конституції та законів України на референдумі)).

Положення частин другої, третьої статті 5, статті 69 Конституції України слід розуміти так, що рішення всеукраїнського референдуму щодо прийняття законів є остаточним і не потребує будь-якого затвердження, в тому числі Верховною Радою України.

(п. 4 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2008 від 16 квітня 2008 року (справа про прийняття Конституції та законів України на референдумі)).

«Воля народу, – наголошується в Загальній декларації прав людини, – повинна бути основою влади уряду; ця воля повинна виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, які повинні провадитись при загальному і рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування» (частина третя статті 21).

За Основним Законом України народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії (стаття 69) (зокрема вибори народних депутатів України, Президента України, депутатів представницьких органів місцевого самоврядування, сільських, селищних, міських голів, всеукраїнський та місцеві референдуми) в порядку, встановленому Конституцією та законами України.

Здійснення народного волевиявлення у зазначених формах безпосередньої демократії є реалізацією народом своєї влади шляхом затвердження відповідних рішень (законів) і формування органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні.

Виходячи з наведеного Конституційний Суд України дійшов висновку, що результати народного волевиявлення, отримані через вибори й референдум, є обов'язковими.

Влада народу здійснюється в межах території держави у спосіб і формах, встановлених Конституцією та законами України. На думку Конституційного Суду України, реалізація громадянами України конституційних прав і свобод, передусім права голосу на виборах і референдумі, є складовою процесу здійснення влади народом безпосередньо. При цьому кожен громадянин зобов'язаний неухильно додержуватися вимог Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (частина перша статті 68 Конституції України, абзац четвертий пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2001 року № 4-рп/2001 (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання).

Основним Законом України гарантовано здійснення народом влади також через сформовані у встановленому Конституцією та законами України порядку органи законодавчої, виконавчої, судової влади та органи місцевого самоврядування (частина друга статті 5).

(п. 4.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2005 від 5 жовтня 2005 року (справа про здійснення влади народом)).

Стаття 70. Право голосу на виборах і референдумах мають громадяни України, які досягли на день їх проведення вісімнадцяти років.

Не мають права голосу громадяни, яких визнано судом недієздатними.

Право Українського народу на безпосередню реалізацію влади шляхом проведення всеукраїнського референдуму – народного волевиявлення – закріплене в статті 69 Конституції України, а право громадянина на участь у такому референдумі передбачене частиною першою статті 38, частиною першою статті 70 Конституції України.

(п. 3.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 23-рп/2008 від 15 жовтня 2008 року (справа про проголошення Президентом України всеукраїнського референдуму за народною ініціативою)).

Право обирати полягає в можливості громадянина України, який на день проведення виборів досяг вісімнадцяти років та якого не визнано судом недієздатним (стаття 70 Конституції України), шляхом голосування брати участь в обранні, зокрема, Президента України.

(абз. 5 п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 26-рп/2009 від 19 жовтня 2009 року (справа про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України)).

Стаття 71. Вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

Виборцям гарантується вільне волевиявлення.

Вибори є однією з форм безпосередньої демократії, способом формування виборчим корпусом органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Конституція України закріпила засади виборчого права, встановивши,

що вибори до цих органів є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування, а виборцям гарантується вільне волевиявлення (стаття 71 Конституції України).

Відповідно до пункту 20 частини першої статті 92 Конституції України організація і порядок проведення виборів визначаються виключно законами України. Організація і порядок проведення виборів Президента України визначені Законом України «Про вибори Президента України», відповідно до якого виборчий процес повинен здійснюватися на засадах, зокрема, законності, заборони незаконного втручання будь-кого у цей процес, його публічності та відкритості, рівності всіх кандидатів на пост Президента України, рівності прав партій (блоків), неупередженості органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб до кандидатів на пост Президента України.

(п. 4.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 3-рп/2005 від 24 березня 2005 року (справа про вибори Президента України)).

Оскільки вибори народних депутатів України є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права (частина перша статті 38, частина перша статті 71, стаття 76 Конституції України), звільнення кандидата у народні депутати України на період виборчої кампанії від виконання обов'язків за місцем роботи є його правом, а не обов'язком.

(п. 8 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 1-рп/98 від 26 лютого 1998 року (справа про вибори народних депутатів України)).

Народний депутат України одержує депутатський мандат від виборців, котрим Основний Закон гарантує вільне волевиявлення (частина друга статті 71 Конституції України) і з якими народний депутат України як їх представник підтримує зв'язок. За допомогою механізму цього представництва громадяни України реалізують своє конституційне право брати участь в управлінні державними справами (частина перша статті 38 Конституції України) і здійснюють народне волевиявлення (стаття 69 Конституції України).

(абз. 4 п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 11-рп/98 від 7 липня 1998 року (справа щодо порядку голосування та повторного розгляду законів Верховною Радою України)).

Стаття 72. Всеукраїнський референдум призначається Верховною Радою України або Президентом України відповідно до їхніх повноважень, встановлених цією Конституцією.

Всеукраїнський референдум проголошується за народною ініціативою на вимогу не менш як трьох мільйонів громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи щодо призначення референдуму зібрано не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній області.

Конституція України проголошує, що права і свободи людини та їх гарантії

визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (частина друга статті 3); єдиним джерелом влади в Україні є народ (частина друга статті 5).

Право Українського народу на безпосередню реалізацію влади шляхом проведення всеукраїнського референдуму – народного волевиявлення – закріплене в статті 69 Конституції України, а право громадянина на участь у такому референдумі передбачене частиною першою статті 38, частиною першою статті 70 Конституції України.

Отже, Основний Закон України не тільки проголошує здійснення влади народом, а й визначає конкретні механізми його реалізації, насамперед, через референдум.

(п. 3.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 23-рп/2008 від 15 жовтня 2008 року (справа про проголошення Президентом України всеукраїнського референдуму за народною ініціативою)).

Всеукраїнський референдум є однією з форм народного волевиявлення (стаття 69 Конституції України), який призначається Верховною Радою України або Президентом України відповідно до їхніх повноважень, установлених Конституцією України (частина перша статті 72). Зокрема, Верховна Рада України призначає всеукраїнський референдум з питань про зміну території України (стаття 73, пункт 2 частини першої статті 85 Конституції України); Президент України – щодо змін Конституції України відповідно до статті 156 Конституції України (пункт 6 статті 106). Референдум не допускається щодо законопроектів з питань податків, бюджету та амністії (стаття 74 Конституції України).

Конституція України також передбачає проведення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою, який проголошує Президент України на вимогу не менш як трьох мільйонів громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи щодо призначення референдуму зібрано не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній області (частина друга статті 72, пункт 6 статті 106).

З огляду на положення статті 8 Конституції України щодо прямої дії її норм Конституційний Суд України дійшов висновку, що частина друга статті 72 Конституції України встановлює первинну і принципово важливу правову основу для проведення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою. Цей референдум може бути проведений відповідно до чинного законодавства.

(п. 4.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 3-рп/2000 від 27 березня 2000 року (справа про всеукраїнський референдум за народною ініціативою)).

Чинна Конституція України не передбачає інституту висловлення недовіри на всеукраїнському референдумі, в тому числі проголошеному за народною ініціативою, Верховній Раді України чи будь-яким іншим конституційним органам державної влади як можливої підстави дострокового припинення їх пов-

новажень. Тому винесення на всеукраїнський референдум питання щодо недовіри Верховній Раді України за відсутності названого інституту в Основному Законі України було б порушенням такого конституційного принципу, як здійснення органами державної влади своїх повноважень у межах, встановлених Конституцією України, та принципів правової держави, якою проголошено Україну.

(п. 4.4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 3-рп/2000 від 27 березня 2000 року (справа про всеукраїнський референдум за народною ініціативою)).

В аспекті порушеного у конституційному поданні питання положення частини другої статті 72 у системному зв'язку зі статтею 5 Конституції України слід розуміти так, що народ як носій суверенітету і єдине джерело влади в Україні може реалізувати на всеукраїнському референдумі за народною ініціативою своє виключне право визначати і змінювати конституційний лад в Україні шляхом прийняття Конституції України у порядку, який має бути визначений Конституцією і законами України.

(п. 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2008 від 16 квітня 2008 року (справа про прийняття Конституції та законів України на референдумі)).

В аспекті конституційних подань положення частини другої статті 72 Конституції України в контексті положень статті 5 Конституції України треба розуміти так, що народ як носій суверенітету і єдине джерело влади в Україні, здійснюючи своє волевиявлення через всеукраїнський референдум за народною ініціативою, може в порядку, який має бути визначений Конституцією і законами України, приймати закони України (вносити до них зміни), крім законів, прийняття яких на референдумі не допускається згідно з Конституцією України.

(п. 2 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2008 від 16 квітня 2008 року (справа про прийняття Конституції та законів України на референдумі)).

Положення частини другої статті 94 Конституції України необхідно розуміти так, що процедура підписання і оприлюднення законів, встановлена нею, не застосовується до законів, прийнятих референдумом.

(п. 3 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2008 від 16 квітня 2008 року (справа про прийняття Конституції та законів України на референдумі)).

Згідно з Конституцією України Президент України є гарантом додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина (частина друга статті 102), він зобов'язаний діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (частина друга статті 19).

За змістом пункту 6 частини першої статті 106 Конституції України Президент України не тільки призначає референдум щодо змін Конституції України, а й проголошує всеукраїнський референдум за народною ініціативою.

Системний аналіз цієї конституційної норми і положень статей 69, 72 Конституції України вказує на те, що проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою є обов'язком Президента України.

Ініціатива громадян України щодо проведення такого референдуму в разі дотримання конституційної процедури організації і проведення його початкової стадії повинна бути реалізована відповідно до чинного законодавства.

Згідно з пунктом 20 частини першої статті 92 Конституції України виключно законами України визначаються організація і порядок проведення виборів і референдумів.

У Рішенні Конституційного Суду України від 16 квітня 2008 року № 6-рп/2008 (справа про прийняття Конституції та законів України на референдумі) зазначено, що на даний час ці питання регулюються Законом України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» у частині, що не суперечить Конституції України, та Законом України «Про Центральну виборчу комісію».

При цьому треба виходити з того, що норми Конституції України є нормами прямої дії (частина третя статті 8) і відсутність детального унормування процедури проведення референдумів не звільняє Президента України від обов'язку його проголошення.

Підстави проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою грунтуються на конституційних засадах. Лише за умови дотримання вимог, визначених статтею 72 Конституції України, Президент України зобов'язаний проголосити такий референдум. Відповідний указ Президента України видається з дотриманням процедури, встановленої нормами Положення про порядок підготовки та внесення проектів актів Президента України, затвердженого Указом Президента України від 15 листопада 2006 року № 970.

Конституційний Суд України вважає, що саме з метою реалізації права на народне волевиявлення, проголошення референдуму у референдному праві виокремлено у самостійний інститут. Слово «проголошення» означає, зокрема, офіційне оголошення, обнародування, доведення до загального відома, офіційне сповіщення про початок та настання певної події. Тому повноваження Президента України проголошувати всеукраїнський референдум за народною ініціативою залежить від волі визначеної Конституцією України кількості громадян України, які ніким не можуть бути позбавлені права щодо реалізації їхньої ініціативи.

Застосування в Україні конкретного механізму проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою відповідним указом Президента України визнано Конституційним Судом України таким, що відповідає Конституції України (Рішення Конституційного Суду України від 27 березня 2000 року № 3-рп/2000 у справі про всеукраїнський референдум за народною ініціативою).

(п. 3.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України

№ 23-рп/2008 від 15 жовтня 2008 року (справа про проголошення Президентом України всеукраїнського референдуму за народною ініціативою)).

Частиною першою статті 72 Конституції України визначено, що всеукраїнський референдум призначається Президентом України відповідно до його повноважень, встановлених Конституцією України.

Отже, обов'язок Президента України проголосити всеукраїнський референдум лише після перевірки відповідності Конституції України питань, які пропонується винести на такий референдум, відповідає конституційному статусу глави держави, який за частиною другою статті 102 Основного Закону держави є гарантом додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.

Конституція України та Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» містять низку положень, які визначають можливий предмет всеукраїнського референдуму за народною ініціативою. Відповідні правові позиції висловлені також у рішеннях Конституційного Суду України.

16 квітня 2008 року Конституційний Суд України за результатом розгляду конституційного подання Президента України прийняв рішення № 6-рп, яким визначив, що народ як носій суверенітету і єдине джерело влади в Україні, здійснюючи своє волевиявлення через всеукраїнський референдум за народною ініціативою, може в порядку, який має бути визначений Конституцією та законами України, приймати закони України (вносити до них зміни), крім законів, прийняття яких на референдумі не допускається згідно з Конституцією України.

Конституційний Суд України у вищезгаданому Рішенні № 6-рп/2008 дійшов висновку, що за змістом статей 5, 72, 74 Конституції України народ як носій суверенітету і єдине джерело влади в Україні, здійснюючи своє волевиявлення через референдум, може в порядку, який має бути визначений Конституцією і законами України, приймати закони, вносити зміни до чинних законів, скасовувати їх (крім законів з питань податків, бюджету, амністії).

Статтями 3 та 5 Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» визначено перелік питань, які можуть бути предметом всеукраїнського референдуму.

Крім цього цим Законом визначено питання, які не можуть виноситися на розгляд всеукраїнського референдуму, зокрема питання, що належать до компетенції Верховної Ради України, Президента України та Кабінету Міністрів України.

Заявлені позивачем у позові вимоги не стосуються прийняття Конституції чи законів України або внесення до них змін та не визначають основного змісту Конституції чи будь-якого із законів України, а отже, з'ясування думки громадян щодо вступу України у міжнародні організації – НАТО та ЄЕП не передбачені Конституцією України і законами України як можливий предмет всеукраїнського референдуму, що підтверджується таким.

За Основним Законом держави референдум є способом народного волевиявлення.

Конституційний Суд України у Рішенні від 5 жовтня 2005 року № 6-рп/2005 у справі про здійснення влади народом наголосив, що здійснення народного волевиявлення у зазначених формах безпосередньої демократії є реалізацією народом своєї влади шляхом затвердження відповідних рішень (законів) і формування органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні, і дійшов висновку, що результати народного волевиявлення, отримані через вибори й референдум, є обов'язковими.

Також за правовою позицією Конституційного Суду України, висловленою в Рішенні від 16 квітня 2008 року № 6-рп/2008 у справі про прийняття Конституції та законів України на референдумі, рішення всеукраїнського референдуму щодо прийняття законів (внесення до них змін або скасування законів) є остаточним і не потребує затвердження або схвалення Верховною Радою України чи будь-якими іншими органами державної влади України.

Однак запропоновані для винесення на всеукраїнський референдум питання не відповідають конституційним вимогам щодо безпосередньої обов'язковості акта народного волевиявлення (статті 5, 69 Конституції України), оскільки прийняті на всеукраїнському референдумі рішення не матимуть нормативного, а отже, обов'язкового характеру.

Конституція України визначає, що питання вступу України до міжнародних організацій може вирішуватися лише шляхом прийняття закону. За інших обставин будь-які прийняті рішення не відповідають конституційним вимогам щодо безпосередньої обов'язковості акта народного волевиявлення.

Отже, суд першої інстанції необґрунтовано зобов'язав Президента України призначити всеукраїнський референдум за народною ініціативою з вищезазначених питань, оскільки дані питання не можуть бути предметом всеукраїнського референдуму за народною ініціативою.

(абзаци 38–51 мотивувальної частини Постанови Київського апеляційного адміністративного суду від 30 березня 2010 року у справі № 4/151 (2а-1884/08) про визнання протиправною бездіяльності).

Стаття 73. Виключно всеукраїнським референдумом вирішуються питання про зміну території України.

Також суд першої інстанції встановив, що відсутній закон, який регулює відносини, пов'язані зі строками проголошення Президентом України всеукраїнського референдуму за народною ініціативою. При цьому, застосував до відповідних правовідносин норми Закону України «Про всеукраїнський референдум», якими визначено повноваження Верховної Ради України щодо призначення референдуму.

Разом з тим, відповідно до положень пункту 2 частини першої статті 85 Конституції України Верховна Рада України призначає всеукраїнський референдум виключно з питань, визначених статтею 73 Конституції України, тобто з питань зміни території України.

Відповідно до пункту 1 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України закони та інші нормативні акти, прийняті до набуття чинності цією Конституцією, є чинними у частині, що не суперечить Конституції України.

Проте системний аналіз чинного законодавства України дає підстави дійти висновку, що, якщо зі змісту конституційної норми випливає необхідність додаткової регламентації її положень законом, суд при розгляді справи повинен застосувати тільки той закон, який ґрунтується на Конституції і не суперечить їй.

Повноваження Верховної Ради України призначати всеукраїнський референдум за ініціативою громадян, як це передбачено Законом України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми», не відповідають Конституції України, а отже, так само неконституційним є і визначений нормами Закону порядок здійснення нею цих повноважень.

Таким чином, суд першої інстанції застосував за аналогією Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» у частині, що суперечить Конституції України.

(абзаци 22–27 мотивувальної частини постанови Київського апеляційного адміністративного суду від 30 березня 2010 року у справі № 4/151 (2а-1884/08) про визнання протиправною бездіяльності).

Стаття 74. Референдум не допускається щодо законопроектів з питань податків, бюджету та амністії.

Можливість проведення законодавчого референдуму випливає також із статті 74 Конституції України, згідно з якою референдум не допускається щодо законопроектів з питань податків, бюджету та амністії.

Враховуючи наведене, Конституційний Суд України дійшов висновку, що за змістом статей 5, 72, 74 Конституції України народ як носій суверенітету і єдине джерело влади в Україні, здійснюючи своє волевиявлення через референдум, може в порядку, який має бути визначений Конституцією і законами України, приймати закони, вносити зміни до чинних законів, скасовувати їх (крім законів з питань податків, бюджету, амністії).

(п. 5 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2008 від 16 квітня 2008 року (справа про прийняття Конституції та законів України на референдумі)).

Р о з д і л IV

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Верховна Рада України – найвища загальнодержавна представницька установа, що єдина уповноважена Конституцією України на здійснення законодавчої влади. Відповідним розділом Конституції України регламентовані склад, порядок формування та повноваження парламенту, правовий статус народних депутатів, основи законодавчого та бюджетного процесів, парламентського контролю.

Стаття 75. Єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України.

Верховна Рада України є єдиним органом законодавчої влади в Україні (стаття 75 Конституції України). Це означає, що право приймати закони, вносити до них зміни у разі, коли воно не здійснюється безпосередньо народом (статті 5, 38, 69, 72 Конституції України), належить виключно Верховній Раді України (пункт 3 частини першої статті 85 Конституції України) і не може передаватись іншим органам чи посадовим особам.

(абз. 2 п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 2000 року № 15-рп/2000 (справа про порядок виконання рішень Конституційного Суду України)).

Положення статті 75 Конституції України, за яким єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України, не означає, що народ безпосередньо на референдумі не може приймати закони, оскільки саме народ є єдиним джерелом влади в Україні (частина друга статті 5 Конституції України).

(абз. 5 п. 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2008 від 16 квітня 2008 року (справа про прийняття Конституції та законів України на референдумі)).

Положення статті 75 Конституції України у взаємозв'язку з положеннями статей 5, 76, 85 Конституції України треба розуміти так, що Верховна Рада України як орган державної влади є колегіальним органом, який складають чотириста п'ятдесят народних депутатів України.

Верховна Рада України за своєю природою є представницьким органом державної влади і здійснює законодавчу владу. Визначення Верховної Ради України єдиним органом законодавчої влади означає, що жоден інший орган державної влади не уповноважений приймати закони.

Повноваження Верховної Ради України реалізуються спільною діяльністю народних депутатів України на засіданнях Верховної Ради України під час її сесій.

(п. 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 17-рп/2002 від 17 жовтня 2002 року (щодо повноважності Верховної Ради України)).

Стаття 76. Конституційний склад Верховної Ради України – чотириста п'ятдесят народних депутатів України, які обираються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на чотири роки.

Народним депутатом України може бути громадянин України, який на день виборів досяг двадцяти одного року, має право голосу і проживає в Україні протягом останніх п'яти років.

Не може бути обраним до Верховної Ради України громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку.

Повноваження народних депутатів України визначаються Конституцією та законами України.

Верховна Рада України за своєю природою є представницьким органом державної влади, який відповідно до частини першої статті 76 Конституції України складають чотириста п'ятдесят народних депутатів України – громадян України, обраних на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на чотири роки. Формування шляхом прямих виборів і функціонування на засадах колегіальності забезпечують Верховній Раді України характер представницького органу.

(абз. 5 п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 17-рп/2002 від 17 жовтня 2002 року (щодо повноважності Верховної Ради України)).

Згідно з частиною першою статті 76 Конституції України до складу Верховної Ради України належать 450 народних депутатів України. Повноважність парламенту за Конституцією України ставиться у залежність від наявності в ньому необхідного кількісного складу народних депутатів України і наявності у них конституційних повноважень.

(абз. 3 п. 3.1 мотивувальної частини Ухвали Конституційного Суду України № 5-у/2008 від 29 січня 2008 року про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо гарантії недоторканності для окремих посадових осіб вимогам статей 157, 158 Конституції України).

Конституційний склад Верховної Ради України – чотириста п'ятдесят народних депутатів України, які обираються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування (частина перша статті 76 Конституції України). Обрання народних депутатів України у багатомандатному загальнодержавному виборчому округу за виборчими списками кандидатів у депутати від політичних партій (виборчих блоків політичних партій (далі – виборчих блоків) відбувається за пропорційною системою (частина третя статті 1 Закону України «Про вибори народних депутатів України»). Усі народні депутати України є повноважними представниками Українського народу у Верховній Раді України, відповідальними перед ним і покликаними виражати та захищати його інтереси.

(абз. 2 п. 3.3 мотивувальної частини Ухвали Конституційного Суду України № 11-рп/2010 від 6 квітня 2010 року у справі за конституційним поданням 68 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частини шостої статті 83 Конституції України, частини четвертої статті 59 Регламенту Верховної Ради України стосовно можливості окремих народних депутатів України брати безпосередню участь у формуванні коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України).

Стаття 77. Чергові вибори до Верховної Ради України відбуваються в останню неділю березня четвертого року повноважень Верховної Ради України.

Позачергові вибори до Верховної Ради України призначаються Прези-

дентом України і проводяться в період шістдесяти днів з дня опублікування рішення про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України.

Порядок проведення виборів народних депутатів України встановлюється законом.

Згідно з частиною третьою статті 77, пунктом 20 частини першої статті 92 Конституції України організація і порядок проведення виборів народних депутатів України встановлюються виключно законами України. Відповідно до статті 75 Конституції України єдиним органом законодавчої влади в Україні є Верховна Рада України, яка наділена Конституцією України повноваженнями приймати закони (пункт 3 частини першої статті 85), тому до її компетенції належить законодавче врегулювання питань організації і порядку проведення виборів народних депутатів України.

(абз. 1 п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 1-рп/98 від 26 лютого 1998 року (справа про вибори народних депутатів України)).

Стаття 78. Народні депутати України здійснюють свої повноваження на постійній основі.

Народні депутати України не можуть мати іншого представницького мандата чи бути на державній службі.

Вимоги щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності встановлюються законом.

Народні депутати України, як представники Українського народу в єдиному органі законодавчої влади в Україні, здійснюють свої повноваження на постійній основі. У системному зв'язку з таким приписом перебувають положення, які стосуються дострокового припинення повноважень народного депутата України, підстави для якого визначені в... статті 81 Конституції України. Однією з підстав дострокового припинення повноважень є недотримання вимог щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності. Несумісність зумовлена природою відповідного представництва, участю депутата у здійсненні законодавчої влади, політичним характером його діяльності тощо. Вимога щодо несумісності є складовою статусу народного депутата України, однією з ознак його мандата, яка полягає у встановленні безпосередньої заборони поєднання мандата народного депутата України з роботою на іншій посаді. Недотримання цієї вимоги є порушенням частини другої статті 78 Конституції України.

(абз. 2 п. 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 2-рп/2008 від 29 січня 2008 року (справа про звільнення народних депутатів України з інших посад у разі суміщення)).

У разі обрання громадянина народним депутатом України він має припинити свою діяльність, яка є несумісною з новим статусом, у тому числі реалізацію права на працю. Проте положення статей 3, 4 Закону безальтернатив-

но покладають зобов'язання щодо виконання таких дій на певних суб'єктів владних повноважень, без з'ясування позиції особи, яку обрано народним депутатом України.

У разі призначення народного депутата України на посаду, яка є несумісною з депутатським мандатом (адміністративна, судова діяльність тощо)... він зобов'язаний подати лише особисту заяву про складення повноважень народного депутата України, а вирішення питання має відбутися у спосіб, передбачений частиною четвертою статті 81 Конституції України.

(абзаци 1, 2 п. 6.3.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 2-рп/2008 від 29 січня 2008 року (справа про звільнення народних депутатів України з інших посад у разі суміщення)).

Стаття 79. Перед вступом на посаду народні депутати України складають перед Верховною Радою України таку присягу:

«Присягаю на вірність Україні. Зобов'язуюсь усіма своїми діями боронити суверенітет і незалежність України, дбати про благо Вітчизни і добробут Українського народу.

Присягаю додержуватися Конституції України та законів України, виконувати свої обов'язки в інтересах усіх співвітчизників».

Присягу зачитує найстарший за віком народний депутат України перед відкриттям першої сесії новообраної Верховної Ради України, після чого депутати скріплюють присягу своїми підписами під її текстом.

Відмова скласти присягу має наслідком втрату депутатського мандата.

Повноваження народних депутатів України починаються з моменту складення присяги.

Конституція України пов'язує початок здійснення повноважень народним депутатом України з моментом складення присяги та містить застереження щодо втрати депутатського мандата у разі відмови скласти присягу (частини третя, четверта статті 79). Присяга, яку складають народні депутати України перед вступом на посаду, вказує на те, що народний депутат України повинен «додержуватися Конституції України та законів України, виконувати свої обов'язки в інтересах усіх співвітчизників» (частина перша статті 79 Конституції України).

(абз. 1 п. 3.4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 11-рп/2010 від 6 квітня 2010 року у справі за конституційним поданням 68 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частини шостої статті 83 Конституції України, частини четвертої статті 59 Регламенту Верховної Ради України стосовно можливості окремих народних депутатів України брати безпосередню участь у формуванні коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України).

Особливий зв'язок також існує між повноваженнями окремого народного депутата України і компетенцією Верховної Ради України в цілому. Наявність уповноваженого парламенту залежить від виконання певних вимог, адресованих народним депутатам України, від наявності у них повноважень. Стаття 79

Конституції України містить вимогу складення народними депутатами України присяги та застереження щодо втрати мандата в разі відмови скласти присягу. Водночас встановлено, що повноваження народних депутатів України починаються з моменту складення присяги. Отже, реалізація повноважень Верховної Ради України уможливлена наявністю повноважень народних депутатів України.

(абз. 6 п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 17-рп/2002 від 17 жовтня 2002 року (щодо повноважності Верховної Ради України)).

Народний депутат України є повноважним представником Українського народу у Верховній Раді України, відповідальним перед ним, і покликаний виражати і захищати його інтереси. Виконання народним депутатом України своїх обов'язків в інтересах усіх співвітчизників випливає із змісту присяги, яку складає народний депутат України перед Верховною Радою України.

(абз. 5 п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 11-рп/98 від 7 липня 1998 року (справа щодо порядку голосування та повторного розгляду законів Верховною Радою України)).

Згідно зі статтею 79 Конституції України «перед вступом на посаду» народні депутати України складають перед Верховною Радою України присягу, текст якої міститься в тій же статті. Відмова скласти присягу має наслідком втрату депутатського мандата.

Виходячи з буквального тлумачення вказаних положень статті 79 Конституції України народні депутати України мають складати присягу перед вступом на посаду, тобто перед відкриттям першої сесії новообраної Верховної Ради України, як про це сказано в тій же статті, або ж, якщо народний депутат України в силу певних причин обраний пізніше, то на одному з пленарних засідань чергової сесії Верховної Ради України даного скликання.

Звідси випливає, що вимоги статті 79 Конституції України поширюються на тих народних депутатів України, які обрані після набуття чинності новою Конституцією України, тобто після 28 червня 1996 року.

(п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 1-зп від 13 травня 1997 року (у справі щодо несумісності депутатського мандата)).

Вимоги статті 79 Конституції України не поширюються на народних депутатів України, обраних до набуття чинності Конституцією України 1996 року.

(п. 4 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 1-зп від 13 травня 1997 року (у справі щодо несумісності депутатського мандата)).

Стаття 80. Народним депутатам України гарантується депутатська недоторканність.

Народні депутати України не несуть юридичної відповідальності за ре-

зультати голосування або висловлювання у парламенті та його органах, за винятком відповідальності за образу чи наклеп.

Народні депутати України не можуть бути без згоди Верховної Ради України притягнені до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані.

Згідно з частиною першою статті 80 Конституції України народним депутатам України гарантується депутатська недоторканність. Відповідне положення міститься і в частині першій статті 27 Закону про статус. Депутатська недоторканність є елементом статусу народного депутата України і конституційною гарантією, яка спрямована на створення належних умов для безперешкодного та ефективного здійснення ним депутатської діяльності (депутатських повноважень). Вона не є особистим привілеєм, а має публічно-правовий характер. Її мета – не тільки убезпечити народного депутата України від незаконного втручання в його депутатську діяльність, а й сприяти належному функціонуванню парламенту.

Народні депутати України не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання у парламенті та його органах, за винятком відповідальності за образу чи наклеп (частина друга статті 80 Конституції України), вони не можуть бути без згоди Верховної Ради України притягнені до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані (частина третя статті 80 Конституції України).

Отже, положення частини першої статті 80 Конституції України, за яким народним депутатам України гарантується депутатська недоторканність, та відповідне положення частини першої статті 27 Закону про статус треба розуміти так, що депутатська недоторканність як елемент статусу народного депутата України є конституційною гарантією безперешкодного та ефективного здійснення народним депутатом України своїх повноважень і передбачає звільнення його від юридичної відповідальності у визначених Конституцією України випадках та особливий порядок притягнення народного депутата України до кримінальної відповідальності, його затримання, арешту, а також застосування інших заходів, пов'язаних з обмеженням його особистих прав і свобод.

Що стосується строку, на який поширюється депутатська недоторканність, то Конституційний Суд України у своєму Рішенні № 9-рп/99 від 27 жовтня 1999 року зазначив, що депутатська недоторканність поширюється на народного депутата України з моменту визнання його обраним за результатами виборів, засвідченими рішенням відповідної виборчої комісії, і до моменту припинення у встановленому порядку депутатських повноважень.

(п. 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 12-рп/2003 від 26 червня 2003 року (справа про гарантії депутатської недоторканності)).

У частині третій статті 80 Конституції України положення про затримання і арешт не виокремлюються лише як кримінально-процесуальні запобіжні заходи. Оскільки затримання як адміністративно-процесуальний захід, а арешт

як вид адміністративного стягнення обмежують право на свободу та особисту недоторканність народного депутата України, Конституційний Суд України дійшов висновку, що адміністративне затримання та адміністративний арешт охоплюються частиною третьою статті 80 Конституції України і не можуть бути застосовані без згоди Верховної Ради України.

Отже, положення частини третьої статті 80 Конституції України, частини першої статті 27 Закону про статус стосовно затримання народного депутата України треба розуміти так, що затримання як тимчасовий запобіжний кримінально-процесуальний і як адміністративно-процесуальний заходи може бути застосоване до народного депутата України лише за згодою Верховної Ради України, на підставах та в порядку, встановлених Конституцією і законами України.

Положення частини третьої статті 80 Конституції України, частини першої статті 27 Закону про статус стосовно арешту народного депутата України треба розуміти так, що арешт (взяття під варту) як кримінально-процесуальний запобіжний захід і арешт як адміністративне стягнення за вчинене правопорушення можуть бути застосовані до народного депутата України лише за згодою Верховної Ради України, на підставах та в порядку, встановлених Конституцією і законами України.

У контексті положень частини третьої статті 80 Конституції України необхідно тлумачити також положення частини другої статті 27 Закону про статус стосовно затримання народного депутата України, тобто затримання народного депутата України допускається лише за згодою Верховної Ради України незалежно від наявності її згоди на притягнення цього народного депутата до кримінальної відповідальності.

Отже, положення частини другої статті 27 Закону про статус стосовно затримання народного депутата України у контексті положень частини третьої статті 80 Конституції України треба розуміти так, що затримання чи арешт народного депутата України можливі за згодою Верховної Ради України незалежно від наявності її згоди на притягнення цього народного депутата до кримінальної відповідальності.

(абзаци 7–10 п. 6 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 12-рп/2003 від 26 червня 2003 року (справа про гарантії депутатської недоторканності)).

Положення частини першої статті 80 Конституції України, за яким народним депутатам України гарантується депутатська недоторканність, та відповідне положення частини першої статті 27 Закону України «Про статус народного депутата України» треба розуміти так, що депутатська недоторканність як елемент статусу народного депутата України є конституційною гарантією безперешкодного та ефективного здійснення народним депутатом України своїх повноважень і передбачає звільнення його від юридичної відповідальності у визначених Конституцією України випадках та особливий порядок притягнення народного депутата України до кримінальної відповідальності, його затримання, арешту, а також застосування інших заходів, пов’язаних з обмеженням його особистих прав і свобод.

(п. 1.1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 12-рп/2003 від 26 червня 2003 року (справа про гарантії депутатської недоторканності)).

Положення частини третьої статті 80 Конституції України, частини першої статті 27 Закону України «Про статус народного депутата України» стосовно затримання народного депутата України треба розуміти так, що затримання як тимчасовий запобіжний кримінально-процесуальний і як адміністративно-процесуальний заходи може бути застосоване до народного депутата України лише за згодою Верховної Ради України, на підставах та в порядку, встановлених Конституцією і законами України.

Положення частини третьої статті 80 Конституції України, частини першої статті 27 Закону України «Про статус народного депутата України» стосовно арешту народного депутата України треба розуміти так, що арешт (взяття під варту) як кримінально-процесуальний запобіжний захід і арешт як адміністративне стягнення за вчинене правопорушення можуть бути застосовані до народного депутата України лише за згодою Верховної Ради України, на підставах та в порядку, встановлених Конституцією і законами України.

(п. 1.2 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 12-рп/2003 від 26 червня 2003 року (справа про гарантії депутатської недоторканності)).

Статус народного депутата України визначається Конституцією та законами України. Важливою конституційною гарантією є депутатська недоторканність, яка має цільове призначення – забезпечення безперешкодного та ефективного здійснення народним депутатом України своїх функцій. Вона не є особистим привілеєм, а має публічно-правовий характер.

Згідно з положеннями частини другої статті 80 Конституції України народні депутати України не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання у парламенті та його органах, за винятком відповідальності за образу чи наклеп. Це означає, що народний депутат України і після припинення депутатських повноважень не може бути притягнений до юридичної відповідальності за зазначені дії.

Депутатська недоторканність передбачає також особливий порядок притягнення до кримінальної відповідальності, затримання чи арешту народних депутатів України. Вони не можуть бути без згоди Верховної Ради України притягнені до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані (частина третя статті 80 Конституції України). Згідно з частиною третьою статті 76 Конституції України «не може бути обраним до Верховної Ради України громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку». З цього конституційного припису випливає, що народним депутатом України може бути обраний громадянин України, щодо якого порушено кримінальну справу, пред'явлено обвинувачення у вчиненні злочину, затримано чи заарештовано.

За змістом статті 69, частини першої статті 76, частини другої статті 78 та частини четвертої статті 79 Конституції України особа обирається народним депутатом України та отримує депутатський мандат внаслідок волевиявлення виборців. Перед вступом на посаду народні депутати України складають перед Верховною Радою України присягу (частина перша статті 79 Конституції України). Відмова скласти присягу має наслідком втрату депутатського мандата (частина третя статті 79 Конституції України). Ці конституційні приписи дають підстави стверджувати, що народний депутат України свій мандат отримує за результатами виборів, засвідченими рішенням відповідної виборчої комісії про визнання народного депутата обраним.

Таким чином, на підставі системного аналізу норм Конституції України Конституційний Суд України дійшов висновку, що гарантії депутатської недоторканності відповідно до положень частини третьої статті 80 Конституції України поширюються на народних депутатів України з моменту визнання їх обраними за результатами виборів, засвідченими рішенням відповідної виборчої комісії, і до моменту припинення у встановленому порядку депутатських повноважень. Якщо громадянина обрано народним депутатом України після пред'явлення йому обвинувачення у вчиненні злочину чи після арешту, подальше провадження у кримінальній справі стосовно такого депутата може бути продовжено за наявності згоди Верховної Ради України на притягнення його до кримінальної відповідальності або арешт відповідно до процедури, передбаченої статтею 28 Закону України «Про статус народного депутата України». Такий підхід забезпечує реалізацію принципу рівності всіх народних депутатів України щодо гарантій депутатської недоторканності.

(п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 9-рп/99 від 27 жовтня 1999 року (справа про депутатську недоторканність)).

Депутатська недоторканність поширюється на народного депутата України з моменту визнання його обраним за рішенням відповідної виборчої комісії і до моменту припинення повноважень народного депутата України.

У разі пред'явлення громадянину України обвинувачення у вчиненні злочину та/або його арешту до обрання народним депутатом України подальше провадження у кримінальній справі стосовно такого депутата може бути продовжено за наявності згоди Верховної Ради України на його притягнення до кримінальної відповідальності та/або перебування під вартою.

(п. 1.4 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 9-рп/99 від 27 жовтня 1999 року (справа про депутатську недоторканність)).

...стаття 80 Конституції України встановлює додаткові в порівнянні з особистою недоторканністю людини (стаття 29 Конституції України) гарантії недоторканності народного депутата України як представника народу з метою створення належних умов для виконання покладених на нього обов'язків та захист від незаконного втручання у депутатську діяльність.

(абз. 6 п. 3.2 мотивувальної частини Висновку Конституційного Суду України № 1-в/2000 від 27 червня 2000 року (справа про внесення змін до статей 76, 80, 90, 106 Конституції України)).

Обмеження депутатської недоторканності не може розглядатись як обмеження прав і свобод людини і громадянина, оскільки недоторканність народних депутатів України (як і недоторканність Президента України, суддів Конституційного Суду України та суддів судів загальної юрисдикції) пов'язана не з їх статусом як людини і громадянина, а з характером повноважень, покладених на них у зв'язку з виконанням державних функцій. Депутатська недоторканність обумовлена необхідністю конституційного забезпечення безперешкодної діяльності депутатів та парламенту в цілому.

Гарантії депутатської недоторканності є певними винятками із загального конституційного принципу рівності прав і свобод громадян та їх рівності перед законом. Тому, на відміну від гарантій особистої недоторканності людини, які визначаються Конституцією України (стаття 29) і законами України (пункт 1 частини першої статті 92 Конституції України), гарантії недоторканності народних депутатів України, як і інших посадових осіб, мають визначатися виключно Конституцією України.

(абзаци 2, 3 п. 3 мотивувальної частини Висновку Конституційного Суду України № 3-в/2000 від 5 грудня 2000 року (справа про внесення змін до статті 80 Конституції України)).

Положення частини другої статті 27 Закону України «Про статус народного депутата України» в контексті положень статті 80 Конституції України треба розуміти так, що народний депутат України може бути без згоди Верховної Ради України притягнений до адміністративної відповідальності, якщо можливі запобіжні заходи чи стягнення за вчинене правопорушення не пов'язані із затриманням чи арештом народного депутата України.

(п. 1.3 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 7-рп/2003 від 10 квітня 2003 1999 року (справа про гарантії діяльності народного депутата України)).

Стаття 81. Повноваження народних депутатів України припиняються одночасно з припиненням повноважень Верховної Ради України.

Повноваження народного депутата України припиняються достроково у разі:

1) складення повноважень за його особистою заявою;

2) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього;

3) визнання його судом недієздатним або безвісно відсутнім;

4) припинення його громадянства або виїзду на постійне проживання за межі України;

5) його смерті.

Рішення про дострокове припинення повноважень народного депутата України приймається більшістю від конституційного складу Верховної Ради України.

У разі невиконання вимоги щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності повноваження народного депутата України припиняються достроково на підставі закону за рішенням суду.

Народні депутати України, як представники Українського народу в єдиному органі законодавчої влади в Україні, здійснюють свої повноваження на постійній основі. У системному зв'язку з таким приписом перебувають положення, які стосуються дострокового припинення повноважень народного депутата України, підстави для якого визначені в частині другій статті 81 Конституції України. Однією з підстав дострокового припинення повноважень є недотримання вимог щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності. Несумісність зумовлена природою відповідного представництва, участю депутата у здійсненні законодавчої влади, політичним характером його діяльності тощо. Вимога щодо несумісності є складовою статусу народного депутата України, однією з ознак його мандата, яка полягає у встановленні безпосередньої заборони поєднання мандата народного депутата України з роботою на іншій посаді. Недотримання цієї вимоги є порушенням частини другої статті 78 Конституції України.

В положеннях... статті 81 Конституції України йдеться про різні механізми дострокового припинення повноважень народного депутата України. У разі ігнорування особою конституційних положень щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності дострокове припинення повноважень має відбуватися лише у той спосіб, який визначено в частині четвертій статті 81 Конституції України, та в порядку, встановленому у відповідних нормах законів, що конкретизують цей припис Конституції України. Суттю розв'язання конфліктних ситуацій є позбавлення особи саме повноважень народного депутата України. Запровадження іншого способу суперечить зазначеним положенням Конституції України.

(абзаци 2, 3 п. 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 2-рп/2008 від 29 січня 2008 року (справа про звільнення народних депутатів України з інших посад у разі суміщення)).

За обставин, коли виникає конкуренція прав і свобод людини у здійсненні їхнього захисту, має бути застосовано принцип пріоритетності. Правову позицію, за якою допускається застосування різних пріоритетів у захисті окремих категорій осіб, також виробив Європейський суд з прав людини, про що в черговий раз вказав у справі «Бусуйок проти Молдови» («Busuiok v. Moldova») в рішенні від 21 грудня 2004 року № 61513/00.

В Законі надано перевагу позитивному праву громадянина бути обраним до представницького органу державної влади над природним правом людини на працю. Це було здійснено шляхом покладення на суб'єкта владних повноважень зобов'язань примусово виконати дії з припинення реалізації права людини на працю на користь права громадянина брати участь в управлінні державними справами через представницький орган. Законом фактично допущено обмеження права людини на працю, що не відповідає положенням статті 3

Конституції України, якою передбачено, що людина є найвищою соціальною цінністю.

Конституційний Суд України вважає, що стосовно права на працю, але в межах предмета конституційного подання, може бути надано пріоритет у його захисті державою. У разі виникнення колізії щодо несумісності перебування особи на посаді народного депутата України із зайняттям іншими видами діяльності, мають бути застосовані положення... частини четвертої статті 81 Конституції України. На виконання цієї конституційної норми законодавець у певних законах вже передбачив спосіб вирішення такої колізії: у судовому порядку шляхом припинення реалізації саме права на участь у представницьких органах державної влади. Тобто – примусове позбавлення особи повноважень народного депутата України.

(пп. 6.1.3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 2-рп/2008 від 29 січня 2008 року (справа про звільнення народних депутатів України з інших посад у разі суміщення)).

Частина третя статті 81 Конституції України, яка передбачає порядок дострокового припинення повноважень народного депутата України за рішенням Верховної Ради України, стосується виключно випадків, передбачених частиною другою статті 81 Конституції України, і не поширюється на випадки, передбачені частиною другою статті 78 Конституції України.

До випадків, передбачених частинами другою і третьою статті 78 Конституції України, застосовується відповідно до частини четвертої статті 81 Конституції України судовий порядок дострокового припинення повноважень народного депутата України за нормами цивільного судочинства.

(п. 3 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 1-зп/1997 від 13 травня 1997 року (у справі щодо несумісності депутатського мандата)).

Стаття 82. Верховна Рада України працює сесійно.

Верховна Рада України є повноважною за умови обрання не менш як двох третин від її конституційного складу.

Верховна Рада України збирається на першу сесію не пізніше ніж на тридцятий день після офіційного оголошення результатів виборів.

Перше засідання Верховної Ради України відкриває найстарший за віком народний депутат України.

Порядок роботи Верховної Ради України встановлюється Конституцією України та законом про регламент Верховної Ради України.

...за смислом Конституції України Верховна Рада України як представницький орган державної влади – парламент – є єдиним органом законодавчої влади, який має колегіальний характер і складається з чотирьохсот п'ятдесяти народних депутатів України, обраних строком на чотири роки на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування, і є повноважною за умови обрання не менш як двох третин від її конституційного складу. Повноваження Верховної Ради України здійснюються спільною

діяльністю народних депутатів України на засіданнях Верховної Ради України під час її сесій.

(абз. 11 п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 17-рп/2002 від 17 жовтня 2002 року (щодо повноважності Верховної Ради України)).

Вирішуючи порушені в конституційному поданні питання, Конституційний Суд України виходить з того, що в Конституції України терміни «сесія» й «сесійно» використовуються для характеристики функціонування Верховної Ради України стосовно її діяльності. Положення частини першої статті 82 Конституції України, за яким Верховна Рада України «працює сесійно», треба розуміти так, що вона працює не безперервно, а під час певних періодів – сесій, на які вона збирається у конституційно визначені строки, як правило, двічі на рік.

Саме під час сесій проводяться пленарні засідання Верховної Ради України, засідання її комітетів та комісій. Верховна Рада України на сесійний період визначає коло питань, які підлягають розгляду і вирішенню, складає порядок денний чергової сесії, а також визначає дні й тижні пленарних засідань, роботи комітетів та комісій, роботи народних депутатів України у виборчих округах, встановлює кількість і тривалість щоденних пленарних засідань парламенту тощо.

З сесійним характером роботи Верховної Ради України Конституція України пов'язує й певні особливості здійснення її повноважень. Наприклад, питання про відповідальність Кабінету Міністрів України не може розглядатися Верховною Радою України більше одного разу протягом однієї чергової сесії (частина друга статті 87 Конституції України). Питання про внесення змін до Конституції України має бути розглянуте і вирішене на двох чергових сесіях Верховної Ради України послідовно (стаття 155 Конституції України).

Пленарні засідання – основна форма діяльності Верховної Ради України як єдиного органу законодавчої влади під час її сесій. Це – регулярні зібрання народних депутатів України у визначений час і у визначеному місці, що проводяться за встановленою процедурою. На них розглядаються питання, віднесені Конституцією України до повноважень Верховної Ради України, і приймаються відповідні рішення з цих питань шляхом голосування народних депутатів України.

Отже, сесії і засідання Верховної Ради України не є органами і тому не можуть мати власних повноважень. У зв'язку з цим питання про повноважність сесії чи засідання Верховної Ради України з юридичної точки зору змістово збігається з питанням про повноважність Верховної Ради України при прийнятті того чи іншого рішення на її пленарному засіданні під час певної сесії.

Як зазначалося, Верховна Рада України є повноважною, тобто набуває здатності приймати закони і реалізовувати інші свої конституційно визначені повноваження, за умови обрання не менш як двох третин від її конституційного складу. Ця конституційна вимога є умовою повноважності Верховної Ради України протягом всього періоду скликання і не може розглядатися лише як

підстава для відкриття її першого засідання першої сесії. У разі зменшення з будь-яких причин складу парламенту до кількості, меншої ніж триста народних депутатів України, діяльність Верховної Ради України має бути зупинена до складення присяги належним числом відповідно обраних народних депутатів України.

Водночас, Конституція України не передбачає, як сформульовано в конституційному поданні, «постійної фізичної присутності» на засіданнях Верховної Ради України такої ж кількості народних депутатів України, яка є необхідною для набуття Верховною Радою України якості повноважного органу державної влади. Пов'язуючи повноважність Верховної Ради України з відповідною кількістю обраних народних депутатів України, які склали присягу, Конституція України фактично виходить з презумпції відповідальності у роботі всіх народних депутатів України на пленарних засіданнях та за іншими формами діяльності парламенту.

Тому при розгляді питання щодо прийняття відповідного рішення кількість голосів, поданих «за», порівнюється саме з конституційним складом Верховної Ради України, а не з кількістю народних депутатів України, присутніх на її засіданні. Присутність і особиста участь народного депутата України у засіданнях Верховної Ради України та її органів, до складу яких його обрано, не є питанням вільного рішення (вибору) народного депутата України, а відповідно до пункту 3 частини першої статті 24 Закону України «Про статус народного депутата України» є обов'язком. Це стосується будь-якого засідання Верховної Ради України, в тому числі і передбаченого частиною першою статті 104 Конституції України урочистого засідання, на якому голосування не відбуваються і рішення не приймаються.

(абзаци 4–11 п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 17-рп/2002 від 17 жовтня 2002 року (щодо повноважності Верховної Ради України)).

Положення частини другої статті 82 Конституції України щодо умов повноважності Верховної Ради України у взаємозв'язку з положенням частини четвертої статті 79 Конституції України треба розуміти так, що Верховна Рада України є повноважною, тобто правомочною приймати закони і реалізовувати інші конституційно визначені повноваження, за умов обрання не менш як двох третин від її конституційного складу і складення новообраними народними депутатами України присяги. Ця конституційна вимога є умовою повноважності Верховної Ради України протягом всього періоду скликання і не може розглядатися лише як підстава для відкриття її першого засідання першої сесії.

(абз. 1 п. 2 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 17-рп/2002 від 17 жовтня 2002 року (щодо повноважності Верховної Ради України)).

Положення статей 82, 84, 104 Конституції України стосовно юридичного змісту понять «сесія» та «засідання» Верховної Ради України і необхідної

кількості присутніх на засіданні народних депутатів України треба розуміти так, що Верховна Рада України працює протягом певних періодів – сесій, на які вона збирається у конституційно визначені строки, як правило, двічі на рік.

Основною формою діяльності Верховної Ради України є пленарні засідання під час сесій, які є регулярними зібраннями народних депутатів України відповідного скликання у визначений час, у визначеному місці і які проводяться за встановленою процедурою. На пленарних засіданнях розглядаються питання, віднесені Конституцією України до повноважень Верховної Ради України, і шляхом голосування народних депутатів України приймаються рішення з цих питань.

(п. 3 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 17-рп/2002 від 17 жовтня 2002 року (щодо повноважності Верховної Ради України)).

Стаття 83. Чергові сесії Верховної Ради України починаються першого вівторка лютого і першого вівторка вересня кожного року.

Позачергові сесії Верховної Ради України, із зазначенням порядку денного, скликаються Головою Верховної Ради України на вимогу не менш як третини народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України або на вимогу Президента України.

У разі введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні Верховна Рада України збирається у дводенний строк без скликання.

У разі закінчення строку повноважень Верховної Ради України під час дії воєнного чи надзвичайного стану її повноваження продовжуються до дня першого засідання першої сесії Верховної Ради України, обраної після скасування воєнного чи надзвичайного стану.

Відповідно до частини першої статті 82 Конституції України Верховна Рада України працює сесійно, тобто протягом певних періодів – сесій, на які вона збирається у визначені Конституцією України строки: на першу сесію – не пізніше ніж на тридцятий день після офіційного оголошення результатів виборів (частина третя статті 82), на чергові сесії – першого вівторка лютого і першого вівторка вересня кожного року (частина перша статті 83). Під час сесій згідно з частиною другою статті 84 Конституції Україні рішення Верховної Ради України приймаються виключно на її пленарних засіданнях шляхом голосування. Тому спільна діяльність народних депутатів України у режимі функціонування єдиного органу законодавчої влади – парламенту – можлива лише на засіданнях Верховної Ради України під час її сесій і неприпустима поза цими засіданнями і за межами сесій.

(абз. 10 п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 17-рп/2002 від 17 жовтня 2002 року (щодо повноважності Верховної Ради України)).

Стаття 84. Засідання Верховної Ради України проводяться відкрито. Закрите засідання проводиться за рішенням більшості від конституційного складу Верховної Ради України.

Рішення Верховної Ради України приймаються виключно на її пленарних засіданнях шляхом голосування.

Голосування на засіданнях Верховної Ради України здійснюється народним депутатом України особисто.

Верховна Рада України є єдиним органом законодавчої влади в Україні і здійснює повноваження, визначені Конституцією України. На реалізацію своїх повноважень вона ухвалює рішення. Прийняття рішень Верховною Радою України здійснюється виключно на її пленарних засіданнях і являє собою процес формування та вираження волі парламенту України. Рішення Верховної Ради України є результатом її волевиявлення і ухвалюються на колегіальній основі. Волевиявлення Верховної Ради України з питань, віднесених до її відання, реалізується шляхом голосування народних депутатів України.

Отже, під терміном «рішення» Верховної Ради України, який вживається в частині другій статті 84 Конституції України, треба розуміти результати волевиявлення парламенту України з питань, віднесених до його компетенції.

У Конституції України, крім терміна «рішення» Верховної Ради України, вживається термін «акти». Аналіз положень Основного Закону України дає підстави вважати, що під цим терміном необхідно розуміти документи Верховної Ради України, в яких закріплюється волевиявлення парламенту України з питань, віднесених до його компетенції.

Акти приймаються Верховною Радою України визначеною Конституцією України кількістю голосів народних депутатів України. Шляхом прийняття актів набувають офіційного характеру результати волевиявлення Верховної Ради України, тобто її рішення. Юридичними формами актів Верховної Ради України насамперед є закони і постанови.

(абзаци 1–4 п. 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 16-рп/2003 від 14 жовтня 2003 року (справа про направлення запиту до Президента України)).

Під терміном «рішення» Верховної Ради України, який вживається в частині другій статті 84 Конституції України, треба розуміти результати волевиявлення парламенту України з питань, віднесених до його компетенції.

(абз. 1 п. 1.1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 16-рп/2003 від 14 жовтня 2003 року (справа про направлення запиту до Президента України)).

Положення частин другої, третьої статті 84 та статті 91 Конституції України щодо участі народних депутатів України у прийнятті Верховною Радою України рішень треба розуміти так, що коли за пропоноване рішення проголосувала визначена Конституцією України кількість народних депутатів України, воно вважається прийнятим незалежно від того, скільки народних депутатів України не брали участі у голосуванні. Неучасть певної кількості народних депутатів України у голосуванні не є складовою процесу прийняття рішень Верховною Радою України.

(п. 4 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 17-рп/2002 від 17 жовтня 2002 року (щодо повноважності Верховної Ради України)).

Конституційний Суд України в офіційному тлумаченні положення частини другої статті 84 Конституції України виходить з того, що Верховна Рада України є органом державної влади, діяльність якого передусім спрямовано на забезпечення народного представництва та виявлення державної волі прийняттям законів шляхом голосування народних депутатів України.

Голосування у Верховній Раді України в контексті частини другої статті 84 Конституції України – це дія, якою на пленарному засіданні завершується обговорення проектів законів, постанов, інших актів та приймаються рішення Верховної Ради України (стаття 91 Конституції України) і яка здійснюється народними депутатами України особисто. Рішеннями Верховна Рада України також відхиляє законопроекти, їх окремі частини та поправки до них після їх обговорення.

Закони, постанови та інші акти, які під час голосування на пленарних засіданнях Верховної Ради України були підтримані встановленою більшістю голосів від її конституційного складу, вважаються прийнятими. Конституція України встановлює певні умови прийняття та оприлюднення законів, які набувають чинності згідно з частиною третьою статті 57 та частиною п'ятою статті 94 Конституції України.

Разом з тим, у частині другій статті 84 Конституції України, як і в будь-якому іншому положенні Конституції України, не встановлено вимог щодо порядку проведення голосування на пленарних засіданнях Верховної Ради України, в тому числі випадків і підстав визнання голосування таким, що не відбулося, та проведення переголосувань у разі необхідності. Ці питання підлягають врегулюванню відповідно до частини п'ятої статті 82 Конституції України в законі про регламент Верховної Ради України.

(абзаци 3–6 п. 1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 11-рп/98 від 7 липня 1998 року (справа щодо порядку голосування та повторного розгляду законів Верховною Радою України)).

Аналіз положення частини третьої статті 84 Конституції України дає підстави для висновку, що особисте голосування народного депутата України на засіданнях Верховної Ради України означає його безпосереднє волевиявлення незалежно від способу голосування. В Конституції України відсутні положення, які надавали б право народному депутату України голосувати за іншого народного депутата України на засіданнях Верховної Ради України. Таке право суперечило б природі представницького мандата народного депутата України, закріпленого в Конституції України.

Народний депутат України одержує депутатський мандат від виборців, котрим Основний Закон гарантує вільне волевиявлення (частина друга статті 71 Конституції України) і з якими народний депутат України як їх представник підтримує зв'язок. За допомогою механізму цього представництва грома-

дяни України реалізують своє конституційне право брати участь в управлінні державними справами (частина перша статті 38 Конституції України) і здійснюють народне волевиявлення (стаття 69 Конституції України).

Народний депутат України є повноважним представником Українського народу у Верховній Раді України, відповідальним перед ним, і покликаний виражати і захищати його інтереси. Виконання народним депутатом України своїх обов'язків в інтересах усіх співвітчизників випливає із змісту присяги, яку складає народний депутат України перед Верховною Радою України (частина перша статті 79 Конституції України).

Отже, повноваження народного депутата України делеговані йому народом як сувереном влади (частина друга статті 5, частина перша статті 38 Конституції України) і зобов'язують його брати участь у прийнятті рішень Верховної Ради України шляхом голосування. Саме тому, що ці повноваження є делегованими і не підлягають подальшому делегуванню без згоди на це з боку суверена влади, народний депутат України не має права передавати свої повноваження щодо здійснення голосування іншому народному депутату України. Практика голосування одного народного депутата України за іншого не має юридичних підстав. Відповідно до частини першої статті 152 Конституції України порушення встановленої Конституцією України процедури розгляду чи ухвалення законів та інших правових актів є підставою для визнання їх неконституційними.

(абзаци 3–6 п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 11-рп/98 від 7 липня 1998 року (справа щодо порядку голосування та повторного розгляду законів Верховною Радою України)).

Положення частини другої статті 84 Конституції України треба розуміти так, що рішення Верховної Ради України, зокрема закони, постанови, інші акти, а також рішення Верховної Ради України щодо прийняття (відхилення) постатейно законопроектів, поправок до них приймаються лише на пленарному засіданні Верховної Ради України за умови особистої участі народних депутатів України в голосуванні та набрання встановленої Конституцією України, законом про регламент Верховної Ради України кількості голосів на їх підтримку.

Порядок проведення голосування на пленарних засіданнях Верховної Ради України, в тому числі випадки та підстави переголосування, підлягають врегулюванню відповідно до частини п'ятої статті 82 Конституції України в законі про регламент Верховної Ради України.

(п. 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 11-рп/98 від 7 липня 1998 року (справа щодо порядку голосування та повторного розгляду законів Верховною Радою України)).

Положення частини третьої статті 84 Конституції України щодо здійснення народним депутатом України голосування на засіданнях Верховної Ради України означає його безпосереднє волевиявлення незалежно від способу голосування, тобто народний депутат України не має права голосувати за інших народних депутатів України на засіданнях Верховної Ради України.

Порушення встановленої Конституцією України процедури ухвалення законів та інших правових актів Верховною Радою України є підставою для визнання їх неконституційними (частина перша статті 152 Конституції України).

(п. 2 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 11-рп/98 від 7 липня 1998 року (справа щодо порядку голосування та повторного розгляду законів Верховною Радою України)).

Стаття 85. До повноважень Верховної Ради України належить:

1) внесення змін до Конституції України в межах і порядку, передбачених розділом XIII цієї Конституції;

2) призначення всеукраїнського референдуму з питань, визначених статтею 73 цієї Конституції;

3) прийняття законів;

4) затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього; контроль за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання;

5) визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики;

6) затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля;

7) призначення виборів Президента України у строки, передбачені цією Конституцією;

8) заслуховування щорічних та позачергових послань Президента України про внутрішнє і зовнішнє становище України;

9) оголошення за поданням Президента України стану війни і укладення миру, схвалення рішення Президента України про використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України;

10) усунення Президента України з поста в порядку особливої процедури (імпічменту), встановленому статтею 111 цієї Конституції;

11) розгляд і прийняття рішення щодо схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України;

12) надання згоди на призначення Президентом України Прем'єр-міністра України;

13) здійснення контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України відповідно до цієї Конституції;

14) затвердження рішень про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також про одержання Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Державним бюджетом України, здійснення контролю за їх використанням;

15) призначення чи обрання на посади, звільнення з посад, надання згоди на призначення і звільнення з посад осіб у випадках, передбачених цією Конституцією;

16) призначення на посади та звільнення з посад Голови та інших членів Рахункової палати;

17) призначення на посаду та звільнення з посади Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; заслуховування його щорічних доповідей про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні;

18) призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку України за поданням Президента України;

19) призначення та звільнення половини складу Ради Національного банку України;

20) призначення половини складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення;

21) призначення на посаду та припинення повноважень членів Центральної виборчої комісії за поданням Президента України;

22) затвердження загальної структури, чисельності, визначення функцій Збройних Сил України, Служби безпеки України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також Міністерства внутрішніх справ України;

23) схвалення рішення про надання військової допомоги іншим державам, про направлення підрозділів Збройних Сил України до іншої держави чи про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України;

24) надання згоди на призначення на посади та звільнення з посад Президентом України Голови Антимонопольного комітету України, Голови Фонду державного майна України, Голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України;

25) надання згоди на призначення Президентом України на посаду Генерального прокурора України; висловлення недовіри Генеральному прокуророві України, що має наслідком його відставку з посади;

26) призначення третини складу Конституційного Суду України;

27) обрання суддів безстроково;

28) дострокове припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим за наявності висновку Конституційного Суду України про порушення нею Конституції України або законів України; призначення позачергових виборів до Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

29) утворення і ліквідація районів, встановлення і зміна меж районів і міст, віднесення населених пунктів до категорії міст, найменування і перейменування населених пунктів і районів;

30) призначення чергових та позачергових виборів до органів місцевого самоврядування;

31) затвердження протягом двох днів з моменту звернення Президента України указів про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, про загальну або часткову мобілізацію, про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації;

32) надання у встановлений законом строк згоди на обов'язковість міжнародних договорів України та денонсація міжнародних договорів України;

33) здійснення парламентського контролю у межах, визначених цією Конституцією;

34) прийняття рішення про направлення запиту до Президента України на вимогу народного депутата України, групи народних депутатів чи комітету Верховної Ради України, попередньо підтриману не менш як однією третиною від конституційного складу Верховної Ради України;

35) призначення на посаду та звільнення з посади керівника апарату Верховної Ради України; затвердження кошторису Верховної Ради України та структури її апарату;

36) затвердження переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації; визначення правових засад вилучення об'єктів права приватної власності.

Верховна Рада України здійснює інші повноваження, які відповідно до Конституції України віднесені до її відання.

Згідно з пунктом 1 частини першої статті 85 Конституції України Верховна Рада України має повноваження на внесення змін до Конституції України в межах і порядку, передбачених розділом XIII цієї Конституції. За таким порядком розгляд законопроекту про внесення змін до Конституції України передбачається лише за наявності висновку Конституційного Суду України про те, що законопроект відповідає вимогам статей 157, 158 Конституції України. Зазначений висновок є умовою для розгляду законопроекту на пленарному засіданні Верховної Ради України.

(реч. 2 п. 3.1 мотивувальної частини Ухвали Конституційного Суду України № 5-у/2008 від 29 січня 2008 року про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо гарантії недоторканності для окремих посадових осіб вимогам статей 157, 158 Конституції України).

Прийняття Конституції України Верховною Радою України було безпосереднім актом реалізації суверенітету народу, який тільки одноразово уповноважив Верховну Раду України на її прийняття. Це підтверджується пунктом 1 статті 85 Конституції України, яка не передбачає права Верховної Ради України на прийняття Конституції України, а також статтею 156 Конституції України, згідно з якою законопроект про внесення змін до розділів, які встановлюють засади конституційного ладу в Україні, після його прийняття у Верховній Раді України має затверджуватись всеукраїнським референдумом.

(абз. 1 п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 3-зп від 11 липня 1997 року (справа щодо конституційності тлумачення Верховною Радою України статті 98 Конституції України)).

...відповідно до положень пункту 2 частини першої статті 85 Конституції України Верховна Рада України призначає всеукраїнський референдум виключно з питань, визначених статтею 73 Конституції України, тобто з питань зміни території України.

Відповідно до пункту 1 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України закони та інші нормативні акти, прийняті до набуття чинності цією Конституцією, є чинними у частині, що не суперечить Конституції України.

Проте системний аналіз чинного законодавства України дає підстави дійти висновку про те, що, якщо зі змісту конституційної норми випливає необхідність додаткової регламентації її положень законом, суд при розгляді справи повинен застосувати тільки той закон, який ґрунтується на Конституції і не суперечить їй.

Повноваження Верховної Ради України призначати всеукраїнський рефе-

рендум за ініціативою громадян, як це передбачено Законом України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми», не відповідають Конституції України, а отже, так само неконституційним є і визначений нормами Закону порядок здійснення нею цих повноважень.

(абзаци 23–26 мотивувальної частини постанови Київського адміністративного апеляційного суду від 30.03.2010 року у справі № 4/151 (2а-1884/08).

Верховна Рада України є єдиним органом законодавчої влади в Україні (стаття 75 Конституції України). Це означає, що право приймати закони, вносити до них зміни у разі коли воно не здійснюється безпосередньо народом (статті 5, 38, 69, 72 Конституції України), належить виключно Верховній Раді України (пункт 3 частини першої статті 85 Конституції України) і не може передаватись іншим органам чи посадовим особам.

(абз. 2 п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 15-рп/2000 від 14 грудня 2000 року (справа про порядок виконання рішень Конституційного Суду України)).

У статтях 91, 92, 93, 94 Конституції України послідовно регламентується порядок здійснення Верховною Радою України передбаченого пунктом 3 частини першої статті 85 Основного Закону України повноваження приймати закони: визначається необхідна для схвалення законопроектів кількість голосів народних депутатів України, коло питань, які вирішуються виключно законами України, а також визначаються суб'єкти права законодавчої ініціативи, порядок підписання, оприлюднення або повернення законів до парламенту для повторного розгляду і умови набуття ними чинності.

(абз. 4 п. 6 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 15-рп/2000 від 14 грудня 2000 року (справа про порядок виконання рішень Конституційного Суду України)).

Затвердження Державного бюджету України належить до повноважень Верховної Ради України (пункт 4 частини першої статті 85, частина перша статті 96 Конституції України) і відбувається виключно у формі закону (пункт 1 частини другої статті 92, частина друга статті 95 Конституції України).

Конституція України не визначає окремої процедури розгляду, ухвалення і набрання чинності законом про Держбюджет, але встановлює деякі особливості для його змісту, що обумовлює також певні вимоги для його розгляду, ухвалення і, відповідно, набрання ним чинності.

(абзаци 1, 2 п. 5.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 10-рп/2008 від 22 травня 2008 року (справа щодо предмета та змісту закону про Державний бюджет України)).

Верховна Рада України виключно законами визначає засади зовнішньої політики держави і зовнішніх зносин, заслуховує щорічні та позачергові по-

слання Президента України про внутрішнє і зовнішнє становище України, надає законом згоду на обов'язковість міжнародних договорів України та здійснює їх денонсацію (пункти 5, 8, 32 частини першої статті 85, пункт 9 частини першої статті 92 Конституції України).

(абз. 3 п. 3.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 2-рп/2009 від 15 січня 2009 року у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про деякі питання керівництва зовнішньополітичною діяльністю держави»).

Призначення виборів Президента України у строки, передбачені Конституцією України, належить до повноважень Верховної Ради України (пункт 7 частини першої статті 85 Конституції України). Забезпечення дотримання встановленої чинним законодавством України періодичності виборів Президента України має визначальне значення для функціонування демократичної держави, її республіканських засад (абзац перший підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 8-рп/2009 від 28 квітня 2009 року).

Системний аналіз конституційних норм, які врегульовують призначення чергових виборів Президента України, вказує на те, що вони пов'язані зі встановленням строків їх проведення. За Основним Законом України Президент України обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років (частина перша статті 103); новообраний Президент України вступає на пост не пізніше ніж через тридцять днів після офіційного оголошення результатів виборів, з моменту складення присяги народові на урочистому засіданні Верховної Ради України (частина перша статті 104); Президент України виконує свої повноваження до вступу на пост новообраного Президента України (частина перша статті 108); чергові вибори Президента України проводяться в останню неділю останнього місяця п'ятого року його повноважень (частина п'ята статті 103).

Таким чином, Верховна Рада України, призначаючи чергові вибори Президента України та визначаючи дату їх проведення, повинна керуватися нормами Конституції України, а саме пунктом 7 частини першої статті 85, частинами першою, п'ятою статті 103.

(абзаци 3–5 п. 3.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 10-рп/2009 від 12 травня 2009 року у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 17 Закону України «Про вибори Президента України» та Постанови Верховної Ради України «Про призначення чергових виборів Президента України»).

Парламентський контроль є формою реалізації громадянами опосередковано їх конституційних прав, зокрема, на здійснення влади через органи державної влади (стаття 5), на участь в управлінні державними справами (стаття 38),

на здійснення свого волевиявлення через вибори (стаття 69 Конституції України).

За Конституцією України парламентський контроль – це передусім контроль самої Верховної Ради України (пункт 33 частини першої статті 85), який включає: контроль за виконанням Державного бюджету України (пункт 4 частини першої статті 85), контроль за діяльністю Кабінету Міністрів України (пункт 13 частини першої статті 85), контроль за використанням позик, одержаних Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій, що не передбачені Державним бюджетом України (пункт 14 частини першої статті 85), надання парламентом згоди на призначення і звільнення з посад осіб у випадках, передбачених Конституцією України (пункт 15 частини першої статті 85), тощо.

З питань додержання конституційних прав і свобод людини і громадянина парламентський контроль здійснюється Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини (стаття 101), з питань використання коштів Державного бюджету України – Рахунковою палатою, яка діє від імені парламенту (стаття 98 Конституції України).

Таким чином, здійснення парламентського контролю – це право Верховної Ради України, що реалізується нею безпосередньо чи опосередковано – через визначені Конституцією України державні органи. Комітети Верховної Ради України не є самостійними суб'єктами парламентського контролю. Вони беруть участь у його здійсненні лише на стадії підготовки та попереднього розгляду питань, віднесених до сфери парламентського контролю Верховної Ради України.

(абзаци 4–7 п. 8 мотивувальної частини Висновку Конституційного Суду України № 1-в/2001 від 14 березня 2001 року (справа про внесення змін до статей 84, 85 та інших Конституції України)).

Одним з повноважень Верховної Ради України є здійснення парламентського контролю у межах, визначених Конституцією України та законом (пункт 33 частини першої статті 85 Основного Закону України).

За Конституцією України парламентський контроль включає контроль за виконанням Державного бюджету України (пункт 4 частини першої статті 85), за діяльністю Кабінету Міністрів України (пункт 13 частини першої статті 85), за використанням позик, одержаних Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій, що не передбачені Державним бюджетом України (пункт 14 частини першої статті 85), та надання парламентом згоди на призначення і звільнення з посад осіб у випадках, передбачених Конституцією України (абзаци четвертий, п'ятий пункту 8 мотивувальної частини Висновку Конституційного Суду України від 14 березня 2001 року № 1-в/2001 у справі про внесення змін до статей 84, 85 та інших Конституції України).

(абзаци 3, 4 п. 3.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 16-рп/2010 від 10 червня 2010 року у справі за конституційним поданням 58 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пунктів 3, 4, 5, 6 статті 9, пунктів 3, 4, 5 статті 10, підпункту «г» пункту 1 статті 24, пункту 3 статті 26 Закону

України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», пункту 10 статті 14, статті 331 Закону України «Про комітети Верховної Ради України»).

Конституційний Суд України зазначає, що в більшості європейських держав існує принцип, згідно з яким правила процедури є внутрішньою справою парламенту, оскільки законодавча влада має достатньо засобів самоконтролю та перевірки прийнятих нею рішень.

В Україні питання організації та порядку роботи Верховної Ради України віднесені до сфери конституційно-правової регламентації. Виходячи з того, що функціональний аспект законодавчого процесу чітко регламентований процедурами, дотримання яких є умовою визнання рішень парламенту безспірно прийнятими, Конституція України поставила регламент Верховної Ради України на рівень закону.

Так, відповідно до статті 82 Конституції України порядок роботи Верховної Ради України встановлюється Конституцією України та законом про регламент. Статтею 88 Конституції України визначено, що Голова Верховної Ради України здійснює надані йому конституційні повноваження виключно у порядку, визначеному законом про регламент Верховної Ради України. Реалізувати ці вимоги Основного Закону без спеціального правового механізму неможливо.

(абзаци 2–4 п. 6 мотивувальної частини Ухвали Конституційного Суду України № 2-уп/2000 від 27 червня 2000 року про припинення конституційного провадження у справі за конституційними поданнями 57 та 69 народних депутатів України щодо «визнання неконституційними актів, прийнятих на засіданні частини народних депутатів України у приміщенні «Українського дому» 21 січня та 1 лютого 2000 року).

Конституційний Суд України вважає, що після набуття чинності Конституцією України (стаття 160 Конституції України) питання щодо організації і порядку діяльності Верховної Ради України, а також статусу народних депутатів України Верховна Рада України повинна вирішувати виключно законами України (пункт 21 частини першої статті 92), зокрема законом про регламент Верховної Ради України.

Конституція України, за винятком деяких питань, зокрема щодо відкриття першого засідання Верховної Ради України нового скликання найстаршим за віком народним депутатом України (частина четверта статті 82 Конституції України), складання народними депутатами України перед вступом на посаду присяги (стаття 79 Конституції України), визначення терміну скликання першої сесії Верховної Ради України (стаття 82 Конституції України), не врегульовує інших питань організаційного характеру, рішення з яких Верховна Рада України може приймати до обрання Голови Верховної Ради України. Ці питання визначаються порядком роботи Верховної Ради України, який має бути встановлений саме законом про регламент Верховної Ради України (частина п’ята статті 82, частина третя статті 88 Конституції України).

(п. 6 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 17-рп/98 від 3 грудня 1998 року (справа про утворення фракцій у Верховній Раді України)).

...аналізуючи положення частини п'ятої статті 83, пункту 15 частини першої статті 85 Конституції України в їх системному зв'язку із положеннями частини другої статті 6, частини другої статті 19, пунктом 21 частини першої статті 92 Конституції України, Конституційний Суд України дійшов висновку, що Регламент, який унормовує організацію і діяльність Верховної Ради України, має прийматися виключно як закон України і за встановленою статтями 84, 93, 94 Конституції України процедурою його розгляду, ухвалення і набрання чинності.

(абз. 6 п. 4.3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 4-рп/2008 від 1 квітня 2008 року (справа про Регламент Верховної Ради України)).

Основним Законом України передбачено, що організація та діяльність органів виконавчої влади, прокуратури, органів дізнання і слідства визначаються у формі закону (пункти 12, 14 частини першої статті 92). Крім того, до повноважень Верховної Ради України належить, зокрема, затвердження загальної структури Збройних Сил України, Служби безпеки України, а також Міністерства внутрішніх справ України (пункт 22 частини першої статті 85 Конституції України).

Вказані конституційні приписи реалізовані парламентом у законах України «Про державну податкову службу в Україні», «Про прокуратуру», «Про оборону України», «Про Службу безпеки України», «Про загальну структуру і чисельність Міністерства внутрішніх справ України», «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України», «Про загальну структуру і чисельність Служби безпеки України», «Про Кабінет Міністрів України» та інших.

У Конституції України передбачено, що Верховна Рада України може здійснювати повноваження з кадрових питань шляхом безпосереднього призначення (обрання) на посаду, звільнення з посади певних посадових осіб – Голови та інших членів Рахункової палати, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Голови Національного банку України за поданням Президента України (пункти 16, 17, 18 частини першої статті 85) тощо, або шляхом надання згоди іншому органу на певні кадрові призначення чи звільнення, зокрема Президентові України щодо кандидатури на посаду Генерального прокурора України (пункт 25 частини першої статті 85, частина перша статті 122).

Оскільки повноваження Верховної Ради України визначаються виключно Основним Законом України, наявність цих конституційних приписів дає підстави для висновку про неможливість наділення парламенту та його органів повноваженнями надавати згоду іншим органам державної влади на кадрові рішення, не передбачені в Конституції України.

(п. 3.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 16-рп/2010 від 10 червня 2010 року у справі за конституційним поданням

58 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пунктів 3, 4, 5, 6 статті 9, пунктів 3, 4, 5 статті 10, підпункту «г» пункту 1 статті 24, пункту 3 статті 26 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», пункту 10 статті 14, статті 331 Закону України «Про комітети Верховної Ради України»).

Верховна Рада України є органом законодавчої влади в Україні (стаття 75 Основного Закону України). Призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку України є її конституційним повноваженням (пункт 18 частини першої статті 85 Конституції України).

За частиною другою статті 6, частиною другою статті 19 Конституції України Верховна Рада України як орган державної влади повинна діяти на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією і законами України. Конституція України встановила імперативний порядок призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку України Верховною Радою України лише за поданням Президента України. Основний Закон України не передбачає іншого способу припинення перебування на посаді Голови Національного банку України, крім закріпленого у пункті 18 частини першої статті 85, а саме звільнення його Верховною Радою України з цієї посади за поданням Президента України.

У зв'язку з наведеним Конституційний Суд України дійшов висновку, що за змістом пункту 18 частини першої статті 85 Конституції України Верховна Рада України повноважна приймати рішення про звільнення з посади Голови Національного банку України тільки за поданням Президента України, тобто лише у спосіб, передбачений Конституцією України.

(п. 3.3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2009 від 26 лютого 2009 року у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положення пункту 18 частини першої статті 85 Конституції України).

Положення пункту 18 частини першої статті 85 Конституції України в аспекті конституційного подання треба розуміти так, що Верховна Рада України повноважна звільняти з посади Голову Національного банку України лише за умови внесення на її розгляд відповідного подання Президентом України.

(п. 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2009 від 26 лютого 2009 року у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положення пункту 18 частини першої статті 85 Конституції України).

Особливий характер державної політики щодо телебачення і радіомовлення підтверджується закріпленням на конституційному рівні участі Президента України та Верховної Ради України у формуванні органів, які реалізують цю політику. Такими органами є Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення (далі – Національна рада) та Державний комітет телебачення та радіомовлення України (далі – Держкомтелерадіо).

Національна рада є конституційним, постійно діючим колегіальним органом, який здійснює функції стосовно участі у розробці і реалізації державної політики у сфері телерадіомовлення (статті 1, 13, 14, 15 Закону України «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення»).

Порядок формування Національної ради визначено Конституцією України: Верховна Рада України призначає на посади та звільняє з посад половину її складу, іншу половину – призначає на посади та звільняє з посад Президент України (пункт 20 частини першої статті 85, пункт 13 частини першої статті 106). Такі дії Президента України та Верховної Ради України є одним із способів здійснення ними повноважень у сфері телерадіомовлення.

Системний аналіз конституційних норм, які визначають повноваження Президента України та Верховної Ради України у сфері телерадіомовлення, дає підстави для висновку, що ці інститути державної влади мають діяти в межах конституційних повноважень, зокрема, щодо участі у формуванні лише тих органів, які передбачені Конституцією України.

(абзаци 5–7, 10 п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 21-рп/2009 від 15 вересня 2009 року у справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини третьої статті 14 Закону України «Про телебачення і радіомовлення»).

Затвердження загальної структури, чисельності, визначення функцій Служби безпеки України, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також Міністерства внутрішніх справ України згідно з пунктом 22 частини першої статті 85 Конституції України належить до повноважень Верховної Ради України.

Пропозиції щодо цього на затвердження Верховної Ради України відповідно до абзацу другого частини першої статті 13 Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» вносить Президент України. А тому Президент України, як вважає Конституційний Суд України, має право встановлювати термін, до якого в разі потреби зазначені органи повинні надати йому відповідні пропозиції.

(абзаци 1, 2 п. 2.3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2009 від 25 лютого 2009 року у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про деякі питання здійснення керівництва у сферах національної безпеки і оборони»).

Зважаючи на те, що відповідно до пункту 22 частини першої статті 85, пункту 14 частини першої статті 92 Конституції України Верховна Рада України затверджує загальну структуру, чисельність, визначає функції Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України, а організація і діяльність прокуратури, органів дізнання і слідства визначаються виключно законами України, Конституційний Суд України вважає, що положення підпункту «г»

пункту 1 статті 24 Закону [України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»] щодо надання Комітетом згоди на створення і ліквідацію в структурах правоохоронних органів спеціальних підрозділів по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю суперечить цим конституційним приписам. Такі повноваження стосовно затвердження структури правоохоронних органів (створення та ліквідація окремих підрозділів) здійснює згідно з Конституцією України безпосередньо Верховна Рада України.

Конституційний Суд України також бере до уваги, що Закон був прийнятий 30 червня 1993 року, тому оспорювані положення суперечать приписам прийнятої у 1996 році Конституції України щодо здійснення влади в Україні на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову, виконання повноважень в межах та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, затвердження Верховною Радою України загальної структури, визначення функцій правоохоронних органів тощо. При перевірці на конституційність цих положень Закону слід виходити з припису пункту 1 розділу XV «Перехідні положення» Основного Закону України стосовно того, що закони та інші нормативні акти, прийняті до набуття чинності Конституцією України, є чинними у частині, що не суперечить Конституції України.

(абзаци 8–9 п. 3.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 12-рп/2009 від 27 травня 2009 року у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 4 статті 9, пунктів 4, 5 статті 10, підпункту «г» пункту 1 статті 24, пункту 3 статті 26 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»).

До повноважень Верховної Ради України належить, зокрема, визначення функцій Міністерства внутрішніх справ України (пункт 22 частини першої статті 85 Конституції України). Кабінет Міністрів України, поклавши оспорюваними постановами на Міграційну службу функцію оформлення та видачі паспортних та інших документів і наділивши її відповідними повноваженнями, які до ухвалення цих постанов були закріплені за Міністерством внутрішніх справ України, вийшов за межі своєї компетенції. Отже, Уряд України порушив вимоги частини другої статті 19, пункту 22 частини першої статті 85, пункту 12 частини першої статті 92, частини другої статті 120 Конституції України, тому приписи Постанови № 750 та Постанови № 810, які стосуються організації оформлення та видачі громадянам України, які постійно проживають в Україні, паспортних та інших документів, що посвідчують особу, здійснення провадження з таких питань, а також проведення перевірки стану дотримання органами виконавчої влади, громадянами, підприємствами, установами та організаціями правил паспортної системи, є такими, що не відповідають Конституції України.

(абз. 6 п. 3.3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2010 від 17 лютого 2010 року у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (консти-

туційності) окремих положень постанов Кабінету Міністрів України «Питання Державної міграційної служби України», «Деякі питання організації діяльності Державної міграційної служби», «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Кабінету Міністрів України», розпорядження Кабінету Міністрів України «Питання переведення системи реєстраційного обліку фізичних осіб з паперових на електронні носії»).

У Конституції України, зокрема в пункті 25 частини першої статті 85, пункті 11 частини першої статті 106, передбачено надання Верховною Радою України згоди на призначення Президентом України кандидатур на окремі посади, а в частині третій статті 136 – погодження з Президентом України кандидатури на посаду Голови Ради міністрів Автономної Республіки Крим. Отже, при вирішенні питань державного управління це погодження має на меті координацію дій органів державної влади, є формою реалізації їхніх повноважень.

(абз. 1 п. 3.3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 2-рп/2009 від 15 січня 2009 року у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про деякі питання керівництва зовнішньополітичною діяльністю держави»).

До виключної компетенції Верховної Ради України відповідно до п. 27 ст. 85 Конституції України належить обрання суддів безстроково, а виходячи зі змісту ч. 5 ст. 126 Основного закону – і їх звільнення на підставах, визначених у Законі.

Зазначене положення наділяє Верховну Раду України відповідним конституційним повноваженням, перебирання якого на себе судом суперечило б принципу законності.

Отже, абз. 2 ч. 2 ст. 162 КАС України підлягає тлумаченню з врахуванням викладеного висновку і має розумітись таким чином, що суд, обираючи спосіб захисту прав у сфері публічно-правових відносин, не може у своєму рішенні використовувати конституційні повноваження Верховної Ради України. Тобто адміністративний суд у виборі способу захисту прав у сфері публічно-правових відносин обмежується конституційними засадами, які викладено вище.

Таким чином, адміністративний суд не може ухвалити рішення про надання статусу судді у відставці.

Зі змісту викладеного випливає, що задоволенням вимог позивачів про зміну формулювання їх звільнення вирішено не тільки питання про припинення повноважень суддів, а і надано статус судді у відставці, вирішення якого потребує дотримання певної процедури та належить до виключної компетенції Верховної Ради України.

(абзаци 22–26 мотивувальної частини постанови Верховного Суду України № 09/222 від 17 листопада 2009 року (Про зміну формулювання підстав звільнення з посади)).

Дослідивши Постанову Верховної Ради України «Про призначення позачергових виборів депутатів Тернопільської обласної ради», Конституційний Суд України дійшов висновку, що вона є актом застосування права. На підставах, встановлених законом, у ній визначено дату проведення виборів до органу місцевого самоврядування, тобто дату реалізації громадянами виборчих прав.

Актом застосування права, на думку Конституційного Суду України, є також оспорювана Постанова [Верховної Ради України «Про призначення позачергових виборів депутатів Тернопільської обласної ради» від 3 березня 2009 року № 1058-VI]. Її правова сутність обумовлена актом, який визнається парламентом нечинним. Визнання нечинною Постанови Верховної Ради України «Про призначення позачергових виборів депутатів Тернопільської обласної ради» є припиненням реалізації прав громадян, зокрема права обирати і бути обраними до органу місцевого самоврядування. У такий спосіб Верховна Рада України ухвалила рішення про відміну позачергових виборів до Тернопільської обласної ради.

Приймаючи Постанову, Верховна Рада України послалась на положення пункту 30 частини першої статті 85 Основного Закону України. Ці положення передбачають повноваження Верховної Ради України призначати чергові та позачергові вибори до органів місцевого самоврядування. Виходячи з них та враховуючи правову природу виборів до органів місцевого самоврядування як однієї з основних форм безпосередньої демократії, Конституційний Суд України вважає, що їх призначення за наявності законних підстав має для Верховної Ради України обов'язковий характер, за винятком випадків, передбачених Конституцією і законами України. Водночас, вказані положення Конституції України не дають підстав Верховній Раді України відміняти вже призначені чергові або позачергові вибори до органів місцевого самоврядування.

При цьому Конституційний Суд України зазначає, що статтею 64 Основного Закону України в умовах воєнного або надзвичайного стану допускаються окремі обмеження права обирати і бути обраними. Такі обмеження за статтею 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», статтею 21 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» полягають у тому, що проведення виборів до органів місцевого самоврядування у разі закінчення строку їхніх повноважень на період дії цих режимів забороняється, а раніше сформовані органи продовжують свою діяльність. Тому за умови введення в Україні чи окремих її місцевостях воєнного або надзвичайного стану Верховна Рада України має право відмінити на цей час на відповідних територіях вже призначені нею чергові або позачергові вибори до органів місцевого самоврядування.

Таким чином, Конституційний Суд України дійшов висновку, що на підставі пункту 30 частини першої статті 85 Конституції України Верховна Рада України не мала повноважень відміняти позачергові вибори до Тернопільської обласної ради.

У статті 141 Конституції України встановлено п'ятирічний строк, на який обираються депутати сільських, селищних, міських, районних, обласних рад.

Цим строком означена і періодичність проведення виборів до органів місцевого самоврядування. Разом з тим, пунктом 30 частини першої статті 85 Конституції України та чинним законодавством України передбачене проведення позачергових виборів до місцевих рад, що вказує на можливість настання за певних обставин інших строків проведення виборів.

Зокрема, такі обставини та строки встановлені в законах України «Про місцеве самоврядування в Україні» (частини перша, четверта статті 78) та «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» (частина третя статті 14, частини друга, шоста статті 15). Відповідно до цих законів Верховною Радою України було прийнято рішення про призначення позачергових виборів до Тернопільської обласної ради.

Конституційний Суд України вважає, що строки проведення виборів є важливим інститутом гарантії реалізації виборчих прав громадян. Відміна виборів до органів місцевого самоврядування чи перенесення строків їх проведення з підстав, не передбачених законом, є порушенням цих прав громадян. Тому оспорювана Постанова суперечить також частині першій статті 38 Конституції України.

(пункти 3–5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 14-рп/2009 від 10 червня 2009 року у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про визнання такою, що втратила чинність, Постанови Верховної Ради України «Про призначення позачергових виборів депутатів Тернопільської обласної ради»).

Конституція України передбачає випадки затвердження Верховною Радою України нормативно-правових актів, прийнятих іншим органом. Зокрема, в пункті 31 частини першої статті 85 Основного Закону України визначено повноваження Верховної Ради України щодо затвердження указів Президента України про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, про загальну або часткову мобілізацію, про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації. В частині першій статті 135 Конституції України встановлено затвердження Верховною Радою України Конституції Автономної Республіки Крим, яку приймає Верховна Рада Автономної Республіки Крим. Проте жодна із статей Основного Закону України не передбачає затвердження Верховною Радою України рішень, прийнятих всеукраїнським референдумом.

(абз. 2 п. 7 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2008 від 16 квітня 2008 року (справа про прийняття Конституції та законів України на референдумі)).

Умовою прийняття рішення Верховною Радою України про направлення запиту до Президента України, відповідно до пункту 34 частини першої статті 85 Конституції України, є наявність попередньої підтримки вимоги про направлення запиту не менш як однією третиною від її конституційного складу.

Такі ж умови щодо прийняття рішення про направлення цього запиту передбачає і Закон (абзац другий частини четвертої статті 15). Проте форми попередньої підтримки (шляхом голосування, збору підписів народних депутатів України тощо) не визначені. Конституційний Суд України вважає, що визначення форм попередньої підтримки вимоги народного депутата України, групи народних депутатів чи комітету Верховної Ради України про направлення запиту до Президента України віднесено до компетенції Верховної Ради України. Тому в цій частині конституційне провадження у справі підлягає припиненню.

(п. 9 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 16-рп/2003 від 14 жовтня 2003 року (справа про направлення запиту до Президента України)).

Положення пункту 34 частини першої статті 85 Конституції України, абзацу другого частини четвертої статті 15 Закону України «Про статус народного депутата України» необхідно розуміти так, що рішення про направлення запиту до Президента України приймається Верховною Радою України більшістю від її конституційного складу.

(п. 1.3 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 16-рп/2003 від 14 жовтня 2003 року (справа про направлення запиту до Президента України)).

У системному зв'язку з наведеними конституційними принципами перебувають положення пункту 36 частини першої статті 85 Конституції України, за яким до повноважень Верховної Ради України належить визначення правових засад вилучення об'єктів права приватної власності, та пункту 7 частини першої статті 92 Конституції України, відповідно до якого виключно законами України визначається правовий режим власності.

Конституційний Суд України неодноразово у своїх рішеннях зазначав, що в основі правового режиму власності є конституційні положення, конкретизовані в законах, які можуть містити й певні особливості щодо врегулювання тих чи інших форм власності (рішення від 10 червня 2003 року № 11-рп/2003 у справі про мораторій на примусову реалізацію майна, від 20 червня 2007 року № 5-рп/2007 у справі щодо кредиторів підприємств комунальної форми власності).

(абзаци 3, 4 п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 24-рп/2008 від 16 жовтня 2008 року у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 1, 2, 4, 6 Закону України «Про передачу колекції образотворчого мистецтва Акціонерного товариства «Градобанк» у державну власність», Постанови Верховної Ради України «Про визнання колекції образотворчого мистецтва національним надбанням України»).

Стаття 86. Народний депутат України має право на сесії Верховної Ради України звернутися із запитом до органів Верховної Ради України,

до Кабінету Міністрів України, до керівників інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також до керівників підприємств, установ і організацій, розташованих на території України, незалежно від їх підпорядкування і форм власності.

Керівники органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій зобов'язані повідомити народного депутата України про результати розгляду його запиту.

Конституційний Суд України в офіційному тлумаченні положень статті 86 Конституції України, частини першої статті 12 та частин першої і другої статті 19 Закону України «Про статус народного депутата України» в аспекті порушених в конституційних поданнях Верховного Суду України і Служби безпеки України питань виходить з того, що зазначені положення передбачають право народного депутата України звертатися до відповідних органів та посадових осіб з вимогами або пропозиціями здійснити певні дії, дати офіційне роз'яснення чи викласти позицію з питань, віднесених до їх компетенції.

У статті 86 Конституції України органами, до яких може звертатись із запитом народний депутат України, визначені лише органи Верховної Ради України і Кабінет Міністрів України. Крім того, вимоги народних депутатів України, заявлені на засіданні Верховної Ради України у формі запиту, можуть бути звернуті до керівників інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також до керівників підприємств, установ і організацій, розташованих на території України, незалежно від їх підпорядкування і форм власності.

Для вирішення народним депутатом України питань, які виникають у виборчому окрузі, Законом України «Про статус народного депутата України» передбачено право народного депутата України «звертатися до посадових осіб всіх державних органів та органів об'єднань громадян, керівників підприємств, установ та організацій, незалежно від форм власності та підпорядкування» (стаття 19 Закону). Депутатське звернення як окремий інститут в Конституції України не закріплено.

Частина друга статті 86 Конституції України приписує керівникам розглянути запит і повідомити народного депутата України про результати розгляду, але не зобов'язує задовольняти його вимоги. При цьому керівник, який розглядає запит, не повинен задовольняти вимоги народного депутата України, якщо вважає, що вони не відповідають Конституції і законам України.

Народні депутати України не можуть звертатися із запитами, які суперечать закону. Це прямо випливає з частини другої статті 19 Конституції України, яка передбачає, що «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України».

Отже, за змістом частини першої статті 86 Конституції України народний депутат України не може адресувати свої вимоги та пропозиції до суду, судді, органів служби безпеки, а може у такий спосіб звертатися лише до керівників цих органів, зокрема до голів судів як керівників органів державної влади, причому з питань, не пов'язаних з конкретними судовими справами.

(п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 4-рп/99 від 19 травня 1999 року (справа про запити народних депутатів України)).

В аспекті порушених в конституційних поданнях Верховного Суду України і Служби безпеки України питань положення частини першої статті 86 Конституції України, а також частини першої статті 12 та частин першої і другої статті 19 Закону України «Про статус народного депутата України» в контексті зазначеної статті Конституції України треба розуміти так:

1.1. Народний депутат України не має права звертатися з вимогами чи пропозиціями до судів, до голів судів та до суддів стосовно конкретних судових справ;

1.2. Вимога чи пропозиція народного депутата України до керівників органів служби безпеки не може бути дорученням щодо перевірки будь-якої інформації про окремих громадян.

За відсутності у вимозі чи пропозиції народного депутата України достатньої інформації про злочин така вимога чи пропозиція не може бути підставою для прийняття рішення про проведення оперативно-розшукових заходів;

1.3. У разі надходження до органів служби безпеки вимоги чи пропозиції народного депутата України, пов'язаної з необхідністю проведення оперативно-розшукових заходів, керівники цих органів мають діяти з дотриманням вимог, передбачених Законом України «Про Службу безпеки України» і Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність».

(п. 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 4-рп/99 від 19 травня 1999 року (справа про запити народних депутатів України)).

Положення частини першої статті 86 Конституції України, частини першої статті 12 та частин першої і другої статті 19 Закону України «Про статус народного депутата України» від 17 листопада 1992 року № 2790-XII з наступними змінами і доповненнями в аспекті порушених у конституційному поданні Генеральної прокуратури України питань треба розуміти так:

1.1. Народний депутат України не має права звертатися до органів прокуратури і прокурорів з вимогами, пропозиціями чи вказівками у конкретних справах з питань підтримання державного обвинувачення в суді, представництва інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом, нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання і досудове слідство, нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, а також до слідчих прокуратури з питань досудового слідства у конкретних кримінальних справах.

1.2. У разі надходження до органів прокуратури, прокурорів, слідчих прокуратури пропозицій, вказівок і вимог народних депутатів України у конкретних справах із зазначених у підпункті 1.1 питань прокурори і слідчі прокура-

тури мають діяти з дотриманням вимог, передбачених Кримінально-процесуальним кодексом України, Цивільним процесуальним кодексом України, Арбітражним процесуальним кодексом України та Законом України «Про прокуратуру».

(п. 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 4-рп/2000 від 11 квітня 2000 року (справа про запити народних депутатів України до прокуратури)).

Положення частини першої статті 86 Конституції України, а також частини другої статті 15 та частини першої статті 16 Закону України «Про статус народного депутата України» від 17 листопада 1992 року № 2790-XII в редакції Закону України від 22 березня 2001 року № 2328-III треба розуміти так:

1.1. Народний депутат України не має права звертатися до органів і посадових осіб, що здійснюють функції дізнання і досудового слідства, з вимогами і пропозиціями з питань, які стосуються проведення дізнання та досудового слідства у конкретних кримінальних справах.

1.2. У разі надходження до органів і посадових осіб, що здійснюють функції дізнання і досудового слідства, вимог і пропозицій народних депутатів України із зазначених у підпункті 1.1 питань керівники відповідних органів, слідчі і посадові особи, що здійснюють дізнання, мають діяти з дотриманням вимог, передбачених Кримінально-процесуальним кодексом України.

(п. 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 4-рп/2002 від 20 березня 2002 року (справа про запити народних депутатів України до органів дізнання і досудового слідства)).

В аспекті конституційного подання:

1.1 Положення частини першої статті 86 Конституції України, частини другої статті 15 Закону України «Про статус народного депутата України» треба розуміти так, що народний депутат України має право на сесії Верховної Ради України звернутися із запитом до Голови Національного банку України про надання інформації, яка становить банківську таємницю, а також про здійснення наглядових дій та застосування заходів впливу до банків та осіб, які охоплюються наглядовою діяльністю Національного банку України.

Голова Національного банку України, розглядаючи запит, має діяти з додержанням вимог законів України «Про Національний банк України», «Про банки і банківську діяльність» і зобов'язаний повідомити народного депутата України про результати розгляду, тобто дати офіційну відповідь.

1.2 Положення частини першої статті 16 Закону України «Про статус народного депутата України» треба розуміти так, що народний депутат України має право звернутись до Національного банку України або його посадових осіб з письмовою пропозицією (депутатським зверненням) про надання інформації, яка становить банківську таємницю, а також про здійснення наглядових дій та застосування заходів впливу до банків та осіб, які охоплюються наглядовою діяльністю Національного банку України, якщо це пов'язано з депутатською діяльністю.

Голова Національного банку України або інші посадові особи Національного банку України, розглядаючи звернення, мають діяти з додержанням вимог законів України «Про Національний банк України», «Про банки і банківську діяльність» і повідомити народного депутата України про результати розгляду.

1.3 Положення частини другої статті 89 Конституції України треба розуміти так, що комітет Верховної Ради України має право звернутись до Національного банку України або його посадових осіб з приводу надання інформації, яка становить банківську таємницю, а також здійснення наглядових дій, застосування заходів впливу до банків та осіб, які охоплюються наглядовою діяльністю Національного банку України, якщо це пов'язано із законопроектною роботою, підготовкою і попереднім розглядом питань, віднесених до повноважень Верховної Ради України.

Голова Національного банку України або інші посадові особи Національного банку України, розглядаючи звернення, мають діяти з додержанням вимог законів України «Про Національний банк України», «Про банки і банківську діяльність» і повідомити комітет Верховної Ради України про результати розгляду.

(п. 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2003 від 5 березня 2003 року (справа про звернення народних депутатів України до Національного банку України)).

Положення частини першої статті 86 Конституції України та відповідні положення частин другої, третьої статті 15 Закону України «Про статус народного депутата України» треба розуміти так, що направлення запиту народного депутата України, з яким він на сесії Верховної Ради України звертається до органів Верховної Ради України, до Кабінету Міністрів України, до керівників інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також до керівників підприємств, установ і організацій, розташованих на території України, незалежно від їх підпорядкування і форм власності, не потребує прийняття рішення Верховною Радою України.

(п. 1.2 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 16-рп/2003 від 14 жовтня 2003 року (справа про направлення запиту до Президента України)).

Стаття 87. Верховна Рада України за пропозицією не менш як однієї третини народних депутатів України від її конституційного складу може розглянути питання про відповідальність Кабінету Міністрів України та прийняти резолюцію недовіри Кабінетові Міністрів України більшістю від конституційного складу Верховної Ради України.

Питання про відповідальність Кабінету Міністрів України не може розглядатися Верховною Радою України більше одного разу протягом однієї чергової сесії, а також протягом року після схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України.

З сесійним характером роботи Верховної Ради України Конституція України пов'язує й певні особливості здійснення її повноважень. Наприклад, питання про відповідальність Кабінету Міністрів України не може розглядатися Верховною Радою України більше одного разу протягом однієї чергової сесії (частина друга статті 87 Конституції України).

(абз. 6 п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 17-рп/2002 від 17 жовтня 2002 року (щодо повноважності Верховної Ради України)).

Стаття 88. Верховна Рада України обирає зі свого складу Голову Верховної Ради України, Першого заступника і заступника Голови Верховної Ради України та відкликає їх.

Голова Верховної Ради України:

1) веде засідання Верховної Ради України;

2) організовує підготовку питань до розгляду на засіданнях Верховної Ради України;

3) підписує акти, прийняті Верховною Радою України;

4) представляє Верховну Раду України у зносинах з іншими органами державної влади України та органами влади інших держав;

5) організовує роботу апарату Верховної Ради України.

Голова Верховної Ради України здійснює повноваження, передбачені цією Конституцією, у порядку, встановленому законом про регламент Верховної Ради України.

Стаття 89. Верховна Рада України затверджує перелік комітетів Верховної Ради України, обирає голів цих комітетів.

Комітети Верховної Ради України здійснюють законопроектну роботу, готують і попередньо розглядають питання, віднесені до повноважень Верховної Ради України.

Верховна Рада України у межах своїх повноважень може створювати тимчасові спеціальні комісії для підготовки і попереднього розгляду питань.

Верховна Рада України для проведення розслідування з питань, що становлять суспільний інтерес, створює тимчасові слідчі комісії, якщо за це проголосувала не менш як одна третина від конституційного складу Верховної Ради України.

Висновки і пропозиції тимчасових слідчих комісій не є вирішальними для слідства і суду.

Організація і порядок діяльності комітетів Верховної Ради України, її тимчасових спеціальних і тимчасових слідчих комісій встановлюються законом.

Положення частини другої статті 89 Конституції України треба розуміти так, що комітет Верховної Ради України має право звернутись до Національного банку України або його посадових осіб з приводу надання інформації, яка становить банківську таємницю, а також здійснення наглядових дій, застосування заходів впливу до банків та осіб, які охоплюються наглядовою діяльністю Національного банку України, якщо це пов'язано із законопроектною робо-

тою, підготовкою і попереднім розглядом питань, віднесених до повноважень Верховної Ради України.

Голова Національного банку України або інші посадові особи Національного банку України, розглядаючи звернення, мають діяти з додержанням вимог законів України «Про Національний банк України», «Про банки і банківську діяльність» і повідомити комітет Верховної Ради України про результати розгляду.

(п. 1.3 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2003 від 5 березня 2003 року (справа про звернення народних депутатів України до Національного банку України)).

Стаття 90. Повноваження Верховної Ради України припиняються у день відкриття першого засідання Верховної Ради України нового скликання.

Президент України може достроково припинити повноваження Верховної Ради України, якщо протягом тридцяти днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися.

Повноваження Верховної Ради України, що обрана на позачергових виборах, проведених після дострокового припинення Президентом України повноважень Верховної Ради України попереднього скликання, не можуть бути припинені протягом одного року з дня її обрання.

Повноваження Верховної Ради України не можуть бути достроково припинені в останні шість місяців строку повноважень Президента України.

Вирішуючи питання про тлумачення словосполучення «протягом тридцяти днів», вжитого у частині другій статті 90, пункті 8 частини першої статті 106 Конституції України, Конституційний Суд України виходить з того, що Конституція України використовує поняття строку, який визначається у днях, в частині другій статті 77, частині третій статті 82, частині третій статті 83, частинах другій, п'ятій статті 94, частині п'ятій статті 103, частинах першій, четвертій статті 104, частині п'ятій статті 115 Конституції України тощо.

Поняття строку, визначеного у днях, міститься також у розділі XV «Перехідні положення» Конституції України. Так, згідно з пунктом 4 цього розділу Президент України протягом трьох років після набуття чинності Конституцією України мав право видавати схвалені Кабінетом Міністрів України і скріплені підписом Прем'єр-міністра України укази з економічних питань. При цьому встановлювалося, що такий указ Президента України вступає в дію, якщо протягом тридцяти календарних днів з дня подання законопроекту (за винятком днів міжсесійного періоду) Верховна Рада України не прийме закон або не відхилить поданий законопроект більшістю від її конституційного складу, і діє до набрання чинності законом, прийнятим Верховною Радою України з цих питань.

Розглядаючи питання перебігу строку у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення частин другої і третьої статті 84 та частин другої і четвертої статті 94 Конституції України (Рішення Конституційного Суду України від 7 липня 1998 року № 11-рп/98), Конституц-

ційний Суд України виходив з того, що в Конституції України закріплено загальний порядок обчислення строків, єдиний для всіх органів влади, – в календарних днях (частина друга статті 77, частина третя статті 82, пункт 31 частини першої статті 85, частина друга статті 90 та ін.).

При цьому Конституційний Суд України взяв до уваги і загальноприйнятий у законодавстві України порядок обчислення строків на вчинення відповідних дій органами влади, зокрема в Регламенті Верховної Ради України, Цивільному процесуальному кодексі України. Термін «дні», якщо він вживається у зазначених правових актах без застережень, означає лише календарні дні.

За загальним правилом у строк, що визначається у днях, зараховуються всі дні його перебігу. Але якщо останній день строку припадає на неробочий день, то днем закінчення строку вважається перший наступний за ним робочий день. Зокрема, закінчення строку визначено частиною п'ятою статті 254 Цивільного кодексу України: якщо останній день строку припадає на вихідний, святковий або інший неробочий день, що визначений відповідно до закону в місці вчинення певної дії, днем закінчення строку є перший за ним робочий день.

Виходячи з наведеного Конституційний Суд України вважає, що положення частини другої статті 90, пункту 8 частини першої статті 106 Конституції України щодо встановлення тридцятиденного строку, протягом якого пленарні засідання не можуть розпочатися, треба розуміти так, що цей строк обчислюється в календарних днях. Його обчислення починається з дня, коли заплановані пленарні засідання однієї чергової сесії не можуть розпочатися, а якщо останній день строку припадає на вихідний, святковий або інший неробочий день, то днем його закінчення є наступний робочий день.

(п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 11-рп/2004 від 19 травня 2004 року (справа про умови дострокового припинення повноважень Верховної Ради України)).

Положення частини другої статті 90, пункту 8 частини першої статті 106 Конституції України пов'язують виникнення у Президента України права на дострокове припинення повноважень Верховної Ради України з кількістю днів (тридцять), протягом яких пленарні засідання не можуть розпочатися, а не з кількістю пленарних засідань.

Тому для реалізації повноваження Президента України щодо дострокового припинення повноважень Верховної Ради України, встановленого відповідними положеннями Конституції України, кількість пленарних засідань Верховної Ради України, що не можуть розпочатися, значення не має. Необхідно лише, щоб протягом тридцяти календарних днів не розпочалося жодне з пленарних засідань Верховної Ради України.

(п. 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 11-рп/2004 від 19 травня 2004 року (справа про умови дострокового припинення повноважень Верховної Ради України)).

Розглядаючи питання, що слід розуміти під словосполученням «пленарні засідання не можуть розпочатися», яке міститься в частині другій статті 90, пункті 8 частини першої статті 106 Конституції України, Конституційний Суд України виходить з того, що Конституція України не визначає підстав, за якими пленарні засідання Верховної Ради України не можуть розпочатися.

Слово «розпочатися» у загальноприйнятому розумінні означає: починати здійснюватися, відбуватися; чимсь починатися.

Верховна Рада України є єдиним органом законодавчої влади в Україні і здійснює повноваження, визначені Конституцією України, а пленарні засідання – це основна форма діяльності Верховної Ради України як єдиного органу законодавчої влади під час її сесії. Вони є регулярними зібраннями народних депутатів України у визначений час і у визначеному місці, що проводяться за встановленою процедурою. На пленарних засіданнях розглядаються питання, віднесені Конституцією України до повноважень Верховної Ради України, і шляхом голосування народних депутатів України приймаються рішення з цих питань (Рішення Конституційного Суду України від 17 жовтня 2002 року № 17-рп/2002).

Конституційний Суд України вважає, що виходячи з буквального змісту положень частини другої статті 90, пункту 8 частини першої статті 106 Конституції України словосполучення «пленарні засідання не можуть розпочатися» означає: пленарні засідання Верховної Ради України не можуть бути відкриті, і Верховна Рада України не може приступити до розгляду запланованих питань через недодержання порядку роботи Верховної Ради України, встановленого Конституцією України та Регламентом Верховної Ради України, що унеможливлює здійснення парламентом конституційних повноважень єдиного органу законодавчої влади в Україні.

(п. 6 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 11-рп/2004 від 19 травня 2004 року (справа про умови дострокового припинення повноважень Верховної Ради України)).

Словосполучення «протягом тридцяти днів», що міститься в частині другій статті 90, пункті 8 частини першої статті 106 Конституції України, треба розуміти як перебіг тридцятиденного строку підряд, тобто в календарних днях. Обчислення строку починається з дня, коли заплановані пленарні засідання однієї чергової сесії не змогли розпочатися, а якщо останній день строку припадає на вихідний, святковий або інший неробочий день, то днем його закінчення є наступний робочий день.

Виникнення у Президента України права на дострокове припинення повноважень Верховної Ради України пов'язане не з кількістю пленарних засідань, а з кількістю днів, протягом яких пленарні засідання не можуть розпочатися.

(п. 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 11-рп/2004 від 19 травня 2004 року (справа про умови дострокового припинення повноважень Верховної Ради України)).

Словосполучення «пленарні засідання не можуть розпочатися», що вживається в частині другій статті 90, пункті 8 частини першої статті 106 Конституції України, треба розуміти так, що пленарні засідання Верховної Ради України не можуть розпочатися через недодержання порядку роботи Верховної Ради України, встановленого Конституцією України і Регламентом Верховної Ради України, що унеможливлює здійснення парламентом конституційних повноважень єдиного органу законодавчої влади в Україні.

(п. 2 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 11-рп/2004 від 19 травня 2004 року (справа про умови дострокового припинення повноважень Верховної Ради України)).

Стаття 91. Верховна Рада України приймає закони, постанови та інші акти більшістю від її конституційного складу, крім випадків, передбачених цією Конституцією.

У Конституції України, крім терміна «рішення» Верховної Ради України, вживається термін «акти». Аналіз положень Основного Закону України дає підстави вважати, що під цим терміном необхідно розуміти документи Верховної Ради України, в яких закріплюється волевиявлення парламенту України з питань, віднесених до його компетенції.

Акти приймаються Верховною Радою України визначеною Конституцією України кількістю голосів народних депутатів України. Шляхом прийняття актів набувають офіційного характеру результати волевиявлення Верховної Ради України, тобто її рішення. Юридичними формами актів Верховної Ради України насамперед є закони і постанови.

Таким чином, під терміном «акти», який вживається у статті 91 Конституції України, треба розуміти рішення Верховної Ради України з питань, віднесених до її компетенції, тобто документи, що приймаються визначеною Конституцією України кількістю голосів народних депутатів України у формі законів, постанов тощо.

З положень частини другої статті 84, статті 91 Конституції України випливає, що терміни «рішення» і «акти» Верховної Ради України – це взаємозв'язані правові категорії, які співвідносяться між собою як зміст і форма.

(п. 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 16-рп/2003 від 14 жовтня 2003 року (справа про направлення запиту до Президента України)).

Під терміном «рішення» Верховної Ради України, який вживається в частині другій статті 84 Конституції України, треба розуміти результати волевиявлення парламенту України з питань, віднесених до його компетенції.

Під терміном «акти», що вживається у статті 91 Конституції України, необхідно розуміти рішення Верховної Ради України у формі законів, постанов тощо, які приймаються Верховною Радою України визначеною Конституцією України кількістю голосів народних депутатів України.

(п. 1.1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 16-рп/2003 від 14 жовтня 2003 року (справа про направлення запиту до Президента України)).

Статтею 91 Конституції України кворуму, зокрема, для проведення голосування щодо прийняття Верховною Радою України законів, постанов та інших актів не встановлено. Але зі змісту цієї статті випливає, що у відповідному голосуванні повинна взяти участь щонайменше більшість від конституційного складу Верховної Ради України, крім випадків, коли інша більшість передбачена самою Конституцією України.

Верховна Рада України правомочна приймати закони і реалізовувати інші конституційно визначені повноваження за умови присутності на її пленарних засіданнях на момент голосування не менше тієї кількості народних депутатів України, яка згідно з Конституцією України необхідна для прийняття відповідного рішення (частина четверта статті 89, стаття 91, частина четверта статті 94, частини друга, п'ята, шоста статті 111, частина перша статті 135, стаття 155, частина перша статті 156).

(абзаци 5, 6 п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 17-рп/2002 від 17 жовтня 2002 року (щодо повноважності Верховної Ради України)).

Верховна Рада України правомочна приймати закони і реалізовувати інші конституційно визначені повноваження за умови присутності на її пленарних засіданнях на момент голосування не менше тієї кількості народних депутатів України, яка згідно з Конституцією України необхідна для прийняття відповідного рішення (частина четверта статті 89, стаття 91, частина четверта статті 94, частини друга, п'ята, шоста статті 111, частина перша статті 135, стаття 155, частина перша статті 156).

(абз. 2 п. 2 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 17-рп/2002 від 17 жовтня 2002 року (щодо повноважності Верховної Ради України)).

Положення частин другої, третьої статті 84 та статті 91 Конституції України щодо участі народних депутатів України у прийнятті Верховною Радою України рішень треба розуміти так, що коли за пропоноване рішення проголосувала визначена Конституцією України кількість народних депутатів України, воно вважається прийнятим незалежно від того, скільки народних депутатів України не брали участі у голосуванні. Неучасть певної кількості народних депутатів України у голосуванні не є складовою процесу прийняття рішень Верховною Радою України.

(п. 4 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 17-рп/2002 від 17 жовтня 2002 року (щодо повноважності Верховної Ради України)).

Здійснюючи свої повноваження, Верховна Рада України приймає закони, постанови та інші акти (стаття 91 Конституції України). Нормативно-правові акти Верховної Ради України встановлюють, змінюють чи припиняють правові норми; акти правозастосовного характеру спричиняють виникнення, зміну чи припинення юридичних прав та обов'язків. Припинення юридичних прав

чи обов'язків суб'єктів права, у тому числі шляхом визнання акта таким, що втратив чинність, може здійснюватися Верховною Радою України лише в межах її повноважень.

(абз. 2 п. 2.3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 14-рп/2009 від 10 червня 2009 року у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про визнання такою, що втратила чинність, Постанови Верховної Ради України «Про призначення позачергових виборів депутатів Тернопільської обласної ради»).

Прийняття законів належить до повноважень парламенту – Верховної Ради України як єдиного законодавчого органу в Україні (стаття 75, пункт 3 частини першої статті 85, стаття 91 Конституції України).

Конституційний Суд України неодноразово роз'яснював, що:

– «право приймати закони, вносити до них зміни у разі, коли воно не здійснюється безпосередньо народом (статті 5, 38, 69, 72 Конституції України), належить виключно Верховній Раді України (пункт 3 частини першої статті 85 Конституції України) і не може передаватись іншим органам чи посадовим особам. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй (частина друга статті 8 Конституції України)» (пункт 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 2000 року № 15-рп/2000);

– «права делегування законодавчої функції парламентом іншому органу влади (у даному випадку Кабінету Міністрів України) Конституцією України не передбачено» (підпункт 3.3 пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 9 жовтня 2008 року № 22-рп/2008).

Делегування законодавчої функції парламентом іншому органу влади порушує вимоги Основного Закону України, згідно з яким органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України (частина друга статті 6), а органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (частина друга статті 19).

Отже, відповідно до конституційних положень право встановлювати (скасовувати) загальнодержавні податки і збори (обов'язкові платежі), включаючи ввізне мито та розмір тимчасової надбавки до діючих ставок ввізного мита, належить до законодавчих повноважень Верховної Ради України. Це виключне повноваження передбачає і право парламенту визначати всі елементи правового механізму регулювання податків і зборів (обов'язкових платежів), у тому числі податкову ставку (розмір податку на одиницю оподаткування) та строки справляння податку.

(п. 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 15-рп/2009 від 23 червня 2009 (справа про тимчасову надбавку до діючих ставок ввізного мита).

Стаття 92. Виключно законами України визначаються:

1) права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина;

2) громадянство, правосуб'єктність громадян, статус іноземців та осіб без громадянства;

3) права корінних народів і національних меншин;

4) порядок застосування мов;

5) засади використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, освоєння космічного простору, організації та експлуатації енергосистем, транспорту і зв'язку;

6) основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення; засади регулювання праці і зайнятості, шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства; виховання, освіти, культури і охорони здоров'я; екологічної безпеки;

7) правовий режим власності;

8) правові засади і гарантії підприємництва; правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання;

9) засади зовнішніх зносин, зовнішньоекономічної діяльності, митної справи;

10) засади регулювання демографічних та міграційних процесів;

11) засади утворення і діяльності політичних партій, інших об'єднань громадян, засобів масової інформації;

12) організація і діяльність органів виконавчої влади, основи державної служби, організації державної статистики та інформатики;

13) територіальний устрій України;

14) судоустрій, судочинство, статус суддів, засади судової експертизи, організація і діяльність прокуратури, органів дізнання і слідства, нотаріату, органів і установ виконання покарань; основи організації та діяльності адвокатури;

15) засади місцевого самоврядування;

16) статус столиці України; спеціальний статус інших міст;

17) основи національної безпеки, організації Збройних Сил України і забезпечення громадського порядку;

18) правовий режим державного кордону;

19) правовий режим воєнного і надзвичайного стану, зон надзвичайної екологічної ситуації;

20) організація і порядок проведення виборів і референдумів;

21) організація і порядок діяльності Верховної Ради України, статус народних депутатів України;

22) засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них.

Виключно законами України встановлюються:

1) Державний бюджет України і бюджетна система України; система оподаткування, податки і збори; засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків; статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України; порядок утворення і погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргу; порядок випуску та обігу державних цінних паперів, їх види і типи;

2) порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших

держав; порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України;

3) одиниці ваги, міри і часу; порядок встановлення державних стандартів;

4) порядок використання і захисту державних символів;

5) державні нагороди;

6) військові звання, дипломатичні ранги та інші спеціальні звання;

7) державні свята;

8) порядок утворення і функціонування вільних та інших спеціальних зон, що мають економічний чи міграційний режим, відмінний від загального.

Законом України оголошується амністія.

Закони є актами єдиного органу законодавчої влади – Верховної Ради України. Конституція України не встановлює пріоритету в застосуванні того чи іншого закону, в тому числі залежно від предмета правового регулювання. Немає також закону України, який би регулював питання подолання колізії норм законів, що мають однакову юридичну силу.

(абз. 17 мотивувальної частини постанови Вищого адміністративного суду України від 3 лютого 2010 року № К-30158/06 «Про зобов'язання прийняти рішення щодо списання безнадійного податкового боргу»).

Конкретна сфера суспільних відносин не може бути водночас врегульована однопредметними нормативними правовими актами однакової сили, які за змістом суперечать один одному. Звичайною є практика, коли наступний у часі акт містить пряме застереження щодо повного або часткового скасування попереднього. Загальновизнаним є й те, що з прийняттям нового акта, якщо інше не передбачено самим цим актом, автоматично скасовується однопредметний акт, який діяв у часі раніше.

(абз. 5 п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 47-зп/2001 від 3 жовтня 1997 року (справа про набуття чинності Конституцією України)).

До п. 1 ч. 1 ст. 92

Наголошуючи на важливості гарантій захисту прав і свобод людини і громадянина, Конституція України встановила, що склад правопорушення як підстава притягнення особи до юридичної відповідальності та заходи державно-примусового впливу за його вчинення визначаються виключно законом, а не будь-яким іншим нормативно-правовим актом, що юридична відповідальність особи має індивідуальний характер, що ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення, та бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення (статті 58, 61, пункти 1, 22 частини першої статті 92 Конституції України).

(абз. 6 п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 7-рп/2001 від 30 травня 2001 року (справа про відповідальність юридичних осіб)).

Гарантії депутатської недоторканності є певними винятками із загального конституційного принципу рівності прав і свобод громадян та їх рівності перед законом. Тому на відміну від гарантій особистої недоторканності людини, які визначаються Конституцією України (стаття 29) і законами України (пункт 1 частини першої статті 92 Конституції України), гарантії недоторканності народних депутатів України, як і інших посадових осіб, мають визначатися виключно Конституцією України (Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про Рахункову палату Верховної Ради України» від 23 грудня 1997 року № 7-зп).

(абз. 3 п. 3 мотивувальної частини Висновку Конституційного Суду України № 3-в/2000 від 5 грудня 2000 року (справа про внесення змін до статті 80 Конституції України)).

Виходячи з положень пункту 1 частини першої статті 92 Конституції України про те, що виключно законами визначаються права і свободи людини і громадянина та гарантії цих прав і свобод і що лише судом відповідно до закону може встановлюватись обмеження щодо реалізації права громадян на проведення масових зібрань (частина друга статті 39), Конституційний Суд України дійшов висновку, що визначення строків завчасного сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування з урахуванням особливостей мирних зібрань, їх форм, масовості, місця і часу проведення тощо є предметом законодавчого регулювання.

(абз. 7 п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 4-рп/2001 від 19 квітня 2001 року (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання)).

Якщо права і свободи людини і громадянина, а також гарантії цих прав і свобод згідно з пунктом 1 частини першої статті 92 Конституції України визначаються виключно законами України, то гарантії вищого рівня, як виняток, мають визначатися виключно Конституцією України. Конституція України таких гарантій недоторканності для депутатів місцевих рад не передбачає.

Суб'єкт права на конституційне подання посилається також на Рішення Конституційного Суду України від 23 грудня 1997 року № 7-зп (справа про Рахункову палату) та від 26 лютого 1998 року № 1-рп/98 (справа про вибори народних депутатів України), в яких, зокрема, зазначено, що при вирішенні питання щодо недоторканності певних посадових осіб необхідно виходити з того, що встановлення додаткових порівняно з недоторканністю особи (стаття 29 Конституції України) гарантій недоторканності для окремих категорій державних посадових осіб має на меті створення належних умов для виконання покладених на них державою обов'язків та захист від незаконного втручання в їх діяльність; недоторканність посадових осіб є гарантією більш високого рівня у порівнянні з недоторканністю, яка встановлюється для всіх осіб, що відповідає принципу рівності прав і свобод громадян та їх рівності перед законом (стаття 24 Конституції України); якщо права і свободи людини і громадя-

нина, а також гарантії цих прав і свобод (у тому числі додаткові гарантії недоторканності особи) визначаються виключно законами України (пункт 1 частини першої статті 92 Конституції України), то гарантії вищого рівня (для депутатів, суддів та інших посадових осіб) мають за логікою визначатися виключно Конституцією України, оскільки вони допускають винятки із загального принципу рівності прав і свобод громадян, їх рівності перед законом.

(абзаци 4, 5 п. 1 мотивувальної частини Ухвали Конституційного Суду України № 11-у/2007 від 31 січня 2007 року про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про статус депутатів місцевих рад»).

Однією з форм громадського самоврядування є третейське самоврядування, яке відповідно до частини першої статті 58 Закону створюється для представництва та захисту інтересів третейських суддів постійно діючих третейських судів. Оскільки питання третейського самоврядування стосується закріплення гарантій прав і свобод людини і громадянина такої групи фізичних осіб, як третейські судді постійно діючих третейських судів, то відповідно до пункту 1 частини першої статті 92 Конституції України Верховна Рада України наділена правом його законодавчого регулювання.

(абз. 4 п. 5.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 1-рп/2008 від 10 січня 2008 року (справа про завдання третейського суду)).

До п. 4 ч. 1 ст. 92

За змістом конституційного подання питання, порушене народними депутатами України, належить до сфери застосування мов в Україні, що відповідно до частини п'ятої статті 10 Конституції України гарантується Конституцією України і має визначатися законом. Порядок застосування мов згідно з пунктом 4 частини першої статті 92 Конституції України визначається виключно законами України. Тобто застосування мов в Україні та порядок їх застосування є питаннями законодавчого врегулювання, які Конституцією України віднесені до повноважень Верховної Ради України.

(абз. 4 п. 3 мотивувальної частини Ухвали Конституційного Суду України № 24-у/2003 від 03 квітня 2003 року).

Публічними сферами, в яких застосовується державна мова, охоплюються насамперед сфери здійснення повноважень органами законодавчої, виконавчої та судової влади, іншими державними органами та органами місцевого самоврядування (мова роботи, актів, діловодства і документації, мова взаємовідносин цих органів тощо). До сфер застосування державної мови можуть бути віднесені також інші сфери, які відповідно до частини п'ятої статті 10 та пункту 4 частини першої статті 92 Конституції України визначаються законами.

(абз. 4 п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 10-рп/99 від 14 грудня 1999 року (справа про застосування української мови)).

Пунктом 4 ч. 1 ст. 92 Конституції України встановлено, що порядок застосування мов визначається виключно законами України.

Обласна рада є органом місцевого самоврядування, що представляє спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст на території певної області, і до її компетенції Конституцією України (статті 140, 143) та Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 43) віднесено певне коло питань: затверджувати програми соціального, економічного та культурного розвитку області, контролювати їх виконання, затверджувати обласний бюджет, вирішувати інші питання, віднесені законом до їхньої компетенції.

Таким чином, питання мовної політики в державі, в тому числі на території області, не входить до компетенції обласних рад як органу місцевого самоврядування.

З огляду на викладені обставини спору щодо змісту оскаржуваного рішення обласної ради, положення Основного Закону України, Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» колегія суддів вважає, що пункт 1 рішення сесії відповідача від 26 травня 2006 р., котрим визначено вважати російську мову на території Миколаївської області регіональною, є незаконним, оскільки прийнятий з перевищенням повноважень щодо питань статусу й застосування мов на території України.

(абзаци 2, 5–7 мотивувальної частини ухвали Вищого адміністративного суду України № К-10405/07 від 13 січня 2009 року про визнання неправомірним та скасування рішення обласної ради).

Аналіз нормативно-правових актів, що регулюють мовні відносини в Україні, свідчить про наявність застарілих норм, окремих прогалин і колізій у законодавстві, усунення яких шляхом офіційного тлумачення Конституції України та законів України до компетенції Конституційного Суду України не віднесено. Вирішення цих питань шляхом офіційного тлумачення їх окремих положень було б порушенням положень статті 6 Конституції України, згідно з якою державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову, а також втручанням Конституційного Суду України в конституційні повноваження парламенту, в даному випадку – щодо визначення порядку застосування мов (пункт 4 частини першої статті 92 Конституції України).

(п. 3 мотивувальної частини Ухвали Конституційного Суду України № 36-у/1998 від 10 липня 1998 року про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням 51 народного депутата України щодо офіційного тлумачення статті 6 Закону України «Про рекламу» та статей 4, 12 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні»).

До п. 5 ч. 1 ст. 92

Оскільки електроенергетика має стратегічне значення для стабільного функціонування економіки держави, засади організації та експлуатації енергосистем відповідно до пункту 5 частини першої статті 92 Конституції України визначаються виключно законом, яким сьогодні є Закон України «Про електроенергетику». Він окреслює правові, економічні та організаційні основи функціонування комплексу підприємств, що мають статус юридичних осіб та здійснюють виробничу, розподільчу, іншу діяльність з метою отримання прибутку на енергоринку. Тому юридична природа прав суб'єктів господарювання у цій сфері базується на загальній концепції договірних засад, закладеній у цивільному законодавстві.

(абз. 6 п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 3-рп/2002 від 12 лютого 2002 року (справа про електроенергетику)).

До п. 6 ч. 1 ст. 92

Визнаючи важливість права на працю як основи життєдіяльності людини, Конституція України закріплює та гарантує основні трудові права громадян (статті 43, 44, 45, 46) і встановлює, що основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення, засади регулювання праці і зайнятості визначаються виключно законами України (пункт 6 частини першої статті 92).

Конституційний Суд України у своєму Рішенні від 09.07.98 р. «Справа за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміна «законодавство»)» встановив, що особливістю правового регулювання трудових відносин є те, що вони регламентуються розгалуженою системою нормативних актів, прийнятих органами різних рівнів, у тому числі за участю трудових колективів та профспілок. Проте найбільш соціально важлива частина трудових відносин, яка охоплюється конституційним поняттям «засади регулювання праці і зайнятості», визначається лише законом.

(мотивувальна частина постанови Окружного адміністративного суду міста Києва № 2/194 від 19 лютого 2008 року).

Конституція України значно розширила коло питань суспільного життя, що визначаються чи встановлюються виключно законами України як актами вищої після Конституції України юридичної сили в системі нормативно-правових актів. Відповідно до статті 92 Конституції України законами України мають регламентуватися найважливіші суспільні та державні інститути (права, свободи та обов'язки людини і громадянина; вибори, референдум; організація і діяльність органів законодавчої, виконавчої та судової влади тощо).

Визнаючи важливість права на працю як основи життєдіяльності людини, Конституція України закріплює та гарантує основні трудові права громадян (статті 43, 44, 45, 46) і встановлює, що основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення, засади регулювання праці і зайнятості визначаються виключно законами України (пункт 6 частини першої статті 92).

Разом з тим, особливістю правового регулювання трудових відносин є те, що вони регламентуються розгалуженою системою нормативних актів, прийнятих органами різних рівнів, у тому числі за участю трудових колективів та профспілок. Найбільш соціально важлива частина трудових відносин, яка охоплюється конституційним поняттям «засади регулювання праці і зайнятості», визначається лише законом, решта – законами, постановами Верховної Ради України, актами Президента України та Кабінету Міністрів України, актами центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, генеральними, галузевими, регіональними тарифними та іншими угодами, які укладаються на дво-, тристоронній основі між представниками працівників та роботодавців і компетентним державним органом, а також актами (договорами), прийнятими на підприємстві, в установі, організації власником або уповноваженим ним органом самостійно, разом чи за погодженням з трудовим колективом або профспілковим комітетом.

(п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 12-рп/98 від 9 липня 1998 року (справа про тлумачення терміна «законодавство»)).

На підставі дослідження Конституційний Суд України вважає, що частина перша статті 49 Конституції України закріплює право кожного на медичне страхування, тобто не обов'язкове, а добровільне медичне страхування громадян. Стосовно державного медичного страхування, то його запровадження не суперечитиме конституційному припису «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» лише у тому разі, коли платниками обов'язкових страхових платежів (внесків) будуть організації, установи, підприємства, інші господарюючі суб'єкти, які займаються підприємницькою діяльністю, державні фонди тощо. Стягнення таких платежів (внесків) з громадян у системі державного медичного страхування не відповідатиме конституційному положенню, що тлумачиться, оскільки буде однією з форм оплати за надання їм допомоги у державних і комунальних закладах охорони здоров'я.

Не забороняє вказане положення і можливості надання громадянам медичних послуг, які виходять за межі медичної допомоги (за термінологією Всесвітньої організації охорони здоров'я – «медичних послуг другорядного значення», «парамедичних послуг»), у зазначених закладах за окрему плату. На це вже зверталась увага у Рішенні Конституційного Суду України від 25 листопада 1998 року № 15-рп/98. Перелік таких платних послуг не може вторгатися у межі безоплатної медичної допомоги і відповідно до вимог пункту 6 частини першої статті 92 Конституції України має встановлюватись законом.

(абзаци 8, 9 п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 10-рп/2002 від 29 травня 2002 року (справа про безоплатну медичну допомогу)).

Так, згідно з ч. 2 ст. 391 КЗпП трудові договори, що були переукладені один чи декілька разів, за винятком випадків, передбачених ч. 2 ст. 23 КЗпП,

вважаються укладеними на невизначений строк. Ще якихось обмежень чи винятків щодо застосування зазначеної норми у ній самій чи в інших нормах не передбачено. Із положень п. 6 ч. 1 ст. 92 Конституції України випливає, що основні елементи інституту трудового договору як засобу реалізації конституційного права на працю (зміст і порядок укладення цього договору, гарантії працівникам при його укладенні, зміні та припиненні, підстави останнього тощо) повинні визначатися виключно законом. Тому суду слід було з'ясувати, чи дійсно в нормативно-правових актах Міністерства освіти України, на які послався суд, містяться й інші, крім передбачених законом, обмеження щодо застосування ч. 2 ст. 391 КЗпП, та з огляду на зазначені положення Конституції дійти висновку про відповідність цих додаткових обмежень Конституції України та закону. Виходячи з принципу верховенства права, закладеного в ст. 8 Конституції України, суд, встановивши невідповідність нормативно-правового акта положенням Конституції України чи нормам закону, який має вищу, ніж даний акт, юридичну силу, має застосувати Конституцію України чи цей закон.

(постанова президії Харківського обласного суду від 16 вересня 1998 року).

Аналіз положень Конституції України (пункт 6 частини першої статті 92) та чинного законодавства України з питань управління, в тому числі підприємствами, установами та організаціями, положень статей 26, 38 Конституції Автономної Республіки Крим дає підстави стверджувати, що вирішення питань укладення і розірвання контрактів з керівниками підприємств, установ та організацій, які належать Автономній Республіці Крим, не віднесено до повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

(абз. 4 п. 3.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 1-рп/2001 від 27 лютого 2001 року (справа про правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим)).

Внесені до Закону України «Про ціни і ціноутворення» зміни, зокрема положення частини другої статті 5, не узгоджуються з поняттям «засади цінової політики», оскільки фактично сформульовано юридичну норму, аналогічну за змістом (хоча й досконалішу з точки зору юридичної техніки) з нормою статті 1 Закону України «Про тимчасову заборону підвищення цін і тарифів на житлово-комунальні послуги та послуги громадського транспорту, що надаються громадянам України» від 23 липня 1998 року, який Конституційним Судом України визнано таким, що суперечить Конституції України (неконституційним). Зазначене положення не узгоджується також з вимогами пункту 6 статті 92 Конституції України, відповідно до яких законами України визначаються лише основи соціального захисту. А проведення політики соціального захисту, як і цінової політики, згідно з пунктом 3 статті 116 Конституції України віднесено до повноважень Кабінету Міністрів України.

(абз. 4 п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 2-рп/2000 від 10 лютого 2000 року (справа про ціни і тарифи на житлово-комунальні та інші послуги)).

До п. 7 ч. 1 ст. 92

Відповідно до пункту 7 частини першої статті 92 Конституції України правовий режим власності визначається виключно законом. Отже, саме законом може бути встановлений особливий порядок діяльності суб'єктів, об'єктом права власності яких є, зокрема, акції, і тільки закон може встановлювати щодо нього певні обмеження та покладати на таких суб'єктів (власників акцій) додаткові обов'язки.

(абз. 3 п. 4.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 4-рп/2005 від 11 травня 2005 року (справа про права акціонерів ЗАТ)).

Встановлення статусу морського порту як державного транспортного підприємства відповідає також положенням пунктів 7, 8 частини першої статті 92 Конституції України про визначення виключно законами України правового режиму власності, правових засад і гарантій підприємництва, правил конкуренції та норм антимонопольного регулювання.

(абз. 3 п. 3.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 21-рп/2004 від 15 грудня 2004 року (справа про морський порт як державне підприємство)).

...відповідно до статей 13, 14, пункту 7 частини першої статті 92 Конституції України правовий режим власності та користування землею визначається законами України. Правовий режим власності означає врегулювання нормами закону земельних відносин, порядку та умов поділу земель на категорії, правове визначення форм власності на землю, порядку набуття і здійснення права власності, а також права постійного чи тимчасового землекористування щодо управління землями тощо, реалізацію та позбавлення цього права, функції, компетенцію органів державної влади і місцевого самоврядування.

(абз. 2 п. 6 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2005 від 22 вересня 2005 року (справа про постійне користування земельними ділянками)).

Надавши можливість керівникам бюджетних установ, закладів спрямовувати благодійні внески і пожертви на виплату заробітної плати працівникам цих установ та закладів, Кабінет Міністрів України не лише допустив обмеження права благодійника вільно розпоряджатися своїм майном, а й, по суті, змінив правовий режим власності (використання пожертв і благодійних внесків), що згідно з пунктами 1, 7 частини першої статті 92 Конституції України може бути встановлено виключно законами України.

(абз. 8 п. 3.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 28-рп/2009 від 28 жовтня 2009 року у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2000 р. № 1222»).

До п. 8 ч. 1 ст. 92

Конституційний Суд України, вирішуючи спір з цих питань, виходить з конституційних положень, які закріплюють принципи і правові форми регулювання власності, майнових відносин, що правовий режим власності визначається виключно законами України (пункт 7 частини першої статті 92). Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, їх рівність перед законом, соціальну спрямованість економіки (частина четверта статті 13). Конституція України гарантує кожному право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю (стаття 41).

Тому логічним є те, що виключно законами України визначаються правові засади і гарантії підприємництва; правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання (пункт 8 частини першої статті 92 Конституції України). Держава забезпечує право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом, захист конкуренції у підприємницькій діяльності, не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція (частини перша, третя статті 42 Конституції України).

(абзаци 1, 2 п. 4.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 1-рп/2001 від 27 лютого 2001 року (справа про правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим)).

Відповідно до пункту 8 частини першої статті 92 Конституції України правові засади і гарантії підприємництва, правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання визначаються законом. Держава законодавчо забезпечує свободу конкуренції між підприємцями, захищає споживачів від проявів недобросовісної конкуренції та монополізму в будь-яких сферах підприємницької діяльності, у тому числі підприємців, які займаються виробництвом цукру та вирощуванням цукрових буряків.

Положення статті 6 Закону [України «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру»] щодо запровадження мінімальної ціни на цукор не передбачають неправомірного обмеження конкуренції. Вони поширюються на виробників цукру різних форм власності. При цьому виробники цукру не позбавлені можливості конкурувати між собою у процесі реалізації цукру, встановлюючи ціну, максимально наближену до мінімальної ціни на цукор, визначеної відповідно до Закону.

Запровадивши Законом регулювання ціноутворення в бурякоцукровому комплексі, Верховна Рада України реалізувала свої повноваження щодо законодавчого визначення правових засад і гарантій підприємництва, правил конкуренції та норм антимонопольного регулювання (пункт 8 частини першої статті 92 Конституції України).

Виходячи з наведеного Конституційний Суд України вважає, що встановлення Законом регулювання мінімальної ціни на цукор на рівні, що забезпечує прибутковість виробництва, при укладанні угод купівлі-продажу на внутрішньому ринку України не суперечить положенням частини третьої статті 42 Конституції України.

(абзаци 2–5 п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 10-рп/2004 від 15 квітня 2004 року (справа про визначення мінімальної ціни на цукор)).

Кабінет Міністрів України 28 березня 2008 року видав постанову № 274 «Про здійснення закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти» (далі – Постанова № 274).

Правовий аналіз положень Постанови № 274 свідчить про те, що нею встановлені певні правила конкуренції при здійсненні закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти.

Кабінет Міністрів України 17 квітня 2008 року видав Постанову № 363, якою встановив, що «закупівля Центральною виборчою комісією послуг з розроблення та налагодження програмних засобів створення та ведення інформаційно-телекомунікаційної системи Державного реєстру виборців здійснюється за процедурою закупівлі в одного учасника без погодження з Міністерством економіки», пославшись при цьому на пункт 6 Тимчасового положення про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти, затвердженого Постановою № 274.

Таким чином, правовідносини щодо встановлення правил конкуренції у сфері державних закупівель, які відповідно до пункту 8 частини першої статті 92 Конституції України повинні визначатися виключно законами України, врегульовані підзаконним актом – постановою Уряду України. Конституційний Суд України вважає, що Верховна Рада України, прийнявши Закон № 150-VI, делегувала власні, визначені Конституцією України, повноваження щодо встановлення правил конкуренції у сфері здійснення закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти Кабінету Міністрів України. Проте права делегування законодавчої функції парламентом іншому органу влади (у даному випадку Кабінету Міністрів України) Конституцією України не передбачено. У цьому випадку Верховна Рада України порушила вимоги частини другої статті 19 Конституції України.

(абзаци 3–6 п. 6.6 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 22-рп/2008 від 9 жовтня 2008 року у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) постанови Кабінету Міністрів України «Про закупівлю послуг, пов'язаних з формуванням інформаційно-телекомунікаційної системи Державного реєстру виборців»).

Конституційний Суд України вважає, що положення пункту 7 Постанови [Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації військового майна» від 11 лютого 2009 року № 88] щодо неприпустимості внесення змін до діючих договорів про відчуження і реалізацію військового майна у частині збільшення обсягу та розширення номенклатури такого майна не встановлюють правові засади, гарантії підприємництва, правила конкуренції та не є нормами антимонопольного регулювання. Вони спрямовані на виконання існуючих до-

говорів в умовах реорганізації процедури реалізації військового майна, тому порушень вимог статті 75, пункту 8 частини першої статті 92 Конституції України не вбачається.

(абз. 2 п. 3.4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 2-рп/2010 від 12 січня 2010 року у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації військового майна»).

...суди дійшли правильного висновку, що правовідносини щодо встановлення правил конкуренції у сфері державних закупівель, які відповідно до пункту 8 частини першої статті 92 Конституції України повинні визначатися виключно законами України, врегульовані підзаконним актом – постановою Уряду України. З чого вбачається, що Кабінет Міністрів України при винесенні оскаржуваної постанови [від 17.10.2008 р. № 921] вийшов за межі наданих йому повноважень, оскільки встановив порядок здійснення права власності на грошові кошти, що може визначатися виключно законами України.

(абз. 14 мотивувальної частини ухвали Вищого адміністративного суду України № 2-рп/2010 від 14 квітня 2010 року у справі № К-58309/09 про оскарження постанови Кабінету Міністрів України від 17.10.2008 року № 921 «Про затвердження Положення про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти»).

До п. 11 ч. 1 ст. 92

Конституцією України передбачено загальні засади утворення і діяльності політичних партій. При цьому статтею 37 Основного Закону України встановлено заборону утворення і діяльності політичних партій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, а також на створення і діяльність організаційних структур політичних партій в органах виконавчої та судової влади і виконавчих органах місцевого самоврядування, військових формуваннях, на державних підприємствах, у навчальних закладах та інших державних установах і організаціях.

З метою забезпечення дії встановлених конституційних обмежень і у зв'язку з необхідністю створення передумов для реалізації громадянами права на свободу утворення політичних партій Конституція України відносить до відання законодавчої влади визначення засад утворення і діяльності політичних партій (пункт 11 частини першої статті 92).

(п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 2-рп/2007 від 12 червня 2007 року (справа про утворення політичних партій в Україні)).

Створення структури партійних організацій політичних партій належить до основоположних засад їх діяльності. Відповідно до пункту 11 частини першої статті 92 Конституції України засади утворення і діяльності політичних партій визначаються виключно законами України. Тому питання стосовно визначення кількості партійних організацій районного рівня, які необхідно утворити політичним партіям, є компетенцією Верховної Ради України.

(абз. 2 п. 2.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 9-рп/2007 від 16 жовтня 2007 року (справа про утворення та реєстрацію партійних організацій)).

Відповідно до пункту 11 частини першої статті 92 Конституції України законами України визначаються, зокрема, засади утворення і діяльності політичних партій, інших об'єднань громадян.

Частиною другою статті 8 Закону України «Про об'єднання громадян» визначено, що втручання державних органів та службових осіб у діяльність об'єднань громадян не допускається, крім випадків, передбачених цим Законом. Заборона втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування або їх посадових осіб у створення і внутрішню діяльність політичних партій та їх місцевих осередків, крім випадків, передбачених зазначеним Законом, міститься також в нормативних приписах частини третьої статті 4 Закону України «Про політичні партії в Україні». Об'єднання громадян діє на основі закону, статуту, положення (стаття 13 Закону України «Про об'єднання громадян»). Тобто внутрішня організація, взаємовідносини членів об'єднань громадян, їх підрозділів, статутна відповідальність членів цих об'єднань регулюються корпоративними нормами, встановленими самими об'єднаннями громадян, які базуються на законі; визначаються питання, які належать до їх внутрішньої діяльності або виключної компетенції і підлягають самостійному вирішенню. Отже, втручання органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб у здійснювану в рамках закону діяльність об'єднань громадян не допускається.

У разі виникнення спору щодо порушення об'єднаннями громадян, їх посадовими і службовими особами прав і свобод громадянина останній має право на підставі статті 55 Конституції України звернутись за їх захистом до суду. Визначення належності питань до внутріорганізаційної діяльності або виключної компетенції об'єднання громадян у кожному конкретному випадку вирішує суд в разі оскарження громадянином актів і дій таких об'єднань.

Тому Конституційний Суд України дійшов висновку, що положення абзацу п'ятого статті 248^1 ЦПК України відповідає Конституції України (є конституційним).

(п. 4.3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2001 від 23 травня 2001 року (справа щодо конституційності статті 248^1 ЦПК України)).

У зв'язку з тим, що положення ряду статей Закону Республіки Крим «Про об'єднання громадян» суперечили Конституції (Основному Закону) України,

Закону України «Про громадянство України» від 8 жовтня 1991 року (Відомості Верховної Ради України, 1991, № 50, ст. 701) і Закону України «Про об'єднання громадян», Верховна Рада України прийняла Постанову «Про виконання Постанови Верховної Ради України «Про політико-правову ситуацію в Автономній Республіці Крим» від 17 листопада 1994 року № 250 (Відомості Верховної Ради України, 1994, № 47, ст. 425), якою скасувала окремі положення Закону Республіки Крим «Про об'єднання громадян». Разом з тим інші положення цього Закону, якими встановлювалися юридичні підстави для утворення в Автономній Республіці Крим політичних партій із загальнокримським статусом (стаття 9) з їх легалізацією шляхом реєстрації Управлінням юстиції Ради міністрів Автономної Республіки Крим (стаття 14), не були скасовані.

(п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 2-рп/98 від 3 березня 1998 року (справа про об'єднання громадян в Автономній Республіці Крим)).

Згідно з пунктом 11 частини першої статті 92 Конституції України засади утворення і діяльності політичних партій, інших об'єднань громадян визначаються виключно законами України. Це означає, що законами України визначаються основні, вихідні положення, на яких грунтуються утворення і діяльність політичних партій та інших об'єднань громадян. У зв'язку з цим питання правового статусу політичних партій, інших об'єднань громадян, як основні положення, мають визначатися виключно законами України, що й реалізовано, зокрема, в Законі України «Про об'єднання громадян». Відповідно до статей 9 та 14 цього Закону політичні партії в Україні утворюються тільки із всеукраїнським статусом і підлягають обов'язковій реєстрації Міністерством юстиції України.

Крім того, відповідно до пункту 1 частини першої статті 92 Конституції України права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод, основні обов'язки громадянина визначаються виключно законами України. До відання Автономної Республіки Крим згідно з пунктом 7 частини першої статті 138 Конституції України належить «участь у забезпеченні прав і свобод громадян». Це положення відтворено в Законі України «Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим» від 10 лютого 1998 року (Голос України, 1998, 28 лютого), згідно з яким «участь у забезпеченні прав і свобод громадян» віднесено до повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Наведені положення не дають підстав для висновку, що до відання Автономної Республіки Крим віднесено нормативне регулювання питань утворення і діяльності політичних партій та інших об'єднань громадян. Не передбачено цього і в статті 137 Конституції України.

Саме з цих питань Закон Республіки Крим «Про об'єднання громадян» суперечить пунктам 1 і 11 частини першої статті 92, частині першій статті 137 Конституції України.

Необхідно зазначити, що положення Закону Республіки Крим «Про об'єднання громадян» щодо утворення, організації і діяльності в Автономній Рес-

публіці Крим політичних партій із загальнокримським статусом для громадян України – жителів лише Автономної Республіки Крим – не узгоджуються з принципами, встановленими частинами першою і другою статті 24 Конституції України, згідно з якими громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень прав і свобод громадян, зокрема, залежно від місця їх проживання.

(п. 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 2-рп/98 від 3 березня 1998 року (справа про об'єднання громадян в Автономній Республіці Крим)).

Засади утворення і діяльності засобів масової інформації визначаються виключно законами України (пункт 11 частини першої статті 92 Основного Закону України). Одним із них є Закон [України «Про телебачення і радіомовлення»], відповідно до частини першої статті 7 якого Верховна Рада України визначає державну політику щодо телебачення і радіомовлення, законодавчі основи її реалізації. До структури національного телебачення та радіомовлення України входять, зокрема, Телекомпанія і Радіокомпанія, які є державними підприємствами (частина перша статті 14 Закону) та належать до державних засобів масової інформації, сфера діяльності яких спрямована на забезпечення здійснення політики держави в галузі телерадіомовлення.

(абз. 4 п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 21-рп/2009 від 15 вересня 2009 року у справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини третьої статті 14 Закону України «Про телебачення і радіомовлення»).

До п. 12 ч. 1 ст. 92

За Конституцією України єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України (стаття 75), до повноважень якого належить прийняття законів (пункт 3 частини першої статті 85) та здійснення інших повноважень, які віднесені до його відання (частина друга статті 85). Це стосується і призначення чи обрання на посади, звільнення з посад, надання згоди на призначення і звільнення з посад осіб у випадках, передбачених Конституцією України (пункт 15 частини першої статті 85). Пунктом 12 частини першої статті 92 Конституції України передбачено, що організація і діяльність органів виконавчої влади, основи державної служби визначаються виключно законами. Норми цієї статті відтворюються і в частині другій статті 120 Конституції України, згідно з якою організація, повноваження і порядок діяльності Кабінету Міністрів України, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади визначаються Конституцією і законами України. Питання про порядок призначення посадових осіб, тимчасове виконання їхніх обов'язків, у тому числі й визначення строків щодо подання кандидатур для призначення на відповідну посаду та порядку внесення пропозицій щодо цих кандидатур, перебуває саме в площині діяльності органів виконавчої влади і правових основ державної служби і тому має регулюватися виключно законами Украї-

ни. Адже йдеться про порядок призначення посадових осіб, які є керівниками відповідних державних органів, і невизначеність їх правового статусу, порядку тимчасового виконання обов'язків і призначення прямо впливає на законність і ефективність їх діяльності. Посади цих керівників не можуть бути тривалий час вакантними, оскільки це, як свідчить практика, призводить до негативних наслідків.

Якщо виходити з повноважень Верховної Ради України щодо надання нею згоди на призначення і щодо призначення поданих Президентом України кандидатур на відповідні посади та необхідності обопільної узгодженості цих повноважень в ході їх реалізації, не виключається можливість перегляду Верховною Радою України свого рішення про ненадання згоди на призначення або про відхилення внесеної Президентом України кандидатури і повернення до її розгляду.

Отже, прийняття Верховною Радою України Закону України «Про тимчасове виконання обов'язків посадових осіб, яких призначає на посаду за згодою Верховної Ради України Президент України або Верховна Рада України за поданням Президента України» не є перевищенням повноважень Верховної Ради України, випливає із змісту зазначених статей Конституції України і не обмежує повноважень Президента України. Навпаки, законодавче врегулювання порядку тимчасового виконання обов'язків і призначення на посади Голови Національного банку України, Генерального прокурора України, Голови Антимонопольного комітету України, Голови Фонду державного майна України, Голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України треба розглядати як позитивний момент у правовому регулюванні організації цих органів та їх взаємодії з іншими органами державної влади, оскільки в цьому разі така деталізація спрямована на підвищення ефективності їх діяльності. Крім того, законодавчо встановивши порядок призначення вказаних посадових осіб, Верховна Рада України визначила і для себе певні правові строки розгляду цих питань.

(абзаци 5–7 п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 7-рп/2000 від 27 квітня 2000 року (справа про тимчасове виконання обов'язків посадових осіб)).

До п. 13 ч. 1 ст. 92

Згідно з пунктом 13 частини першої статті 92 Конституції України територіальний устрій України визначається виключно законами України, що є однією з важливих гарантій єдності і цілісності державної території України (частина третя статті 2). Це означає, що правовий режим адміністративно-територіальних одиниць як окремих складових адміністративно-територіального устрою України (в тому числі визначення порядку утворення, ліквідації, зміни меж районів у містах) повинен визначатися законами України.

Конституція України визнає право за територіальною громадою та органами місцевого самоврядування самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України, що цілком узгоджується з положеннями пункту 2 статті 4 Європейської Хартії місцевого самоврядування,

відповідно до якого місцева влада в межах закону має повне право вирішувати будь-яке питання, що не вилучено із сфери її компетенції і вирішення якого не доручено жодному іншому органу.

Чинні базовий Закон і Закон про столицю до компетенції міських рад відносять повноваження приймати рішення з питань адміністративно-територіального устрою в межах і порядку, визначених цими та іншими законами.

Межі таких повноважень міських рад, зокрема щодо утворення і ліквідації районів у місті (на відміну від районів як регіонально-географічних утворень), базовим Законом та іншими законами України чітко не визначені і не віднесені до компетенції інших органів. У зв'язку з цим та виходячи із спеціального конституційно-правового статусу міста Києва як столиці України не виключається можливість вирішення цих питань Київською міською радою до їх повного законодавчого врегулювання.

(п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 11-рп/2001 від 13 липня 2001 року (справа про адміністративно-територіальний устрій)).

Положення пункту 13 частини першої статті 92 Конституції України про те, що виключно законами України визначається «територіальний устрій України», треба розуміти так, що питання територіального устрою України, зокрема визначення змісту цього поняття, правового статусу і видів адміністративно-територіальних одиниць, повноваження органів щодо вирішення питань адміністративно-територіального устрою України, є питаннями загальнодержавного значення і врегульовуються лише законом.

Окремі повноваження з цих питань можуть бути надані законом органам місцевого самоврядування (стаття 143 Конституції України).

(п. 3 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 11-рп/2001 від 13 липня 2001 року (справа про адміністративно-територіальний устрій)).

До п. 14 ч. 1 ст. 92

Оскільки здійснення функцій органів дізнання і слідства безпосередньо зачіпає основні права та свободи людини і громадянина, Конституція України (пункт 14 статті 92) передбачає їх особливий статус, згідно з яким організація, повноваження та порядок діяльності цих органів регулюються виключно законами.

(абз. 4 п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 10-рп/98 від 6 липня 1998 року (справа щодо утворення Національного бюро розслідувань України)).

Що стосується порушеного в конституційному поданні питання щодо внесення Вищою радою юстиції подання про призначення суддів на посади голів судів загальної юрисдикції, їх заступників та звільнення їх з цих посад, то аналіз норм Конституції України доводить, що Основний Закон України не містить положень про призначення/обрання голів судів загальної юрисдикції, за-

ступників та їх звільнення. Лише частина друга статті 128 Конституції України передбачає обрання на посаду Голови Верховного Суду України та звільнення з цієї посади шляхом таємного голосування Пленумом Верховного Суду України в порядку, встановленому законом.

Призначення на адміністративні посади голів інших судів загальної юрисдикції та їх заступників має визначатися виключно законом (пункт 14 частини першої статті 92 Конституції України).

(п. 8 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 14-рп/2001 від 16 жовтня 2001 року (справа про призначення суддів)).

Системний аналіз положень частин другої, третьої, четвертої статті 125 і пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України засвідчує, що побудова системи судів загальної юрисдикції узгоджується зі стадіями судочинства, відповідними формами провадження (зокрема, в апеляційній і касаційній інстанціях). За змістом цих положень апеляційною інстанцією названі апеляційні суди, а касаційне провадження може здійснюватися у відповідних судах, визначених статтею 125 Конституції України. Внутрішня організація і порядок діяльності судових органів, повноваження та кількість судових інстанцій, склад суду при відправленні правосуддя тощо на основі конституційних засад судоустрою і судочинства визначаються виключно законом згідно з пунктом 14 частини першої статті 92 Конституції України.

Таким чином, Конституційний Суд України дійшов висновку, що утворення в системі судів загальної юрисдикції Касаційного суду України суперечить статтям 125, 131 Конституції України.

(абзаци 4, 5 п. 4.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 20-рп/2003 від 11 грудня 2003 року (справа про Касаційний суд України)).

Зважаючи на те, що відповідно до пункту 22 частини першої статті 85, пункту 14 частини першої статті 92 Конституції України Верховна Рада України затверджує загальну структуру, чисельність, визначає функції Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України, а організація і діяльність прокуратури, органів дізнання і слідства визначаються виключно законами України, Конституційний Суд України вважає, що положення підпункту «г» пункту 1 статті 24 Закону [України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30 червня 1993 року № 3341-XII] щодо надання Комітетом згоди на створення і ліквідацію в структурах правоохоронних органів спеціальних підрозділів по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю суперечить цим конституційним приписам. Такі повноваження стосовно затвердження структури правоохоронних органів (створення та ліквідація окремих підрозділів) здійснює згідно з Конституцією України безпосередньо Верховна Рада України.

(абз. 8 п. 3.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 12-рп/2009 від 27 травня 2009 року у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (кон-

ституційності) положень пункту 4 статті 9, пунктів 4, 5 статті 10, підпункту «г» пункту 1 статті 24, пункту 3 статті 26 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»).

Виключно законами України визначаються судоустрій, судочинство (пункт 14 частини першої статті 92 Конституції України). Тобто встановлення строків розгляду адміністративних справ є предметом законодавчого регулювання. Тривалість таких строків залежить від особливостей адміністративних справ, зокрема, скорочений строк розгляду позовних заяв, закріплений у частині одинадцятій статті 172 КАС України, пов'язаний із характером виборчого процесу. За правовою позицією Конституційного Суду України, викладеною в підпункті 3.1 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 3 липня 2003 року № 13-рп/2003 «визначення стислих строків оскарження порушень відповідає характеру виборчого процесу, але при їх встановленні та застосуванні не повинні ущемлюватись права і свободи виборців, політичних партій (виборчих блоків партій), кандидатів у народні депутати України».

Таким чином, встановлення частиною одинадцятою статті 172 КАС України скорочених строків розгляду позовних заяв відповідає характеру виборчого процесу, є питанням законодавчої доцільності і не суперечить частині першій статті 55, частині четвертій статті 129 Конституції України, тобто є конституційним.

(абзаци 6, 7 п. 3.9 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 26-рп/2009 від 19 жовтня 2009 року (справа про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України)).

Відповідно до пункту 14 частини першої статті 92 Конституції України судочинство визначається виключно законом. За своїм змістом судочинство включає в себе, зокрема, підсудність, тобто встановлення повноважень судів системи судів загальної юрисдикції та процесуальних строків, строків звернення, оскарження до суду рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

(абз. 2 п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 13-рп/2004від 22 червня 2004 року (справа про Дисциплінарний статут прокуратури)).

Відповідно до п. 14 ч. 1 ст. 92 Конституції статус суддів визначається виключно законами, Конституція та закони повинні гарантувати незалежність і недоторканність суддів (ч. 1 ст. 126 Конституції), а згідно з ч. 1 ст. 130 Основного Закону держава забезпечує фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів.

Заробітна плата судді як складова його матеріального та соціально-побутового забезпечення є елементом статусу судді (ст. 44 Закону «Про статус суддів»).

За змістом ч. 1 згаданої ст. 44 Закону «Про статус суддів» (тут і далі в редакції, чинній на час виникнення спірних відносин) заробітна плата суддів

складається з посадового окладу, премій, доплат за кваліфікаційні класи, надбавок за вислугу років та інших надбавок.

Відповідно до ч. 2 цієї ж правової норми розміри посадових окладів суддів установлюються у відсотковому відношенні до посадового окладу Голови Верховного Суду і не можуть бути меншими від 50% його окладу. Посадовий оклад судді не може бути меншим від 80% посадового окладу голови суду, в якому працює суддя.

Визначення законом саме такого співвідношення означає забезпечення справедливої оплати праці голів судів і суддів, не допускає невиправданих диспропорцій.

Як убачається зі змісту абз. 2 п. 1 постанови КМ від 30.06.2005 № 514 «Про оплату праці Голови, першого заступника Голови та заступника Голови Верховного Суду України», посадовий оклад Голови Верховного Суду з 01.06.2005 визначено у 15 розмірів мінімальної заробітної плати.

З огляду на приписи ч. 2 ст. 44 Закону «Про статус суддів» зміні підлягали й посадові оклади решти суддів.

Проте лише постановою КМ від 03.09.2005 № 865 «Про оплату праці суддів», згідно з додатком 6 до неї, установлено і тільки з 01.01.2006 передбачалося застосування правила, згідно з яким посадовий оклад судді районного суду мав становити 7,5 розміру мінімальної заробітної плати.

У той же час, Уряд 31.12.2005 видав постанову № 1310 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 3 вересня 2005 р. № 865», якою доповнив останню п. 4^1 про те, що розміри посадових окладів установлюються виходячи з розміру мінімальної заробітної плати 332 грн і в подальшому при підвищенні мінімальної заробітної плати їх перерахунок не проводиться.

Таким чином, Кабмін, усупереч вимогам п. 14 ст. 92 Конституції, перебрав на себе функцію законодавця щодо встановлення розмірів посадових окладів суддів, а встановивши останні залежно від розмірів мінімальної заробітної плати на день ухвалення нормативно-правового акта з одночасною забороною перераховувати оклади при підвищенні мінімальної заробітної плати, обмежив обсяг досягнутих прав.

(абзаци 25–34 мотивувальної частини ухвали Вищого адміністративного суду України від від 29 жовтня 2009 року «Про оскарження постанови Кабінету Міністрів України № 1310 від 31 грудня 2005 року»).

Питання судоустрою, судочинства, статусу суддів відповідно до Конституції України повинні визначатися виключно законами України; прийняття законів належить до повноважень Верховної Ради України як єдиного органу законодавчої влади в Україні (стаття 75, пункт 3 частини першої статті 85, пункт 14 частини першої статті 92). Тому вирішення зазначених питань також є повноваженнями цього органу.

Надавши Верховній Раді України такі повноваження, Основний Закон України зобов'язує її діяти не лише в їх межах, а й у передбачений Конституцією України спосіб, тобто визначати судоустрій, судочинство, статус суддів виключно шляхом прийняття законів.

На виконання пункту 14 частини першої статті 92 Конституції України Верховна Рада України прийняла Закон України «Про судоустрій України», відповідно до якого утворення судів, призначення суддів на адміністративні посади та звільнення з цих посад є складовими судового устрою (стаття 20). Тож ці питання згідно з Основним Законом України мають вирішуватися виключно в законодавчому порядку, який є конституційно встановленим способом визначення Верховною Радою України судоустрою.

На врегулюванні питання призначення суддів на адміністративні посади та звільнення з цих посад саме в законодавчому порядку наголосив Конституційний Суд України у Рішенні від 16 травня 2007 року № 1-рп/2007 у справі про звільнення судді з адміністративної посади (абзац третій пункту 6 мотивувальної частини, пункт 3 резолютивної частини).

Згідно з правовою позицією Конституційного Суду України, висловленою у Рішенні від 1 квітня 2008 року № 4-рп/2008 у справі про Регламент Верховної Ради України, яка полягає в тому, що перелік питань, які мають регулюватися виключно законами України, передбачений статтею 92 Основного Закону України, має імперативний характер, а це означає, що всі рішення щодо них повинні прийматися у формі закону. До них належать, зокрема, судоустрій, судочинство, статус суддів. У такий спосіб Конституція України встановила, що лише Верховна Рада України у відповідному законі має право визначати організацію і порядок діяльності органів законодавчої, виконавчої, судової влади та статус їх посадових осіб (абзаци третій, четвертий підпункту 4.2 пункту 4 мотивувальної частини).

Отже, врегульовуючи питання щодо призначення суддів на адміністративні посади та звільнення з цих посад постановою, а не законом, Верховна Рада України, хоч і діяла в межах наданих їй повноважень, але не у спосіб, який вимагає Конституція України, що не відповідає положенням частини другої статті 19, пункту 14 частини першої статті 92 Основного Закону України.

(абзаци 4–9 п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 9-рп/2010 від 25 березня 2010 року у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про тимчасовий порядок призначення суддів на адміністративні посади та звільнення з цих посад»).

До п. 15 ч. 1 ст. 92

Правовий статус, відповідальність, порядок та умови припинення повноважень депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад повинні визначатися законом. Надання права вищому керівному органу політичної партії (виборчого блоку політичних партій) відкликати депутата відповідної ради з «інших підстав, встановлених вищим керівним органом політичної партії (виборчого блоку політичних партій)» не відповідає вимогам пунктів 15, 20 частини першої статті 92, частини четвертої статті 136, частини третьої статті 140, статті 146 Конституції України.

(абз. 2 п. 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 11-рп/2008 від 27 травня 2008 року у справі за конституційними подан-

нями 56 та 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України в редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо статусу депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим та місцевих рад»).

Служба в органах місцевого самоврядування, які за Конституцією України не є органами державної влади, відповідно до частини другої статті 38 та пункту 15 статті 92 Конституції України регулюється Законом України «Про службу в органах місцевого самоврядування».

(абз. 3 п. 3.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 8-рп/2007 від 16 жовтня 2007 року (справа про граничний вік перебування на державній службі та на службі в органах місцевого самоврядування).

До п. 17 ч. 1 ст. 92

...системний аналіз положень Конституції України дає підстави вважати, що Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України мають окремі конституційні повноваження у сферах національної безпеки і оборони держави, але лише Президент України наділений конституційними повноваженнями здійснювати керівництво у цих сферах. Це означає, що Президент України, здійснюючи таке керівництво, спрямовує діяльність суб'єктів забезпечення національної безпеки і оборони держави, зокрема Збройних Сил України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної прикордонної служби України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, на реалізацію основ (засад), визначених у пункті 17 частини першої статті 92 Конституції України та Законі України «Про основи національної безпеки України».

(абз. 6 п. 2.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2009 від 25 лютого 2009 року у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про деякі питання здійснення керівництва у сферах національної безпеки і оборони»).

До п. 19 ч. 1 ст. 92

Конституційний Суд України вважає, що, оскільки для значної кількості громадян України пільги, компенсації і гарантії, право на які передбачене чинним законодавством, є додатком до основних джерел існування, необхідною складовою конституційного права на забезпечення життєвого рівня (стаття 48 Конституції України), який принаймні не може бути нижчим від прожиткового мінімуму, встановленого законом (частина третя статті 46 Конституції України), то звуження змісту та обсягу цього права шляхом прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів за статтею 22 Конституції України не допускається. Зупинення його дії можливе за умови введення відповідно до пункту 31 частини першої статті 85 та пункту 19 статті 92 Конституції України надзвичайного стану (стаття 64 Конституції України).

(абз. 4 п. 6 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2002 від 20 березня 2002 року (справа щодо пільг, компенсацій і гарантій)).

До п. 20 ч. 1 ст. 92

Згідно з частиною третьою статті 77, пунктом 20 частини першої статті 92 Конституції України організація і порядок проведення виборів народних депутатів України встановлюються виключно законами України. Відповідно до статті 75 Конституції України єдиним органом законодавчої влади в Україні є Верховна Рада України, яка наділена Конституцією України повноваженнями приймати закони (пункт 3 частини першої статті 85), тому до її компетенції належить законодавче врегулювання питань організації і порядку проведення виборів народних депутатів України.

(абз. 1 п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 1-рп/98 від 26 лютого 1998 року (справа про вибори народних депутатів України)).

Згідно з пунктом 20 частини першої статті 92 Конституції України виключно законами України визначаються організація і порядок проведення виборів. Конституційним обов'язком парламенту є створення законодавчої бази для проведення демократичних, загальних, рівних, вільних виборів шляхом таємного голосування. Порядок проведення виборів Президента України також встановлюється законом (частина шоста статті 103 Конституції України).

Таким чином, Верховна Рада України, створюючи Комісію для підготовки і попереднього розгляду питань, пов'язаних з удосконаленням законодавства про вибори Президента України, діяла в межах своїх повноважень.

(абзаци 6, 7 п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 17-рп/2004 від 18 листопада 2004 року (справа про Тимчасову спеціальну комісію Верховної Ради України)).

Організація і порядок проведення референдумів згідно з пунктом 20 частини першої статті 92 Конституції України визначаються виключно законами України. На даний час ці питання регулюються Законом України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 3 липня 1991 року № 1286-XII (Відомості Верховної Ради УРСР, 1991 р., № 33, ст. 443) у частині, що не суперечить Конституції України, та Законом України «Про Центральну виборчу комісію» від 30 червня 2004 року № 1932-IV (Відомості Верховної Ради України, 2004 р., № 36, ст. 448). Як зазначив Конституційний Суд України у Рішенні від 27 березня 2000 року № 3-рп/2000 (справа про всеукраїнський референдум за народною ініціативою), всеукраїнський референдум за народною ініціативою може бути проведений відповідно до чинного законодавства (абзац третій підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини).

(абз. 7 п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2008 від 16 квітня 2008 року (справа про прийняття Конституції та законів України на референдумі)).

До п. 21 ч. 1 ст. 92

Конституційний Суд України вважає, що після набуття чинності Конституцією України (стаття 160 Конституції України) питання щодо організації і порядку діяльності Верховної Ради України, а також статусу народних депутатів України Верховна Рада України повинна вирішувати виключно законами України (пункт 21 частини першої статті 92), зокрема законом про регламент Верховної Ради України.

Конституція України, за винятком деяких питань, зокрема щодо відкриття першого засідання Верховної Ради України нового скликання найстаршим за віком народним депутатом України (частина четверта статті 82 Конституції України), складання народними депутатами України перед вступом на посаду присяги (стаття 79 Конституції України), визначення терміну скликання першої сесії Верховної Ради України (стаття 82 Конституції України), не врегульовує інших питань організаційного характеру, рішення з яких Верховна Рада України може приймати до обрання Голови Верховної Ради України. Ці питання визначаються порядком роботи Верховної Ради України, який має бути встановлений саме законом про регламент Верховної Ради України (частина п'ята статті 82, частина третя статті 88 Конституції України).

(абзаци 2, 3 п. 6 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 17-рп/98 від 3 грудня 1998 року (справа про утворення фракцій у Верховній Раді України)).

Конституційний Суд України, проаналізувавши положення частини п'ятої статті 83, пункту 15 частини першої статті 85 Конституції України в їх системному зв'язку із положеннями частини другої статті 6, частини другої статті 19, пункту 21 частини першої статті 92 Основного Закону України, дійшов висновку, що Регламент, який, зокрема, унормовує організацію і порядок діяльності Верховної Ради України, має прийматися виключно як закон України за встановленою статтями 84, 93, 94 Конституції України процедурою його розгляду, ухвалення і набрання ним чинності.

(абз. 5 п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 30-рп/2009 від 26 листопада 2009 року у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про організацію і порядок діяльності Верховної Ради України» та Регламенту Верховної Ради України).

До п. 22 ч. 1 ст. 92

Наголошуючи на важливості гарантій захисту прав і свобод людини і громадянина, Конституція України встановила, що склад правопорушення як підстава притягнення особи до юридичної відповідальності та заходи державно-примусового впливу за його вчинення визначаються виключно законом, а не будь-яким іншим нормативно-правовим актом, що юридична відповідальність особи має індивідуальний характер, що ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення, та бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й

те саме правопорушення (статті 58, 61, пункти 1, 22 частини першої статті 92 Конституції України).

Системний аналіз викладених конституційних положень дає підстави дійти висновку, що за своїм змістом пункт 22 частини першої статті 92 Конституції України спрямований не на встановлення переліку видів юридичної відповідальності. Ним визначено, що виключно законами України мають врегульовуватись засади цивільно-правової відповідальності (загальні підстави, умови, форми відповідальності тощо), підстави кримінальної, адміністративної та дисциплінарної відповідальності – діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями (основні ознаки правопорушень, що утворюють їх склад), та відповідальність за них. У такий спосіб Конституція України заборонила врегульовувати зазначені питання підзаконними нормативно-правовими актами та встановила, що лише Верховна Рада України у відповідному законі має право визначати, яке правопорушення визнається, зокрема, адміністративним правопорушенням чи злочином, та міру відповідальності за нього.

(абзаци 6, 7 п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 7-рп/2001 від 30 травня 2001 року (справа про відповідальність юридичних осіб)).

Положення пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України треба розуміти так, що ним безпосередньо не встановлюються види юридичної відповідальності. За цим положенням виключно законами України визначаються засади цивільно-правової відповідальності, а також діяння, що є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями як підстави кримінальної, адміністративної, дисциплінарної відповідальності, та відповідальність за такі діяння. Зазначені питання не можуть бути предметом регулювання підзаконними нормативно-правовими актами.

(п. 1.1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 7-рп/2001 від 30 травня 2001 року (справа про відповідальність юридичних осіб)).

Згідно з частиною другою статті 58 Конституції України ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення. З цього конституційного припису випливає, що діяння як певне правопорушення може визнаватись тільки законом, а не будь-яким іншим нормативно-правовим актом. Такий висновок підтверджується положеннями пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України про те, що виключно законами визначаються «засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них».

(абз. 3 п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2000 від 19 квітня 2000 року (справа про зворотну дію кримінального закону в часі)).

Положення статті 58 Конституції України з урахуванням вимог пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України треба розуміти так, що виключно законами України визначаються діяння, які є злочинами, та встановлюється кримінальна відповідальність за їх вчинення. Такі закони мають зворотну дію в часі у випадках, коли вони пом'якшують або скасовують кримінальну відповідальність особи.

(п. 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2000 від 19 квітня 2000 року (справа про зворотну дію кримінального закону в часі)).

Згідно з Конституцією України засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них визначаються виключно законами (пункт 22 частини першої статті 92). Тобто Верховна Рада України у відповідному законі визначає, зокрема, правопорушення та міру відповідальності за нього.

(абз. 1 п. 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 10-рп/2004 від 15 квітня 2004 року (справа про визначення мінімальної ціни на цукор)).

До п. 1 ч. 2 ст. 92

Згідно з пунктом 1 частини другої статті 92 Конституції України виключно законами України встановлюються: Державний бюджет України і бюджетна система України; система оподаткування, податки і збори.

Відповідно до пункту 4 частини першої статті 138 Конституції України до відання Автономної Республіки Крим належить лише розроблення, затвердження та виконання бюджету Автономної Республіки Крим на основі єдиної податкової і бюджетної політики України. Формування бюджетів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя, як зазначається в частині другій статті 9 Закону України «Про Державний бюджет України на 1998 рік», здійснюється відповідно до Конституції України і законів про місцеве самоврядування, податкову та бюджетну систему.

Ці положення Конституції України зумовлюють зміст і форму правового регулювання зазначених питань на рівні держави та її невід'ємної складової частини – Автономної Республіки Крим (стаття 134 Конституції України). Саме на цих засадах мають прийматися відповідні закони України, а також постанови і рішення Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

(п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 7-рп від 2 червня 1998 року (справа про бюджет Автономної Республіки Крим на 1998 рік)).

Конституційний правовий порядок у сфері оподаткування ґрунтується на положеннях частини першої статті 67, пункту 1 частини другої статті 92 Конституції України, згідно з якими кожен зобов'язаний сплачувати податки і

збори, що встановлюються виключно законами України, у порядку і розмірах, передбачених ними.

(абз. 1 п. 3.3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2010 від 16 лютого 2010 року у справі за конституційним зверненням Акціонерного товариства «Страхова компанія «Аванте» щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 1 Закону України «Про систему оподаткування», статті 15 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств»).

Податкові пільги є складовою системи оподаткування, тому вони мають визначатися виключно законами України (пункт 1 частини другої статті 92 Конституції України).

(абз. 1 п. 3.5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2010 від 16 лютого 2010 року у справі за конституційним зверненням Акціонерного товариства «Страхова компанія «Аванте» щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 1 Закону України «Про систему оподаткування», статті 15 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств»).

Згідно з Основним Законом України Державний бюджет України і бюджетна система України встановлюються виключно законами (пункт 1 частини другої статті 92). Такими законами є закони України про Державний бюджет України на кожний рік, Бюджетний кодекс України.

(абз. 2 п. 3.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 26-рп/2008 від 27 листопада 2008 року (справа про збалансованість бюджету)).

Затвердження Державного бюджету України належить до повноважень Верховної Ради України (пункт 4 частини першої статті 85, частина перша статті 96 Конституції України) і відбувається виключно у формі закону (пункт 1 частини другої статті 92, частина друга статті 95 Конституції України).

Конституція України не визначає окремої процедури розгляду, ухвалення і набрання чинності законом про Держбюджет, але встановлює деякі особливості для його змісту, що обумовлює також певні вимоги для його розгляду, ухвалення і, відповідно, набрання ним чинності.

(абзаци 1, 2 п. 5.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 10-рп/2008 від 22 травня 2008 року (справа щодо предмета та змісту закону про Державний бюджет України)).

Відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 92 Конституції України статус національної валюти та статус іноземних валют на території України встановлюються виключно законами України. Статтею 3 Декрету, який згідно зі ст. 1 Закону «Про порядок застосування Закону України «Про тимчасове зупинення повноважень Верховної Ради України, передбачених пунктом 13 статті 97 Конституції України, і повноважень Президента України, передбачених пунктом 7^4 стат-

ті 114^5 Конституції України» має силу закону, встановлено, що валюта України є єдиним законним засобом платежу на території України, який приймається без обмежень для оплати будь-яких вимог та зобов'язань, якщо інше не передбачено цим Декретом, іншими актами валютного законодавства України. Отже, закон передбачає обов'язковість здійснення платежів на території України в національній валюті, але не містить заборони щодо визначення суб'єктами підприємницької діяльності грошового зобов'язання в іноземній валюті.

(абз. 22 мотивувальної частини постанови Верховного Суду України № 14/2783-1378к04 від 25 травня 2004 року «Про визнання недійсним договору про надання послуг з переробки мазуту»).

Згідно з пунктом 1 частини другої статті 92 Конституції України виключно законами України встановлюється статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України. Декрет Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 р. № 15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» (стаття 3), Закон України «Про Національний банк України» (стаття 35), визнаючи національну валюту України як єдиний законний платіжний засіб на території України, не містять заборони на використання в розрахунках розміру грошових зобов'язань іноземної валюти.

(абз. 13 мотивувальної частини постанови Верховного Суду України № 14/2783-1378к04 від 24 грудня 2001 року «Про стягнення збитків, завданих несплатою спожитого природного газу»).

До п. 7 ч. 2 ст. 92

Питання встановлення конкретних святкових і неробочих (вихідних) днів у Конституції України не дістало вирішення. Закріплюючи за кожним, хто працює, право на відпочинок, Конституція України разом з тим встановлює, що максимальна тривалість робочого часу, мінімальна тривалість відпочинку та оплачуваної щорічної відпустки, вихідні та святкові дні, а також інші умови здійснення цього права визначаються законом (частини перша і третя статті 45 Конституції України). Відповідно до пункту 7 частини другої статті 92 Конституції України виключно законами України встановлюються і державні свята.

Встановлюючи державні свята, законодавець керується, насамперед, політичними міркуваннями, зокрема тими, які наведено у конституційному поданні народних депутатів України: необхідністю зміцнення громадянської злагоди на землі України, забезпечення політичної та ідеологічної багатоманітності тощо. Оцінка відповідності цих міркувань сучасному реальному стану суспільного життя в Україні – це питання політичне, а не юридичне. Вирішення ж політичних питань суперечить призначенню Конституційного Суду України як єдиного органу конституційної юрисдикції (частина перша статті 147 Конституції України), оскільки будь-яка політична діяльність є несумісною з діяльністю як суддів судів загальної юрисдикції, так і суддів Конституційного Суду України (частина друга статті 127, стаття 149 Конституції України).

Отже, зважаючи на викладене, питання, порушене у конституційному поданні народних депутатів України, має вирішуватись Верховною Радою України відповідно до встановленої законодавчої процедури.

(п. 3 мотивувальної частини Ухвали Конституційного Суду України № 15-у/1998 від 5 березня 1998 року про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого частини першої статті 73 Кодексу законів про працю України).

Стаття 93. Право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України належить Президентові України, народним депутатам України, Кабінету Міністрів України і Національному банку України.

Законопроекти, визначені Президентом України як невідкладні, розглядаються Верховною Радою України позачергово.

У частині першій статті 93 Конституції України закріплено, що право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України належить Президентові України, народним депутатам України та Кабінету Міністрів України. Зазначене конституційне положення не передбачає відмінностей у змісті й обсязі цього права вказаних суб'єктів. Разом з тим в інших нормах Конституції України встановлюється вичерпний перелік законопроектів, які можуть подавати до Верховної Ради України лише окремі суб'єкти права законодавчої ініціативи, визначені у частині першій статті 93 Конституції України. Зокрема, проект закону про Державний бюджет України на наступний рік подає Кабінет Міністрів України (частина друга статті 96 Конституції України), законопроект про внесення змін до Конституції України можуть подавати Президент України або не менш як третина чи дві третини народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України (стаття 154, частина перша статті 156 Конституції України).

(п. 3.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 1-рп/2009 від 13 січня 2009 року (справа про право законодавчої ініціативи щодо внесення змін до закону про Державний бюджет України)).

Положення частини першої статті 93 Конституції України в аспекті порушеного в конституційному поданні питання треба розуміти так, що Президент України, народні депутати України, Кабінет Міністрів України, Національний банк України можуть подавати до Верховної Ради України законопроекти з будь-якого питання, крім тих законопроектів, які відповідно до Конституції України можуть вноситися спеціально визначеними нею суб'єктами права законодавчої ініціативи. Зокрема, проект закону про Державний бюджет України на кожний наступний рік розробляє та подає до Верховної Ради України лише Кабінет Міністрів України (частина друга статті 96, пункт 6 статті 116 Конституції України).

(п. 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2001 від 17 травня 2001 року (справа про зміни до закону про бюджет)).

Положення частини другої статті 93 Конституції України щодо позачергового розгляду Верховною Радою України законопроектів, визначених Президентом України як невідкладні, в аспекті порушеного в конституційному поданні питання треба розуміти так, що такі законопроекти мають бути терміново включені Верховною Радою України до порядку денного її сесії і розглянуті у пріоритетному порядку – раніше інших законопроектів – на всіх стадіях законодавчого процесу відповідно до процедури, встановленої Конституцією України та Регламентом Верховної Ради України.

(п. 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 2-рп/2001 від 28 березня 2001 року (справа про позачерговий розгляд законопроектів)).

Статтею 93 Конституції України встановлено, що право законодавчої ініціативи у Верховній Раді належить Президентові України, народним депутатам України, Кабінету Міністрів України і Національному банку України.

Проте зазначена норма визначає право Президента, а не його обов'язок щодо законодавчої ініціативи.

(абзаци 15, 16 мотивувальної частини постанови Вищого адміністративного суду України № П-218/10 від 28 жовтня 2010 року «Щодо здійснення виборчих прав»).

Стаття 94. Закон підписує Голова Верховної Ради України і невідкладно направляє його Президентові України.

Президент України протягом п'ятнадцяти днів після отримання закону підписує його, беручи до виконання, та офіційно оприлюднює його або повертає закон зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до Верховної Ради України для повторного розгляду.

У разі якщо Президент України протягом встановленого строку не повернув закон для повторного розгляду, закон вважається схваленим Президентом України і має бути підписаний та офіційно оприлюднений.

Якщо під час повторного розгляду закон буде знову прийнятий Верховною Радою України не менш як двома третинами від її конституційного складу, Президент України зобов'язаний його підписати та офіційно оприлюднити протягом десяти днів.

Закон набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування.

Відповідно до пункту 3 частини другої статті 88 Конституції України Голова Верховної Ради України підписує акти, прийняті Верховною Радою України. За правовою позицією Конституційного Суду України акти Верховної Ради України – це рішення Верховної Ради України з питань, віднесених до її компетенції, тобто документи, що приймаються встановленою Конституцією України кількістю голосів народних депутатів України у формі, насамперед, законів і постанов (абзац шостий пункту 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 14 жовтня 2003 року № 16-рп/2003). У цих актах закріплюється волевиявлення парламенту, а підпис Голови Верховної

Ради України під текстом закону засвідчує відповідність його змісту прийнятого органом законодавчої влади рішення, дотримання встановленої Конституцією України процедури під час прийняття закону, зокрема прийняття законів необхідною кількістю голосів від конституційного складу Верховної Ради України.

За Конституцією України Голова Верховної Ради України підписує прийнятий закон і невідкладно направляє його Президентові України; Президент України має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів (крім законів про внесення змін до Конституції України) з наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями (частини перша, друга статті 94, пункт 30 частини першої статті 106).

У частині четвертій статті 94 Основного Закону України встановлено вимогу стосовно повторного прийняття закону Верховною Радою України не менш як двома третинами від її конституційного складу, що поширюється лише на закони, пропозиції Президента України до яких повністю або частково відхилені. Ця ж вимога стосується і прийняття закону в цілому. Отже, якщо пропозиції Президента України до закону у пропонованій ним редакції враховано повністю, повторного прийняття закону не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України не вимагається. У разі коли пропозиція Президента України про відхилення закону в цілому не підтримана парламентом, повторне прийняття закону здійснюється в цілому (долання вето).

Навіть якщо всі пропозиції Президента України відхилено і закон текстуально залишається незмінним, він має бути прийнятий повторно шляхом голосування народними депутатами України кількістю голосів, визначеною у частині четвертій статті 94 Конституції України, оскільки результати останнього голосування скасовано у зв'язку із застосуванням Президентом України права вето щодо оспорюваного закону. За таких обставин датою прийняття закону слід вважати дату його остаточного голосування за результатами повторного розгляду. Саме ця дата повинна бути вказана при оприлюдненні закону та його опублікуванні.

Якщо Президент України не підписав такий закон у визначений строк, обов'язок офіційного оприлюднення покладається на Голову Верховної Ради України, який опубліковує закон за своїм підписом невідкладно (друге речення частини четвертої статті 94 Конституції України).

Згідно з частиною п'ятою статті 94 Конституції України закон набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування.

Таким чином, офіційне оприлюднення, опублікування закону є конституційно встановленою процедурою, необхідною для набрання ним чинності.

(п. 4.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 17-рп/2009 від 7 липня 2009 року (справа про конституційно встановлену процедуру набрання чинності законом)).

Аналіз положень Конституції України свідчить про те, що порядок підписання і офіційного оприлюднення законів України чітко визначено у статті 94 Конституції України, відповідно до якої закон, прийнятий Верховною Радою України, підписує Голова Верховної Ради України і невідкладно направляє його Президентові України; Президент України протягом п'ятнадцяти днів після отримання закону підписує його, беручи до виконання, та офіційно оприлюднює його або повертає закон зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до Верховної Ради України для повторного розгляду; у разі якщо Президент України протягом встановленого строку не повернув закон для повторного розгляду, закон вважається схваленим Президентом України і має бути підписаний та офіційно оприлюднений; якщо під час повторного розгляду закон буде знову прийнятий Верховною Радою України не менш як двома третинами від її конституційного складу, Президент України зобов'язаний його підписати та офіційно оприлюднити протягом десяти днів; закон набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування. Жодного винятку з цих правил щодо порядку підписання і офіційного оприлюднення законів України про ратифікацію міжнародних договорів Конституція України не передбачає.

Отже, Верховна Рада України, надаючи згоду на обов'язковість міжнародних договорів шляхом прийняття відповідних законів України, повинна діяти згідно зі статтею 94 Конституції України.

(абзаци 3, 4 п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 9-рп/2000 від 12 липня 2000 року (справа про ратифікацію Хартії про мови, 1992 р.)).

Згідно з частинами першою, другою статті 94 Конституції України прийнятий Верховною Радою України закон підписує Голова Верховної Ради України і невідкладно направляє його Президентові України. Президент України протягом п'ятнадцяти днів після отримання закону підписує його, беручи до виконання, та офіційно оприлюднює або повертає закон зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до Верховної Ради України для повторного розгляду. Пунктами 29, 30 частини першої статті 106 Конституції України встановлюються повноваження Президента України підписувати закони, прийняті Верховною Радою України, або здійснювати право вето щодо таких законів із наступним поверненням їх на повторний розгляд парламенту.

Процедура прийняття Верховною Радою України законів про внесення змін до Конституції України, визначена розділом XIII Основного Закону України, не передбачає окремого порядку підписання та оприлюднення таких законів.

Водночас, Конституція України не містить застережень щодо неможливості здійснення Президентом України права вето стосовно будь-яких законів, прийнятих Верховною Радою України, в тому числі законів про внесення змін до Конституції України. Тобто Президент України має право вето щодо всіх цих законів. Така правова позиція викладена у Висновку Конституційного Су-

ду України № 1-в/2001 від 14 березня 2001 року (справа про внесення змін до статей 84, 85 та інших Конституції України).

Отже, положення статті 94, пунктів 29, 30 частини першої статті 106 Конституції України, що регламентують порядок підписання та офіційного оприлюднення законів, здійснення Президентом України права вето із наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями, а також процедуру повторного розгляду таких законів, поширюються і на закони, які приймаються Верховною Радою України відповідно до розділу XIII Конституції України.

Виходячи з наведеного Конституційний Суд України вважає, що здійснене Президентом України право вето стосовно прийнятого Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до статті 98 Конституції України» з поверненням його на повторний розгляд Верховної Ради України відповідає положенням статті 94, пункту 30 частини першої статті 106 Конституції України, є конституційним.

(абзаци 3–7 п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2003 від 11 березня 2003 року (справа щодо права вето на закон про внесення змін до Конституції України)).

Відповідно до частини другої статті 94 Конституції України в разі якщо Президент України не підписує закон, він повертає його зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до Верховної Ради України для повторного розгляду. Тобто Президент України здійснює право вето і повертає закон на повторний розгляд Верховної Ради України з відповідними пропозиціями. Зазначені пропозиції Президента України не можуть розглядатися як указ чи розпорядження Президента України, а саме як акти, що видаються ним згідно з частиною третьою статті 106 Конституції України.

Президент України здійснює право вето стосовно прийнятого Верховною Радою України закону після одержання його для підписання на відповідній стадії законодавчого процесу. Це є конституційно-правовою формою участі Президента України в законодавчому процесі.

Підписання або повернення закону на повторний розгляд Верховної Ради України – виключне конституційне право Президента України. Конституція України не встановлює підстав та мотивів, за яких Президент України може повернути закон на повторний розгляд Верховної Ради України, а також вимог щодо змісту пропозицій глави держави до закону. Перевірка змісту пропозицій Президента України до закону в разі його повернення на повторний розгляд Верховної Ради України не віднесена до повноважень Конституційного Суду України.

(п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2003 від 11 березня 2003 року (справа щодо права вето на закон про внесення змін до Конституції України)).

...учасниками законодавчого процесу на його відповідній стадії, а отже, учасниками законотворчості, є визначені в частині першій статті 93 Конститу-

ції України суб'єкти права законодавчої ініціативи у Верховній Раді України – зокрема Президент України і Кабінет Міністрів України. Крім того, частиною другою статті 94 Конституції України встановлено, що Президент України протягом п'ятнадцяти днів після отримання закону підписує його, беручи до виконання, та офіційно оприлюднює його або повертає закон зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до Верховної Ради України для повторного розгляду, тобто реалізує право вето. Без подолання вето неможливе наступне підписання та офіційне оприлюднення закону Президентом України, а відтак – набрання законом чинності. Реалізація права законодавчої ініціативи і права вето означає лише участь відповідних органів у здійсненні власне парламентської функції законотворчості.

(абз. 4 п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 17-рп/2002 від 17 жовтня 2002 року (щодо повноважності Верховної Ради України)).

У статтях 91, 92, 93, 94 Конституції України послідовно регламентується порядок здійснення Верховною Радою України передбаченого пунктом 3 частини першої статті 85 Основного Закону України повноваження приймати закони: визначається необхідна для схвалення законопроектів кількість голосів народних депутатів України, коло питань, які вирішуються виключно законами України, а також визначаються суб'єкти права законодавчої ініціативи, порядок підписання, оприлюднення або повернення законів до парламенту для повторного розгляду і умови набуття ними чинності.

Стаття 94 Конституції України в цілому врегульовує процедуру підписання, оприлюднення законів та набрання ними чинності. Згідно з частиною другою цієї статті Президент України протягом п'ятнадцяти днів після отримання закону, підписаного Головою Верховної Ради України, підписує його, беручи до виконання, та офіційно оприлюднює або повертає закон зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до Верховної Ради України для повторного розгляду.

Ця норма Основного Закону України узгоджується з частиною першою статті 106 Конституції України, якою встановлюються повноваження Президента України, зокрема щодо процедури підписання і оприлюднення законів. У пункті 29 частини першої статті 106 Конституції України передбачено, що глава держави «підписує закони, прийняті Верховною Радою України», а згідно з пунктом 30 частини першої цієї статті Президент України «має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів... з наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України». Визначені в інших статтях Конституції України повноваження Президента України також не стосуються порядку підписання і оприлюднення законів, прийнятих референдумом.

Виходячи із змісту частин першої, другої статті 94 Конституції України Конституційний Суд України дійшов висновку, що в них урегульовано процедуру підписання і оприлюднення законів, прийнятих саме Верховною Радою України. Про це свідчить і та обставина, що статтю 94 Конституції України

вміщено в розділі IV «Верховна Рада України», а питання щодо референдумів відокремлені в розділі III «Вибори. Референдум». Процедуру підписання і оприлюднення законів, прийнятих всеукраїнським референдумом, у Конституції України не врегульовано. Це питання виключно законодавчого органу і не належить до компетенції Конституційного Суду України.

Отже, процедура підписання і оприлюднення законів, встановлена частиною другою статті 94 Конституції України, не застосовується до прийнятих референдумом законів.

(абзаци 4–8 п. 6 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2008 від 16 квітня 2008 року (справа про прийняття Конституції та законів України на референдумі)).

Президент України відповідно до пункту 30 частини першої статті 106 Конституції України має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів із наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України, додавши до них, згідно з частиною другою статті 94 Конституції України, свої вмотивовані і сформульовані пропозиції. Застосоване Президентом України вето щодо прийнятого закону своїм юридичним наслідком має скасування останніх результатів голосування за нього і відкриття процедури його повторного розгляду у Верховній Раді України, яка має право враховувати або не враховувати пропозиції Президента України до закону і прийняти його знову. Врахування цих пропозицій Верховною Радою України виступає як конституційна передумова підписання та офіційного оприлюднення закону Президентом України (частина четверта статті 94 Конституції України).

З викладеного випливає, що дія частини четвертої статті 94 Конституції України поширюється лише на випадки, коли Верховна Рада України, згідно з частиною четвертою статті 94 Конституції України, під час повторного розгляду повністю чи частково відхиляє пропозиції Президента України. У таких випадках вона має прийняти цей закон у цілому не менш як двома третинами від її конституційного складу, і Президент України, відповідно до частини четвертої статті 94 Конституції України, зобов'язаний підписати та офіційно оприлюднити його протягом десяти днів.

Цей висновок не поширюється на випадки, коли Верховна Рада України під час повторного розгляду закону врахувала пропозиції Президента України повністю (у пропонованій ним редакції). У цьому разі при прийнятті закону під час повторного розгляду Верховна Рада України не може бути пов'язана вимогою двох третин від її конституційного складу, а Президент України, відповідно до частини четвертої статті 94 Конституції України, повинен підписати та офіційно оприлюднити повторно прийнятий закон протягом десяти днів.

Однак якщо Верховна Рада України, відхиливши пропозиції Президента України або повністю врахувавши їх, вносить за своєю ініціативою додаткові зміни до закону, не передбачені пропозиціями Президента України, то змінений у такий спосіб закон підпадає під дію частини другої статті 94 Конституції України: Президент України має право повернути цей закон зі своїми вмоти-

вованими і сформульованими пропозиціями для нового розгляду Верховною Радою України або підписати його, взяти до виконання та офіційно оприлюднити.

(абзаци 5–8 п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 11-рп/98 від 7 липня 1998 року (справа щодо порядку голосування та повторного розгляду законів Верховною Радою України)).

Перебіг п'ятнадцятиденного строку, передбаченого частиною другою статті 94 Конституції України, а також десятиденного строку, передбаченого частиною четвертою статті 94 Конституції України, треба обчислювати в календарних днях.

Строки підписання та офіційного оприлюднення Президентом України законів України, визначені частинами третьою та четвертою статті 94 Конституції України, починаються з наступного дня після їх отримання Президентом України. Якщо закінчення п'ятнадцятиденного строку, передбаченого частиною другою статті 94 Конституції України, а також десятиденного строку, передбаченого частиною четвертою статті 94 Конституції України, припадає на вихідний або святковий день, то днем закінчення цього строку є наступний робочий день.

(п. 3 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 11-рп/98 від 7 липня 1998 року (справа щодо порядку голосування та повторного розгляду законів Верховною Радою України)).

Встановлена в частині четвертій статті 94 Конституції України вимога щодо повторного прийняття закону Верховною Радою України не менш як двома третинами від її конституційного складу поширюється лише на закони, пропозиції Президента України до яких повністю або частково відхилені. Ця вимога стосується прийняття закону в цілому.

Якщо пропозиції Президента України до закону у пропонованій ним редакції враховано повністю, повторного прийняття закону не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України не вимагається.

У разі прийняття Верховною Радою України закону після повторного розгляду з урахуванням пропозицій Президента України глава держави зобов'язаний підписати його та офіційно оприлюднити у десятиденний строк.

Якщо під час розгляду пропозицій Президента України до закону будуть внесені зміни, не передбачені цими пропозиціями, Президент України діє відповідно до частини другої статті 94 Конституції України.

(п. 4 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 11-рп/98 від 7 липня 1998 року (справа щодо порядку голосування та повторного розгляду законів Верховною Радою України)).

У частині четвертій статті 94 Основного Закону України визначено вимогу стосовно повторного прийняття закону Верховною Радою України не менш як двома третинами від її конституційного складу, що поширюється лише на

закони, пропозиції Президента України до яких повністю або частково відхилені.

(абз. 3 п. 3.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 13-рп /2010 від 11 травня 2010 року у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин першої, другої статті 1, пункту 44 статті 2, частини другої статті 4, пункту 45 статті 6, пункту 58 статті 34, статті 341, пункту 5, абзацу четвертого пункту 7 частини першої, частини третьої статті 76 Закону України «Про Державний бюджет України на 2009 рік», частини п'ятої статті 5 Закону України «Про Національний банк України», Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2009 рік» та деяких інших законів України»).

Відповідно до частини п'ятої статті 94 Конституції України «Закон набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування». Ця норма статті перебуває у системному зв'язку з нормами розділу IV «Верховна Рада України», насамперед з тими, які безпосередньо регулюють законодавчий процес. Тим самим положення статті 94 Конституції України щодо набрання чинності законом віднесені до законів – актів органу законодавчої влади.

Конституція України як Основний Закон держави за своєю юридичною природою є актом установчої влади, що належить народу.

Установча влада по відношенню до так званих встановлених влад є первинною: саме в Конституції України визнано принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову (частина перша статті 6) та визначено засади організації встановлених влад, включно законодавчої. Прийняття Конституції України Верховною Радою України означало, що у даному випадку установча влада була здійснена парламентом.

Закони є актами встановленої Конституцією України законодавчої влади і, більше того, актами єдиного органу законодавчої влади – Верховної Ради України. Це зумовлює їх субординацію стосовно Конституції України, з чого можна зробити висновок, що норми частини п'ятої статті 94 Конституції України щодо набрання чинності законом не раніше дня його опублікування не можуть бути віднесені до самої Конституції України

(п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 4-зп від 3 жовтня 1997 року (справа про набуття чинності Конституцією України)).

Згідно зі статтею 160 Конституції України, Конституція набуває чинності з дня її прийняття.

Словосполучення «набуває чинності» у статті 160 і словосполучення «набирає чинності» у частині п'ятій статті 94 Конституції України мають синонімічні значення. Обидва вони означають, що відповідні нормативні правові акти вступили в силу.

Виклад норми статті 160 Конституції України припускає лише буквальне тлумачення, з якого випливає, що Конституція України набула чинності 28 червня 1996 року, у день її прийняття.

В Конституції України відсутнє положення щодо визнання після її прийняття такими, що втратили чинність, Конституції (Основного Закону) України від 20 квітня 1978 року з наступними змінами і доповненнями й Конституційного Договору між Верховною Радою України та Президентом України «Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України» від 8 червня 1995 року. Відповідні положення містяться у статтях 2 та 3 Закону України «Про прийняття Конституції України і введення її в дію». Проте набуття чинності Конституцією України не можна пов'язувати з прийняттям цього Закону.

Конкретна сфера суспільних відносин не може бути водночас врегульована однопредметними нормативними правовими актами однакової сили, які за змістом суперечать один одному. Звичайною є практика, коли наступний у часі акт містить пряме застереження щодо повного або часткового скасування попереднього. Загальновизнаним є й те, що з прийняттям нового акта, якщо інше не передбачено самим цим актом, автоматично скасовується однопредметний акт, який діяв у часі раніше. До того ж, сам Конституційний Договір по суті передбачав втрату ним чинності і скасування чинної на момент його підписання Конституції з прийняттям нової Конституції України.

Сама ж Конституція України набула чинності з моменту оголошення результатів голосування за проектом Конституції України в цілому на пленарному засіданні Верховної Ради України.

(п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 4-зп від 3 жовтня 1997 року (справа про набуття чинності Конституцією України)).

Частину п'яту статті 94 Конституції України щодо набуття чинності законом не раніше дня його опублікування потрібно розуміти так, що дія цієї частини статті не поширюється на набуття чинності Конституцією України.

(п. 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 4-зп від 3 жовтня 1997 року (справа про набуття чинності Конституцією України)).

Умови набрання чинності законами закріплено частиною п'ятою статті 94 Конституції України, за якою закон набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування. Головною метою цієї конституційної норми є недопущення набрання законом чинності до моменту його офіційного оприлюднення, чим забезпечується реалізація конституційних положень, відповідно до яких закони не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність осіб; ніхто не може від-

повідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення (стаття 58 Конституції України).

Згідно з частинами другою, третьою статті 57 Основного Закону України закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом. Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними.

Конституційний Суд України неодноразово звертав увагу на забезпечення дотримання положень Конституції України, які унормовують законодавчий процес, і наголошував, що «офіційне оприлюднення, опублікування закону є конституційно встановленою процедурою, необхідною для набрання ним чинності» (абзац сьомий підпункту 4.1 пункту 4 Рішення Конституційного Суду України від 7 липня 2009 року № 17-рп/2009).

У цьому контексті Конституційний Суд України вважає, що положення частини п'ятої статті 94 Конституції України надають право Верховній Раді України встановлювати строк набрання законами чинності не тільки через 10 днів після їх офіційного опублікування, а й з моменту, визначеного самим законом, зокрема з дати введення закону в дію. Тобто закони чи окремі їх положення можуть вводитися в дію після дня набрання ними чинності.

Системний аналіз цієї статті у взаємозв'язку з іншими нормами Конституції України свідчить, що введення закону в дію не з моменту набрання ним чинності, а з моменту окремо визначеного в ньому строку, з якого він застосовується, передбачено в розділі XV «Перехідні положення» Конституції України. Так, у пункті 11 цього розділу визначено, що частина перша статті 99 Конституції України вводиться в дію після введення національної грошової одиниці – гривні, а у пункті 9 – що прокуратура продовжує виконувати функцію нагляду за додержанням і застосуванням законів та функцію попереднього слідства до введення в дію відповідних законів.

Таким чином, Основним Законом України передбачено порядок і строки набрання законом чинності, а також введення в дію окремих його положень. Виходячи з цього законодавець, враховуючи різні обставини, може встановити іншу дату введення закону в дію

(абзаци 4–9 п. 3.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 21-рп/2010 від 6 жовтня 2010 року (справа про корупційні правопорушення та введення в дію антикорупційних законів)).

Стаття 95. Бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами.

Виключно законом про Державний бюджет України визначаються будь-які видатки держави на загальносуспільні потреби, розмір і цільове спрямування цих видатків.

Держава прагне до збалансованості бюджету України.

Регулярні звіти про доходи і видатки Державного бюджету України мають бути оприлюднені.

...положення частини третьої статті 95 Конституції України, згідно з якою держава прагне до збалансованості бюджету, не дає чітких критеріїв її визначення. Прагнення до збалансованості бюджету не тотожне його збалансованості, якої може і не бути. Аналіз прийнятих за останніх 9 років законів про Державний бюджет України свідчить, що лише бюджет на 2000 рік є бездефіцитним.

(абз. 2 п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 3-рп/2001 від 5 квітня 2001 року (справа про податки)).

Відповідно до статей 95, 96 Конституції України предметом регулювання закону України про Державний бюджет України є встановлення доходів та видатків на загальносуспільні потреби.

(абз. 1 п. 6 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2002 від 20 березня 2002 року (справа щодо пільг, компенсацій і гарантій)).

Відповідно до статті 95 Конституції України виключно законом про Державний бюджет України визначаються будь-які видатки держави на загальносуспільні потреби, розмір і цільове спрямування цих видатків. Прагнення держави до збалансованості та наповнення бюджету України реалізується через визначення джерел надходження до державного бюджету і потреб на видатки, що безпосередньо чи опосередковано пов'язано зі сферою цінової політики, яка має бути спрямована на забезпечення соціальних гарантій у першу чергу для низькооплачуваних і малозабезпечених громадян.

(абз. 8 п. 6 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2004 від 16 березня 2004 року (справа про друковані періодичні видання)).

Відповідно до ч. 2 ст. 95 Конституції України виключно законом про Державний бюджет України визначаються будь-які видатки держави, розмір і цільове спрямування цих видатків. Тому Закон України «Про Державний бюджет України на 2003 рік» має вищу юридичну силу порівняно з іншими чинними нормативно-правовими актами, може вносити зміни до них, призупиняти дію деяких статей нормативно-правових актів.

(абз. 11 мотивувальної частини постанови Вищого господарського суду України № 3/437 від 18 травня 2004 року щодо коштів, отриманих від приватизації державного майна та інших надходжень, пов'язаних з приватизацією).

Встановлений частиною другою статті 95 Конституції України, частиною другою статті 38 Кодексу перелік правовідносин, які регулюються законом про Державний бюджет України, є вичерпним.

(абз. 5 п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2007 від 9 липня 2007 року (справа про соціальні гарантії громадян)).

У частині третій статті 95 Конституції України словосполучення «збалансованість бюджету» використовується в контексті «держава прагне до збалансованості бюджету України». Конституційний Суд України вважає за необхідне дати офіційне тлумачення всього положення частини третьої статті 95 Конституції України у системному зв'язку з положеннями частини другої цієї статті, статті 46 Конституції України.

Словосполучення «держава прагне», на думку Конституційного Суду України, означає намагання і обов'язок держави спрямовувати свою діяльність на виконання певного, визначеного Конституцією України, завдання.

Аналіз термінів «баланс», «збалансувати», «бюджет збалансований» свідчить, що збалансованість бюджету (держави, регіону) передбачає рівномірне (паритетне) співвідношення між його видатковою і доходною частинами, дотримання відповідності видатків доходам, проте не виключає при цьому можливості прийняття бюджету з перевищенням видатків над доходами і навпаки (з дефіцитом або профіцитом). У той же час, правова природа бюджету не може обмежуватися лише фінансово-економічною складовою. Бюджет – це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

(п. 3.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 26-рп/2008 від 27 листопада 2008 року (справа про збалансованість бюджету)).

Положення частини третьої статті 95 Конституції України, згідно з яким держава прагне до збалансованості бюджету України, Конституційний Суд України розглядає як намагання держави при здійсненні бюджетного процесу дотримуватися рівномірного співвідношення між доходною та видатковою частинами Державного бюджету України і як її завдання та обов'язок при цьому реалізовувати конституційні засади розвитку і зміцнення демократичної, соціальної, правової держави, забезпечення її суверенітету і економічної самостійності, утвердження прав і свобод людини.

Закон про Державний бюджет України як правовий акт, що має особливий предмет регулювання (визначення доходів та видатків на загальносуспільні потреби), створює належні умови для реалізації законів України, інших нормативно-правових актів, ухвалених до його прийняття, які передбачають фінансові зобов'язання держави перед громадянами і територіальними громадами. Саме у виконанні цих зобов'язань утверджується сутність держави як соціальної і правової.

Відповідно до статей 1, 3 Конституції України та принципів бюджетної системи (стаття 7 Кодексу) держава не може довільно відмовлятися від взятих на себе фінансових зобов'язань, передбачених законами, іншими нормативно-правовими актами, а повинна діяти ефективно і відповідально в межах чинного бюджетного законодавства.

Зі змісту частини другої статті 95 Конституції України, якою встановлюється, що виключно законом про Державний бюджет України визначаються будь-які видатки держави на загальносуспільні потреби, розмір і цільове спрямування цих видатків, випливає, що вони не можуть визначатися іншими нормативно-правовими актами. Самі ж загальносуспільні потреби, до яких належить і забезпечення права на соціальний захист громадян України, проголошений у статті 46 Конституції України, передбачаються у державних програмах, законах, інших нормативно-правових актах. Визначення відповідних бюджетних видатків у законі про Державний бюджет України не може призводити до обмеження загальносуспільних потреб, порушення прав людини і громадянина, встановлених Конституцією України, зокрема щодо забезпечення рівня життя для осіб, які отримують пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, не нижчого від прожиткового мінімуму, визначеного законом.

Таким чином, Конституційний Суд України вважає, що в аспекті конституційного подання положення частини третьої статті 95 Конституції України «держава прагне до збалансованості бюджету України» у системному зв'язку з положеннями частини другої цієї статті, статті 46 Конституції України треба розуміти як намагання держави при визначенні законом про Державний бюджет України доходів і видатків та прийнятті законів, інших нормативно-правових актів, які можуть вплинути на доходну і видаткову частини бюджету, дотримуватися рівномірного співвідношення між ними та її обов'язок на засадах справедливого, неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами, територіальними громадами враховувати загальносуспільні потреби, необхідність забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя.

(п. 3.3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 26-рп/2008 від 27 листопада 2008 року (справа про збалансованість бюджету)).

В аспекті конституційного подання положення частини третьої статті 95 Конституції України «держава прагне до збалансованості бюджету України» у системному зв'язку з положеннями частини другої цієї статті, статті 46 Конституції України треба розуміти як намагання держави при визначенні законом про Державний бюджет України доходів і видатків та прийнятті законів, інших нормативно-правових актів, які можуть вплинути на доходну і видаткову частини бюджету, дотримуватися рівномірного співвідношення між ними та її обов'язок на засадах справедливого, неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами, територіальними громадами враховувати загальносуспільні потреби, необхідність забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя.

(п. 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 26-рп/2008 від 27 листопада 2008 року (справа про збалансованість бюджету)).

Кабінет Міністрів України також просить дати офіційне тлумачення положення частини другої статті 95 Конституції України стосовно можливості зу-

пиняти дію та скасовувати норми законів, які визначають пільги, компенсації, гарантії, при встановленні законом про Державний бюджет України видатків на загальносуспільні потреби.

Розглядаючи порушене питання, Конституційний Суд України виходить з правових позицій, висловлених ним, зокрема, у Рішенні від 9 липня 2007 року № 6-рп/2007 у справі про соціальні гарантії громадян та у Рішенні від 22 травня 2008 року № 10-рп/2008 у справі щодо предмета та змісту закону про Державний бюджет України. Ці позиції полягають у тому, що: «закон про Державний бюджет України як правовий акт, чітко зумовлений поняттям бюджету як плану формування та використання фінансових ресурсів, має особливий предмет регулювання, відмінний від інших законів України – він стосується виключно встановлення доходів та видатків держави на загальносуспільні потреби, зокрема і видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення, тому цим законом не можуть вноситися зміни, зупинятися дія чинних законів України, а також встановлюватися інше (додаткове) правове регулювання відносин, що є предметом інших законів України» (абзац шостий пункту 4 мотивувальної частини Рішення № 6-рп/2007); «законом про Держбюджет не можна вносити зміни до інших законів, зупиняти їх дію чи скасовувати їх, оскільки з об'єктивних причин це створює протиріччя у законодавстві, і як наслідок – скасування та обмеження прав і свобод людини і громадянина. У разі необхідності зупинення дії законів, внесення до них змін і доповнень, визнання їх нечинними мають використовуватися окремі закони» (абзаци третій, четвертий підпункту 5.4 пункту 5 мотивувальної частини Рішення № 10-рп/2008).

(п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 26-рп/2008 від 27 листопада 2008 року (справа про збалансованість бюджету)).

В Конституції України закріплено, що виключно законом про Державний бюджет України визначаються будь-які видатки держави на загальносуспільні потреби, розмір і цільове спрямування цих видатків (частина друга статті 95). Відповідно до пункту 1 статті 2 Бюджетного кодексу України бюджет – план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

Законодавець визначив певну пріоритетність деяких бюджетних законів, зазначивши в частині другій статті 4 Бюджетного кодексу України, що «при здійсненні бюджетного процесу в Україні положення нормативно-правових актів застосовуються лише в частині, в якій вони не суперечать положенням Конституції України, цього Кодексу та закону про Державний бюджет України».

(абзаци 1, 2 п. 3.3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 11-рп/2009 від 20 травня 2009 року у справі за конституційним поданням 55 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 57 Закону України «Про Державний бюджет України на 2009 рік»).

Стаття 96. Державний бюджет України затверджується щорічно Верховною Радою України на період з 1 січня по 31 грудня, а за особливих обставин – на інший період.

Кабінет Міністрів України не пізніше 15 вересня кожного року подає до Верховної Ради України проект закону про Державний бюджет України на наступний рік. Разом із проектом закону подається доповідь про хід виконання Державного бюджету України поточного року.

Положення частини першої статті 93 Конституції України передбачають вичерпний перелік суб'єктів права законодавчої ініціативи на початковій стадії законодавчого процесу – ініціювання законопроекту шляхом внесення його на розгляд Верховної Ради України.

Розроблення проекту закону є окремим видом діяльності, що передує стадії подання (внесення) законопроекту, і, таким чином, не стосується безпосередньо суб'єктів, визначених у частині першій статті 93 Конституції України.

Виходячи з цього Конституційний Суд України вважає, що розроблення проекту закону про Державний бюджет України (пункт 6 статті 116 Конституції України, частина перша статті 32 Кодексу) та його подання до Верховної Ради України (частина друга статті 96 Конституції України, частина друга статті 37 Кодексу) – це самостійні стадії бюджетного процесу.

(абзаци 1–3 п. 3.3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 1-рп/2009 від 13 січня 2009 року (справа про право законодавчої ініціативи щодо внесення змін до закону про Державний бюджет України)).

Положення частини другої статті 52, частини третьої статті 53, частини другої статті 54 Бюджетного кодексу України в аспекті положень частини першої статті 93, частини другої статті 96 Конституції України слід розуміти так, що подання до Верховної Ради України проектів законів про внесення змін до закону про Державний бюджет України не є виключним правом Кабінету Міністрів України.

Право подавати до Верховної Ради України проекти законів про внесення змін до закону про Державний бюджет України мають усі суб'єкти права законодавчої ініціативи, визначені в частині першій статті 93 Конституції України.

(п. 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 1-рп/2009 від 13 січня 2009 року (справа про право законодавчої ініціативи щодо внесення змін до закону про Державний бюджет України)).

Положення частини першої статті 93 Конституції України в аспекті порушеного в конституційному поданні питання треба розуміти так, що Президент України, народні депутати України, Кабінет Міністрів України, Національний банк України можуть подавати до Верховної Ради України законопроекти з будь-якого питання, крім тих законопроектів, які відповідно до Конституції України можуть вноситися спеціально визначеними нею суб'єктами права законодавчої ініціативи. Зокрема, проект закону про Державний бюджет України на кожний наступний рік розробляє та подає до Верховної Ради України

лише Кабінет Міністрів України (частина друга статті 96, пункт 6 статті 116 Конституції України).

(п. 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2001 від 17 травня 2001 року (справа про зміни до закону про бюджет)).

Затвердження Державного бюджету України належить до повноважень Верховної Ради України (пункт 4 частини першої статті 85, частина перша статті 96 Конституції України) і відбувається виключно у формі закону (пункт 1 частини другої статті 92, частина друга статті 95 Конституції України).

Конституція України не визначає окремої процедури розгляду, ухвалення і набрання чинності законом про Держбюджет, але встановлює деякі особливості для його змісту, що обумовлює також певні вимоги для його розгляду, ухвалення і, відповідно, набрання ним чинності.

Згідно зі статтями 96, 116 Конституції України проект закону про Держбюджет розробляє і подає до Верховної Ради України Кабінет Міністрів України разом із доповіддю про хід виконання Державного бюджету України поточного року, а його дія в часі обмежується конкретним періодом – з 1 січня по 31 грудня, а за особливих обставин – іншим періодом.

(абзаци 1–3 п. 5.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 10-рп/2008 від 22 травня 2008 року (справа щодо предмета та змісту закону про Державний бюджет України)).

За приписом частини першої статті 96 Конституції України Державний бюджет України затверджується щорічно Верховною Радою України на період з 1 січня по 31 грудня, а за особливих обставин – на інший період. Отже, закони про Державний бюджет України мають визначений Конституцією України строк дії, і після закінчення бюджетного року їх норми втрачають чинність. Правову позицію щодо цього Конституційний Суд України сформулював в ухвалах від 29 квітня 1998 року № 22-у/98, від 13 квітня 2000 року № 31-у/2000, від 27 грудня 2001 року № 39-у/2001, від 21 березня 2002 року № 11-у/2002.

(абз. 2 п. 2.2 мотивувальної частини Ухвали Конституційного Суду України № 21-уп/2010 від 18 березня 2010 року про припинення конституційного провадження у справі за конституційними поданнями 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про встановлення прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати», 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2009 рік», частини другої статті 54, частини першої статті 55 Закону України «Про Державний бюджет України на 2009 рік» та додатків № 3, № 7 до нього і 52 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 46, 54, частин першої, другої, третьої статті 55 Закону України «Про Державний бюджет України на 2009 рік»).

Згідно з Основним Законом України до повноважень Верховної Ради України належить затвердження Державного бюджету України (пункт 4 частини першої статті 85, частина перша статті 96) виключно у формі закону (пункт 1 частини другої статті 92, частина друга статті 95).

Окремої процедури розгляду, ухвалення і набрання чинності законом про Державний бюджет України, відмінної від процедури розгляду, ухвалення і набрання чинності іншими законами, у Конституції України не визначено, але встановлено деякі особливості щодо його змісту, якими обумовлені і певні вимоги до цієї процедури. Зокрема, проект закону про Державний бюджет України розробляє і подає до Верховної Ради України Кабінет Міністрів України разом із доповіддю про хід виконання Державного бюджету України поточного року. Дія в часі закону про Державний бюджет України обмежується конкретним періодом – з 1 січня по 31 грудня, а за особливих обставин – іншим періодом (стаття 96, пункт 6 статті 116 Основного Закону України).

(п. 2.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 22-рп/2010 від 30 листопада 2010 року у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 14, 24, 64, пунктів 7–13 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2010 рік»).

Стаття 97. Кабінет Міністрів України відповідно до закону подає до Верховної Ради України звіт про виконання Державного бюджету України. Поданий звіт має бути оприлюднений.

Отримання Урядом України звіту про виконання кошторису доходів та витрат Національного банку України узгоджується з положеннями Конституції України, які передбачають обов'язки Кабінету Міністрів України разом із проектом закону про Державний бюджет України на наступний рік подавати доповідь про хід виконання Державного бюджету України поточного року, а також звіт про виконання Державного бюджету України (частина друга статті 96, частина перша статті 97, пункт 6 статті 116).

(абз. 6 п. 3.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 13-рп /2010 від 11 травня 2010 року у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин першої, другої статті 1, пункту 44 статті 2, частини другої статті 4, пункту 45 статті 6, пункту 58 статті 34, статті 341, пункту 5, абзацу четвертого пункту 7 частини першої, частини третьої статті 76 Закону України «Про Державний бюджет України на 2009 рік», частини п'ятої статті 5 Закону України «Про Національний банк України», Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2009 рік» та деяких інших законів України»).

Стаття 98. Контроль за використанням коштів Державного бюджету України від імені Верховної Ради України здійснює Рахункова палата.

По-перше, Верховна Рада України, яка за юридичною природою є парламентом, реалізує свої конституційні повноваження (статті 85 і 92 Конституції України), зокрема і у сфері фінансово-економічної діяльності (пункти 4, 6, 11, 13, 14, 16, 18, 19, 24, 33, 36 статті 85; пункти 5, 6, 7, 8, 9, 22 частини першої статті 92; пункти 1, 8 частини другої статті 92 Конституції України), саме як орган загальної конституційної компетенції. Рахункова палата відповідно до статті 98 Конституції України є органом спеціальної конституційної компетенції, що в контексті загальних повноважень Верховної Ради України має обмежений і виключний характер. Повноваження Рахункової палати є похідними від повноважень Верховної Ради України і відповідно до статті 19 Конституції України у своїй діяльності вона не може виходити за їх межі.

Отже, в нормативно-правовому значенні Конституції України Рахункова палата є незалежним органом спеціальної конституційної компетенції, і Верховна Рада України як орган законодавчої влади не має права забрати чи обмежити конституційні повноваження Рахункової палати, передати їх будь-яким іншим органам або ж взяти на себе їх здійснення. Зазначені положення, однак, не стосуються повноважень Верховної Ради України як органу, який відповідно до статті 155 Конституції України має повноваження вносити зміни до Конституції України, зокрема до статті 98.

По-друге, не відповідає Конституції України і визначення в Законі [України «Про Рахункову Палату Верховної Ради України»] призначення Рахункової палати. Якщо Конституція України закріплює за Рахунковою палатою функцію здійснення «контролю за використанням коштів Державного бюджету України» (стаття 98), то частина перша статті 1 та стаття 3 Закону покладають на Рахункову палату здійснення «вищого» та «державного фінансово-економічного контролю», а стаття 36 Закону встановлює її статус як «вищого незалежного органу фінансово-економічного контролю».

Поняття «державний фінансово-економічний контроль», як підтверджують дані фінансово-економічної та правознавчої експертиз, є набагато ширшим за поняття «контроль за використанням коштів Державного бюджету України». Застосувавши в Законі більш широке поняття, Верховна Рада України фактично розширено тлумачить статтю 98 Конституції України, підтвердивши це прийняттям Постанови Верховної Ради України «Про тлумачення статті 98 Конституції України» від 1 жовтня 1996 року. За Рішенням Конституційного Суду України від 11 липня 1997 року ця Постанова як така, що не відповідає Конституції України, втратила чинність.

(абзаци 7, 8, 10, 11 п. 1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 7-зп від 23 грудня 1997 року (справа про Рахункову палату)).

Оскільки за Конституцією України (стаття 98) Рахункова палата призначена здійснювати контроль за використанням саме коштів Державного бюджету України, що знаходяться на відповідних рахунках, вона має обмежуватись засобами фінансового контролю щодо використання коштів Державного бюджету України, функціонально взаємодіючи з Верховною Радою України у межах своїх конституційних повноважень.

Рахунковій палаті Конституція України надала значно вужчі повноваження. Вона має право контролювати використання коштів Державного бюджету України, його законність, доцільність, ефективність. Отже, Конституція України, поклавши на Рахункову палату повноваження від імені Верховної Ради контролювати виконання саме видаткової частини Державного бюджету, поклала на неї і обов'язок контролювати законність витрачання бюджетних коштів, але тільки їх витрачання.

Це положення підтверджується і висновком тимчасової комісії Конституційного Суду України про те, що Рахункова палата не може здійснювати контроль за законністю виконання актів Верховної Ради України, зокрема її постанов, стосовно контролю у фінансово-економічній сфері взагалі, але такий контроль з боку Рахункової палати є конституційно обгрунтованим виключно у частині використання коштів Державного бюджету України.

Всі три органи – Верховна Рада України, Рахункова палата, Прокуратура України – здійснюють контроль або нагляд за додержанням чинного фінансового законодавства «на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» (частина друга статті 19 Конституції України).

Отже, ті положення Закону, які покладають на Рахункову палату контроль «за виконанням законів України та прийнятих Верховною Радою України постанов, виконанням Державного бюджету України, фінансуванням загальнодержавних програм, збереженням та використанням майна, що є об'єктами права державної власності, органами виконавчої влади та посадовими особами, які обираються, призначаються або затверджуються Верховною Радою України» (пункт 1 статті 6 Закону), в частині контролю, не пов'язаного з використанням коштів Державного бюджету України, повинні розглядатись як такі, що не відповідають Конституції України.

(абзаци 5, 9–12 п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 7-зп від 23 грудня 1997 року (справа про Рахункову палату)).

Поширення сфери застосування повноважень Рахункової палати щодо суб'єктів господарювання різних форм власності без будь-яких обмежень не відповідає такому загальному принципу конституційного ладу України, як забезпечення державного захисту прав усіх суб'єктів права власності і господарювання (частина четверта статті 13 Конституції України). Відповідно до статті 98 Конституції України здійснення контрольних повноважень Рахункової палати щодо господарюючих суб'єктів різних форм власності має обмежуватись лише реальним обсягом коштів Державного бюджету України, які використовує відповідний суб'єкт.

Це положення випливає з частини другої статті 95 Конституції України, де зазначено, що «Виключно Законом про Державний бюджет України визначаються будь-які видатки держави на загальносуспільні потреби, розмір і цільове спрямування цих видатків». Це означає, що Рахункова палата здійснює контроль за використанням коштів Державного бюджету України відповідно до їх цільового призначення, тобто за їх витрачанням на цілі, встановлені законом про Державний бюджет України.

Поширення сфери застосування повноважень Рахункової палати на об'єднання громадян, недержавні фонди та інші недержавні некомерційні громадські організації із зрозумілих причин турботи про державні кошти, їх використання... не узгоджується з тими положеннями Конституції України, які гарантують громадянам індивідуально чи спільно вільно розпоряджатись своєю власністю (частина перша статті 41 Конституції України), в тому числі для задоволення їх політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів у рамках недержавних некомерційних об'єднань (частини перша та третя статті 36 Конституції України).

(абзаци 11, 12, 15 п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 7-зп від 23 грудня 1997 року (справа про Рахункову палату)).

Закон України від 11 липня 1996 року «Про Рахункову палату Верховної Ради України» визнається таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), в частині таких його окремих положень:

1. Визнаються такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення Закону України «Про Рахункову палату Верховної Ради України»:

1.1. щодо найменування Рахункової палати як «Рахункова палата Верховної Ради України» (найменування Закону, преамбула, статті 1 та 39 Закону);

1.2. щодо визначення Рахункової палати як органу «вищого», «державного фінансово-економічного» контролю (частина перша статті 1, стаття 3 Закону) та «вищого... фінансово-економічного» контролю (стаття 36 Закону);

1.3. щодо гарантій правового статусу посадових осіб Рахункової палати, передбачених частиною першою статті 37 Закону.

2. Визнаються такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення Закону України «Про Рахункову палату Верховної Ради України», за якими на Рахункову палату покладено:

2.1. завдання організації і здійснення контролю за своєчасним виконанням «доходної» частини Державного бюджету України (абзац другий статті 2 Закону);

2.2. функцію здійснювати контроль за «своєчасним і повним надходженням доходів до Державного бюджету України» (пункт 2 статті 6 Закону);

2.3. повноваження здійснювати «контрольно-ревізійні» види діяльності, що забезпечують «єдину систему контролю за виконанням Державного бюджету України» (пункт 1 статті 7 Закону), «організувати і проводити оперативний контроль за виконанням Державного бюджету України за звітний період» (пункт 6 статті 7 Закону), крім повноважень проводити оперативний контроль за використанням коштів Державного бюджету України за звітний період;

2.4. повноваження здійснювати контроль за «надходженням до Державного бюджету України коштів, отриманих: від розпорядження державним майном, в тому числі його приватизації, продажу; від управління майном, що є об'єктами права державної власності» (частина третя статті 23 Закону);

2.5. повноваження «в разі виявлення підробок, підлогів, привласнень і зловживань – вилучати необхідні документи, залишаючи у справах акт вилу-

чення і копії або опис вилучених документів» (пункт 4 частини другої статті 12 Закону);

2.6. вчинення всіх, без винятку, дій, передбачених статтею 31 Закону.

3. Визнаються такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення Закону України «Про Рахункову палату Верховної Ради України», за якими на Рахункову палату покладено контроль за тією сферою фінансово-економічної діяльності, яка перебуває поза межами використання коштів Державного бюджету України:

3.1. «за виконанням законів України і прийнятих Верховною Радою України постанов, виконанням Державного бюджету України, фінансуванням загальнодержавних програм» (в частині контролю, не пов'язаного з використанням коштів Державного бюджету України) та «збереженням та використанням майна, що є об'єктами права державної власності, органами виконавчої влади та посадовими особами, які обираються, призначаються або затверджуються Верховною Радою України» (пункт 1 статті 6 Закону);

3.2. за «використанням об'єктів права власності, які не підлягають приватизації» (абзац четвертий статті 2 Закону) та «грошовою емісією, використанням золотого запасу, дорогоцінних металів, каміння, наданням кредитів та здійсненням операцій по розміщенню золотого і валютного резервів» (абзац сьомий статті 2 Закону);

3.3. за «збереженням та використанням майна, що є об'єктами права державної власності» (пункт 1 статті 6 Закону);

3.4. за «збереженням та використанням майна, що є об'єктами права державної власності, що не підлягають приватизації» (пункт 1 статті 7 Закону);

3.5. «за збереженням і використанням об'єктів права державної власності» (найменування та частина перша статті 23 Закону), в тому числі шляхом проведення обстежень «майнових комплексів, їх збереження і використання в інтересах держави» (частина перша статті 23 Закону), отримання необхідної інформації «від Фонду державного майна України, центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій», проведення перевірок та ревізій «щодо дотримання законності в управлінні майном, що є об'єктами права державної власності» (частина перша статті 23 Закону);

3.6. за станом «зберігання і використання майна, що є об'єктами права державної власності, а також майна, що знаходиться у повному господарському віданні Національного банку України, його територіальних відділень та підвідомчих спеціалізованих підприємств, установ і організацій» (частина третя статті 25 Закону), а також за результатами «виробничо-господарської діяльності, проведеної приватизації або іншого розпорядження майном, що є об'єктами права державної власності» (частина перша статті 26 Закону);

3.7. за станом «використання та управління об'єктами права державної власності, що підлягають приватизації» (абзац третій частини першої статті 27 Закону) та правовим режимом «об'єктів права державної власності, в тому числі земельного фонду України» (абзац сьомий частини першої статті 27 Закону);

3.8. «за дотриманням законності щодо надання Україною позик, економічної та іншої допомоги іноземним державам, міжнародним організаціям, а також щодо укладання угод про державні позики і кредити, здійснення контролю за використанням кредитів, одержаних Україною від іноземних держав, банків та міжнародних фінансових організацій, і позик, які не передбачені Державним бюджетом України» (абзац п'ятий статті 2 Закону);

3.9. «за виконанням рішень Верховної Ради України про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам, міжнародним організаціям» (крім позик, передбачених у Державному бюджеті України), та «та про одержання Україною від іноземних держав, банків та міжнародних фінансових організацій позик, які не передбачені Державним бюджетом України, використанням безоплатної допомоги Україні, одержаної з іноземних джерел, за грошовою емісією, використанням кредитних і валютних ресурсів органами виконавчої влади та їх посадовими особами, наданням кредитів і здійсненням операцій по розміщенню золотого і валютного резервів, а також кредитними операціями» (пункт 9 статті 6 Закону).

4. Визнаються такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення Закону України «Про Рахункову палату Верховної Ради України», за якими сфера застосування повноважень Рахункової палати поширюється на: «органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, банки, кредитні установи, господарські товариства, страхові компанії, інші фінансові установи і їх спілки, асоціації та інші об'єднання незалежно від форм власності»; «об'єднання громадян, недержавні фонди та інші недержавні некомерційні громадські організації» (частина друга статті 16 Закону) в тій частині їх діяльності, яка перебуває поза межами використання коштів Державного бюджету України.

(резолютивна частина Рішення Конституційного Суду України № 7-зп від 23 грудня 1997 року (справа про Рахункову палату)).

У Рішенні від 23 грудня 1997 року № 7-зп (справа про Рахункову палату) Конституційний Суд України визначився стосовно питання повноважень Рахункової палати, про що йдеться у конституційному поданні. Ці повноваження обмежені лише тією стороною діяльності будь-яких суб'єктів підприємництва та господарювання, яка пов'язана з використанням коштів Державного бюджету. Серед споживачів – платників за електроенергію більшість становлять юридичні особи та організації, які вносять плату тільки за рахунок доходів, одержаних від господарської та підприємницької діяльності.

Отже, надання Рахунковій палаті права контролю за використанням коштів енергоринку, які перебувають поза межами Державного бюджету України, змінює конституційно встановлене призначення цього органу спеціальної компетенції і тому не відповідає визначеній статтею 98 Конституції України сфері застосування її повноважень.

(п. 3.4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 3-рп/2002 від 12 лютого 2002 року (справа про електроенергетику)).

Стаття 99. Грошовою одиницею України є гривня.

Забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією центрального банку держави – Національного банку України.

Конституція України визначила правовий статус Національного банку України як центрального банку держави, основною функцією якого є забезпечення стабільності грошової одиниці України (стаття 99). Особливість юридичного статусу Національного банку України полягає в тому, що, з одного боку, він має публічно-правовий статус особливого центрального органу державного управління, самостійного у своїй діяльності від органів державної влади (статті 6, 7, 24, 25, 53 Закону України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 року № 679-XIV (далі – Закон), а з іншого – цивільно-правовий статус як юридичної особи, яка має відокремлене майно, що є об'єктом права державної власності і перебуває в його повному господарському віданні, та може вчиняти певні цивільно-правові правочини з комерційними банками, державою (статті 4, 29, 31, 42 Закону). З метою забезпечення самостійності у проведенні єдиної грошово-кредитної політики Закон не допускає втручання органів законодавчої та виконавчої влади або їх посадових осіб у виконання функцій і повноважень Національного банку України інакше, як в межах, визначених Законом (стаття 53). Згідно зі статтею 51 Закону Національний банк України є підзвітним Президенту України та Верховній Раді України в межах їх конституційних повноважень.

(абз. 1 п. 3.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2009 від 26 лютого 2009 року у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положення пункту 18 частини першої статті 85 Конституції України).

Статтею 99 Конституції України встановлено, що грошовою одиницею України є гривня. При цьому Основний Закон не встановлює обмежень щодо можливості використання в Україні грошових одиниць іноземних держав.

Відповідно до ст. 192 ЦК України іноземна валюта може використовуватися в Україні у випадках і в порядку, встановлених законом. Тобто відповідно до законодавства гривня має статус універсального платіжного засобу, який без обмежень приймається на всій території України, однак обіг іноземної валюти обумовлений вимогами спеціального законодавства України.

Основним законодавчим актом, який регулює правовідносини у сфері валютного регулювання та валютного контролю, є Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»

(Рішення Верховного Суду України № 6-50418св10 від 1 грудня 2010 року «Про стягнення заборгованості за кредитними договорами, процентів за користування кредитами та пені»).

Стаття 100. Рада Національного банку України розробляє основні засади грошово-кредитної політики та здійснює контроль за її проведенням.

Правовий статус Ради Національного банку України визначається законом.

Верховна Рада Автономної Республіки Крим Постановою «Про Рахункову палату Верховної Ради Автономної Республіки Крим» від 17 березня 1999 року утворила Рахункову палату Верховної Ради Автономної Республіки Крим (пункт 1), затвердила Положення про Рахункову палату Верховної Ради Автономної Республіки Крим (пункт 2), яким визначено її статус як постійно діючого республіканського органу контролю, функції та повноваження, склад і структуру, порядок діяльності тощо.

Конституційний Суд України в процесі розгляду оспорюваного Положення про Рахункову палату Верховної Ради Автономної Республіки Крим та Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим, якою його затверджено, виходить з того, що Верховна Рада Автономної Республіки Крим утворює Рахункову палату Верховної Ради Автономної Республіки Крим для здійснення контролю від імені Верховної Ради Автономної Республіки Крим за використанням коштів бюджету Автономної Республіки Крим виконавчими органами Автономної Республіки Крим (абзац другий підпункту 7 пункту 2 статті 26 Конституції Автономної Республіки Крим).

Однак Положенням про Рахункову палату Верховної Ради Автономної Республіки Крим передбачено такі повноваження Рахункової палати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, які за Конституцією України та законами України не віднесено до відання Автономної Республіки Крим, зокрема:

1) здійснювати контроль за додержанням законності надання коштів бюджету і фондів «банками й іншими кредитними установами іншим органам, підприємствам, установам, організаціям» (абзац третій підпункту 1.3 пункту 1);

2) здійснювати контроль за додержанням законності і своєчасністю використання коштів бюджету і фондів у банківських та інших установах (абзац шостий підпункту 1.3 пункту 1);

3) одержувати з питань використання коштів бюджету відповідно до законодавства про банки і банківську діяльність від Кримського республіканського управління Національного банку України, уповноважених банків, у яких розміщені кошти бюджету і фондів, а також від інших кредитних установ необхідні відомості про здійснення ними операцій і стан розрахунків органів, підприємств, установ і організацій, довідки, копії документів щодо операцій і розрахунків цих органів, підприємств, установ і організацій (абзац шостий підпункту 2.2 пункту 2);

4) зобов'язувати Кримське республіканське управління Національного банку України брати до розгляду матеріали проведених Рахунковою палатою Верховної Ради Автономної Республіки Крим перевірок, ревізій, вживати необхідних заходів та одержувати від нього відповіді у місячний строк (абзац дванадцятий підпункту 2.2 пункту 2);

5) здійснювати експертно-аналітичну оцінку законності й ефективності використання інвестицій, наданих під гарантії Автономної Республіки Крим, включаючи бюджетні (абзац восьмий підпункту 1.3 пункту 1);

6) проводити фінансові перевірки, ревізії «в інших органах незалежно від

їхньої підпорядкованості, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності з питань дотримання законності, цільового призначення й ефективності витрачання коштів, наданих з республіканських фондів і бюджету» (абзац третій підпункту 2.2 пункту 2) і перевірки в цих органах, на підприємствах, в установах і організаціях фінансових документів, бухгалтерських книг, звітів, планів, витрат та іншої документації, що стосується фінансово-господарської діяльності, касових операцій з готівкою і цінними паперами, матеріальних цінностей, їхньої наявності, збереження і витрачання (абзац четвертий підпункту 2.2 пункту 2).

Також не віднесено до відання Автономної Республіки Крим встановлення положень щодо відповідальності посадових та службових осіб, згідно з якими:

– підлягають притягненню до відповідальності у порядку, встановленому нормативно-правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим, посадові особи органів, підприємств, установ і організацій, які перевіряються, у разі відмови або ухилення від своєчасного надання необхідної інформації або документації, а також надання недостовірної інформації з питань, віднесених до компетенції Верховної Ради Автономної Республіки Крим (підпункт 4.5 пункту 4);

– «будь-які дії щодо посадових осіб і працівників Рахункової палати, а також осіб, які виконують її доручення, з метою перешкодити виконанню ними своїх обов'язків або домогтися ухвалення рішення» з питань, віднесених до компетенції Верховної Ради Автономної Республіки Крим, тягнуть за собою відповідальність згідно з нормативно-правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим (підпункт 6.2 пункту 6).

Зазначені положення суперечать приписам Конституції України, зокрема тим, згідно з якими виключно законами України встановлюються засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків (пункт 1 частини другої статті 92), забезпечується стабільність грошової одиниці, що за Конституцією України є основною функцією центрального банку держави – Національного банку України (частина друга статті 99). Рада Національного банку України розробляє основні засади грошово-кредитної політики та здійснює контроль за її проведенням (стаття 100 Конституції України).

(абзаци 1–5 п. 5.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 1-рп/2001 від 27 лютого 2001 року (справа про правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим)).

Стаття 101. Парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

Зазначений у підставах скасування рішення висновок апеляційного суду про неналежність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини до органів державної влади не узгоджується зі ст. 101 Конституції України та ст. 4 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав

людини», за змістом яких Уповноважений є самостійним одноособовим державним органом, який у своїй діяльності керується законами, у тому числі і Законом України «Про інформацію».

(абз. 21 мотивувальної частини ухвали Вищого адміністративного суду України № 2-591/05 від 22 грудня 2005 року «Про визнання дій неправомірними та відшкодування моральної шкоди»).

Конституція України не містить терміна «ценз», проте встановлює відповідні кваліфікаційні вимоги до претендентів на певні державні посади. Це стосується кандидатів у народні депутати України (частина друга статті 76), претендентів на посаду професійного судді (частина третя статті 127), судді Конституційного Суду України (частина третя статті 148). Конституція України передбачає наявність певних кваліфікаційних вимог і до кандидата на пост Президента України (частина друга статті 103). Нерідко кваліфікаційні вимоги до окремих категорій державних службовців встановлюються відповідними законами України, зокрема до тих, які претендують на посади Голови та суддів Верховного Суду України, Голови та суддів Вищого арбітражного суду України, членів Вищої ради юстиції, членів Центральної виборчої комісії. Кваліфікаційні вимоги зумовлені родом і характером діяльності зазначених посадових осіб, а тому не можуть розглядатися як обмеження громадян у користуванні рівним правом доступу до державної служби.

Встановлення Конституцією України та законами України певних кваліфікаційних вимог не порушує конституційного принципу рівності (стаття 24), адже всі громадяни, які відповідають конкретним кваліфікаційним вимогам, мають право займати відповідні посади.

Визначені законом кваліфікаційні вимоги повинні відповідати положенням частини другої статті 24 Конституції України.

Аналогічним чином вирішено питання щодо кваліфікаційних вимог, включаючи вікові, до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. З огляду на особливу важливість його діяльності, змістом якої є здійснення парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина, Верховна Рада України повноважна встановлювати кваліфікаційні вимоги до особи, яка претендує на цю посаду. Конституція України (стаття 101) цього не забороняє. До таких кваліфікаційних вимог належать, зокрема, життєвий досвід та соціальна зрілість, які набуваються лише з досягненням певного віку.

Критерієм у законодавчому встановленні кваліфікаційних вимог до віку є доцільність.

Отже, вимога частини другої статті 5 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», згідно з якою Уповноваженим може бути призначено громадянина України, який на день обрання досяг 40 років, не може вважатися такою, що обмежує громадян у користуванні рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування (частина друга статті 38 Конституції України).

(п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2000 від 18 квітня 2000 року (справа про віковий ценз)).

Розділ V

ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ

Глава Української держави, який обирається всенародно та здійснює широкі повноваження у різних сферах суспільного життя – Президент України – за Конституцією посідає особливе місце у державно-правовому механізмі. Не будучи віднесеним Основним Законом до будь-якої з гілок влади, він бере активну участь у законотворенні, є ключовою фігурою у системі виконавчої влади, має деякі організаційні повноваження щодо функціонування судової влади. Це зумовлено встановленою Конституцією змішаною моделлю республіканського правління, відповідно до якої Президент має значні компетенційні преференції (кадрові й установчі) у сфері, передусім, виконавчої влади. Але вони належать йому як главі держави, а не як главі виконавчої влади. Будучи функціонально носієм важливих повноважень виконавчої влади, Президент не належить до системи її органів.

«У цілому статус Президента як глави держави має, так би мовити, наскрізне значення щодо гілок влади. Специфіка цього статусу полягає в тому, що в ньому окреме місце посідають повноваження у сфері виконавчої влади (або державного управління). Причому їх обсяг прямо залежить від наявної в державі форми правління: зазвичай, цей обсяг більший у президентській республіці, менший – у парламентській»[1].

Відповідно до пунктів 3, 17 ч. 1 ст. 106 Конституції Президент повноважний здійснювати керівництво у трьох сферах діяльності держави – зовнішньополітичної діяльності, національної безпеки і оборони. Керівництво Президента у цих трьох сферах не зводиться до вироблення політики, а передбачає всю сукупність заходів щодо забезпечення її практичного запровадження.

Стаття 102. Президент України є главою держави і виступає від її імені. Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.

Згідно з Основним Законом України Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина (частина друга статті 102). Зазначені положення зобов'язують главу держави захищати усіма можливими правовими засобами, зокрема, права і свободи людини і громадянина. Тому образа чи наклеп на Президента України можуть розглядатися не тільки як посягання на громадянські права особи, що перебуває на цьому посту, але й як прояв неповаги до Української держави та її народу в цілому.

(абз. 3 п. 4.5 мотивувальної частини Висновку Конституційного Суду України від 1 квітня 2010 року № 1-в/2010 у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо гарантії недоторканності для окре-

[1] Авер'янов В. Б. «Центр» виконавчої влади в Україні: особливості конституційно-правового регулювання / В. Б. Авер'янов // Часопис Київського ун-ту права. – 2005. – № 1. – С. 4.

мих посадових осіб) вимогам статей 157 і 158 Конституції України (справа про внесення змін до статей 80, 105, 108 Конституції України).

Відповідно до статті 18 Конституції України зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права.

Зовнішня політика є важливим напрямом діяльності держави, а її ефективність потребує стабільності зовнішньополітичного курсу, координації та узгодженості дій органів державної влади.

Верховна Рада України виключно законами визначає засади зовнішньої політики держави і зовнішніх зносин, заслуховує щорічні та позачергові послання Президента України про внутрішнє і зовнішнє становище України, надає законом згоду на обов'язковість міжнародних договорів України та здійснює їх денонсацію (пункти 5, 8, 32 частини першої статті 85, пункт 9 частини першої статті 92 Конституції України).

Президент України за визначеним у Конституції України статусом є главою держави і виступає від її імені, є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина (стаття 102). Згідно зі статтею 106 Конституції України у сфері зовнішньої політики Президент України забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави, представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України, приймає рішення про визнання іноземних держав, призначає та звільняє глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях, приймає вірчі і відкличні грамоти дипломатичних представників іноземних держав, вносить до Верховної Ради України подання про призначення Міністра закордонних справ України, присвоює вищі дипломатичні ранги (пункти 1, 3, 4, 5, 10, 24 частини першої).

Кабінет Міністрів України забезпечує здійснення зовнішньої політики держави, спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади (пункти 1, 9 статті 116 Конституції України).

Таким чином, Верховна Рада України, Президент України та Кабінет Міністрів України мають окремі конституційні повноваження у сфері зовнішньополітичної діяльності, але лише Президент України як глава держави наділений повноваженням здійснювати керівництво цією діяльністю. Положення Конституції України, у яких встановлено зазначені повноваження Президента України та інших суб'єктів зовнішньополітичної діяльності держави, є нормами прямої дії (частина третя статті 8). Це означає, що глава держави не тільки здійснює загальне спрямування зовнішньополітичного курсу держави згідно з визначеними Верховною Радою України засадами зовнішньої політики України, але й застосовує відповідні засоби впливу на діяльність суб'єктів зовнішньополітичної діяльності з метою забезпечення національних інтересів і безпеки України.

Реалізація визначених Верховною Радою України основних засад зовнішньої політики держави, яка провадиться під керівництвом Президента України і забезпечується Кабінетом Міністрів України та Міністерством закордонних справ України, вимагає координації діяльності цих органів виконавчої влади главою держави, в тому числі і в питаннях кадрового забезпечення у цій сфері. Здійснюючи керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, Президент України впливає на діяльність Кабінету Міністрів України та Міністерства закордонних справ України через відповідні укази, розпорядження.

(п. 3.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 15 січня 2009 року № 2-рп/2009 у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про деякі питання керівництва зовнішньополітичною діяльністю держави»).

Стаття 103. Президент України обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років.

Президентом України може бути обраний громадянин України, який досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років та володіє державною мовою.

Одна й та сама особа не може бути Президентом України більше ніж два строки підряд.

Президент України не може мати іншого представницького мандата, обіймати посаду в органах державної влади або в об'єднаннях громадян, а також займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю чи входити до складу керівного органу або наглядової ради підприємства, що має на меті одержання прибутку.

Чергові вибори Президента України проводяться в останню неділю березня п'ятого року повноважень Президента України. У разі дострокового припинення повноважень Президента України вибори Президента України проводяться в період дев'яноста днів з дня припинення повноважень.

Порядок проведення виборів Президента України встановлюється законом.

У Конституції України встановлено строки повноважень Верховної Ради України, Президента України, депутатів сільської, селищної, міської, районної, обласної ради та сільського, селищного, міського голови (частина п'ята статті 76, частина перша статті 103, частини перша, друга статті 141) і врегульовано окремі питання щодо призначення та проведення чергових та позачергових виборів органів представницького характеру (частини перша, друга статті 77, пункти 7, 28, 30 частини першої статті 85, пункт 1 частини першої статті 138).

Аналіз цих положень дає підстави стверджувати, що на конституційному рівні закріплено принцип періодичності проведення виборів, застосування якого згідно з міжнародними актами є важливою складовою їх демократичності. Зокрема, у статті 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні

права 1966 року (ратифікованого Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовтня 1973 року) вказано, що кожен громадянин повинен мати можливість голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах.

(абзаци 4, 5 п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 4 червня 2009 року № 13-рп/2009 у справі за конституційним поданням Київської міської ради щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 141 Конституції України).

Володіння українською мовою є однією з обов'язкових умов для зайняття відповідних посад (статті 103, 127, 148 Конституції України).

(абз. 9 п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 року № 10-рп/99 (справа про застосування української мови)).

Право бути обраним на виборах Президента України полягає в можливості громадянина України, який досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років та володіє державною мовою (частина друга статті 103 Основного Закону України), бути обраним на виборах Президента України.

(абз. 7 п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 25 грудня 2003 року № 22-рп/2003 (справа про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України)).

Частиною шостою статті 2 Закону [України «Про вибори Президента України» від 5 березня 1999 року № 474-XIV зі змінами] до внесення змін відповідно до Закону № 1616 [України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України» від 21 серпня 2009 року № 1616-VI] передбачалося, що громадянин України, який проживає або перебуває в період підготовки і проведення виборів за межами України, перетнувши державний кордон України на законних підставах, реалізує своє право голосу на виборах Президента України на загальних підставах. Тобто попередньою редакцією цієї норми було встановлено гарантію реалізації права голосу на виборах Президента України виборцю, який перебуває за межами території України, незалежно від перебування його на консульському обліку.

Разом з тим, Законом № 474 не передбачено можливості реалізувати конституційне право вільно обирати Президента України для тих громадян, які проживають або перебувають у період підготовки і проведення виборів за межами України, але не перебувають на консульському обліку.

Конституційний Суд України вважає, що положенням частини шостої статті 2 Закону № 474 встановлено додаткову вимогу щодо реалізації активного виборчого права для громадян, які проживають або перебувають у період підготовки і проведення виборів за межами України, – перебування на консульському обліку, чим звужено зміст та обсяг права громадян обирати Президента України.

Отже, положення частини шостої статті 2 Закону № 474 щодо визначення перебування на консульському обліку умовою реалізації права голосу на ви-

борах Президента України не відповідає частинам другій, третій статті 22, частині першій статті 24, частині першій статті 38, частині першій статті 64, частині першій статті 71, частині першій статті 103 Конституції України (є неконституційним).

(абзаци 5–8 п. 3.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 25 грудня 2003 року № 22-рп/2003 (справа про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України)).

Оскільки частина третя статті 103 Конституції України не містить будь-яких винятків щодо дії передбаченого нею обмеження у часі, а в інших нормах Конституції України також немає застережень про надання зворотної дії положенню зазначеної статті, це положення поширюється лише на правовідносини, які виникли після набрання чинності Конституцією України.

(абз. 2 п. 7 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009 (справа щодо строків перебування на посту Президента України)).

Буквальне тлумачення статті 103 Конституції України засвідчує, що нею встановлено обмеження щодо можливості однієї і тієї особи перебувати на посту Президента України більше ніж два строки підряд. Частиною першою статті 103 Конституції України передбачено, що Президент України обирається строком на п'ять років. Тобто Конституція України обмежує перебування однієї і тієї особи на посту Президента України визначеними нею двома строками підряд.

При цьому згідно з Конституцією України строк перебування на посту Президента України починається з моменту складення присяги народові на урочистому засіданні Верховної Ради України (частина перша статті 104) і закінчується із вступом на пост новообраного Президента України (частина перша статті 108).

Таким чином, передбачене Конституцією України обмеження щодо зайняття однією і тією особою поста Президента України стосується лише особи, яка, по-перше, займала пост Президента України два строки підряд, а по-друге, набувала повноважень Президента України відповідно до частини першої статті 104 Конституції України.

Отже, особа, яку вперше було обрано Президентом України за чинною Конституцією України в 1999 році, має право балотуватися на чергових виборах Президента України у 2004 році.

(п. 8 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 25 грудня 2003 року № 22-рп/2003 (справа щодо строків перебування на посту Президента України)).

В аспекті конституційних подань положення частини третьої статті 103 Конституції України, за яким одна й та сама особа не може бути Президентом України більше ніж два строки підряд, треба розуміти так, що це положення поширюється лише на осіб, яких обирають на пост Президента України після

набуття чинності Конституцією України 1996 року. Особа, яку вперше було обрано Президентом України за чинною Конституцією України в 1999 році, має право балотуватися на чергових виборах Президента України у 2004 році.

(п. 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України від 25 грудня 2003 року № 22-рп/2003 (справа щодо строків перебування на посту Президента України)).

Призначення виборів Президента України у строки, передбачені Конституцією України, належить до повноважень Верховної Ради України (пункт 7 частини першої статті 85 Конституції України). Забезпечення дотримання встановленої чинним законодавством України періодичності виборів Президента України має визначальне значення для функціонування демократичної держави, її республіканських засад (абзац перший підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 8-рп/2009 від 28 квітня 2009 року).

Системний аналіз конституційних норм, які врегульовують призначення чергових виборів Президента України, вказує на те, що вони пов'язані зі встановленням строків їх проведення. За Основним Законом України Президент України обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років (частина перша статті 103); новообраний Президент України вступає на пост не пізніше ніж через тридцять днів після офіційного оголошення результатів виборів, з моменту складення присяги народові на урочистому засіданні Верховної Ради України (частина перша статті 104); Президент України виконує свої повноваження до вступу на пост новообраного Президента України (частина перша статті 108); чергові вибори Президента України проводяться в останню неділю останнього місяця п'ятого року його повноважень (частина п'ята статті 103).

Таким чином, Верховна Рада України, призначаючи чергові вибори Президента України та визначаючи дату їх проведення, повинна керуватися нормами Конституції України, а саме пунктом 7 частини першої статті 85, частинами першою, п'ятою статті 103.

(абзаци 3–5 п. 3.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 12 травня 2009 року № 10-рп/2009 у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 17 Закону України «Про вибори Президента України» та Постанови Верховної Ради України «Про призначення чергових виборів Президента України»).

Стаття 104. Новообраний Президент України вступає на пост не пізніше ніж через тридцять днів після офіційного оголошення результатів виборів, з моменту складення присяги народові на урочистому засіданні Верховної Ради України.

Приведення Президента України до присяги здійснює Голова Конституційного Суду України.

Президент України складає таку присягу:

«Я, (ім'я та прізвище), волею народу обраний Президентом України, заступаючи на цей високий пост, урочисто присягаю на вірність Україні. Зобов'язуюсь усіма своїми справами боронити суверенітет і незалежність України, дбати про благо Вітчизни і добробут Українського народу, обстоювати права і свободи громадян, додержуватися Конституції України і законів України, виконувати свої обов'язки в інтересах усіх співвітчизників, підносити авторитет України у світі».

Президент України, обраний на позачергових виборах, складає присягу у п'ятиденний строк після офіційного оголошення результатів виборів.

...згідно з Конституцією України строк перебування на посту Президента України починається з моменту складення присяги народові на урочистому засіданні Верховної Ради України (частина перша статті 104) і закінчується із вступом на пост новообраного Президента України (частина перша статті 108).

(абз. 2 п. 8 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 25 грудня 2003 року № 22-рп/2003 (справа щодо строків перебування на посту Президента України)).

...Конституція України не передбачає, як сформульовано в конституційному поданні, «постійної фізичної присутності» на засіданнях Верховної Ради України такої ж кількості народних депутатів України, яка є необхідною для набуття Верховною Радою України якості повноважного органу державної влади. Пов'язуючи повноважність Верховної Ради України з відповідною кількістю обраних народних депутатів України, які склали присягу, Конституція України фактично виходить з презумпції відповідальності у роботі всіх народних депутатів України на пленарних засіданнях та за іншими формами діяльності парламенту.

Тому при розгляді питання щодо прийняття відповідного рішення кількість голосів, поданих «за», порівнюється саме з конституційним складом Верховної Ради України, а не з кількістю народних депутатів України, присутніх на її засіданні. Присутність і особиста участь народного депутата України у засіданнях Верховної Ради України та її органів, до складу яких його обрано, не є питанням вільного рішення (вибору) народного депутата України, а відповідно до пункту 3 частини першої статті 24 Закону України «Про статус народного депутата України» є обов'язком. Це стосується будь-якого засідання Верховної Ради України, в тому числі і передбаченого частиною першою статті 104 Конституції України урочистого засідання, на якому голосування не відбуваються і рішення не приймаються.

(абзаци 10, 11 п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 17 жовтня 2002 року № 17-рп/2002 (щодо повноважності Верховної Ради України)).

Стаття 105. Президент України користується правом недоторканності на час виконання повноважень.

За посягання на честь і гідність Президента України винні особи притягаються до відповідальності на підставі закону.

Звання Президента України охороняється законом і зберігається за ним довічно, якщо тільки Президент України не був усунений з поста в порядку імпічменту.

Конституційний Суд України зазначає, що під поняттями «право недоторканності людини» та «право недоторканності Президента України» розуміються різні конституційні інститути. Суттєві властивості цього права Президента України надають йому ознак посадово-функціонального імунітету, що зумовлено публічно-правовим статусом Президента України, встановленим виключно Конституцією України.

Інститут Президента України ґрунтується на сукупності норм, що містяться у розділі V Конституції України, згідно з якими Президент України визначений, зокрема, главою держави, виступає від її імені, є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. З огляду на це Президент України потребує і належного рівня правового захисту. Такому захисту слугує насамперед припис частини першої статті 105 Основного Закону України про те, що Президент України користується правом недоторканності на час виконання повноважень. У цій статті передбачено також, що звання Президента України охороняється законом і зберігається довічно за особою, яка обіймала цей пост, а за посягання на честь і гідність Президента України винні особи притягаються до відповідальності на підставі закону.

Конституційний Суд України сформулював раніше позицію щодо проблеми депутатської недоторканності як важливої конституційної гарантії безперешкодного та ефективного здійснення своїх функцій народним депутатом України, який без згоди Верховної Ради України не може бути притягнений до кримінальної відповідальності, затриманий чи заарештований (Рішення у справі про депутатську недоторканність від 27 жовтня 1999 року № 9-рп/99). Тобто депутатська недоторканність має певні обмеження, а право недоторканності Президента України не може бути скасоване, призупинене або обмежене шляхом порушення проти нього кримінальної справи і переслідування у порядку кримінального судочинства.

Таким чином, право недоторканності Президента України треба розуміти як органічну складову його конституційного статусу, що має на меті забезпечення умов для реалізації покладених на нього повноважень. Корегування змісту цього права неможливе без внесення відповідних змін до Конституції України.

Разом з тим Конституційний Суд України зазначає, що право недоторканності Президента України має обмеження в часі і дії, відповідно до Конституції України, лише на час виконання ним повноважень.

(п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 10 грудня 2003 року № 19-рп/2003 (справа щодо недоторканності та імпічменту Президента України)).

Положення частини першої статті 105 Конституції України треба розуміти

так, що Президент України на час виконання повноважень не несе кримінальної відповідальності, проти нього не може бути порушена кримінальна справа.

(п. 1.1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України від 10 грудня 2003 року № 19-рп/2003 (справа щодо недоторканності та імпічменту Президента України)).

Стаття 106. Президент України:

1) забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави;

2) звертається з посланнями до народу та із щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України;

3) представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України;

4) приймає рішення про визнання іноземних держав;

5) призначає та звільняє глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях; приймає вірчі і відкличні грамоти дипломатичних представників іноземних держав;

6) призначає всеукраїнський референдум щодо змін Конституції України відповідно до статті 156 цієї Конституції, проголошує всеукраїнський референдум за народною ініціативою;

7) призначає позачергові вибори до Верховної Ради України у строки, встановлені цією Конституцією;

8) припиняє повноваження Верховної Ради України, якщо протягом тридцяти днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися;

9) призначає за згодою Верховної Ради України Прем'єр-міністра України; припиняє повноваження Прем'єр-міністра України та приймає рішення про його відставку;

10) призначає за поданням Прем'єр-міністра України членів Кабінету Міністрів України, керівників інших центральних органів виконавчої влади, а також голів місцевих державних адміністрацій та припиняє їхні повноваження на цих посадах;

11) призначає за згодою Верховної Ради України на посаду Генерального прокурора України та звільняє його з посади;

12) призначає половину складу Ради Національного банку України;

13) призначає половину складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення;

14) призначає на посади та звільняє з посад за згодою Верховної Ради України Голову Антимонопольного комітету України, Голову Фонду державного майна України, Голову Державного комітету телебачення і радіомовлення України;

15) утворює, реорганізовує та ліквідовує за поданням Прем'єр-міністра України міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, діючи в межах коштів, передбачених на утримання органів виконавчої влади;

16) скасовує акти Кабінету Міністрів України та акти Ради міністрів Автономної Республіки Крим;

17) є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави;

18) очолює Раду національної безпеки і оборони України;

19) вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та приймає рішення про використання Збройних Сил України у разі збройної агресії проти України;

20) приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України;

21) приймає у разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошує у разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації – з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України;

22) призначає третину складу Конституційного Суду України;

23) утворює суди у визначеному законом порядку;

24) присвоює вищі військові звання, вищі дипломатичні ранги та інші вищі спеціальні звання і класні чини;

25) нагороджує державними нагородами; встановлює президентські відзнаки та нагороджує ними;

26) приймає рішення про прийняття до громадянства України та припинення громадянства України, про надання притулку в Україні;

27) здійснює помилування;

28) створює у межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби;

29) підписує закони, прийняті Верховною Радою України;

30) має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів із наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України;

31) здійснює інші повноваження, визначені Конституцією України.

Президент України не може передавати свої повноваження іншим особам або органам.

Президент України на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України.

Акти Президента України, видані в межах повноважень, передбачених пунктами 3, 4, 5, 8, 10, 14, 15, 17, 18, 21, 22, 23, 24 цієї статті, скріплюються підписами Прем'єр-міністра України і міністра, відповідального за акт та його виконання.

Президент України як глава держави, гарант державного суверенітету, територіальної цілісності України за своїм конституційно-правовим статусом забезпечує державну незалежність, національну безпеку держави; є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та обо-

рони держави; очолює Раду національної безпеки і оборони України (пункти 1, 17, 18 частини першої статті 106 Конституції України).

(абз. 4 п. 2.1. мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 25 лютого 2009 року № 5-рп/2009 у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про деякі питання здійснення керівництва у сферах національної безпеки і оборони»).

Згідно з частиною третьою статті 106 Конституції України Президент України на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України.

Указ, яким передбачено попереднє погодження кандидатур на посади в Міністерстві закордонних справ України та Дипломатичній академії України при цьому міністерстві, спрямований, як зазначено в його преамбулі, на виконання пункту 3 частини першої статті 106 Конституції України, в якому, зокрема, визначено повноваження Президента України здійснювати керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави. Реалізація цього конституційного повноваження обумовлює участь глави держави у доборі кадрів, у тому числі через попереднє погодження кандидатур на відповідні посади в Міністерстві закордонних справ України та Дипломатичній академії України при цьому міністерстві, яка забезпечує підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації дипломатичних і консульських кадрів.

Отже, встановлений в Указі порядок попереднього погодження кандидатур на зазначені в цьому акті глави держави посади слід розглядати як один із засобів реалізації Президентом України конституційного повноваження щодо здійснення керівництва зовнішньополітичною діяльністю держави.

(п. 3.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 15 січня 2009 року № 2-рп/2009 у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про деякі питання керівництва зовнішньополітичною діяльністю держави»).

За змістом пункту 6 частини першої статті 106 Конституції України Президент України не тільки призначає референдум щодо змін Конституції України, а й проголошує всеукраїнський референдум за народною ініціативою.

Системний аналіз цієї конституційної норми і положень статей 69, 72 Конституції України вказує на те, що проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою є обов'язком Президента України.

При цьому треба виходити з того, що норми Конституції України є нормами прямої дії (частина третя статті 8) і відсутність детального унормування процедури проведення референдумів не звільняє Президента України від обов'язку його проголошення.

Підстави проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою грунтуються на конституційних засадах. Лише за умови дотримання

вимог, визначених статтею 72 Конституції України, Президент України зобов'язаний проголосити такий референдум. Відповідний указ Президента України видається з дотриманням процедури, встановленої нормами Положення про порядок підготовки та внесення проектів актів Президента України, затвердженого Указом Президента України від 15 листопада 2006 року № 970.

Конституційний Суд України вважає, що саме з метою реалізації права на народне волевиявлення, проголошення референдуму у референдному праві виокремлено у самостійний інститут. Слово «проголошення» означає, зокрема, офіційне оголошення, обнародування, доведення до загального відома, офіційне сповіщення про початок та настання певної події. Тому повноваження Президента України проголошувати всеукраїнський референдум за народною ініціативою залежить від волі визначеної Конституцією України кількості громадян України, які ніким не можуть бути позбавлені права щодо реалізації їхньої ініціативи.

Застосування в Україні конкретного механізму проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою відповідним указом Президента України визнано Конституційним Судом України таким, що відповідає Конституції України (Рішення Конституційного Суду України від 27 березня 2000 року № 3-рп/2000 у справі про всеукраїнський референдум за народною ініціативою).

Таким чином, в аспекті конституційного подання положення пункту 6 частини першої статті 106 Конституції України у системному зв'язку з положеннями частини другої статті 5 Конституції України слід розуміти так, що виключне право народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні на здійснення свого волевиявлення через всеукраїнський референдум за народною ініціативою не може бути обмежене Президентом України, який зобов'язаний оприлюднити ініціативу громадян України, визначену відповідно до частини другої статті 72 Конституції України та засвідчену в установленому порядку Центральною виборчою комісією, проголосивши проведення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою.

(абзаци 2, 3, 8–10 п. 3.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 15 жовтня 2008 року № 23-рп/2008 (справа про проголошення Президентом України всеукраїнського референдуму за народною ініціативою)).

В аспекті конституційного подання положення пункту 6 частини першої статті 106 Конституції України, згідно з яким Президент України проголошує всеукраїнський референдум за народною ініціативою, слід розуміти так, що Президент України зобов'язаний проголосити такий референдум, якщо його ініційовано з додержанням встановлених Конституцією та законами України вимог щодо організації і порядку проведення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою.

(п. 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України від 15 жовтня 2008 року № 23-рп/2008 (справа про проголошення Президентом України всеукраїнського референдуму за народною ініціативою)).

Згідно з пунктом 6 частини 1 статті 106 Конституції України Президент України призначає всеукраїнський референдум щодо змін Конституції України відповідно до статті 156 цієї Конституції, проголошує всеукраїнський референдум за народною ініціативою.

Ні Конституцією України, ні Законом України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» (чинним у частині, що не суперечить Конституції України), ні іншими законодавчими актами не встановлено строків проголошення Президентом України всеукраїнського референдуму за народною ініціативою.

Зазначене встановлено п. 4 Рішення Конституційного Суду України від 15 жовтня 2008 року № 23-рп/2008 у справі про проголошення Президентом України всеукраїнського референдуму за народною ініціативою, згідно з пунктом 4 якого ні Конституція України, ні Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» не встановлюють часових критеріїв щодо проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою. Крім цього у даному рішенні зазначено, що, оскільки відповідно до пункту 20 частини першої статті 92 Конституції України організація і порядок проведення референдумів регулюються виключно законами України, то строки, протягом яких Президент України зобов'язаний видати відповідний указ, повинні бути визначені законом. Усунути цю прогалину шляхом тлумачення конституційних норм неможливо.

Отже, враховуючи те, що законодавством не визначено строків, протягом яких Президент України зобов'язаний видати указ про проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою, невидання відповідного указу Президентом України не може вважатися протиправною та незаконною бездіяльністю, оскільки Президентом України не порушено вимог Конституції України та законів України.

(абзаци 15–18 мотивувальної частини постанови Київського апеляційного адміністративного суду від 30 березня 2010 року № 4/151 «Про визнання протиправною бездіяльності»).

Згідно з положеннями пункту 15 частини першої статті 106 Конституції України до повноважень Президента України належить, зокрема, реорганізація міністерств та інших центральних органів виконавчої влади. Здійснюючи ці повноваження, Президент України повинен дотримуватися встановлених зазначеною нормою порядку та умов їх реалізації, а саме – за поданням Прем'єр-міністра України та діючи в межах коштів, передбачених на утримання органів виконавчої влади. Інших застережень щодо повноважень Президента України пункт 15 частини першої статті 106 Конституції України не містить.

Разом з тим, Конституція України безпосередньо або опосередковано визначає конкретні міністерства та інші центральні органи виконавчої влади через посилання на посади їх керівників. Такі органи не просто називаються, а з ними в окремих випадках пов'язуються повноваження інших органів державної влади. Так, у Конституції України йдеться про Міністерство внутрішніх справ України, затвердження загальної структури, чисельності, визначення функцій якого віднесено до повноважень Верховної Ради України (пункт 22

частини першої статті 85). В інших випадках міністерства названі через посади їх керівників, наприклад Міністр оборони України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр закордонних справ України, що за посадою входять до складу Ради національної безпеки і оборони України, персональний склад якої формує Президент України (частини четверта, п'ята статті 107 Конституції України).

Конституція України закріплює особливий порядок призначення та звільнення керівників окремих органів виконавчої влади. Призначення на посади та звільнення з посад їх керівників здійснює Президент України за згодою Верховної Ради України. До таких посад Конституцією України віднесено, зокрема, посади Голови Антимонопольного комітету України, Голови Фонду державного майна України, Голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України (пункт 24 частини першої статті 85, пункт 14 частини першої статті 106). Конституційний Суд України в Рішенні від 1 липня 1998 року № 9-рп/98 у справі щодо приватизації державного майна зазначив, що встановлення порядку призначення на посади та звільнення з посад Президентом України за згодою Верховної Ради України Голови Фонду державного майна України, Голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України свідчить про надання Конституцією України цим державним органам «спеціального статусу через особливість призначення» їх керівників.

Виокремлення в Конституції України прямо чи опосередковано назв міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, по суті, фіксує їх основне цільове призначення. У такий спосіб певною мірою визначається характер діяльності відповідного органу.

Зафіксувавши назви окремих міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, Конституція України тим самим передбачила їх існування і певну стабільність функціонування.

Встановлення Конституцією України прямо чи опосередковано назв міністерств та інших центральних органів виконавчої влади зумовлює зміст повноважень Президента України щодо їх реорганізації. В разі реорганізації таких органів не можуть бути змінені їх назва та основне цільове призначення, що випливає з назви, оскільки це може призвести до зміни конституційно визначеного механізму здійснення державної влади її окремими органами або вплинути на обсяг конституційних повноважень цих органів, зокрема на повноваження Верховної Ради України щодо надання згоди на призначення та звільнення встановлених Основним Законом України посадових осіб.

Таким чином, положення пункту 15 частини першої статті 106 Конституції України в аспекті конституційного подання треба розуміти так, що при здійсненні повноважень щодо реорганізації міністерств та інших центральних органів виконавчої влади Президент України за поданням Прем'єр-міністра України, діючи в межах коштів на утримання органів виконавчої влади, може реорганізовувати міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, не змінюючи зазначеної в Конституції України назви цих органів та їх основного цільового призначення, що випливає з назви.

(абзаци 3–9 п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 28 січня 2003 року № 2-рп/2003 (справа про повноваження Президента України реорганізовувати центральні органи виконавчої влади)).

Положення пункту 15 частини першої статті 106 Конституції України в аспекті конституційного подання необхідно розуміти так, що при здійсненні повноважень щодо реорганізації міністерств та інших центральних органів виконавчої влади Президент України за поданням Прем'єр-міністра України, діючи в межах коштів на утримання органів виконавчої влади, може реорганізовувати передбачені Конституцією України міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, не змінюючи назви цих органів та їх основного цільового призначення, що випливає з назви.

(п. 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України від 28 січня 2003 року № 2-рп/2003 (справа про повноваження Президента України реорганізовувати центральні органи виконавчої влади)).

Конституція України надала Президентові України ряд повноважень стосовно організації і діяльності судової влади. Згідно з пунктом 22 частини першої статті 106, частиною п'ятою статті 126 Основного Закону України Президент України має право в порядку, визначеному законом (пункт 14 частини першої статті 92, стаття 153 Конституції України), призначати на посади та звільняти з посад третину складу Конституційного Суду України. На підставі пункту 23 частини першої статті 106 Конституції України глава держави у визначеному законом порядку утворює суди. Президент України має також право здійснювати перше призначення на посаду професійного судді строком на п'ять років (частина перша статті 128 Конституції України) та звільняти його з цієї посади (частина п'ята статті 126 Конституції України). Однак повноважень призначати суддю на посаду голови суду, заступника голови суду та звільняти його з цієї посади Конституція України Президентові України не надала.

(п. 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 16 травня 2007 року № 1-рп/2007 (справа про звільнення судді з адміністративної посади)).

Відповідно до пункту 31 частини першої статті 106 Конституції України повноваження Президента України визначаються лише Основним Законом України. На цю обставину Конституційний Суд України неодноразово вказував у своїх рішеннях, зокрема у Рішенні від 10 квітня 2003 року № 7-рп/2003 (справа про гарантії діяльності народного депутата України), де сказано, що «повноваження Президента України вичерпно визначені Конституцією України, а це унеможливлює прийняття законів, які встановлювали б інші його повноваження (права та обов'язки)», та в Рішенні від 7 квітня 2004 року № 9-рп/2004 (справа про Координаційний комітет), в якому вказано, що повноваження Президента України, як і повноваження Верховної Ради України, визначаються Конституцією України.

Отже, надання Президентові України частиною п'ятою статті 20 Закону повноважень призначати суддю на посаду голови, заступника голови суду, а також звільняти його з цієї посади суперечить статті 106 Конституції України, тобто це положення Закону є неконституційним.

Конституційний Суд України вважає, що питання про призначення на посаду голови, заступника голови суду та звільнення його з цієї посади (крім адміністративних посад у Верховному Суді України) мають бути врегульовані в законодавчому порядку.

(п. 6 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 16 травня 2007 року № 1-рп/2007 (справа про звільнення судді з адміністративної посади)).

За Конституцією України державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову, органи якої здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України (стаття 6).

Всі органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (стаття 19 Конституції України). Повноваження Верховної Ради України, як і повноваження Президента України, визначаються Конституцією України (статті 85, 106).

Президент України є главою держави і виступає від її імені, є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина (стаття 102 Конституції України), забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави (пункт 1 частини першої статті 106 Конституції України). Для здійснення своїх конституційних повноважень Президент України може створювати консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби (пункт 28 частини першої статті 106 Конституції України). Завданням таких органів є сприяння Президентові України в реалізації його конституційних повноважень.

Верховна Рада України згідно з Конституцією України не наділена повноваженнями створювати при Президентові України будь-які органи, це є виключною компетенцією Президента України.

Аналіз зазначених норм Конституції України дає підстави для висновку, що положення підпункту «а» пункту 2 статті 5 Закону [України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»], яким передбачено створення Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України як державного органу із спеціальним статусом, є неконституційним як таке, що суперечить статтям 19, 85 Конституції України. Оскільки визнається неконституційним створення такого державного органу при Президентові України, то відповідно визнаються неконституційними повністю положення статті 8 та положення про те, що Верховна Рада України заслуховує «доповіді Координаційного комітету

по боротьбі з організованою злочинністю», яке міститься в абзацах першому, другому пункту 2 статті 23 Закону.

(п. 4.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 7 квітня 2004 року № 9-рп/2004 (справа про Координаційний комітет)).

...як вбачається з пункту 31 частини першої статті 106 Конституції України, в якому передбачено здійснення Президентом України й інших, крім перелічених у цій статті, повноважень, визначених Конституцією України, законами України не можуть встановлюватися будь-які повноваження глави держави, за винятком тих, що визначені Конституцією України, як і певні обмеження цих повноважень, оскільки вони також повинні закріплюватися безпосередньо Конституцією України.

(п. 4.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 7 липня 2009 року № 17-рп/2009 (справа про конституційно встановлену процедуру набрання чинності законом)).

Стаття 107. Рада національної безпеки і оборони України є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України.

Рада національної безпеки і оборони України координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони.

Головою Ради національної безпеки і оборони України є Президент України.

Персональний склад Ради національної безпеки і оборони України формує Президент України.

До складу Ради національної безпеки і оборони України за посадою входять Прем'єр-міністр України, Міністр оборони України, Голова Служби безпеки України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр закордонних справ України.

У засіданнях Ради національної безпеки і оборони України може брати участь Голова Верховної Ради України.

Рішення Ради національної безпеки і оборони України вводяться в дію указами Президента України.

Компетенція та функції Ради національної безпеки і оборони України визначаються законом.

В аспекті конституційних подань Конституційний Суд України виходить з того, що окремо визначені у статті 107 Конституції України повноваження Президента України можуть реалізовуватися без застосування вимоги частини четвертої статті 106 Конституції України.

(п. 4.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 22 квітня 2008 року № 9-рп/2008 у справі за конституційними поданнями 52 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) ряду указів Президента України стосовно діяльності Ради національної безпеки і оборони України та 50 народних депутатів Укра-

їни щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про склад Ради національної безпеки і оборони України»).

Стаття 108. Президент України виконує свої повноваження до вступу на пост новообраного Президента України.

Повноваження Президента України припиняються достроково у разі:

1) відставки;

2) неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я;

3) усунення з поста в порядку імпічменту;

4) смерті.

У разі дострокового припинення повноважень Президента України відповідно до статей 108, 109, 110, 111 Конституції України виконання обов'язків Президента України на період до обрання і вступу на пост нового Президента України покладається на Прем'єр-міністра України (стаття 112), у цих випадках вибори Президента України проводяться в період дев'яноста днів з дня припинення повноважень (частина п'ята статті 103).

(п. 4.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 27 квітня 2000 року № 7-рп/2000 (справа про тимчасове виконання обов'язків посадових осіб)).

...згідно з Конституцією України строк перебування на посту Президента України починається з моменту складення присяги народові на урочистому засіданні Верховної Ради України (частина перша статті 104) і закінчується із вступом на пост новообраного Президента України (частина перша статті 108).

(абз. 2 п. 8 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 25 грудня 2003 року № 22-рп/2003 (справа щодо строків перебування на посту Президента України)).

У статті 108 Конституції України визначені, зокрема, чотири підстави дострокового припинення повноважень Президента України. У випадках відставки та неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я він, по суті, втрачає свій пост згідно з процедурами, передбаченими статтями 109, 110 Конституції України. А відповідно до приписів статті 111 Конституції України Президент України може бути усунений з поста Верховною Радою України в порядку імпічменту у разі вчинення ним державної зради або іншого злочину.

(абз. 1 п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 10 грудня 2003 року № 19-рп/2003 (справа щодо недоторканності та імпічменту Президента України)).

Стаття 109. Відставка Президента України набуває чинності з моменту проголошення ним особисто заяви про відставку на засіданні Верховної Ради України.

Стаття 110. Неможливість виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я має бути встановлена на засіданні Верховної Ради України і підтверджена рішенням, прийнятим більшістю від її конституційного складу на підставі письмового подання Верховного Суду України – за зверненням Верховної Ради України, і медичного висновку.

Стаття 111. Президент України може бути усунений з поста Верховною Радою України в порядку імпічменту у разі вчинення ним державної зради або іншого злочину.

Питання про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту ініціюється більшістю від конституційного складу Верховної Ради України.

Для проведення розслідування Верховна Рада України створює спеціальну тимчасову слідчу комісію, до складу якої включаються спеціальний прокурор і спеціальні слідчі.

Висновки і пропозиції тимчасової слідчої комісії розглядаються на засіданні Верховної Ради України.

За наявності підстав Верховна Рада України не менш як двома третинами від її конституційного складу приймає рішення про звинувачення Президента України.

Рішення про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту приймається Верховною Радою України не менш як трьома четвертими від її конституційного складу після перевірки справи Конституційним Судом України і отримання його висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про імпічмент та отримання висновку Верховного Суду України про те, що діяння, в яких звинувачується Президент України, містять ознаки державної зради або іншого злочину.

Встановлена Конституцією України процедура імпічменту є єдиним способом притягнення Президента України до конституційної відповідальності і за своєю правовою природою не аналогічна обвинуваченню особи відповідно до норм Кримінально-процесуального кодексу України. Тому немає підстав вважати досудовим слідством проведення розслідування тимчасовою слідчою комісією, яка створюється парламентом. У разі порушення кримінальної справи проти глави держави на нього поширювалася б юрисдикція уповноважених органів протягом усього періоду досудового слідства та розгляду справи в судах, що позбавило б його права недоторканності та можливості належним чином виконувати покладені на нього конституційні повноваження.

Отже, імпічмент у системі конституційних інститутів за своєю правовою природою є позасудовим конституційним процесом, за змістом якого парламент у разі вчинення злочину Президентом України може достроково припинити його повноваження, усунувши з поста.

(абзаци 2, 3 п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 10 грудня 2003 року № 19-рп/2003 (справа щодо недоторканності та імпічменту Президента України)).

Положення частини першої статті 111 Конституції України треба розуміти так, що конституційна процедура розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту здійснюється без порушення проти нього кримінальної справи.

(п. 1.2 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України від 10 грудня 2003 року № 19-рп/2003 (справа щодо недоторканності та імпічменту Президента України)).

Стаття 112. У разі дострокового припинення повноважень Президента України відповідно до статей 108, 109, 110, 111 цієї Конституції виконання обов'язків Президента України на період до обрання і вступу на пост нового Президента України покладається на Прем'єр-міністра України. Прем'єр-міністр України в період виконання ним обов'язків Президента України не може здійснювати повноваження, передбачені пунктами 2, 6, 8, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 22, 25, 27 статті 106 Конституції України.

У разі дострокового припинення повноважень Президента України відповідно до статей 108, 109, 110, 111 Конституції України виконання обов'язків Президента України на період до обрання і вступу на пост нового Президента України покладається на Прем'єр-міністра України (стаття 112), у цих випадках вибори Президента України проводяться в період дев'яноста днів з дня припинення повноважень (частина п'ята статті 103).

(абз. 3 п. 5.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 27 квітня 2000 року № 7-рп/2000 (справа про тимчасове виконання обов'язків посадових осіб)).

Розділ VI

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ. ІНШІ ОРГАНИ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

Статус та місце виконавчої влади у державному механізмі найвиразніше визначається через призму прийнятої в країні форми державного правління. Більше того, порядок формування вищого органу виконавчої влади – уряду – і є тим самим критерієм, від якого залежить сама форма державного правління.

Місце виконавчої влади у системі публічного врядування визначається, передусім, повноваженнями її органів та функціональними зв'язками з іншими галузями державної влади та місцевим самоврядуванням.

Відповідно до теорії поділу державної влади виконавча влада є однією із самостійних її гілок, що являє собою сукупність повноважень з управління державними справами (включаючи адміністративну нормотворчість, зовнішні зносини, державний контроль), а також систему державних органів, що здійснюють ці повноваження. Сутність виконавчої влади полягає у забезпеченні реалізації та виконання (звідси – «виконавча») законів, в управлінні функціонуванням державного механізму, в державному регулюванні ринку, в

задоволенні життєвих потреб населення. Для виконання цих задач виконавча влада має у своєму розпорядженні відповідні фінанси (бюджет, що затверджується парламентом), матеріальні ресурси (транспорт, зв'язок, підприємства тощо), кадрові ресурси (державні службовці), воєнізовані підрозділи тощо.

Саме при здійсненні виконавчої влади реально втілюються в життя закони, відбувається практичне застосування державою різних важелів організуючого впливу на суспільні процеси. Саме через відносини з органами та посадовими особами виконавчої влади громадяни можуть практично скористатися наданими їм конституційними правами, виконати покладені на них обов'язки. Основні навантаження щодо здійснення державних функцій у сфері соціальних, економічних, культурних та інших суспільних відносин, забезпечення прав людини, державного суверенітету, національної безпеки лягають саме на виконавчу владу. Належний їй матеріальний, фінансовий, інформаційний ресурс дозволяє визначально впливати на життя країни. Виконавча влада характеризується, серед інших, такими особливостями: можливість оперативно приймати рішення, користування всім обсягом виконавчо-владних функцій, розпорядливість, самостійність.

Кабінет Міністрів України (Уряд України) є вищим органом у системі органів виконавчої влади, що здійснює виконавчу владу безпосередньо та через міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Раду міністрів Автономної Республіки Крим і місцеві державні адміністрації, спрямовує, координує та контролює діяльність цих органів.

Стаття 113. Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади.

Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України та підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених у статтях 85, 87 Конституції України.

Кабінет Міністрів України у своїй діяльності керується Конституцією і законами України, актами Президента України.

Відповідно до статті 113 Конституції України Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених цією Конституцією. Кабінет Міністрів України у своїй діяльності керується цією Конституцією та законами України, а також указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України.

(абз. 25 мотивувальної частини постанови Окружного адміністративного суду міста Києва від 14 грудня 2010 року № 2а-16329/10/2670 «Про визнання протиправними та скасування пунктів першого та другого розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 листопада 2010 року № 2088-р «Про розміщення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ»).

Відповідно до ч. 2 ст. 113 Конституції України, Кабінет Міністрів України у своїй діяльності керується цією Конституцією та законами України, а також указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України.

(абз. 19 мотивувальної частини ухвали Київського апеляційного адміністративного суду від 13 січня 2011 року № 2а-13426/09/2670 «Про визнання протиправною та скасування постанови Кабінету Міністрів України»).

Постановою № 923 [постанова Кабінету Міністрів України «Про перелік посад наукових працівників державних наукових установ, організацій та посад науково-педагогічних працівників державних вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, перебування на яких дає право на одержання пенсії та грошової допомоги при виході на пенсію відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 27 травня 1999 року № 923 (зі змінами, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 2 серпня 2000 року № 1191)] відповідно до припису частини третьої названої вище статті Закону, мав бути затверджений лише перелік посад наукових (науково-педагогічних) працівників, які користуються встановленим правом. Кабінет Міністрів України вийшов за рамки цього положення, визначивши ще й умови обчислення стажу наукової роботи з дати присудження наукового ступеня або присвоєння вченого звання, а не з часу заміщення відповідної посади для професійного зайняття науковою, науково-технічною, науково-організаційною чи науково-педагогічною діяльністю. Тим самим Кабінет Міністрів України перевищив свої повноваження, встановлені частиною третьою статті 24 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», і порушив вимоги частини другої статті 19, частини третьої статті 113 і частини першої статті 117 Конституції України.

(абз. 3 п. 4.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 19 червня 2001 року № 9-рп/2001 (справа щодо стажу наукової роботи)).

Стаття 114. До складу Кабінету Міністрів України входять Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр, три віце-прем'єр-міністри, міністри.

Прем'єр-міністр України призначається Президентом України за згодою більше ніж половини від конституційного складу Верховної Ради України.

Персональний склад Кабінету Міністрів України призначається Президентом України за поданням Прем'єр-міністра України.

Прем'єр-міністр України керує роботою Кабінету Міністрів України, спрямовує її на виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України, схваленої Верховною Радою України.

Прем'єр-міністр України входить із поданням до Президента України про утворення, реорганізацію та ліквідацію міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, в межах коштів, передбачених Державним бюджетом України на утримання цих органів.

Стаття 115. Кабінет Міністрів України складає повноваження перед новообраним Президентом України.

Прем'єр-міністр України, інші члени Кабінету Міністрів України мають право заявити Президентові України про свою відставку.

Відставка Прем'єр-міністра України має наслідком відставку всього складу Кабінету Міністрів України.

Прийняття Верховною Радою України резолюції недовіри Кабінетові Міністрів України має наслідком відставку Кабінету Міністрів України.

Кабінет Міністрів України, відставку якого прийнято Президентом України, за його дорученням продовжує виконувати свої повноваження до початку роботи новосформованого Кабінету Міністрів України, але не довше ніж шістдесят днів.

Прем'єр-міністр України зобов'язаний подати Президентові України заяву про відставку Кабінету Міністрів України за рішенням Президента України чи у зв'язку з прийняттям Верховною Радою України резолюції недовіри.

Стаття 116. Кабінет Міністрів України:

1) забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України;

2) вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина;

3) забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування;

4) розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України;

5) забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності; здійснює управління об'єктами державної власності відповідно до закону;

6) розробляє проект закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, подає Верховній Раді України звіт про його виконання;

7) здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю;

8) організовує і забезпечує здійснення зовнішньоекономічної діяльності України, митної справи;

9) спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади;

10) виконує інші функції, визначені Конституцією та законами України, актами Президента України.

До повноважень Кабінету Міністрів України, визначених ст. 116 Конституції України, зокрема, належать: здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України; вжиття заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина; забезпечення проведення політики у сферах праці й зайнятості населення, соціаль-

ного захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування.

(абз. 10 мотивувальної частини постанови Окружного адміністративного суду міста Києва від 20 січня 2011 року № 2а-12273/09/2670 «Про визнання протиправною та скасування постанови Кабінету Міністрів України від 17.04.2009 № 530 «Питання залучення інвестицій державними підприємствами, установами та організаціями»).

Як вбачається з матеріалів справи та встановлено судом першої інстанції, 26.08.2009 року Кабінетом Міністрів України було винесено постанову № 918 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 10 серпня 1993 року № 615», якою ВАТ «Інгулецький гірничо-збагачувальний комбінат» внесено до переліку об'єктів підвищеної небезпеки підприємств, які мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави, що підлягають обов'язковій охороні підрозділами Державної служби охорони при Міністерстві внутрішніх справ за договорами. Крім того, як вбачається зі змісту Переліку об'єктів підвищеної небезпеки підприємств, які мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави, що підлягають обов'язковій охороні підрозділами Державної служби охорони при Міністерстві внутрішніх справ за договорами, вказаного в оскаржуваній постанові КМ України, до такого віднесені не тільки склади, інші нерухомі об'єкти зберігання (використання) небезпечних речовин, а й згідно з приміткою 1 «Охороні підлягають у тому числі будинки і приміщення, в яких розміщуються об'єкти підвищеної небезпеки підприємств та органи управління».

Листом Департаменту Державної служби охорони від 26 жовтня 2009 року № н/1-2-4945/Рр позивача було повідомлено, що виконання оскаржуваної постанови КМУ відбувається шляхом укладення договору з територіальним підрозділом ДСО, а саме Криворізьким ВДСО УДСО при ГУМВС України в Дніпропетровській області.

Позивач є суб'єктом господарювання, який володіє об'єктами підвищеної небезпеки.

Правові, економічні, соціальні та організаційні основи діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки, врегульовано Законом України «Про об'єкти підвищеної небезпеки».

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» об'єкт підвищеної небезпеки – об'єкт, на якому використовуються, виготовляються, переробляються, зберігаються або транспортуються одна або кілька небезпечних речовин чи категорій речовин у кількості, що дорівнює або перевищує нормативно встановлені порогові маси, а також інші об'єкти як такі, що відповідно до закону є реальною загрозою виникнення надзвичайної ситуації техногенного та природного характеру.

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» до повноважень Кабінету Міністрів України у сфері діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки, належать: забезпечення реалізації державної політики у сфері діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки;

забезпечення державного регулювання і контролю у сфері діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки; вирішення відповідно до закону питань регулювання земельних відносин та користування природними ресурсами; організація міжнародного співробітництва у сфері діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки; координація роботи спеціально уповноважених центральних органів виконавчої влади у сфері діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки; здійснення інших функцій, передбачених законами України та актами Президента України.

Нормами цього Закону не передбачено надання Кабінету Міністрів України повноважень визначати об'єкти підвищеної небезпеки підприємств, у тому числі об'єкти підвищеної небезпеки підприємств, що мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави, які підлягають обов'язковій охороні підрозділами Державної служби охорони при Міністерстві внутрішніх справ за відповідними договорами.

Крім цього, згідно з ч. 1 ст. 4 Закону України «Про Кабінет Міністрів України», яка кореспондується з ч. 3 ст. 113 Конституції України, Кабінет Міністрів України у своїй діяльності керується Конституцією України, цим Законом, іншими законами України, а також указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України.

Серед повноважень Кабінету Міністрів України, визначених статтею 116 Конституції України, відсутні повноваження щодо встановлення об'єктів підвищеної небезпеки підприємств, які мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави та які підлягають обов'язковій охороні підрозділами Державної служби охорони при МВС України за відповідними договорами.

При цьому колегія суддів відмічає, що шляхом видання постанови Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2009 року № 918 в оскаржуваній частині відповідач спонукає позивача до укладення договорів із підрозділами Державної служби охорони при Міністерстві внутрішніх справ щодо охорони об'єктів підвищеної небезпеки цього підприємства, що не передбачено нормами чинного законодавства.

Згідно зі статтею 627 Цивільного кодексу України, відповідно до статті 6 цього Кодексу сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості.

Положеннями статті 684 Цивільного кодексу України передбачено можливість укладення цивільного договору на підставі правового акта органу державної влади.

Відповідно до частини 1 статті 31 Господарського кодексу України примушування суб'єктів господарювання до пріоритетного укладення договорів визнається дискримінацією суб'єктів господарювання органами влади. Згідно з частиною 2 цієї ж статті дискримінація суб'єктів господарювання не допускається. Законом можуть бути встановлені винятки з положень цієї статті з метою забезпечення національної безпеки, оборони, загальносуспільних інтересів.

Статтею 5 Господарського кодексу України закріплено конституційні основи правопорядку у сфері господарювання, серед яких, зокрема, є право кожного на підприємницьку діяльність, не заборонену законом, визначення виключно законом правових засад і гарантій підприємництва. Статтею 6 цього ж Кодексу передбачено свободу підприємницької діяльності у межах, визначених законом, а статтями 43, 44 ГК України – право підприємців самостійно без обмежень здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, яку не заборонено законом.

У силу статті 52 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» Кабінет Міністрів України в межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження, які є обов'язковими до виконання. Зокрема, акти нормативного характеру видаються у формі постанов Кабінету Міністрів України.

Відповідно до частини другої ст. 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

З огляду на викладене колегія суддів вважає, що при прийнятті оскаржуваної постанови від 26 серпня 2009 року № 918 стосовно включення ВАТ «Інгулецький гірничо-збагачувальний комбінат» до переліку об'єктів підвищеної небезпеки підприємств, які мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави, що підлягають обов'язковій охороні підрозділами Державної служби охорони при Міністерстві внутрішніх справ за договорами, Кабінет Міністрів України вийшов за межі наданих йому законом повноважень і діяв не у відповідності з Конституцією та законами України.

(абзаци 7–20, 23–25 мотивувальної частини ухвали Київського апеляційного адміністративного суду від 18 січня 2011 року № 2а-14220/09/2670 «Про оскарження постанови Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2009 року № 918 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 10 серпня 1993 року № 615»).

Кабінет Міністрів України у своїй діяльності керується цією Конституцією та законами України, а також указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України (ч. 3 статті 113), здійснює інші повноваження, визначені Конституцією та законами України (пункт 10 статті 116), в межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження (частина перша статті 117). При цьому, виходячи з положень статті 1 Конституції України постанови та інші рішення органів виконавчої влади мають підзаконний характер і не повинні викривляти сутність і зміст законів.

Отже, Кабінет Міністрів України при виданні постанов і розпоряджень повинен виходити із закріплених за ним виключно Конституцією та законами України повноважень, які (повноваження) не можуть встановлюватися іншими правовими актами (указами Президента України, постановами Верховної Ради України, власними актами).

У контексті наведеного суд зазначає, що пунктами 7–9 частини 1 ст. 92 Конституції України встановлено, що виключно законами визначаються, зокрема, правові засади і гарантії підприємництва; правила конкуренції; засади зовнішньоекономічної діяльності, митної справи; правовий режим власності.

Згідно з пунктом 8 частини 1 статті 116 Конституції України Кабінет Міністрів України організовує і забезпечує здійснення зовнішньоекономічної діяльності України, митної справи.

(абзаци 48–51 мотивувальної частини постанови Окружного адміністративного суду міста Києва від 10 лютого 2011 року № 2а-12624/10/2670 «Про визнання незаконним та скасування пункту 2 постанови Кабінету Міністрів України від 5 березня 2008 року № 163 «Про реалізацію імпортованого природного газу на території України»).

Стаття 117. Кабінет Міністрів України в межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження, які є обов'язковими до виконання.

Акти Кабінету Міністрів України підписує Прем'єр-міністр України.

Нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади підлягають реєстрації в порядку, встановленому законом.

Стаття 117 Конституції України встановлює, що Кабінет Міністрів України в межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження, які є обов'язковими до виконання.

Акт державного органу – це юридична форма рішень цих органів, тобто офіційний письмовий документ, який породжує певні правові наслідки, спрямований на регулювання тих чи інших суспільних відносин, має обов'язковий характер для суб'єктів цих відносин.

(абзаци 20, 21 мотивувальної частини постанови Вищого господарського суду України від 23 січня 2007 року № 47/83 «Про визнання недійсним договору оренди землі»).

Враховуючи викладене та виходячи зі змісту частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України трудові контракти можуть укладатись у випадках, передбачених як законами, так і постановами Верховної Ради України, указами Президента України, декретами та постановами Кабінету Міністрів України, прийнятими в межах їх повноважень. Нормативні акти Президента України як глави держави (стаття 102 Конституції України) і Кабінету Міністрів України як вищого органу в системі органів виконавчої влади (стаття 113 Конституції України) обов'язкові до виконання на території держави (статті 106 і 117 Конституції України), вони встановлюють загальнообов'язкові правила, мають універсальний характер і є складовою частиною законодавства України.

(абз. 4 п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 9 липня 1998 року № 12-рп/98 (справа про тлумачення терміна «законодавство»)).

Відповідно до ст. 117 Конституції України Кабінет Міністрів України в межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження, які є обов'язковими до виконання. Пунктом 5 розділу І Тимчасового регламенту Кабінету Міністрів України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 05.06.2000 року № 915 передбачено, що Кабінет Міністрів на основі та на виконання Конституції та законів України, актів Президента України видає у межах своєї компетенції постанови і розпорядження, обов'язкові для виконання.

Таким чином, нормативно-правові акти, в тому числі і Статут залізниць України, який затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 06.05.98 року № 457, приймаються на основі закону, для його виконання і вони не повинні суперечити нормам останнього. Враховуючи, що норми закону мають вищу юридичну силу, ніж положення нормативно-правових актів, у разі наявності колізій підлягають застосуванню саме норми закону.

(абзаци 13, 14 мотивувальної частини постанови Вищого господарського суду України від 11 січня 2006 року № 17/170 «Про стягнення коштів за несхоронність прийнятого до перевезення вантажу»).

...Кабінет Міністрів України у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, а також указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, і в межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження, які є обов'язковими до виконання (частина третя статті 113, частина перша статті 117 Основного Закону України). До того ж Кабінет Міністрів України, керуючись у своїй діяльності законами при врегулюванні у своїх актах відповідних питань, не може змінювати, доповнювати чи розширювати зміст цих законів (абзац третій підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 28 жовтня 2009 № 28-рп/2009).

(абз. 1 п. 3.3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 17 лютого 2010 року № 6-рп/2010 у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень постанов Кабінету Міністрів України «Питання Державної міграційної служби України», «Деякі питання організації діяльності Державної міграційної служби», «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Кабінету Міністрів України», розпорядження Кабінету Міністрів України «Питання переведення системи реєстраційного обліку фізичних осіб з паперових на електронні носії»).

Стаття 118. Виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації.

Особливості здійснення виконавчої влади у містах Києві та Севастополі визначаються окремими законами України.

Склад місцевих державних адміністрацій формують голови місцевих державних адміністрацій.

Голови місцевих державних адміністрацій призначаються на посаду і звільняються з посади Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України.

Голови місцевих державних адміністрацій при здійсненні своїх повноважень відповідальні перед Президентом України і Кабінетом Міністрів України, підзвітні та підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня.

Місцеві державні адміністрації підзвітні і підконтрольні радам у частині повноважень, делегованих їм відповідними районними чи обласними радами.

Місцеві державні адміністрації підзвітні і підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня.

Рішення голів місцевих державних адміністрацій, що суперечать Конституції та законам України, іншим актам законодавства України, можуть бути відповідно до закону скасовані Президентом України або головою місцевої державної адміністрації вищого рівня.

Обласна чи районна рада може висловити недовіру голові відповідної місцевої державної адміністрації, на підставі чого Президент України приймає рішення і дає обгрунтовану відповідь.

Якщо недовіру голові районної чи обласної державної адміністрації висловили дві третини депутатів від складу відповідної ради, Президент України приймає рішення про відставку голови місцевої державної адміністрації.

Питання призначення на посади голів місцевих державних адміністрацій та припинення їх повноважень урегульовані статтею 118 Конституції України та статтями 8, 9 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» і відносяться до конституційних повноважень Президента України.

Так, відповідно до ч. 4 ст. 118 Конституції України голови місцевих державних адміністрацій призначаються на посаду і звільняються з посади Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України.

Згідно з ч. 2 ст. 9 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» повноваження голів місцевих державних адміністрацій можуть бути припинені Президентом України у разі подання Кабінету Міністрів України з підстав, передбачених законодавством про державну службу.

Законом, що визначає загальні засади діяльності, а також статус державних службовців, які працюють у державних органах та їх апараті, є Закон України «Про державну службу», а підстави припинення державної служби, крім загальних, передбачених Кодексом законів про працю України, визначені статтею 30 зазначеного Закону.

У поданні Кабінету Міністрів України Президенту України з пропозицією звільнити позивача із займаної посади зазначено, що підставою для звільнення є неналежне виконання службових обов'язків.

Проте, вирішуючи спір, суди не встановили, чи передбачено законом припинення державної служби на посаді голови місцевої державної адміністрації з підстав, що зазначені в розпорядженні Президента України про звільнення ОСОБА_5.

Крім цього суд апеляційної інстанції, дійшовши висновку про незастосування до спірних правовідносин положень Кодексу законів про працю України та вважаючи, що позивача звільнено з підстави, передбаченої саме Законом України «Про місцеві державні адміністрації», не дав жодної оцінки тій обста-

вині, що такої підстави для звільнення голови місцевої державної адміністрації, як неналежне виконання службових обов'язків, норми зазначеного Закону не передбачають.

Як вбачається з матеріалів справи, представник Президента України посилався на ту обставину, що неналежне виконання державним службовцем службових обов'язків є порушенням присяги, проте і такої підстави для звільнення голови місцевої державної адміністрації Законом України «Про місцеві державні адміністрації» не передбачено, а тому висновки суду апеляційної інстанції про відсутність підстав для застосування щодо спірних правовідносин положень Кодексу законів про працю України не можна визнати законними та обґрунтованими.

(абзаци 13–19 мотивувальної частини ухвали Вищого адміністративного суду України від 8 липня 2010 року № К-7074/09 «Про визнання розпорядження про звільнення протиправним, поновлення на посаді та стягнення середнього заробітку за час вимушеного прогулу»).

Питання призначення на посади голів місцевих державних адміністрацій та припинення їх повноважень урегульовані ст. 118 Конституції та статтями 8, 9 Закону України «Про місцеві державні адміністрації», згідно з якими вони віднесені до компетенції Президента України. У даному випадку суб'єкт владних повноважень, уповноважений вирішувати питання про призначення громадян на публічну службу (Президент України), не збігається в особі з органом державної влади (обласною державною адміністрацією), де цей громадянин перебуває на публічній посаді.

(абз. 16 мотивувальної частини постанови Верховного Суду України від 13 березня 2007 року № 07/07 «Про визнання протиправним та скасування Указу від 24 травня 2006 року»).

Організація, повноваження і порядок діяльності місцевих органів виконавчої влади, в тому числі і порядок призначення їх керівників, визначаються Конституцією та законами України (частина друга статті 120 Конституції України). Відповідно до частини четвертої статті 118 Конституції України голови місцевих державних адміністрацій призначаються на посаду і звільняються з посади Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України. Реалізація зазначеного повноваження Президента України зумовлена лише однією конституційною вимогою – наявністю подання Кабінету Міністрів України про призначення певної особи на посаду чи звільнення її з посади.

Однак згідно з Постановою Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про заходи щодо посилення кадрової роботи в Автономній Республіці Крим» та затвердженою нею Номенклатурою (переліком посад) голови районних державних адміністрацій в Автономній Республіці Крим призначаються на посади і звільняються з посад за погодженням з Головою Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Наведене дає підстави дійти висновку, що положення абзацу другого пункту 3 Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про заходи

щодо посилення кадрової роботи в Автономній Республіці Крим» у частині затвердження Номенклатури (переліку посад), за якими призначення на посади і звільнення з посад голів районних державних адміністрацій в Автономній Республіці Крим погоджуються з Головою Верховної Ради Автономної Республіки Крим, має бути визнане таким, що не відповідає Конституції України (неконституційним).

(п. 3.4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 27 лютого 2001 року № 1-рп/2001 (справа про правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим)).

Відповідно до пункту 10 частини першої статті 106, частини четвертої статті 118 та пункту 7 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України Президент України призначає за поданням Кабінету Міністрів України голів місцевих державних адміністрацій та припиняє їхні повноваження на цих посадах. Конституція України не відносить до повноважень Президента України призначення перших заступників, заступників голів місцевих державних адміністрацій.

Частиною третьою статті 118 Конституції України передбачено, що склад місцевих державних адміністрацій формують голови місцевих державних адміністрацій. Аналіз положень статей Конституції України, в яких вживається термін «формують», зокрема статті 107, а також стенограми засідання Верховної Ради України про прийняття Конституції України (обговорення частини третьої статті 118) дає підстави зробити висновок, що за змістом термін «формують» охоплює такі дії голови місцевої державної адміністрації, як призначення складу місцевих державних адміністрацій.

Оскільки місцеві державні адміністрації входять до системи органів виконавчої влади, то повноваження, організація, порядок діяльності місцевих державних адміністрацій згідно з пунктом 12 частини першої статті 92, а також частиною другою статті 120 Конституції України визначаються виключно Конституцією і законами України.

(п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 24 грудня 1997 року № 8-зп (справа щодо призначення заступників голів місцевих державних адміністрацій)).

Згідно з частиною другою статті 118, частиною другою статті 140 Конституції України особливості здійснення виконавчої влади і місцевого самоврядування в містах Києві та Севастополі як містах зі спеціальним статусом (частина третя статті 133) визначаються окремими законами України. Таким чином, Конституція України передбачила можливість встановлення законом особливостей здійснення виконавчої влади і місцевого самоврядування як у місті Києві, так і в районах міста, порівняно із загальним порядком здійснення виконавчої влади та місцевого самоврядування в інших адміністративно-територіальних одиницях відповідно до законів України «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про місцеві державні адміністрації». До того ж згідно з частиною першою статті 133 Конституції України райони в місті Києві є ад-

міністративно-територіальними одиницями, які є складовою міста Києва як адміністративно-територіальної одиниці.

(п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 13 жовтня 2005 року № 9-рп/2005 (справа про особливості здійснення виконавчої влади та місцевого самоврядування в районах міста Києва)).

Закон України «Про столицю України – місто-герой Київ» визначив спеціальний статус міста Києва як столиці України, особливості здійснення виконавчої влади та місцевого самоврядування у місті відповідно до Конституції України та законів України.

Однією з особливостей здійснення виконавчої влади і місцевого самоврядування в місті Києві є зосередження у Київській міській державній адміністрації функцій у сферах виконавчої влади і місцевого самоврядування. Безпосередньо функції у сфері виконавчої влади реалізуються спеціально уповноваженими посадовими особами Київської міської державної адміністрації. Функції місцевого самоврядування здійснюють посадові особи, зокрема заступники Київського міського голови з питань здійснення самоврядних повноважень тощо (статті 14, 16 Закону України «Про столицю України – місто-герой Київ»).

При здійсненні повноважень у сфері виконавчої влади Київська міська державна адміністрація є підзвітною та підконтрольною Кабінету Міністрів України. При здійсненні повноважень місцевого самоврядування Київська міська державна адміністрація як виконавчий орган є підконтрольною, підзвітною і відповідальною перед Київською міською радою (частина сьома статті 118 Конституції України, частина друга статті 11 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»).

Отже, створення в місті Києві єдиного в організаційному відношенні органу, який виконує функції виконавчого органу Київської міської ради та паралельно функції місцевого органу виконавчої влади і який з питань, віднесених до відання місцевого самоврядування, є підзвітним і підконтрольним відповідній раді, а з питань здійснення повноважень у сфері виконавчої влади – також підконтрольним відповідним органам виконавчої влади (Кабінету Міністрів України), відповідає положенням частин першої, другої статті 118, частин першої, другої статті 140 Конституції України. Створення такого органу також узгоджується з Європейською хартією місцевого самоврядування, яка визначає місцеве самоврядування як право і спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання і управління суттєвою часткою державних справ, які належать до їхньої компетенції, в інтересах місцевого населення (пункт 1 статті 3).

(п. 7 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 25 грудня 2003 року № 21-рп/2003 (справа про особливості здійснення виконавчої влади та місцевого самоврядування у місті Києві)).

Київська міська державна адміністрація є єдиним в організаційному відношенні органом, який виконує функції виконавчого органу Київської міської

ради та паралельно функції місцевого органу виконавчої влади. З питань, віднесених до відання місцевого самоврядування, цей орган підзвітний і підконтрольний Київській міській раді, а з питань здійснення повноважень у сфері виконавчої влади – Кабінету Міністрів України.

(п. 1.1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України від 25 грудня 2003 року № 21-рп/2003 (справа про особливості здійснення виконавчої влади та місцевого самоврядування у місті Києві)).

Визначальними критеріями віднесення посад до державних політичних є характер повноважень, порядок призначення на посади та звільнення з посад. До державних політичних посад відносяться ті, які визначені Конституцією України та законами України, обіймаються через обрання на них народом або призначаються всенародно обраними носіями влади на визначений строк для реалізації політичної програми.

Як свідчить аналіз судової практики, одним із проблемних є питання щодо припинення повноважень голів місцевих державних адміністрацій.

Питання призначення на посади голів місцевих державних адміністрацій та припинення їхніх повноважень урегульовані статтею 118 Конституції України та статтями 8, 9 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» і належать до конституційних повноважень Президента України.

Відповідно до частини першої пункту 1 статті 9 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» повноваження голів місцевих адміністрацій припиняються Президентом України у разі порушення ними Конституції України і законів України.

Як приклад правильного застосування норм матеріального права у цій категорії справ слід навести позицію Вищого адміністративного суду України, висловлену у справі за позовом гр. Ж. до Президента України про скасування Указу Президента стосовно звільнення з посади голови обласної державної адміністрації та поновлення на посаді (постанова від 24 червня 2009 року).

Скасовуючи рішення судів першої та апеляційної інстанцій, суд касаційної інстанції звернув увагу на низку помилкових висновків, до яких дійшли суди. До таких, зокрема, належать висновки щодо необхідності внесення подання Кабінетом Міністрів України на звільнення позивача із займаної посади, оскільки вимоги щодо внесення подання Кабінету Міністрів України, викладені в пункті 2 частини другої статті 9 Закону України «Про місцеві державні адміністрації», не стосуються підстав звільнення за пунктом 1 частини першої статті 9 цього Закону, а тому не підлягають застосуванню. Відповідно до вимог Конституції України, Закону України «Про місцеві державні адміністрації», Закону України «Про державну службу» Президент України, видаючи указ про звільнення публічного службовця з політичної посади, сам визначає правові підстави звільнення.

Судами також зроблено помилковий висновок про обов'язковість службового розслідування при звільненні позивача відповідно до Закону України «Про державну службу», оскільки вказаний Закон встановлює обов'язковість службового розслідування лише при відстороненні державного службовця від

займаної посади та на вимогу самого службовця з метою зняття безпідставних, на думку державного службовця, звинувачень або підозри. У Законі України «Про місцеві державні адміністрації» такі вимоги також відсутні.

Крім того, судами першої та апеляційної інстанцій неправомірно не взято до уваги рішення судів про скасування розпоряджень публічного службовця, якими, в порушення чинного законодавства, надавалися та вилучалися земельні ділянки. Вищий адміністративний суд України у зв'язку з цим вказав, що відповідно до статті 72 Кодексу адміністративного судочинства України обставини, встановлені судовими рішеннями, що набрали законної сили, не доказуються при розгляді інших справ, а тому суди, дослідивши ці рішення як докази, дійшли неправильного висновку, що вказані рішення про порушення земельного законодавства не можуть бути взяті до уваги.

Таким чином, досліджуючи відповідність підстав звільнення публічного службовця з державної політичної посади вимогам законодавства, Верховний Суд України [Постанова Верховного Суду України від 20 жовтня 2009 року, реєстраційний номер судового рішення в ЄДРСР – 6818946] підтвердив правильність правової позиції Вищого адміністративного суду України у питанні віднесення скасованих у встановленому законом порядку рішень, винесених політичними службовцями, до доказів порушення публічним службовцем вимог Конституції та законів України.

(абзаци 2–10 розділу IV листа Вищого адміністративного суду України від 26 травня 2010 року № 753/11/13-10 «Про розв'язання спорів, що виникають з відносин публічної служби»).

Положення пункту 10 частини першої статті 106, частин першої, другої, четвертої статті 118, частини третьої статті 133, частини другої статті 140 Конституції України, частини четвертої статті 1, частини другої статті 8, частини четвертої статті 9 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 року № 586-XIV, пункту 2 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про столицю України – місто-герой Київ» від 15 січня 1999 року № 401-XIV в їх взаємозв'язку, в аспекті порушених у конституційному поданні питань щодо особливостей здійснення виконавчої влади і місцевого самоврядування у районах міста Києва, треба розуміти так, що районну в місті Києві державну адміністрацію має очолювати лише особа, обрана головою районної в місті Києві ради, яка Президентом України призначається на посаду голови районної в місті Києві державної адміністрації.

(п. 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України від 13 жовтня 2005 року № 9-рп/2005 (справа про особливості здійснення виконавчої влади та місцевого самоврядування в районах міста Києва)).

Стаття 119. Місцеві державні адміністрації на відповідній території забезпечують:

1) виконання Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади;

2) законність і правопорядок; додержання прав і свобод громадян;

3) виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, а в місцях компактного проживання корінних народів і національних меншин – також програм їх національно-культурного розвитку;

4) підготовку та виконання відповідних обласних і районних бюджетів;

5) звіт про виконання відповідних бюджетів та програм;

6) взаємодію з органами місцевого самоврядування;

7) реалізацію інших наданих державою, а також делегованих відповідними радами повноважень.

Статтею 119 Конституції України, статтями 7, 14 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» визначено перелік повноважень місцевих державних адміністрацій, перелік делегованих повноважень тощо. Чинним законодавством не передбачено делегування місцевими державними адміністраціями повноважень, наданих їм власниками майна територіальних громад, іншим особам зокрема суб'єктам господарської діяльності.

(п. 30 мотивувальної частини постанови Вищого господарського України від 26 серпня 2004 року № 1/463-21/353 «Про визнання недійсним договору»).

Якщо державна виконавча влада здійснюється місцевою державною адміністрацією, остання в межах повноважень, делегованих їй згідно зі статтею 119 Конституції України відповідною радою, здійснює управління майном, що належить до комунальної власності.

(абз. 8 п. 1 роз'яснення Вищого арбітражного суду України від 2 квітня 1994 року № 02-5/225 «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з судовим захистом права державної власності»).

Стаття 120. Члени Кабінету Міністрів України, керівники центральних та місцевих органів виконавчої влади не мають права суміщати свою службову діяльність з іншою роботою, крім викладацької, наукової та творчої у позаробочий час, входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства, що має на меті одержання прибутку.

Організація, повноваження і порядок діяльності Кабінету Міністрів України, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади визначаються Конституцією і законами України.

Конституційний Суд України при розгляді питання про офіційне тлумачення зазначеного положення частини першої статті 120 Конституції України виходив із системного аналізу відповідних положень Основного Закону України, зокрема статей 92, 114, 115, 118, 120 та інших, його буквальної інтерпретації.

За Конституцією України (стаття 114) до складу Кабінету Міністрів України як його члени входять Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр, три віце-прем'єр-міністри, а також міністри. Усі вони є посадовими особами, які згідно з частиною першою статті 120 Конституції України не мають права входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства, що має на меті одержання прибутку.

Конституційний Суд України дійшов висновку, що термін «керівник» центрального чи місцевого органу виконавчої влади, який міститься в частині першій статті 120 Конституції України, означає посадову особу виконавчого органу, сукупність кваліфікуючих ознак якої визначає статус керівника.

До цих ознак належать конкретні державно-владні повноваження виконавчого та розпорядчого характеру такої посадової особи у сфері виконавчої влади, які їй згідно з Конституцією та законами України надаються відповідними органами державної влади (розподіл обов'язків між своїми заступниками; розпорядження матеріально-фінансовими цінностями; керівництво та спрямування роботи виконавчого органу і його апарату; вирішення кадрових питань; підписання правових актів виконавчого органу; представництво виконавчого органу у відносинах з громадянами, іншими державними органами, підприємствами, установами та організаціями усіх форм власності тощо).

Правові акти посадової особи – керівника виконавчого органу, його вказівки, розпорядження, інші дії є обов'язковими до виконання.

Отже, керівник органу виконавчої влади є посадовою особою, яка, виходячи з характеру та змісту повноважень, очолює цей орган і несе персональну відповідальність за його роботу.

Керівниками центральних органів виконавчої влади є міністри (до складу Кабінету Міністрів входять за посадою), посадові особи, які очолюють інші, крім міністерств, центральні органи виконавчої влади.

Керівниками місцевих органів виконавчої влади є голови місцевих державних адміністрацій.

Такі посадові особи та керівники центральних, місцевих органів виконавчої влади не мають права входити до складу керівних органів і наглядових рад підприємств, що мають на меті одержання прибутку.

Перелік інших посадових осіб, які не мають права входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства, що має на меті одержання прибутку, може бути встановлено законом (пункт 12 частини першої статті 92 Конституції України).

(п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 17 жовтня 2002 року № 16-рп/2002 (справа про суміщення службової діяльності керівників органів виконавчої влади)).

Положення частини першої статті 120 Конституції України треба розуміти так, що до посадових осіб органів виконавчої влади, які не мають права входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства, що має на меті одержання прибутку, належать:

1.1. Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр України, віце-прем'єр-міністри України, міністри – члени Кабінету Міністрів України.

1.2. Посадові особи, які очолюють інші, крім міністерств, центральні органи виконавчої влади.

1.3. Голови місцевих державних адміністрацій – керівники місцевих органів виконавчої влади.

(п. 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України від 17 жовтня 2002 року № 16-рп/2002 (справа про суміщення службової діяльності керівників органів виконавчої влади)).

На конституційному рівні інакше унормовано питання щодо суміщення службової діяльності з іншою роботою членів Кабінету Міністрів України, керівників центральних та місцевих органів виконавчої влади, які мають право займатися викладацькою, науковою та творчою роботою у позаробочий час (частина перша статті 120 Конституції України). Виходячи з цього положення пункту 2 частини першої статті 4 Закону № 1506 стосовно наведеного кола осіб є такими, що відповідають Конституції України, і оцінюються Конституційним Судом України як виняток із загального правила.

(абз. 3 п. 3.2.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 6 жовтня 2010 року № 21-рп/2010 (справа про корупційні правопорушення та введення в дію антикорупційних законів)).

Статтею 120 Конституції України встановлено обмеження права керівників центральних та місцевих органів виконавчої влади на сумісництво, і вони не мають права суміщати свою службову діяльність з іншою роботою, крім викладацької, наукової та творчої в позаробочий час, входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства, що має на меті одержання прибутку.

Проте у цій статті не йдеться про несумісність службової діяльності з депутатською діяльністю чи обмеження права зазначених осіб бути обраними і мати представницький мандат депутата місцевої ради.

(абз. 3 п. 3.2.1 мотивувальної частини постанови Верховного Суду України від 28 жовтня 2008 року «Про закриття провадження у справі у зв'язку з відсутністю складу корупційного діяння»).

Статус Кабінету Міністрів України, крім зазначених основоположних норм, врегульовано і в інших положеннях Конституції України. Зокрема, Кабінет Міністрів України у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, а також указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України (частина третя статті 113), здійснює інші повноваження, визначені Конституцією та законами України (пункт 10 статті 116), в межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження (частина перша статті 117).

Організація, повноваження і порядок діяльності Кабінету Міністрів України, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади визначаються Конституцією (частина друга статті 120) і законами України.

Системний аналіз вказаних норм Основного Закону України дає підстави для висновку, що Кабінет Міністрів України у своїй діяльності при виданні постанов і розпоряджень повинен виходити із закріплених за ним виключно Конституцією та законами України повноважень, які не можуть встановлюва-

тися іншими правовими актами (указами Президента України, постановами Верховної Ради України, власними актами).

(абзаци 2–4 п. 3.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 11 листопада 2008 року № 25-рп/2008 (справа про земельні аукціони)).

Розділ VII

ПРОКУРАТУРА

Розділ VII Конституції України присвячено визначенню правового статусу органів прокуратури в Україні. Треба зазначити, що згідно з конституційно закріпленим принципом поділу влади, за яким державна влада, яка здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову, розглядається цілісно, проте функції, пов'язані із законотворчістю, управлінням і правосуддям, виконують різні органи, наділені відповідними чіткими повноваженнями. Водночас, конституційний принцип поділу влади не перешкоджає тому, щоб деякі права, властиві, з огляду на їх юридичну природу, одній із гілок влади, були надані органам іншої влади. Навпаки, подібний поділ слугує гарантією убезпечення від розриву між владами, сприяє формуванню дійсної рівноваги, балансу гілок влади, є частиною механізму їх взаємодії, а в ширшому розумінні – сприяє стабільності держави та її раціональній організації.

З цієї точки зору, органи прокуратури в Україні, будучи організаційно відокремленими від виконавчої та судової гілок влади (до однієї з яких їх у переважній більшості випадків відносять в інших країнах світу), посідають у структурі державної влади самостійне місце, активно взаємодіючи з усіма органами влади і виконуючи при цьому досить особливі, притаманні лише їм, функції. При цьому процес пошуку оптимальної моделі організації й діяльності органів прокуратури, конституювання їх функцій, зафіксований перехідними положеннями Конституції України, триває і, безперечно не є остаточним.

Стаття 121. Прокуратура України становить єдину систему, на яку покладаються:

1) підтримання державного обвинувачення в суді;

2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом;

3) нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство;

4) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

Щодо подачі скарг до прокурора вищого рівня, які відповідно до зауважень Уряду повинні розглядатися як ефективні засоби… вони не можуть розглядатися як «ефективні» та «доступні», оскільки статус прокурора за національним законодавством та його участь у кримінальному провадженні проти заяв-

ника не надають достатньої гарантії для незалежного та безстороннього розгляду скарги заявника.

…Конституція України закріплює поділ влади на законодавчу, виконавчу та судову. Відповідно до положень Конституції України 1996 року, які регулюють здійснення правосуддя, правосуддя здійснюється виключно незалежними судами. Положення, пов'язані зі структурою, функціями і організацією прокуратури, які містяться в розділі VII Конституції України (статті 121–123) і в Законі «Про прокуратуру» (розділи I, II), закріплюють, що прокурорам належить функція обвинувачення в кримінальному провадженні. У зв'язку з цим Європейський суд з прав людини звертає увагу на твердження Уряду, що прокуратура в Україні на той час і зараз, зокрема, підконтрольна Генеральному прокурору України, який призначається на посаду Президентом України за згодою Верховної Ради України. Президент України може також звільнити Генерального прокурора України з його посади без згоди Парламенту. Таким чином, безсумнівним є те, що прокурори при виконанні своїх функцій перебувають під наглядом владних органів, які відносяться до виконавчої гілки влади. На думку Європейського суду з прав людини, тільки той факт, на який посилається Уряд, що відповідно до вказаного законодавства прокуратура, крім виконання функції обвинувачення, ще й діє в інтересах суспільства, не може розглядатися як підтвердження її судового статусу чи статусу незалежного та безстороннього суб'єкта. Європейський суд з прав людини зазначає, що прокуратура здійснює функції розслідування та обвинувачення, а тому її становище в кримінальному провадженні, як було передбачено законодавством в той час, зокрема положеннями Закону України «Про прокуратуру» (розділи I, II) і Кримінального процесуального кодексу України (статті 22, 25 і 32), повинно розглядатися як становище сторони цього провадження. Європейський суд з прав людини зазначає, таким чином, що звернення до прокурора, який був стороною кримінального провадження в цій справі, не надає обґрунтованого сподівання на успіх, оскільки воно не було «ефективним». Отже, на заявнику не лежало зобов'язання скористатися цим засобом.

(пункти 62, 63 Рішення Європейського суду з прав людини від 30 березня 2004 року (справа «Меріт проти України»))

Стаття 122. Прокуратуру України очолює Генеральний прокурор України, який призначається на посаду за згодою Верховної Ради України та звільняється з посади Президентом України. Верховна Рада України може висловити недовіру Генеральному прокуророві України, що має наслідком його відставку з посади.

Строк повноважень Генерального прокурора України – п'ять років.

Строк здійснення повноважень Генерального прокурора України та підпорядкованих йому прокурорів – п'ять років (частина друга статті 122 Конституції України, частина третя статті 2 Закону України від 05.11.1991 р. № 1789-XII «Про прокуратуру»).

Наявність строків у зазначених нормах права надає визначеності у реалізації суб'єктами правовідносин своїх прав та обов'язків. З настанням або закін-

ченням відповідного строку пов'язане виникнення, зміна чи припинення правовідносин.

Строк повноважень Генерального прокурора України та підпорядкованих йому прокурорів, визначений у частині третій статті 2 Закону України від 05.11.1991 р. № 1789-XII «Про прокуратуру», є однією з гарантій їх незалежності. Метою законодавчого закріплення безперервного п'ятирічного строку повноважень прокурорів є запобігання сторонньому безпідставному втручанню в їхню роботу, унеможливлення незаконного звільнення з посади та виключення інших протиправних впливів.

Після закінчення п'ятирічного строку особа не має права здійснювати повноваження Генерального прокурора України. Закінчення строку повноважень Генерального прокурора України є безумовною підставою для його звільнення з посади в порядку, встановленому частиною першою статті 122 Конституції України.

Генеральний прокурор України може бути звільнений з посади до закінчення п'ятирічного строку повноважень виключно з підстав, визначених частиною першою статті 122 Конституції України, частинами першою, другою статті 2 Закону України від 05.11.1991 р. № 1789-XII «Про прокуратуру», а саме: висловлення Верховною Радою України недовіри, що має наслідком відставку з посади; неможливість виконувати свої повноваження за станом здоров'я; порушення вимог щодо несумісності; набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього; припинення його громадянства або подання заяви про звільнення з посади за власним бажанням. Порядок звільнення з названих підстав має відповідати вимогам частини першої статті 122 Конституції України.

(п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2008 від 2 квітня 2008 р. (справа за конституційним поданням Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 122 Конституції України, частини третьої статті 2 Закону України «Про прокуратуру»)).

Стаття 123. Організація і порядок діяльності органів прокуратури України визначаються законом.

Статтею 123 Конституції визначено, що організація і порядок діяльності органів прокуратури України визначаються законом.

За змістом статті 20 Закону України від 05.11.1991 р. № 1789-XII «Про прокуратуру» при виявленні порушень закону прокурор або його заступник у межах своєї компетенції мають право вносити протест на рішення місцевих рад залежно від характеру порушень. Відповідно до приписів статті 21 Закону України від 05.11.1991 р. № 1789-XII «Про прокуратуру» протест на акт, що суперечить закону, приноситься прокурором, його заступником до органу, який його видав, або до вищестоящого органу. У такому ж порядку приноситься протест на незаконні рішення чи дії посадової особи. У разі відхилення протесту або ухилення від його розгляду прокурор може звернутися з заявою до суду про визнання акта незаконним.

Підстав і порядку оскарження протесту прокурора до господарського суду Закон України від 05.11.1991 р. № 1789-XII «Про прокуратуру» не встановлює, і за цієї обставини господарський суд дійшов обґрунтованого висновку, що заявлені позивачем позовні вимоги про визнання недійсним протесту заступника прокурора не підлягають розгляду в господарських судах України, у зв'язку з чим правомірно припинив провадження у справі.

(постанова Вищого господарського суду України від 20 грудня 2005 р. у справі № 10/258)

Відповідно до ст. 123 Конституції України «організація і порядок діяльності органів прокуратури України визначаються законом».

Згідно з вимогами ст. 26 Закону України від 05.11.1991 р. № 1789-XII «Про прокуратуру» Генеральний прокурор України відповідно до міждержавних угод про надання правової допомоги вирішує питання про порушення і розслідування кримінальних справ, проведення дізнання, видачу злочинців або осіб, які підозрюються у вчинені злочинів, направлення повідомлень про наслідки кримінального переслідування, а також інші, передбачені такими угодами, питання.

Тобто питання видачі правопорушників у порядку екстрадиції перебувають у винятковій компетенції Генеральної прокуратури України.

Згідно з чинним міжнародним і національним законодавством України про екстрадицію суди вправі (і зобов'язані) розглядати тільки подання Генерального прокурора України та уповноважених ним прокурорів про надання дозволу на затримання (тимчасовий арешт, повторний арешт, взяття під варту) правопорушників для забезпечення їх видачі. На це звернув увагу суддів Пленум Верховного Суду України в п. 2 постанови № 16 від 08.10.2004 р. «Про деякі питання застосування законодавства, яке регулює порядок і строки затримання (арешту) осіб при вирішенні питань, пов'язаних з їх екстрадицією». Застерігаючи суддів від можливих помилок при розгляді вказаної категорії справ, Пленум Верховного Суду України вказав: «Враховуючи те, що чинним законодавством судам не надано повноважень щодо самостійного вирішення питання про надання дозволу на видачу осіб і що, відповідно до ст. 22 Європейської Конвенції про видачу правопорушників та аналогічних положень інших міжнародних договорів України, процедура стосовно їх видачі регулюється виключно законодавством сторони, до якої звертаються із запитом, суди не вправі вирішувати такі питання».

(Ухвала Апеляційного суду м. Києва від 10 листопада 2005 р. у справі «Про видачу громадянина в порядку екстрадиції Республіці Білорусь»).

Розділ VIII

ПРАВОСУДДЯ

Розділ VIII Конституції України присвячено визначенню конституційних основ судової влади України. Варто вказати, що в юридичній літературі, ба-

гатьох офіційних документах, включаючи передусім Конституцію України, судова влада ототожнюється з правосуддям. Однак власне правосуддя тлумачиться і у широкому, і у вузькому значеннях: як будь-яка діяльність, що здійснюється судом, і тільки як розгляд справ у судовому засіданні. При цьому поняття «судова влада» ширше за змістом і більш загальне по суті. Воно, по-перше, засвідчує наявність органів, які здійснюють судову владу, і, по-друге, відображає зміст їх функцій і повноважень. Порівняно з поняттям «правосуддя», «судова влада» – поняття статичне, тому що не пов'язане безпосередньо з діяльністю відповідних органів. З цієї точки зору, назва розділу VIII є не досить вдалою, тому що змішує досить різні за суттю дефініції.

Основоположний принцип правової демократичної держави полягає у тому, що її органи, посадові особи і громадяни зобов'язані дотримувати норми права, співвідносити свої рішення і дії з правом. У реальному житті зіткнення різних інтересів і оцінок чинних норм законодавства неминуче породжує правові конфлікти. Завдання щодо запобігання і вирішення їх, забезпечення законності та правопорядку виконують органи судової влади, використовуючи для цього особливе місце в системі органів державної влади та специфічні, притаманні лише їм, засоби впливу.

Судова влада, охороняючи права і свободи людини, захищаючи законні інтереси держави, стає, по суті, учасником здійснення всіх функцій держави. Її роль в умовах триваючих політико-економічних перетворень в Україні, безумовно, зростає. І це важливо, оскільки у демократично організованому суспільстві судова влада забезпечує вирішення конфліктів без свавілля і насильства, на основі відомих усім правових установлень на основі принципу верховенства права.

Стаття 124. Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються.

Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.

Судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції.

Народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних.

Судові рішення ухвалюються судами іменем України і є обов'язковими до виконання на всій території України.

Правосуддя – це самостійна галузь державної діяльності, яку суди здійснюють шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом, процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ.

(п. 3 мотивувальної частини Ухвали Конституційного Суду України № 44-з від 14 жовтня 1997 року).

Правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах.

Загальною декларацією прав людини 1948 року передбачено, що кожна людина має право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом (стаття 8). Право на ефективний засіб захисту закріплено також у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (стаття 2) і в Конвенції про захист прав людини та основних свобод (стаття 13).

(п. 9 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 3-рп/2003 від 30 січня 2003 року (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора)).

Згідно з положеннями частини першої статті 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Суд, здійснюючи правосуддя, забезпечує захист гарантованих Конституцією України та законами України прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави

(пп. 4.1 п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 15-рп/2004 від 2 листопада 2004 року (справа про призначення судом більш м'якого покарання)).

Частину другу статті 124 Конституції України необхідно розуміти так, що юрисдикція судів, тобто їх повноваження вирішувати спори про право та інші правові питання, поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.

(п. 3 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 9-зп від 25 грудня 1997 року (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води)).

Згідно з частинами другою, третьою статті 124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. Це означає, що до юрисдикції Конституційного Суду України та судів загальної юрисдикції належить, відповідно до їх повноважень, також вирішення питань, які мають правовий (а не політичний) характер і які виникають у зв'язку з призначенням чи звільненням певних посадових осіб Президентом України або Верховною Радою України.

(п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 8-рп/2002 від 7 травня 2002 року (справа щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб)).

Враховуючи, що згідно з ч. 2 ст. 124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, суди не вправі з часу введення Конституції в дію відмовляти фізичним чи юридичним особам у прийнятті до судового розгляду заяв і звернень.

Суди не вправі відмовити у судовому захисті прав та свобод людини і громадянина, у прийнятті скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів держав-

ної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб з підстав, не передбачених Конституцією чи законом. При цьому слід мати на увазі, що коло прав і свобод людини і громадянина, закріплених Конституцією, не є вичерпним.

(п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України № 7 від 30 травня 1997 року «Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина»).

…положення частини другої статті 124 Конституції України треба розглядати у системному зв'язку з іншими положеннями Основного Закону України, які передбачають захист судом прав і свобод людини і громадянина, а також прав юридичної особи, встановлюють юридичні гарантії їх реалізації, надаючи можливість кожному захищати права і свободи будь-якими не забороненими законом засобами (частина п'ята статті 55 Конституції України). Тобто кожна особа має право вільно обирати не заборонений законом засіб захисту прав і свобод, у тому числі судовий захист…

Із змісту частини другої статті 124 Конституції України щодо поширення юрисдикції на всі правовідносини, що виникають у державі, випливає, що кожен із суб'єктів правовідносин у разі виникнення спору може звернутися до суду за його вирішенням. Суб'єктами таких правовідносин можуть бути громадяни, іноземці, особи без громадянства, юридичні особи та інші суб'єкти цих правовідносин. Зазначена норма, як і інші положення Конституції України, не містить застереження щодо допустимості судового захисту тільки після досудового врегулювання спору та неприпустимості здійснення правосуддя без його застосування...

Право на судовий захист не позбавляє суб'єктів правовідносин можливості досудового врегулювання спорів. Це може бути передбачено цивільно-правовим договором, коли суб'єкти правовідносин добровільно обирають засіб захисту їхніх прав. Досудове врегулювання спору може мати місце також за волевиявленням кожного з учасників правовідносин і за відсутності у договорі застереження щодо такого врегулювання спору.

Таким чином, обрання певного засобу правового захисту, в тому числі і досудового врегулювання спору, є правом, а не обов'язком особи, яка добровільно, виходячи з власних інтересів, його використовує. Встановлення законом обов'язкового досудового врегулювання спору обмежує можливість реалізації права на судовий захист.

З урахуванням викладеного положення частини другої статті 124 Конституції України щодо поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, що виникають у державі, …необхідно розуміти так, що право особи (громадянина України, іноземця, особи без громадянства, юридичної особи) на звернення до суду за вирішенням спору не може бути обмежене законом, іншими нормативно-правовими актами. Встановлення законом або договором досудового врегулювання спору за волевиявленням суб'єктів правовідносин не є обмеженням юрисдикції судів і права на судовий захист.

(п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 15-рп/2002 від 9 липня 2002 року (справа про досудове врегулювання спорів)).

Згідно з частиною другою статті 124 Конституції України право на звернення до суду в разі поширення засобами масової інформації недостовірної інформації, яка порушує особисті немайнові права фізичної чи юридичної особи, є безумовним і невикористання передбаченого статтею 37 Закону України від 16 листопада 1992 року № 2782-XII «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» права вимагати від редакції друкованого засобу масової інформації опублікування ним спростування такої інформації з подальшим правом на оскарження відмови в публікації спростування або порушення порядку його публікації не є підставою для відмови у відкритті провадження у справі.

(п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 року № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи»).

Відповідно до частини 2 статті 124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі…

За таких обставин посилання Вищого господарського суду України на те, що позивачем не було використано всіх заходів досудового врегулювання спору, не може бути прийнято до уваги, оскільки недотримання останнім вимог частини 2 статті 188 Господарського кодексу України щодо обов'язку надіслання іншій стороні пропозицій про розірвання договору в разі виникнення такої необхідності, не позбавляє позивача права звернутися за захистом порушеного права шляхом вчинення прямого позову до відповідача про розірвання оспорюваного договору.

(постанова Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 17 червня 2008 року).

Відповідно до частин 1, 2 статті 2 Кодексу адміністративного судочинства України завданням адміністративного судочинства є захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень. До адміністративних судів можуть бути оскаржені будь-які рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень, крім випадків, коли щодо таких рішень, дій чи бездіяльності Конституцією чи законами України встановлено інший порядок судового провадження.

Згідно з пунктом 1 частини 1 статті 17 Кодексу адміністративного судочинства України компетенція адміністративних судів поширюється на спори фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності.

Аналіз зазначених норм процесуального права, як і будь-яких інших норм права, не дає підстав для висновку про виключення з компетенції адміністра-

тивних судів спорів про бездіяльність чи незаконні дії органів влади, їх посадових чи службових осіб з огляду на стадійність прийняття кінцевого рішення. Помилковим є судження, що такі дії, бездіяльність знаходяться за межами публічно-правових відносин. Колегія суддів відмічає, що такий висновок суду касаційної інстанції суперечить частині 2 статті 124 Конституції України, згідно з якою юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.

(постанова Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України від 22 червня 2010 р. у справі № 21-713сво10).

Здійснення судочинства Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції щодо актів Президента України та Верховної Ради України з питань призначення чи звільнення посадових осіб означає розгляд справ щодо конституційності зазначених актів у формі конституційного судочинства, а щодо їх законності – судами загальної юрисдикції у формі відповідного судочинства.

Підсудність справ такої категорії та особливості процедури їх розгляду судами загальної юрисдикції відповідного рівня підлягає визначенню процесуальним законом.

(п. 1.3 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 8-рп/2002 від 7 травня 2002 року (справа щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб)).

Згідно з положеннями частини першої ст. 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції.

Третейські суди не є судовими органами, в розумінні норм Конституції України та норм Закону України «Про судоустрій України» (Закон втратив чинність згідно із Законом України від 7 липня 2010 року № 2453-VI, проте статус третейського суду не змінився – *прим. укладача*).

Третейський розгляд спорів сторін у сфері цивільних і господарських правовідносин – це вид недержавної юрисдикційної діяльності, яку третейські суди здійснюють на підставі законів України шляхом застосування, зокрема, методів арбітрування.

Здійснення третейськими судами функції захисту, передбаченої в абзаці сьомому ст. 2, ст. 3 Закону України «Про третейські суди», є здійсненням ними не правосуддя, а третейського розгляду спорів сторін у цивільних і господарських правовідносинах.

Тобто третейські суди не здійснюють правосуддя, їх рішення не є актами правосуддя, а самі вони не входять до системи судів загальної юрисдикції.

(п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 1-рп/2008 від 10 січня 2008 року (справа про завдання третейського суду)).

Право на справедливий судовий розгляд, яке гарантовано пунктом 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року,

має розумітися у світлі преамбули Конвенції, у відповідній частині якої зазначено, що верховенство права є спільною спадщиною Високих Договірних Сторін. Одним з фундаментальних аспектів верховенства права є принцип правової визначеності, який передбачає повагу до принципу res judicata – принципу остаточності рішень суду. Цей принцип стверджує, що жодна зі сторін не має права вимагати перегляду остаточного та обов'язкового рішення суду просто тому, що вона має на меті добитися нового слухання справи та нового її вирішення.

(п. 40 мотивувальної частини Рішення Європейського суду з прав людини від 3 квітня 2008 року (справа Пономарьов проти України)).

Відповідно до ст. 124 Конституції України положень та статей 4, 5 Господарського процесуального кодексу України судові рішення ухвалюються судами іменем України і є обов'язковими до виконання на всій території України. З матеріалів справи вбачається, що постановою Вищого господарського суду України від 25.05.2010 рішення господарського суду міста Києва від 09.02.2010 у справі № 2/304 залишено без змін; таким чином, вказане рішення суду набрало законної сили та є обов'язковим до виконання.

(рішення господарського суду міста Києва від 26 листопада 2010 року у справі № 11/286).

Відповідно до частини п'ятої статті 124 Конституції України судові рішення є обов'язковими до виконання на всій території України і тому вважаються законними, доки вони не скасовані в апеляційному чи касаційному порядку або не переглянуті компетентним судом в іншому порядку, визначеному процесуальним законом, у межах провадження справи, у якій вони ухвалені.

Виключне право перевірки законності та обґрунтованості судових рішень має відповідний суд згідно з процесуальним законодавством. Оскарження у будь-який спосіб судових рішень, діяльності судів і суддів щодо розгляду та вирішення справи поза передбаченим процесуальним законом порядком у справі не допускається, і суди повинні відмовляти у прийнятті позовів та заяв з таким предметом.

Органи, які вирішують питання про дисциплінарну відповідальність та відповідальність за порушення присяги судді, не наділені законом повноваженнями оцінювати законність судового рішення.

Голови судів та інші судді, які обіймають адміністративні посади в судах, органи суддівського самоврядування, кваліфікаційні комісії, Вища рада юстиції, органи та посадові особи законодавчої та виконавчої влади не мають повноважень перевіряти правовий зміст судових рішень.

У випадку, коли такі дії спричинили притягнення судді до відповідальності, суд, який розглядає скаргу потерпілого судді, одночасно з її задоволенням повинен ініціювати питання про притягнення винних осіб до встановленої законом відповідальності за втручання у діяльність суду.

(п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України № 8 від 13 червня 2007 року «Про незалежність судової влади»).

Стаття 125. Система судів загальної юрисдикції в Україні будується за принципами територіальності і спеціалізації.

Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України.

Вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі суди.

Відповідно до закону діють апеляційні та місцеві суди.

Створення надзвичайних та особливих судів не допускається.

За змістом положень частин другої, третьої, четвертої статті 125 Конституції України ними визначена система судів загальної юрисдикції, названі всі її ланки: Верховний Суд України, інші види судів – вищі спеціалізовані, апеляційні, місцеві. Згідно з частиною першою зазначеної статті ця система судів будується за принципами територіальності і спеціалізації.

Системний аналіз положень частин другої, третьої, четвертої статті 125 і пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України засвідчує, що побудова системи судів загальної юрисдикції узгоджується зі стадіями судочинства, відповідними формами провадження (зокрема, в апеляційній і касаційній інстанціях). За змістом цих положень апеляційною інстанцією названі апеляційні суди, а касаційне провадження може здійснюватися у відповідних судах, визначених статтею 125 Конституції України.

(пп. 4.2 п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 20-рп/2003 від 11 грудня 2003 року (справа про Касаційний суд України)).

…вищі суди повноважні забезпечувати за законом касаційне оскарження та перегляд рішень судів відповідних юрисдикцій.

(п. 3.3 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 8-рп/2010 від 11 березня 2010 року (справа щодо офіційного тлумачення термінів «найвищий судовий орган», «вищий судовий орган», «касаційне оскарження», які містяться у статтях 125, 129 Конституції України)).

Касаційна інстанція реалізує свої процесуальні права в межах касаційного провадження виключно для перевірки правильності юридичної оцінки обставин справи у рішеннях судів першої та апеляційної інстанцій. Як касаційна інстанція Верховний Суд України повторно після вищих судів перевіряє рішення судів… що не може бути виправдано з точки зору забезпечення права на справедливий розгляд справи упродовж розумного строку. Крім того наявність двох касаційних інстанцій для перевірки рішень спеціалізованих судів не відповідає засадам правової визначеності.

…правомірним може бути лише одноразове касаційне оскарження та перегляд рішень судів. Конституційний статус Верховного Суду України як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції не передбачає наділення його законодавцем повноваженнями касаційної інстанції щодо рішень вищих спеціалізованих судів, які реалізують повноваження касаційної інстанції.

(п. 3.4 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України

№ 8-рп/2010 від 11 березня 2010 року (справа щодо офіційного тлумачення термінів «найвищий судовий орган», «вищий судовий орган», «касаційне оскарження», які містяться у статтях 125, 129 Конституції України)).

Відповідно до принципу верховенства права питання розподілу правосудних повноважень між Верховним Судом України та вищими судами, визначення стадій судочинства та форм провадження мають бути підпорядковані гарантіям права кожної людини на справедливий суд.

(п. 3.4 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 8-рп/2010 від 11 березня 2010 року (справа щодо офіційного тлумачення термінів «найвищий судовий орган», «вищий судовий орган», «касаційне оскарження», які містяться у статтях 125, 129 Конституції України)).

Стаття 126. Незалежність і недоторканність суддів гарантуються Конституцією і законами України.

Вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється.

Суддя не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до винесення обвинувального вироку судом.

Судді обіймають посади безстроково, крім суддів Конституційного Суду України та суддів, які призначаються на посаду судді вперше.

Суддя звільняється з посади органом, що його обрав або призначив, у разі:

1) закінчення строку, на який його обрано чи призначено;

2) досягнення суддею шістдесяти п'яти років;

3) неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я;

4) порушення суддею вимог щодо несумісності;

5) порушення суддею присяги;

6) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього;

7) припинення його громадянства;

8) визнання його безвісно відсутнім або оголошення померлим;

9) подання суддею заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням.

Повноваження судді припиняються у разі його смерті.

Держава забезпечує особисту безпеку суддів та їхніх сімей.

Встановлення додаткових, порівняно з недоторканністю особи, гарантій недоторканності для окремих категорій державних посадових осіб має на меті створення належних умов для виконання покладених на них державою обов'язків та захист від незаконного втручання у їх діяльність.

(п. 1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 7-зп від 23 грудня 1997 року (справа про Рахункову палату)).

Незалежність суддів є невід'ємною складовою їхнього статусу, конституційним принципом організації та функціонування судів і професійної діяльності суддів. Незалежність суддів полягає передусім у їхній самостійності, непов'язаності при здійсненні правосуддя будь-якими обставинами та іншою, крім закону, волею.

Гарантована Конституцією України незалежність суддів насамперед забезпечується особливим порядком їх обрання або призначення на посаду та звільнення з посади (пункт 27 частини першої статті 85, частини четверта, п'ята статті 126, частини третя, четверта статті 127, стаття 128, пункт 1 частини першої статті 131); забороною впливу на них у будь-який спосіб (частина друга статті 126); захистом професійних інтересів (частина шоста статті 127); підкоренням суддів при здійсненні правосуддя лише закону (частина перша статті 129); особливим порядком притягнення їх до дисциплінарної відповідальності (пункт 3 частини першої статті 131); гарантуванням державою фінансування та належних умов для функціонування судів і діяльності суддів (частина перша статті 130); забороною суддям належати до політичних партій та профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої (частина друга статті 127); притягненням до юридичної відповідальності винних осіб за неповагу до суду і судді (частина п'ята статті 129); забезпеченням державою особистої безпеки суддів та їхніх сімей (частина сьома статті 126); здійсненням суддівського самоврядування (частина друга статті 130)…

Зазначений підхід щодо забезпечення незалежності суддів закріплено у Конвенції про захист прав людини та основних свобод (4 листопада 1950 року), ратифікованій Верховною Радою України 17 липня 1997 року, та в низці інших міжнародних документів, а саме: «Основні принципи незалежності судових органів», ухвалені резолюціями 40/32 від 29 листопада 1985 року та 40/146 від 13 грудня 1985 року Генеральної Асамблеї ООН, «Процедури ефективного здійснення Основних принципів незалежності судових органів», затверджені 24 травня 1989 року Резолюцією 1989/60 Економічної і Соціальної Ради ООН, Європейська хартія «Про статус суддів» від 10 липня 1998 року, Рекомендації № (94) 12 Комітету Міністрів Ради Європи «Незалежність, дієвість та роль суддів» від 13 жовтня 1994 року та інших. Цей підхід також підтверджується практикою Європейського суду з прав людини.

Визначені Конституцією та законами України гарантії незалежності суддів як необхідні умови здійснення правосуддя неупередженим, безстороннім і справедливим судом мають бути реально забезпечені. Тому… зниження рівня гарантій незалежності суддів у разі прийняття нових законів чи внесення змін до чинних законів є неприпустимим.

(п. 4.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 19-рп/2004 від 1 грудня 2004 року (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу)).

Складовою незалежності суддів є їхня недоторканність, призначення якої – забезпечити здійснення правосуддя.

Затвердження Конституцією України гарантій недоторканності суддів зумовлено їхньою професійною діяльністю у відправленні правосуддя.

За Основним Законом України недоторканність судді в разі порушення щодо нього кримінальної справи полягає у тому, що суддя не може бути без

згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до винесення обвинувального вироку судом (частина третя статті 126). Разом з тим, відповідно до положення частини першої цієї статті Конституції України недоторканність суддів як гарантія їхньої незалежності у виконанні професійних обов'язків може не обмежуватися обсягом, визначеним у частині третій статті 126 Конституції України.

(п. 4.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 19-рп/2004 від 1 грудня 2004 року (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу)).

Виходячи з того, що незалежність суддів є основною передумовою їх об'єктивності та неупередженості, суддя при здійсненні правосуддя підкоряється лише закону і нікому не підзвітний. Суддям забезпечується свобода неупередженого вирішення судових справ відповідно до їх внутрішнього переконання, що ґрунтується на вимогах закону. Рішення у судовій справі має ґрунтуватися на всебічному, повному й об'єктивному дослідженні всіх обставин справи, під час якого не може надаватися перевага правовій позиції будь-якого учасника судового процесу, в тому числі прокурорів, захисників, представників юридичних чи фізичних осіб.

Незалежність суддів при розгляді конкретних судових справ має забезпечуватись і в самому суді. У зв'язку з цим неприпустимими є:

– непроцесуальний вплив на суддю з боку інших суддів, у тому числі тих, що обіймають адміністративні посади в судах;

– встановлення контролю за здійсненням судочинства суддею, виклик його до вищестоящих судів та вимагання звітів чи пояснень про розгляд конкретних справ;

– витребування від судді будь-якої інформації чи довідок про хід та перспективи розгляду справи, іншої інформації, яка може надаватися лише сторонам у справі та іншим особам, визначеним процесуальним законодавством, а також відомостей, які становлять таємницю нарадчої кімнати;

– прийняття суддею від будь-яких осіб та розгляд ним заяв, скарг, інших документів поза встановленим законом процесуальним порядком.

(п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України № 8 від 13 червня 2007 року «Про незалежність судової влади»).

Звернення народного депутата України з вимогою чи пропозицією до суддів, голів судів або безпосередньо до суддів саме з питань здійснення правосуддя у тих чи інших конкретних справах є неприпустимим.

(п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 4-рп/99 від 19 травня 1999 року (справа про запити народних депутатів України)).

Одну з найважливіших гарантій незалежності суддів закріплено в положенні частини другої статті 126 Конституції України, за яким вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється. Це означає заборону щодо суддів будь-

яких дій незалежно від форми їх прояву з боку державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, громадян та їх об'єднань, юридичних осіб з метою перешкодити виконанню суддями професійних обов'язків або схилити їх до винесення неправосудного рішення тощо.

Заборона впливу на суддів у будь-який спосіб поширюється на весь час обіймання ними посади судді.

(п. 4.4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 19-рп/2004 від 1 грудня 2004 року (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу)).

Положення частини другої статті 126 Конституції України про те, що вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється, означає заборону будь-яких дій стосовно суддів незалежно від форми їх прояву з боку державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, установ, організацій, громадян та їх об'єднань, юридичних осіб з метою перешкодити виконанню суддями професійних обов'язків чи схилити їх до винесення неправосудного рішення. Заборона впливу на суддів у будь-який спосіб поширюється на весь час обіймання ними посади судді.

Виходячи з того, що вплив на суддів тягне юридичну відповідальність, суди у всіх випадках втручання в їх діяльність і прояву неповаги до суду або судді повинні виносити окремі ухвали чи постанови, а якщо в таких діях вбачаються ознаки відповідного злочину, – реагувати згідно з вимогами кримінально-процесуального законодавства України.

Суди повинні належним чином реагувати на порушення учасниками процесу та іншими присутніми в залі судового засідання особами встановленого законом і судом порядку розгляду справ та за наявності підстав вирішувати питання про притягнення винних у вчиненні таких порушень до відповідальності.

(п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України № 8 від 13 червня 2007 року «Про незалежність судової влади»).

Недоторканність судді в разі порушення щодо нього кримінальної справи полягає в тому, що його не може бути без згоди Верховної Ради України затримано чи заарештовано до винесення обвинувального вироку судом (частина третя статті 126 Конституції України). У провадженні про адміністративні правопорушення суддя взагалі не може бути затриманий чи заарештований, оскільки таке провадження не передбачає винесення судом вироку.

(п. 21 постанови Пленуму Верховного Суду України № 8 від 13 червня 2007 року «Про незалежність судової влади»).

Стаття 127. Правосуддя здійснюють професійні судді та, у визначених законом випадках, народні засідателі і присяжні.

Професійні судді не можуть належати до політичних партій та профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представниць-

кий мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої.

На посаду судді може бути рекомендований кваліфікаційною комісією суддів громадянин України, не молодший двадцяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж роботи у галузі права не менш як три роки, проживає в Україні не менш як десять років та володіє державною мовою.

Суддями спеціалізованих судів можуть бути особи, які мають фахову підготовку з питань юрисдикції цих судів. Ці судді відправляють правосуддя лише у складі колегій суддів.

Додаткові вимоги до окремих категорій суддів щодо стажу, віку та їх професійного рівня встановлюються законом.

Захист професійних інтересів суддів здійснюється в порядку, встановленому законом.

Професійні судді (далі – судді) та залучені у визначених законом випадках для здійснення правосуддя представники народу є носіями судової влади в Україні, які здійснюють правосуддя незалежно від законодавчої та виконавчої влади. Судді є посадовими особами судової влади, які відповідно до Конституції та законів України наділені повноваженнями здійснювати правосуддя і виконувати свої обов'язки на професійній основі в Конституційному Суді України та судах загальної юрисдикції.

При здійсненні правосуддя судді повинні утверджувати гарантовану Конституцією та законами України незалежність та самостійність судів, підвищувати авторитет судової влади, забезпечувати обов'язковість судових рішень шляхом справедливого, неупередженого і своєчасного розгляду та вирішення судових справ, дотримання присяги судді, належного правового реагування на факти тиску на них, втручання в судову діяльність та інші протиправні посягання на правосуддя.

За наявності підстав вважати, що відбувається посягання на незалежність судді щодо неупередженого вирішення судових справ, він повинен вжити заходів для припинення такого посягання та притягнення винних осіб до встановленої законом відповідальності.

(п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України № 8 від 13 червня 2007 року «Про незалежність судової влади»).

Стаття 128. Перше призначення на посаду професійного судді строком на п'ять років здійснюється Президентом України. Всі інші судді, крім суддів Конституційного Суду України, обираються Верховною Радою України безстроково, в порядку, встановленому законом.

Голова Верховного Суду України обирається на посаду та звільняється з посади шляхом таємного голосування Пленумом Верховного Суду України в порядку, встановленому законом.

Стаття 129. Судді при здійсненні правосуддя незалежні і підкоряються лише закону.

Судочинство провадиться суддею одноособово, колегією суддів чи судом присяжних.

Основними засадами судочинства є:

1) законність;
2) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом;
3) забезпечення доведеності вини;
4) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості;
5) підтримання державного обвинувачення в суді прокурором;
6) забезпечення обвинуваченому права на захист;
7) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами;
8) забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом;
9) обов'язковість рішень суду.
Законом можуть бути визначені також інші засади судочинства в судах окремих судових юрисдикцій.
За неповагу до суду і судді винні особи притягаються до юридичної відповідальності.

Відповідно до статей 8 та 22 Конституції України не підлягають застосуванню судами закони та інші нормативно-правові акти, якими скасовуються конституційні права і свободи людини та громадянина, а також нові закони, які звужують зміст та обсяг встановлених Конституцією України і чинними законами прав і свобод.

Суди при визначенні юридичної сили законів та інших нормативно-правових актів щодо їх діяльності повинні керуватися Конституцією України як актом прямої дії, а тому постанови Верховної Ради України та інші підзаконні акти державних органів, якими визначаються питання судоустрою, судочинства і статусу суддів, у тому числі щодо встановлення порядку призначення суддів на адміністративні посади та їх звільнення, терміну повноважень суддів, не підлягають застосуванню як такі, що суперечать Конституції України.

Не підлягають застосуванню акти органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, прийняті в період, коли повноваження таких органів чи посадових осіб припинені з підстав, передбачених Конституцією України, а також у разі втрати такими органами чи посадовими особами повноважень щодо прийняття законів, постанов, указів, розпоряджень та інших актів.

(п. 19 постанови Пленуму Верховного Суду України № 8 від 13 червня 2007 року «Про незалежність судової влади»).

…принцип рівності сторін у процесі є лише одним з елементів більш широкого поняття справедливого судового розгляду, яке також включає фундаментальний принцип змагальності процесу. Більше того, принцип рівності сторін у процесі – у розумінні «справедливого балансу» між сторонами – вимагає, щоб кожній стороні надавалася розумна можливість представити справу в таких умовах, які не ставлять цю сторону у суттєво невигідне становище стосовно другої сторони… Принцип змагальності процесу означає, що кожній стороні повинна бути надана можливість ознайомитися з усіма доказами та зауваженнями, наданими іншою стороною, і відповісти на них…

(п. 87 мотивувальної частини Рішення Європейського суду з прав людини від 6 вересня 2005 року (справа Салов проти України)).

Стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року не зобов'язує держав – учасниць Конвенції створювати апеляційні чи касаційні суди. Однак там, де такі суди існують, необхідно дотримуватись гарантій, визначених у статті 6.

(п. 22 мотивувальної частини Рішення Європейського суду з прав людини від 20 липня 2006 року (справа Сокуренко і Стригун проти України)).

Реалізацією права особи на судовий захист є можливість оскарження судових рішень у судах апеляційної та касаційної інстанцій. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку гарантує відновлення порушених прав і охоронюваних законом інтересів людини і громадянина.

(пп. 3.1 п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 11-рп/2007 від 11 грудня 2007 року (справа щодо офіційного тлумачення положень пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України, частини другої статті 383 Кримінально-процесуального кодексу України)).

Приписом пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України визначено «забезпечення... касаційного оскарження рішення суду» лише як одну з основних засад судочинства, а частиною четвертою цієї статті передбачено, що законом можуть бути визначені також інші засади судочинства в судах окремих судових юрисдикцій. Отже, законодавцем можуть бути передбачені у законах про судоустрій та судочинство й інші форми оскарження та перегляду рішень судів загальної юрисдикції.

(п. 3.5 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 8-рп/2010 від 11 березня 2010 року (справа щодо офіційного тлумачення термінів «найвищий судовий орган», «вищий судовий орган», «касаційне оскарження», які містяться у статтях 125, 129 Конституції України)).

Оскарження судових рішень допускається у випадках, порядку та з підстав, визначених законом.

Оскарження ухвал або інших процесуальних актів суду, якими не завершується провадження у справі (про прийняття заяв і скарг до розгляду, про призначення судових засідань, про виклик осіб, про витребування документів та інших доказів тощо), крім випадків, прямо передбачених процесуальним законом, не допускається.

Прийняття до розгляду будь-якими особами чи органами, крім відповідного апеляційного або касаційного суду, заяв, у яких оскаржуються судові рішення, їх розгляд, витребування від судів інформації про судові справи у зв'язку з такими заявами, направлення заяв судам, вимоги до суддів про встановлення контролю за розглядом справи судом чи суддею є порушенням незалежності та самостійності суду.

(п. 12 постанови Пленуму Верховного Суду України № 8 від 13 червня 2007 року «Про незалежність судової влади»).

Стаття 130. Держава забезпечує фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів. У Державному бюджеті України окремо визначаються видатки на утримання судів.

Для вирішення питань внутрішньої діяльності судів діє суддівське самоврядування.

Зокрема, на думку Суду, неспроможність держави вчасно виплачувати суддям їх виплати є несумісною з потребою забезпечення їх здатності виконувати свої професійні функції незалежно і неупереджено, щоб не зазнавати тиску і впливу на їх рішення і поведінку.

(п. 63 мотивувальної частини Рішення Європейського суду з прав людини від 26 квітня 2006 року (справа Зубко та інші проти України)).

За своїм змістом фінансування державних органів є планомірним процесом управління централізованими і децентралізованими фондами коштів з метою забезпечення діяльності відповідних суб'єктів владних повноважень щодо реалізації ними своїх функцій. Забезпечення державного фінансування функціонування судів і діяльності суддів є однією з умов стабільності їхньої роботи, на що неодноразово у своїх рішеннях звертав увагу Конституційний Суд України.

Фінансування усіх судів в Україні, а також забезпечення діяльності органів суддівського самоврядування здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України, який щорічно має затверджуватися парламентом виключно у формі закону (пункт 1 частини другої статті 92, частина перша статті 96 Конституції України).

Аналіз положень Конституції України (пункту 4 частини першої статті 85, пункту 1 частини другої статті 92, частини другої статті 95, статті 96, статті 97, статті 98, пункту 6 статті 116) та Бюджетного кодексу України (статей 32–62), які регламентують бюджетний процес, свідчить, що повноваженнями стосовно розроблення проекту закону про Державний бюджет України, затвердження Державного бюджету України, а також виконання і контролю за його виконанням, подання та розгляду звіту про його виконання наділені в межах своєї компетенції Верховна Рада України та Кабінет Міністрів України.

Таким чином… від імені держави обов'язок забезпечувати фінансування органів судової влади за рахунок коштів Державного бюджету України в межах компетенції покладений на Верховну Раду України та Кабінет Міністрів України.

(п. 3.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 7-рп/2010 від 11.03.2010 р. (справа про фінансове забезпечення діяльності судів)).

Окреме фінансування кожного суду загальної юрисдикції та Конституційного Суду України забезпечує умови для конституційних гарантій їх само-

стійності та незалежності суддів при здійсненні правосуддя, оскільки унеможливлює негативний вплив на них через механізми виділення та розподілення належних їм відповідно до закону коштів Державного бюджету України. Суди всіх юрисдикцій та рівнів є юридичними особами публічного права, а тому мають достатні правові підстави самостійно розпоряджатися цими коштами.

(п. 3.3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 7-рп/2010 від 11.03.2010 р. (справа про фінансове забезпечення діяльності судів)).

Особливий порядок фінансування судів і діяльності суддів є однією з конституційних гарантій їх незалежності, закріпленої у статті 126 Конституції України, і спрямований на забезпечення належних умов для здійснення незалежного правосуддя.

(п. 3.3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 4-рп/2007 від 18.06.2007 р. (справа про гарантії незалежності суддів)).

Додаткові гарантії незалежності і недоторканності суддів, крім уже передбачених Конституцією України, можуть встановлюватися також законами.

(п. 1.3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 19-рп/2004 від 1 грудня 2004 року (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу)).

Затвердження Державного бюджету України належить до повноважень Верховної Ради України (пункт 4 частини першої статті 85, частина перша статті 96 Конституції України) і відбувається виключно у формі закону (пункт 1 частини другої статті 92, частина друга статті 95 Конституції України).

Конституція України не визначає окремої процедури розгляду, ухвалення і набрання чинності законом про Держбюджет, але встановлює деякі особливості для його змісту, що обумовлює також певні вимоги для його розгляду, ухвалення і, відповідно, набрання ним чинності.

Згідно зі статтями 96, 116 Конституції України проект закону про Держбюджет розробляє і подає до Верховної Ради України Кабінет Міністрів України разом із доповіддю про хід виконання Державного бюджету України поточного року, а його дія в часі обмежується конкретним періодом – з 1 січня по 31 грудня, а за особливих обставин – іншим періодом.

Зі змісту частини другої статті 95 та частини першої статті 130 Конституції України вбачається, що закон про Держбюджет обов'язково повинен визначати будь-які видатки на загальносуспільні потреби, розмір і цільове спрямування цих видатків, а також окремо визначати видатки на утримання судів.

(п. 5.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 10-рп/2008 від 22 травня 2008 року (справа щодо предмета та змісту закону про Державний бюджет України)).

Відповідно до частини першої статті 126 Конституції України Конституція і закони України повинні гарантувати незалежність і недоторканність суддів.

До таких конституційних гарантій віднесено обов'язок держави забезпечувати фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів. Здійснення державою фінансування судів має відбуватися тільки через Державний бюджет України шляхом окремого визначення в ньому видатків на утримання судів (частина перша статті 130 Конституції України). Отже, закон про Держбюджет безпосередньо стосується прав і свобод суддів та працівників апарату судів.

(п. 7.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 10-рп/2008 від 22 травня 2008 року (справа щодо предмета та змісту закону про Державний бюджет України)).

Відповідно до ст. 130 Конституції України фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів повинна забезпечити держава. Тому невиконання чи неналежне виконання цієї конституційної норми відповідними органами чи посадовими особами слід розцінювати як істотне порушення конституційних засад незалежності судової влади. При встановленні таких фактів суди мають у встановленому законом порядку порушувати питання про відповідальність посадових осіб чи про відповідність законів або інших нормативних актів, якими порушується названа норма, Конституції України.

(п. 9 постанови Пленуму Верховного Суду України № 7 від 30 травня 1997 року «Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина»).

Стаття 131. В Україні діє Вища рада юстиції, до відання якої належить:

1) внесення подання про призначення суддів на посади або про звільнення їх з посад;

2) прийняття рішення стосовно порушення суддями і прокурорами вимог щодо несумісності;

3) здійснення дисциплінарного провадження стосовно суддів Верховного Суду України і суддів вищих спеціалізованих судів та розгляд скарг на рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів апеляційних та місцевих судів, а також прокурорів.

Вища рада юстиції складається з двадцяти членів. Верховна Рада України, Президент України, з'їзд суддів України, з'їзд адвокатів України, з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ призначають до Вищої ради юстиції по три члени, а всеукраїнська конференція працівників прокуратури – двох членів Вищої ради юстиції.

До складу Вищої ради юстиції входять за посадою Голова Верховного Суду України, Міністр юстиції України, Генеральний прокурор України.

Механізм добору громадянина України на посаду судді реалізовують Вища рада юстиції та кваліфікаційні комісії суддів.

Відповідно до пункту 1 частини першої статті 131 Конституції України на Вищу раду юстиції покладено «внесення подання про призначення суддів на посади».

У статтях 3, 29 Закону України від 15.01.1998 р. № 22/98-ВР «Про Вищу раду юстиції» встановлено порядок внесення Вищою радою юстиції подання Президентові України про перше призначення суддею. Для виконання цих повноважень у структурі Вищої ради юстиції функціонує секція з питань підготовки подань для призначення суддів уперше (частина перша статті 19 Закону України від 15.01.1998 р. № 22/98-ВР «Про Вищу раду юстиції»).

Кваліфікаційна комісія суддів може рекомендувати громадянина України на посаду судді (частина третя статті 127 Конституції України).

Положень щодо внесення Вищою радою юстиції подань до Верховної Ради України про обрання суддів безстроково Закон України від 15.01.1998 р. № 22/98-ВР «Про Вищу раду юстиції» не містить.

Таким чином, аналіз функцій кваліфікаційної комісії суддів та Вищої ради юстиції щодо першого призначення й обрання свідчить, що вони розмежовані певними процедурами стосовно заміщення посад суддів судів загальної юрисдикції. Це дає підстави для висновку про відмінність повноважень кваліфікаційних комісій суддів та Вищої ради юстиції щодо кандидатів на посади суддів. Законодавчо закріплено особливий порядок, згідно з яким Вища рада юстиції за рекомендацією кваліфікаційної комісії суддів вносить подання Президенту України про призначення громадянина України на посаду судді вперше. Процес обрання на посаду судді безстроково здійснюється Верховною Радою України як колегіальним органом законодавчої влади з урахуванням відповідного висновку кваліфікаційної комісії суддів. На основі цього можна стверджувати, що саме за змістом функцій кваліфікаційної комісії суддів і Вищої ради юстиції та за процедурами їх реалізації поняття «призначення» і «обрання», які вживаються в Конституції України щодо зайняття посади судді, є різними.

(п. 7 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 14-рп/2001 від 16 жовтня 2001 року (справа про призначення суддів)).

Згідно з пунктом 1 частини 1 статті 131 Конституції України та статтею 3 Закону України від 15.01.1998 р. № 22/98-ВР «Про Вищу раду юстиції» Вищий раді юстиції надані повноваження щодо внесення подання про звільнення суддів з посад, у тому числі за особливих обставин, однією з яких є порушення суддею присяги.

Порядок здійснення Вищою радою юстиції своїх повноважень щодо розгляду питання про звільнення судді з посади за порушення присяги визначений статтею 32 Закону України від 15.01.1998 р. № 22/98-ВР «Про Вищу раду юстиції».

Так, зазначеною статтею (в редакції Закону України від 13 травня 2010 року № 2181-VI), який набрав чинності 15 травня 2010 року) передбачено, що питання про звільнення судді з підстав, передбачених пунктами 4–6 частини 5 статті 126 Конституції України, Вища рада юстиції розглядає після надання кваліфікаційною комісією відповідного висновку або за власною ініціативою. Запрошення судді, справа якого розглядається, є обов'язковим. У разі неможливості взяти участь у засіданні Вищої ради юстиції з поважних причин суддя,

справа якого розглядається, може надати по суті порушених питань письмові пояснення, які долучаються до матеріалів справи. Письмові пояснення судді виголошуються на засіданні Вищої ради юстиції в обов'язковому порядку. Повторне нез'явлення такого судді є підставою для розгляду справи за його відсутності. Рішення щодо внесення Вищою радою юстиції подання про звільнення судді відповідно до пунктів 4, 5 та 6 частини 5 статті 126 Конституції України приймається більшістю голосів членів від конституційного складу Вищої ради юстиції (11 голосів).

З протоколу № 6 засідання Вищої ради юстиції 26 травня 2010 року видно, що справу розглянуто за відсутності ОСОБА_9.

Враховуючи, що позивач не надала доказів про поважність причин неявки на засідання Вищої ради юстиції 26 травня 2010 року, у Вищої ради юстиції були підстави для розгляду справи у відсутності позивача у цей день. Сам по собі факт перебування ОСОБА_9 у відпустці не дає підстав для висновку про неможливість прибуття на засідання Вищої ради юстиції та порушення процедури розгляду цим органом справи позивача.

Отже, посилання позивача на порушення Вищою радою юстиції процедури розгляду її справи є безпідставними.

(постанова Вищого адміністративного суду України від 23 вересня 2010 року у справі № П-156/10).

Порядок здійснення Вищою радою юстиції своїх повноважень щодо розгляду питання про звільнення судді з посади за порушення присяги визначений статтею 32 Закону України від 15.01.1998 р. № 22/98-ВР «Про Вищу раду юстиції».

Так, зазначеною статтею (в редакції Закону України від 13 травня 2010 року № 2181-VI), який набрав чинності 15 травня 2010 року, передбачено, що питання про звільнення судді з підстав, передбачених пунктами 4–6 частини 5 статті 126 Конституції України, Вища рада юстиції розглядає після надання кваліфікаційною комісією відповідного висновку або за власною ініціативою. Запрошення судді, справа якого розглядається, є обов'язковим. У разі неможливості взяти участь у засіданні Вищої ради юстиції з поважних причин суддя, справа якого розглядається, може надати по суті порушених питань письмові пояснення, які долучаються до матеріалів справи. Письмові пояснення судді виголошуються на засіданні Вищої ради юстиції в обов'язковому порядку. Повторне нез'явлення такого судді є підставою для розгляду справи за його відсутності. Рішення щодо внесення Вищою радою юстиції подання про звільнення судді відповідно до пунктів 4, 5 та 6 частини 5 статті 126 Конституції України приймається більшістю голосів членів від конституційного складу Вищої ради юстиції (11 голосів).

(постанова Вищого адміністративного суду України від 9 вересня 2010 року у справі № П-95/10).

У Рішенні Конституційного Суду України від 16 жовтня 2001 року в справі за конституційним поданням Вищої ради юстиції щодо офіційного тлумачен-

ня положення пункту 1 частини першої статті 131 Конституції України стосовно внесення Вищою радою юстиції України подань про призначення суддів на посади (№ 14-рп/2001) визначено, що за змістом пункту 1 частини першої статті 131 Конституції України право внесення подань Верховній Раді України про обрання суддів безстроково та призначення суддів на адміністративні посади в судах загальної юрисдикції на Вищу раду юстиції не поширюється.

Надання Вищій раді юстиції будь-яких повноважень на підставі підзаконних нормативних актів законом не передбачено.

(ухвала Харківського апеляційного адміністративного суду від 24 червня 2008 року у справі № 22-а-661/08).

Конституційний Суд України при вирішенні спірного питання виходить з того, що прийняття рішення стосовно порушення суддями і прокурорами вимог щодо несумісності є конституційним повноваженням Вищої ради юстиції. Порушення суддею вимог щодо несумісності передбачено пунктом 4 частини п'ятої статті 126 Конституції України як підстава звільнення судді з посади. Якщо погодитися з твердженням суб'єкта права на конституційне подання стосовно того, що повноваженням Вищої ради юстиції є прийняття лише рішення про сумісність чи несумісність посади судді або прокурора із заняттям іншою діяльністю, виникає ситуація відсутності суб'єкта права на подання про звільнення судді.

Положення про внесення Вищою радою юстиції подання про звільнення судді з посади із зазначеної підстави є конкретизацією в Законі України від 15.01.1998 р. № 22/98-ВР «Про Вищу раду юстиції» відповідного конституційного положення і відповідною реалізацією положень пункту 4 частини п'ятої статті 126, пункту 1 частини першої статті 131 Конституції України щодо підстав і порядку вирішення питання про звільнення судді з посади у разі порушення ним вимог щодо несумісності.

(п. 9. мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 9-рп/2002 від 21 травня 2002 року (справа про Закон України «Про Вищу раду юстиції»)).

Наявність конституційно визначеної системи судів загальної юрисдикції підтверджується і положенням пункту 3 частини першої статті 131 Конституції України, згідно з яким до відання Вищої ради юстиції належить здійснення дисциплінарного провадження та розгляд скарг на рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів лише тих судів, які визначені в її статті 125.

(п. 4.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 20-рп/2003 від 11 грудня 2003 року (справа про Касаційний суд України)).

Конституційний Суд України зазначає, що положення частини другої статті 1 Закону про те, що Вища рада юстиції є органом, відповідальним за прийняття рішень про дисциплінарну відповідальність прокурорів, містить засте-

реження – «у межах своєї компетенції». Тому це положення треба оцінювати у зв'язку з пунктом 4 статті 3 Закону України від 15.01.1998 р. № 22/98-ВР «Про Вищу раду юстиції», в якому саме визначено межі повноважень Вищої ради юстиції і передбачено, що вона лише розглядає скарги на рішення про притягнення прокурорів до дисциплінарної відповідальності. При цьому Вища рада юстиції не уповноважена ініціювати, відкривати і здійснювати дисциплінарне провадження щодо прокурорів. Отже, є підстави визнати оспорюване положення Закону України від 15.01.1998 р. № 22/98-ВР «Про Вищу раду юстиції» таким, що відповідає положенню пункту 3 частини першої статті 131 Конституції України, згідно з яким Вища рада юстиції розглядає скарги на рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів апеляційних та місцевих судів, а також прокурорів.

(п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 9-рп/2002 від 21 травня 2002 року (справа про Закон України «Про Вищу раду юстиції»)).

Вища рада юстиції – конституційний орган, який складається з двадцяти членів. Сімнадцять членів Вищої ради юстиції призначаються до складу Вищої ради юстиції, а три члени Вищої ради юстиції – Голова Верховного Суду України, Міністр юстиції України, Генеральний прокурор України – входять до її складу за посадою (стаття 131 Конституції України).

Правовий статус члена Вищої ради юстиції має свої особливості, обумовлені наявністю у її складі представників органів державної влади, юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ, громадських організацій, осіб, які призначаються членами Вищої ради юстиції і які входять до її складу за посадою.

Законодавець, поєднавши різне правове становище цих осіб та виходячи з призначення Вищої ради юстиції, як незалежного колегіального органу, відповідального за формування високопрофесійного суддівського корпусу, визначив правовий статус членів Вищої ради юстиції як тих, які працюють в ній на посадах на постійній основі, так і тих, які входять до її складу виключно на правах члена. Закон України від 15.01.1998 р. № 22/98-ВР «Про Вищу раду юстиції» не передбачає перебування на державній службі членів Вищої ради юстиції, які працюють на постійній основі.

Особи, призначені до складу Вищої ради юстиції, крім народних депутатів України, на час виконання обов'язків членів Вищої ради юстиції на постійній основі прикомандировуються до Вищої ради юстиції із збереженням за ними посад, які вони займали, та відповідних пільг (частина третя статті 19 Закону України від 15.01.1998 р. № 22/98-ВР «Про Вищу раду юстиції»).

Строк повноважень членів Вищої ради юстиції, крім тих, які входять до її складу за посадою, становить шість років (частина третя статті 1 Закону України від 15.01.1998 р. № 22/98-ВР «Про Вищу раду юстиції»). Законом України від 15.01.1998 р. № 22/98-ВР «Про Вищу раду юстиції» (стаття 18) визначено вичерпний перелік підстав припинення повноважень члена Вищої ради юстиції, який не допускає припинення повноважень з інших підстав

(Рішення Конституційного Суду України від 17 квітня 2008 року № 7-рп/2008 у справі щодо припинення повноважень члена Вищої ради юстиції).

Положення статті 6 Закону України від 15.01.1998 р. № 22/98-ВР «Про Вищу раду юстиції», за якими на посаду члена Вищої ради юстиції може бути рекомендований громадянин України, не старший шістдесяти п'яти років, є правовою підставою для призначення членом Вищої ради юстиції особи після досягнення нею віку, визначеного частиною першою статті 23 Закону України від 16.12.1993 р. № 3723-XII «Про державну службу» (60 років для чоловіків і 55 років для жінок), яка може перебувати на зазначеній посаді до закінчення шестирічного строку повноважень, на який цю особу призначено.

Крім того, із положень статей 6, 7, 18 Закону України від 15.01.1998 р. № 22/98-ВР «Про Вищу раду юстиції» випливає, що серед вимог до члена Вищої ради юстиції, обмежень щодо перебування у складі Вищої ради юстиції та підстав для дострокового припинення повноважень Закон України від 15.01.1998 р. № 22/98-ВР «Про Вищу раду юстиції» не передбачає вікових обмежень. Водночас, Законом України від 15.01.1998 р. № 22/98-ВР «Про Вищу раду юстиції» встановлено граничний вік, за якого особа може бути рекомендована і призначена на посаду члена Вищої ради юстиції – «не старший шістдесяти п'яти років» (частина перша статті 6). Системний аналіз зазначених статей Закону України від 15.01.1998 р. № 22/98-ВР «Про Вищу раду юстиції» вказує на те, що за своєю правовою природою цей вік є кваліфікаційною вимогою, яка означує специфіку заняття посади члена Вищої ради юстиції та перебування на цій посаді.

Члени Вищої ради юстиції, обрані на посади Голови, заступника Голови, секретаря секції працюють на постійній основі (стаття 19 Закону України від 15.01.1998 р. № 22/98-ВР «Про Вищу раду юстиції»). Що стосується строку повноважень члена Вищої ради юстиції, який працює на зазначених посадах, то і в цьому разі Закон України від 15.01.1998 р. № 22/98-ВР «Про Вищу раду юстиції» не містить вікових застережень щодо обрання члена Вищої ради юстиції на зазначені посади, крім застереження щодо осіб, які входять до її складу за посадою, як не містить підстав для дострокового звільнення з посади осіб, обраних на посаду Голови, заступника Голови, секретаря секції (частина друга статті 20, частина друга статті 22, частина третя статті 23).

Відповідно до положень Закону України від 15.01.1998 р. № 22/98-ВР «Про Вищу раду юстиції» Голова, заступник Голови та секретар секції Вищої ради юстиції обираються із числа членів Вищої ради юстиції, за винятком осіб, які входять до її складу за посадою, строком на три роки (частина друга статті 20, частина друга статті 22, частина третя статті 23).

Положення частини другої статті 20 Закону України від 15.01.1998 р. № 22/98-ВР «Про Вищу раду юстиції» виступають правовою гарантією незалежності і надають юридичної визначеності у реалізації посадовими особами Вищої ради юстиції своїх прав та обов'язків.

Аналіз положень Закону України від 15.01.1998 р. № 22/98-ВР «Про Вищу раду юстиції» дає підстави Конституційному Суду України для висновку, що члени Вищої ради юстиції обираються на посаду Голови, заступника Голови,

секретаря секції Вищої ради юстиції строком на три роки, що їх посади є виборними та що Закон України від 15.01.1998 р. № 22/98-ВР «Про Вищу раду юстиції» не містить положень, які допускали б можливість дострокового звільнення членів Вищої ради юстиції із зазначених посад з підстав досягнення певного віку.

Отже, положення частини першої статті 6, частини третьої статті 19, частини другої статті 20 Закону України від 15.01.1998 р. № 22/98-ВР «Про Вищу раду юстиції» в їх системному зв'язку треба розуміти так, що Голова, заступник Голови, секретар секції Вищої ради юстиції Законом не визначені як державні службовці, а тому положення статті 23 Закону України від 16.12.1993 р. № 3723-XII «Про державну службу» на них не поширюється.

Даючи тлумачення словосполучення «без права переобрання», вжитого законодавцем у частині другій статті 20 Закону України від 15.01.1998 р. № 22/98-ВР «Про Вищу раду юстиції», в системному зв'язку з положеннями статей 19, 22, 23 Закону України від 15.01.1998 р. № 22/98-ВР «Про Вищу раду юстиції», Конституційний Суд України виходить з того, що в частині другій статті 20 Закону України від 15.01.1998 р. № 22/98-ВР «Про Вищу раду юстиції» закріплено положення стосовно того, що Голова Вищої ради юстиції обирається з членів, що перебувають у складі Вищої ради юстиції, на три роки без права переобрання. Законом України від 15.01.1998 р. № 22/98-ВР «Про Вищу раду юстиції» не закріплено підстав для звільнення Голови, заступника Голови, секретаря секції Вищої ради юстиції із зазначених посад, крім строку перебування їх на посадах. Це означає, що член Вищої ради юстиції, обраний на посаду Голови, заступника Голови, секретаря секції Вищої ради юстиції, протягом строку виконання ним повноважень, визначених частиною другою статті 1 Закону України від 15.01.1998 р. № 22/98-ВР «Про Вищу раду юстиції», не може бути повторно обраний на одну й ту ж посаду.

Отже, словосполучення «без права переобрання», яке міститься у частині другій статті 20 Закону України від 15.01.1998 р. № 22/98-ВР «Про Вищу раду юстиції», треба розуміти так, що Голова, заступник Голови чи секретар секції Вищої ради юстиції не може бути обраний повторно на одну й ту ж посаду протягом строку повноважень, на який його обрано відповідно до положень частини другої статті 1 Закону України від 15.01.1998 р. № 22/98-ВР «Про Вищу раду юстиції».

(п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 18-рп/2008 від 18 вересня 2008 року (справа за конституційним поданням 53 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 6, частини третьої статті 19, частини другої статті 20 Закону України «Про Вищу раду юстиції»)).

У статті 131 Конституції України зазначено, що Вища рада юстиції складається з двадцяти членів. Верховна Рада України, Президент України, з'їзд суддів України, з'їзд адвокатів України, з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ призначають до Вищої ради юс-

тиції по три члени, а всеукраїнська конференція працівників прокуратури – двох членів Вищої ради юстиції. До складу Вищої ради юстиції входять за посадою Голова Верховного Суду України, Міністр юстиції України, Генеральний прокурор України.

Порядок призначення членів Вищої ради юстиції закріплено у статтях 8, 9, 10, 11, 12, 13, а підстави припинення їх повноважень – у частині першій статті 18 Закону України від 15.01.1998 р. № 22/98-ВР «Про Вищу раду юстиції».

Зі змісту конституційного подання випливає, що перше питання народних депутатів України зводиться до тлумачення саме положень частини першої цієї статті.

Системний аналіз цих положень та Закону України від 15.01.1998 р. № 22/98-ВР «Про Вищу раду юстиції» в цілому, здійснений Конституційним Судом України, свідчить, що перелік підстав для припинення повноважень члена Вищої ради юстиції, встановлених частиною першою статті 18 Закону України від 15.01.1998 р. № 22/98-ВР «Про Вищу раду юстиції», є вичерпним і не допускає припинення повноважень з інших підстав органом, що його призначив.

(п. 3.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 7-рп/2008 від 17 квітня 2008 року (справа щодо припинення повноважень члена Вищої ради юстиції)).

Розділ IX

ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ УКРАЇНИ

Територія будь-якої держави поділяється на певні частини, що сприяє організації здійснення публічної влади. За допомогою територіального устрою визначається організація території держави, її складові частини та правовий статус кожної, а також їх співвідношення з державою в цілому. Для цього розділу Конституції України оптимальнішим було б найменування «Адміністративно-територіальний устрій» виходячи з того, що це поняття охоплює не лише територіальний поділ держави, а й «обумовлений функціями держави і проведений з урахуванням природно-історичних, економічних, національних та інших особливостей поділ території держави на окремі частини, згідно з яким будується система органів державної влади та місцевого самоврядування з метою забезпечення їх практичної діяльності»[1].

Адміністративно-територіальний устрій необхідний для здійснення найрізноманітніших державних функцій. Відповідно до територіального устрою будується система державних органів та самоврядних органів на місцях. Він також сприяє збалансованому розвитку всієї території; створенню сприятливих умов для задоволення матеріальних, соціальних та культурних потреб громадян тощо.

[1] Конституційне право України : підручник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. – С. 479.

Стаття 132. Територіальний устрій України грунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості і соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій.

Україна є унітарною державою. Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканною (частини друга, третя статті 2 Конституції України), має свою внутрішню організацію – територіальний устрій, який відповідно до статті 132 Конституції України грунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості і соціально-економічного розвитку регіонів з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій. Територія України поділяється на адміністративно-територіальні одиниці, які складають систему адміністративно-територіального устрою України.

(п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 11-рп/2001 від 13 липня 2001 року (справа про адміністративно-територіальний устрій)).

У Конституції України застосовуються терміни «територія України» (стаття 2), «державна територія» (стаття 132) і «територія» як територія адміністративно-територіальної одиниці, в межах якої здійснюють свої повноваження органи місцевого самоврядування (частина перша статті 144), місцеві державні адміністрації (стаття 119). Відповідні терміни використовуються і в законах України, зокрема «Про державний кордон України», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про місцеві державні адміністрації», «Про статус гірських населених пунктів в Україні», «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон», «Про основи містобудування» тощо.

Поняття «державна територія» (територія України) і «територія відповідної адміністративно-територіальної одиниці», зокрема територія Автономної Республіки Крим, про яку йдеться в положеннях статті 7 Конституції Автономної Республіки Крим, хоча й взаємопов'язані, але за своїм змістом є різними...

Державна територія України поділяється на адміністративно-територіальні одиниці. Систему адміністративно-територіального устрою України складають: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села (частини перша, друга статті 133 Конституції України). Згідно зі статтею 134 Основного Закону України Автономна Республіка Крим є невід'ємною складовою частиною України. Для неї як адміністративно-територіальної одиниці України не характерні державний суверенітет, власне громадянство та інші ознаки держави. Межі Автономної Республіки Крим з іншими адміністративно-територіальними одиницями не є державними кордонами.

Таким чином, термін «територія Автономної Республіки Крим», що застосовується в тексті Конституції Автономної Республіки Крим, характеризує Автономну Республіку Крим лише як адміністративно-територіальну одиницю.

Виходячи з наведеного Конституційний Суд України дійшов висновку, що вживання цього словосполучення в Конституції Автономної Республіки Крим не суперечить Основному Закону України. Тому положення статей 1, 2 Закону України «Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим» у частині затвердження положень Конституції Автономної Республіки Крим, в яких використовується словосполучення «територія Автономної Республіки Крим», мають бути визнані такими, що відповідають Конституції України (конституційними).

(п. 1.4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 1-рп/2003 від 16 січня 2003 року (справа про Конституцію Автономної Республіки Крим)).

Конституційний Суд України вважає, що делегування законами України Автономній Республіці Крим інших повноважень, окрім визначених Конституцією України, чи їх зміна не суперечить конституційному принципу поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади (стаття 132 Конституції України).

Утворення у складі України Автономної Республіки Крим та наділення її повноваженнями є формою децентралізації державної влади в унітарній державі. Згідно зі статтею 133 Конституції України Автономна Республіка Крим є адміністративно-територіальною одиницею України і складає систему її адміністративно-територіального устрою. Функціонування Автономної Республіки Крим ґрунтується також на конституційних засадах єдності та цілісності державної території, збалансованості і соціально-економічного розвитку регіонів з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій.

Принцип поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади щодо Автономної Республіки Крим відображається встановленим Конституцією України правовим статусом Автономної Республіки Крим, повноваженнями і питаннями, віднесеними до її відання, що є непорушним і може змінюватися лише шляхом внесення змін до Основного Закону України. Делеговані законами України повноваження Автономній Республіці Крим визначають необхідне співвідношення державного управління та участі регіону у вирішенні тих чи інших питань внутрішньої політики держави на певному етапі її соціально-економічного розвитку і можуть змінюватися.

(п. 9 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 4-рп/2009 від 3 лютого 2009 року).

Стаття 133. Систему адміністративно-територіального устрою України складають: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села.

До складу України входять: Автономна Республіка Крим, Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Терно-

пільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області, міста Київ та Севастополь.

Міста Київ та Севастополь мають спеціальний статус, який визначається законами України.

Систему адміністративно-територіального устрою згідно з частиною першою статті 133 Конституції України складають: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села. Міста Київ та Севастополь мають спеціальний статус, який визначається законами України (частина третя цієї статті).

Адміністративно-територіальна одиниця – це компактна частина єдиної території України, що є просторовою основою для організації і діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

У частині першій статті 133, частинах четвертій, п'ятій статті 140 Конституції України і відповідно в абзаці третьому статті 1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», у частині першій статті 2 Закону України «Про столицю України – місто-герой Київ» район і район у місті визначаються як окремі адміністративно-територіальні одиниці, які мають різний правовий статус та інші відмінні ознаки.

Згідно з пунктом 29 частини першої статті 85 Конституції України до повноважень Верховної Ради України належить утворення і ліквідація районів, встановлення і зміна їх меж, найменування і перейменування таких районів, а не районів у містах.

(п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 11-рп/2001 від 13 липня 2001 року (справа про адміністративно-територіальний устрій)).

Під термінами «район», що використовується в пункті 29 частини першої статті 85 Конституції України, і «район у місті», що вживається в частині першій статті 133, частині п'ятій статті 140, частині першій статті 142 Конституції України і відповідно в абзаці третьому статті 1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», частині першій статті 2 Закону України «Про столицю України – місто-герой Київ», треба розуміти різні за своїм значенням адміністративно-територіальні одиниці в системі адміністративно-територіального устрою України, правовий статус яких повинен визначатися законом.

Згідно з пунктом 29 частини першої статті 85 Конституції України до повноважень Верховної Ради України належить утворення і ліквідація районів, встановлення і зміна їх меж, найменування і перейменування тільки районів, а не районів у містах.

(п. 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 11-рп/2001 від 13 липня 2001 року (справа про адміністративно-територіальний устрій)).

Система адміністративно-територіального устрою України, відповідно до ч. 1 ст. 133 Конституції України, передбачає таку побудову: Автономна Республіка Крим; області; райони; міста; райони в містах; селища і села.

Порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою, зокрема встановлення та зміни меж населених пунктів встановлено Конституцією України, Конституцією Автономної Республіки Крим, затвердженою Законом України «Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим», главою 29 Земельного кодексу України, Тимчасовим положенням про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Автономної Республіки Крим, затвердженим Постановою Верховною Ради Автономної Республіки Крим № 514-2/99 від 19.05.1999 р.

Так, згідно з пунктом 29 ст. 85 Конституції України до повноважень Верховної Ради України віднесена встановлення і зміна меж районів і міст.

Аналогічне положення також закріплене у пункті «г» ч. 1 ст. 6 ЗК України, де зазначено, що до повноважень Верховної Ради України в галузі земельних відносин належать встановлення і зміна меж районів і міст.

Відповідно до п. 12 ч. 2 ст. 26 Конституції Автономної Республіки Крим, п. 13 ч. 2 ст. 9 Закону України «Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим» до компетенції Верховної Ради Автономної Республіки Крим віднесено, зокрема, вирішення питань адміністративно-територіального устрою згідно з законами України.

Пунктом «ж» ч. 1 ст. 7 і ч. 1 ст. 174 ЗК України та п. 3 розділу II Тимчасового положення про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Автономної Республіки Крим визначено, що рішення про встановлення і зміну меж районів і міст приймається Верховною Радою України за поданням Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, Київської чи Севасто-польської міської рад.

Порядок зміни меж сіл і селищ, передбачений ч. 2 ст. 174 ЗК України, а саме рішення про встановлення і зміну меж сіл, селищ приймаються Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, Київською чи Севастопольською міською радою за поданням районних та відповідних сільських, селищних рад.

Зі змісту наведених норм випливає, що будь-яка зміна меж села і селища має здійснюватися на підставі відповідного подання районної, сільської чи селищної ради, яке з огляду на п. 41 ч. 1 ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» має бути прийнято виключно на пленарних засіданнях сільської, селищної, міської ради, як питання адміністративно-територіального устрою.

(Постанова Господарського суду Автономної Республіки Крим від 17 вересня 2007 року у справі № 2-6/14203-2006А).

Досліджуючи матеріали справи, Конституційний Суд України в аспекті цієї частини конституційного подання керується тим, що згідно з частиною другою статті 133 Конституції України до складу України входять двадцять сім адміністративно-територіальних одиниць обласного і прирівняного до них рівня: Автономна Республіка Крим, двадцять чотири області, міста Київ, Севастополь.

Рішенням Конституційного Суду України від 12 червня 2007 року № 2-рп/2007 у справі про утворення політичних партій в Україні всі переліче-

ні адміністративно-територіальні одиниці визнані такими, що мають рівний статус і права у питаннях, пов'язаних зі створенням політичних партій, тому положення частини шостої статті 11 Закону щодо вимоги до кожної політичної партії стосовно обов'язковості утворення партійних організацій в Автономній Республіці Крим визнано неконституційним.

Виходячи з цього положення частини шостої статті 11 Закону, згідно з яким політична партія забезпечує утворення та реєстрацію в порядку, встановленому Законом, своїх обласних організацій у більшості областей України, містах Києві, Севастополі, Автономній Республіці Крим, слід розуміти як обов'язок політичної партії утворити та зареєструвати обласні і прирівняні до них партійні організації не менш як у чотирнадцяти з двадцяти семи адміністративно-територіальних одиниць України, перелічених у частині другій статті 133 Конституції України.

(п. 1.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 9-рп/2007 від 16 жовтня 2007 року (справа про утворення та реєстрацію партійних організацій)).

Положення частини шостої статті 11 Закону України «Про політичні партії в Україні», якими передбачається, що політична партія протягом шести місяців з дня реєстрації забезпечує утворення та реєстрацію своїх обласних, міських організацій у більшості областей України, містах Києві, Севастополі та в Автономній Республіці Крим, треба розуміти як обов'язок кожної політичної партії забезпечити утворення та реєстрацію своїх обласних і прирівняних до них партійних організацій не менш як у чотирнадцяти адміністративно-територіальних одиницях України з перелічених у частині другій статті 133 Конституції України.

(п. 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 9-рп/2007 від 16 жовтня 2007 року (справа про утворення та реєстрацію партійних організацій)).

Положення частин першої, другої, третьої, четвертої статті 118, частини третьої статті 133, частин першої, другої, третьої статті 140, частини другої статті 141 Конституції України, статті 23, пункту 3 частини першої статті 30 Закону України «Про державну службу», статей 12, 79 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», статей 10, 13, 16, пункту 2 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про столицю України – місто-герой Київ», статей 8, 10 Закону України «Про місцеві державні адміністрації», статті 18 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» в їх взаємозв'язку в аспекті порушених у конституційних поданнях питань щодо статусу Київської міської державної адміністрації та Київського міського голови треба розуміти так:

1.1. Київська міська державна адміністрація є єдиним в організаційному відношенні органом, який виконує функції виконавчого органу Київської міської ради та паралельно функції місцевого органу виконавчої влади. З питань, віднесених до відання місцевого самоврядування, цей орган підзвітний і

підконтрольний Київській міській раді, а з питань здійснення повноважень у сфері виконавчої влади – Кабінету Міністрів України.

(п. 1.1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 21-рп/2007 від 25 грудня 2003 року (справа про особливості здійснення виконавчої влади та місцевого самоврядування у місті Києві)).

Згідно з частиною другою статті 118, частиною другою статті 140 Конституції України особливості здійснення виконавчої влади і місцевого самоврядування в містах Києві та Севастополі як містах зі спеціальним статусом (частина третя статті 133) визначаються окремими законами України. Таким чином, Конституція України передбачила можливість встановлення законом особливостей здійснення виконавчої влади і місцевого самоврядування як у місті Києві, так і в районах міста, порівняно із загальним порядком здійснення виконавчої влади та місцевого самоврядування в інших адміністративно-територіальних одиницях відповідно до законів України «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про місцеві державні адміністрації». До того ж згідно з частиною першою статті 133 Конституції України райони в місті Києві є адміністративно-територіальними одиницями, які є складовою міста Києва як адміністративно-територіальної одиниці.

(п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 9-рп/2005 від 13 жовтня 2005 року (справа про особливості здійснення виконавчої влади та місцевого самоврядування в районах міста Києва)).

Особливості здійснення виконавчої влади та місцевого самоврядування в місті Києві визначені в Законі України «Про столицю України – місто-герой Київ» і полягають в тому, що місцеве самоврядування в місті Києві здійснюється територіальною громадою міста як безпосередньо, так і через Київську міську раду, районні в місті ради, які утворюють відповідно власні виконавчі органи (частина перша статті 8, стаття 10).

При цьому міська та районні в місті Києві ради на підставі цього Закону вирішують питання щодо формування власних виконавчих органів на базі відповідних державних адміністрацій, які паралельно виконують функції виконавчої влади, що є особливістю здійснення виконавчої влади в місті Києві (пункт 2 розділу VII «Прикінцеві положення»).

Системний аналіз положень наведених правових актів свідчить, що форми здійснення місцевого самоврядування та порядок створення власних виконавчих органів у районних в місті Києві радах та Київській міській раді в організаційному відношенні встановлюються за єдиними правовими принципами.

(п. 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 9-рп/2005 від 13 жовтня 2005 року (справа про особливості здійснення виконавчої влади та місцевого самоврядування в районах міста Києва)).

Конституційний Суд України у своєму Рішенні від 25 грудня 2003 року № 21-рп/2003 (справа про особливості здійснення виконавчої влади та місцевого самоврядування у місті Києві) висловив правову позицію, за якою визнано, що «Київську міську державну адміністрацію має очолювати лише особа,

обрана Київським міським головою, яка Президентом України призначається головою Київської міської державної адміністрації».

Оцінка положень Закону України «Про столицю України – місто-герой Київ», висновків фахівців у справі, а також правової позиції Конституційного Суду України у названому Рішенні дає підстави вважати, що на загальноміському рівні і на рівні районів у місті Києві чинне законодавство передбачає єдиний організаційний порядок формування державних адміністрацій, які здійснюють функції у сфері виконавчої влади і місцевого самоврядування, оскільки є одночасно місцевими органами виконавчої влади і виконавчими органами відповідних районних у місті Києві рад та Київської міської ради.

Враховуючи наведене, Конституційний Суд України дійшов висновку, що районну в місті Києві державну адміністрацію має очолювати лише особа, обрана головою районної в місті Києві ради, яка Президентом України призначається головою районної в місті Києві державної адміністрації.

(п. 6 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 9-рп/2005 від 13 жовтня 2005 року (справа про особливості здійснення виконавчої влади та місцевого самоврядування в районах міста Києва)).

Положення пункту 10 частини першої статті 106, частин першої, другої, четвертої статті 118, частини третьої статті 133, частини другої статті 140 Конституції України, частини четвертої статті 1, частини другої статті 8, частини четвертої статті 9 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 року № 586-XIV, пункту 2 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про столицю України – місто-герой Київ» від 15 січня 1999 року № 401-XIV в їх взаємозв'язку, в аспекті порушених у конституційному поданні питань щодо особливостей здійснення виконавчої влади і місцевого самоврядування у районах міста Києва, треба розуміти так, що районну в місті Києві державну адміністрацію має очолювати лише особа, обрана головою районної в місті Києві ради, яка Президентом України призначається на посаду голови районної в місті Києві державної адміністрації.

(п. 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 9-рп/2005 від 13 жовтня 2005 року (справа про особливості здійснення виконавчої влади та місцевого самоврядування в районах міста Києва)).

Розділ X

АВТОНОМНА РЕСПУБЛІКА КРИМ

Розділ X Конституції України визначає основні риси автономного утворення у складі унітарної держави Україна. Наявність таких автономних утворень, безумовно, ускладнює територіальну організацію держави, вносить у неї певну асиметрію. Але сама по собі наявність на території тієї чи іншої країни однієї, двох або навіть більше автономій ще не виводить її за рамки унітарності та не перетворює її у федерацію. Адже автономність і суверенність – це якісно різні виміри самостійності територіальних одиниць.

Автономна Республіка Крим посідає особливе місце у системі адміністративно-територіального устрою України. Кримський регіон характеризується своєрідними органами влади, які не притаманні решті адміністративно-територіальних одиниць в Україні. При цьому є неприйнятним розглядати представницький орган Автономної Республіки Крим – Верховну Раду Автономної Республіки Крим і Уряд Автономної Республіки Крим – Раду міністрів Автономної Республіки Крим у контексті принципу поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову (частина перша статті 6 Конституції України). Розподіл повноважень, на якому ґрунтуються організація і діяльність Верховної Ради Автономної Республіки Крим і Ради міністрів Автономної Республіки Крим, врегульовано Конституцією України і відповідним законодавством окремо, зважаючи на правову природу адміністративно-територіальної автономії.

Зазначимо також, що слово «Республіка» в назві автономії застосовано не зовсім вдало, оскільки така назва не є характерною для автономного утворення у складі унітарної держави. Проте для встановлення та збереження цієї назви стосовно визначення статусу автономії були відповідні підстави політичного та етичного характеру, з якими не можна було не рахуватися. Тому згаданий термін застосовано у розділі X Конституції України правомірно. Назва того чи іншого автономного утворення, як про це свідчить і світовий досвід, не завжди відповідає його фактичному статусу, оскільки вона залежить від великої кількості чинників політичного, історичного та іншого характеру.

Стаття 134. Автономна Республіка Крим є невід'ємною складовою частиною України і в межах повноважень, визначених Конституцією України, вирішує питання, віднесені до її відання.

Утворення у складі України Автономної Республіки Крим та наділення її повноваженнями є формою децентралізації державної влади в унітарній державі. Згідно зі статтею 133 Конституції України Автономна Республіка Крим є адміністративно-територіальною одиницею України і складає систему її адміністративно-територіального устрою. Функціонування Автономної Республіки Крим ґрунтується також на конституційних засадах єдності та цілісності державної території, збалансованості і соціально-економічного розвитку регіонів з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій.

Принцип поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади щодо Автономної Республіки Крим відображається встановленим Конституцією України правовим статусом Автономної Республіки Крим, повноваженнями і питаннями, віднесеними до її відання, що є непорушним і може змінюватися лише шляхом внесення змін до Основного Закону України. Делеговані законами України повноваження Автономній Республіці Крим визначають необхідне співвідношення державного управління та участі регіону у вирішенні тих чи інших питань внутрішньої політики держави на певному етапі її соціально-економічного розвитку і можуть змінюватися.

(п. 9 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 4-рп/2009 від 3 лютого 2009 року (справа щодо відповідності Конституції України (конституційності) пунктів 1, 4, 8, 10, підпункту «б» підпункту 2 пункту 13, пунктів 14, 17 розділу I Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо здійснення державного архітектурно-будівельного контролю та сприяння інвестиційній діяльності у будівництві»)).

Стаття 135. Автономна Республіка Крим має Конституцію Автономної Республіки Крим, яку приймає Верховна Рада Автономної Республіки Крим та затверджує Верховна Рада України не менш як половиною від конституційного складу Верховної Ради України.

Нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим та рішення Ради міністрів Автономної Республіки Крим не можуть суперечити Конституції і законам України та приймаються відповідно до Конституції України, законів України, актів Президента України і Кабінету Міністрів України та на їх виконання.

Конституція Автономної Республіки Крим може змінюватися через регулювання закріплених у ній повноважень автономії, для чого суб'єкти права законодавчої ініціативи у Верховній Раді України можуть ініціювати внесення змін до Конституції України в частині цих повноважень, а також через прийняття окремих законів України в межах конституційних повноважень автономії, визначених статтями 134, 138 Конституції України…

Право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України належить Президентові України, народним депутатам України та Кабінету Міністрів України (частина перша статті 93 Конституції України), але ці суб'єкти не наділені правом вносити до Верховної Ради Автономної Республіки Крим проекти нормативно-правових актів, зокрема, щодо змін до Конституції Автономної Республіки Крим.

Конституція Автономної Республіки Крим та зміни до неї затверджуються законами України, щодо яких Конституція України передбачила особливий порядок їх прийняття. Так, підставою для ухвалення Верховною Радою України таких законів України є прийняття Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції Автономної Республіки Крим або змін до неї. Як випливає зі змісту статей 85, 135 Конституції України, без відповідних рішень Верховної Ради Автономної Республіки Крим такі закони України не можуть бути прийняті.

(пункти 3.1, 3.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 17-рп/2008 від 18 вересня 2008 року (справа щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 3 Закону України «Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим»)).

Конституція України, встановлюючи вимогу щодо затвердження Конституції Автономної Республіки Крим Верховною Радою України не менш як половиною від її конституційного складу (частина перша статті 135), безпосе-

редньо не визначає форму правового акта, який закріпив би це затвердження. Верховна Рада України акт затвердження Конституції Автономної Республіки Крим визначила саме у формі закону України, а не постанови. Це відповідає конституційним засадам демократичної, правової держави, якою проголошено Україну (стаття 1 Конституції України), і є логічним продовженням формування законодавчої бази щодо вирішення питань адміністративно-територіального устрою України.

У системі нормативно-правових актів Закон України № 350-XIV від 23 грудня 1998 року «Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим» за юридичною силою займає таке саме місце, як і інші закони України… Після Конституції України, що має найвищу юридичну силу (частина друга статті 8), закони в ієрархії нормативно-правових актів посідають провідне місце.

Згідно з положенням статті 2 Закону України № 350-XIV від 23 грудня 1998 року «Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим» Конституція Автономної Республіки Крим набирає чинності одночасно з набранням чинності цим Законом. Тобто Конституція Автономної Республіки Крим органічно пов'язана із Законом про її затвердження. Конституція Автономної Республіки Крим, що затверджена Законом України, порівняно з нормативно-правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим та рішеннями Ради міністрів Автономної Республіки Крим має вищу юридичну силу.

(п. 1.3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 1-рп/2003 від 16 січня 2003 року (справа про Конституцію Автономної Республіки Крим)).

Основоположним у здійсненні публічної влади органами влади Автономної Республіки Крим є приписи частини другої статті 135 Конституції України стосовно того, що нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим та рішення Ради міністрів Автономної Республіки Крим не можуть суперечити Конституції і законам України, приймаються відповідно до Конституції України, законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України та на їх виконання.

(п. 6 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 4-рп/2009 від 3 лютого 2009 року (справа щодо відповідності Конституції України (конституційності) пунктів 1, 4, 8, 10, підпункту «б» підпункту 2 пункту 13, пунктів 14, 17 розділу I Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо здійснення державного архітектурно-будівельного контролю та сприяння інвестиційній діяльності у будівництві»)).

Конституція України встановила, що повноваження, порядок формування і діяльності Верховної Ради Автономної Республіки Крим і Ради міністрів Автономної Республіки Крим визначаються Конституцією України та закона-

ми України, нормативно-правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим з питань, віднесених до її компетенції (частина четверта статті 136). При цьому нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим та рішення Ради міністрів Автономної Республіки Крим не можуть суперечити Конституції і законам України (частина друга статті 135 Конституції України).

Конституція Автономної Республіки Крим є основним нормативно-правовим актом серед правових актів, які приймають органи Автономної Республіки Крим. Конституцію Автономної Республіки Крим приймає Верховна Рада Автономної Республіки Крим та затверджує Верховна Рада України (частина перша статті 135 Конституції України). Правові акти органів Автономної Республіки Крим не можуть суперечити Конституції Автономної Республіки Крим, встановлювати положення, що перешкоджають здійсненню функцій та повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, інших органів Автономної Республіки Крим…

(п. 2.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 1-рп/2001 від 27 лютого 2001 року (справа про правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим)).

Позивач вважає, що Конституцію Автономної Республіки Крим 1998 року заінтересовані особи (депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим) прийняли з метою захистити свої депутатські повноваження перед Президентом України, перед Верховною Радою України та взагалі перед народом України…

Відповідно до статті 135 Конституції України Автономна Республіка Крим має Конституцію Автономної Республіки Крим, яку приймає Верховна Рада Автономної Республіки Крим та затверджує Верховна Рада України не менш як половиною від конституційного складу Верховної Ради України.

Діяльність Верховної Ради Автономної Республіки Крим регламентована Законом України № 90/98-ВР від 10 лютого 1998 року «Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим». У його преамбулі вказано, що цей Закон відповідно до Конституції України визначає повноваження, порядок організації і діяльності Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Статтею 10 вказаного Закону встановлено, що Верховна Рада Автономної Республіки Крим приймає Конституцію Автономної Республіки Крим та вносить зміни до неї, які набувають чинності після затвердження їх Верховною Радою України. Згідно з частиною 2 статті 9 Закону України № 90/98-ВР від 10 лютого 1998 року «Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим» до відання Верховної Ради Автономної Республіки Крим належить прийняття Конституції Автономної Республіки Крим та подання її на затвердження Верховної Ради України, внесення у встановленому порядку змін до неї, а також прийняття нормативно-правових актів, контроль за їх виконанням.

З урахуванням викладеного суд вважає дії Верховної Ради Автономної Республіки Крим, яка прийняла на другій сесії Верховної Ради Автономної Рес-

публіки Крим 21 жовтня 1998 року Конституцію Автономної Республіки Крим, правомірними, на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Таким чином, позовні вимоги не підлягають задоволенню.

(постанова Окружного адміністративного суду Автономної Республіки Крим від 9 квітня 2009 року у справі № 2а-7430/08/9).

Стаття 136. Представницьким органом Автономної Республіки Крим є Верховна Рада Автономної Республіки Крим, депутати якої обираються на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Строк повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутати якої обрані на чергових виборах, становить п'ять років. Припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим має наслідком припинення повноважень її депутатів.

Чергові вибори до Верховної Ради Автономної Республіки Крим відбуваються в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обраної на чергових виборах.

Верховна Рада Автономної Республіки Крим у межах своїх повноважень приймає рішення та постанови, які є обов'язковими до виконання в Автономній Республіці Крим.

Урядом Автономної Республіки Крим є Рада міністрів Автономної Республіки Крим. Голова Ради міністрів Автономної Республіки Крим призначається на посаду та звільняється з посади Верховною Радою Автономної Республіки Крим за погодженням із Президентом України.

Повноваження, порядок формування і діяльності Верховної Ради Автономної Республіки Крим і Ради міністрів Автономної Республіки Крим визначаються Конституцією України та законами України, нормативно-правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим з питань, віднесених до її компетенції.

Правосуддя в Автономній Республіці Крим здійснюється судами, що належать до єдиної системи судів України.

Відповідно до статті 136 Конституції України представницьким органом Автономної Республіки Крим є Верховна Рада Автономної Республіки Крим (частина перша); урядом Автономної Республіки Крим є Рада міністрів Автономної Республіки Крим (частина третя). Повноваження, порядок формування і діяльності Верховної Ради Автономної Республіки Крим і Ради міністрів Автономної Республіки Крим визначаються Конституцією України та законами України, нормативно-правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим з питань, віднесених до її компетенції (частина четверта).

На розвиток цих положень Конституція Автономної Республіки Крим, затверджена Законом України № 350-XIV від 23 грудня 1998 року, визначила, що Верховна Рада Автономної Республіки Крим як представницький орган Автономної Республіки Крим здійснює представницькі, нормотворчі, контрольні функції та повноваження в межах своєї компетенції, а Рада міністрів Автономної Республіки Крим як уряд здійснює виконавчі функції та повноваження в межах своєї компетенції (частина третя статті 1). Депутати Верховної

Ради Автономної Республіки Крим обираються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування (частина перша статті 4 Закону України № 90/98-ВР від 10 лютого 1998 року «Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим», частина перша статті 22 Конституції Автономної Республіки Крим)…

Конституція України закріплює вимогу несумісності представницького мандата з іншими видами діяльності: не можуть мати іншого представницького мандата чи бути на державній службі народні депутати України (частини друга, третя статті 78); Президент України не може мати іншого представницького мандата (частина четверта статті 103); не можуть мати представницького мандата і професійні судді (частина друга статті 127). Передбачений Конституцією України перелік осіб, статус яких має відповідати вимозі несумісності, є вичерпним.

Не містить Основний Закон України і заборони членам Ради міністрів Автономної Республіки Крим, Постійному Представнику Президента України в Автономній Республіці Крим бути обраними до Верховної Ради Автономної Республіки Крим і мати мандат депутата представницького органу Автономної Республіки Крим.

У випадках, передбачених Конституцією України, для депутатів, у тому числі й депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, законом можуть бути встановлені обмеження щодо сумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності. Так, Конституцією України визначено, що підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом (частина друга статті 42). Але можливість обмеження законом права цих осіб, зокрема членів Ради міністрів Автономної Республіки Крим, Постійного Представника Президента України в Автономній Республіці Крим, бути обраними до Верховної Ради Автономної Республіки Крим і мати представницький мандат депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим не передбачена...

…засади здійснення державної влади в Україні за принципом її поділу на законодавчу, виконавчу і судову (частина перша статті 6 Конституції України) безпосередньо не стосуються поділу повноважень, на якому ґрунтуються організація і діяльність Верховної Ради Автономної Республіки Крим і Ради міністрів Автономної Республіки Крим. Питання поділу повноважень між Верховною Радою Автономної Республіки Крим та Радою міністрів Автономної Республіки Крим регулюються Конституцією України (частина четверта статті 136), Законом України № 90/98-ВР від 10 лютого 1998 року «Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим» (стаття 9), Конституцією Автономної Республіки Крим (частини третя, четверта статті 1, статті 26, 29, 35, 36, 38). Особливості повноважень, організації та діяльності органів Автономної Республіки Крим не можна пов'язувати з принципом поділу влади.

(п. 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 19-рп/2001 від 21 грудня 2001 року (справа щодо сумісності мандата депутата Верховної Ради АРК з іншими видами діяльності)).

Стаття 137. Автономна Республіка Крим здійснює нормативне регулювання з питань:

1) сільського господарства і лісів;

2) меліорації і кар'єрів;

3) громадських робіт, ремесел та промислів; благодійництва;

4) містобудування і житлового господарства;

5) туризму, готельної справи, ярмарків;

6) музеїв, бібліотек, театрів, інших закладів культури, історико-культурних заповідників;

7) транспорту загального користування, автошляхів, водопроводів;

8) мисливства, рибальства;

9) санітарної і лікарняної служб.

З мотивів невідповідності нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим Конституції України та законам України Президент України може зупинити дію цих нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності.

Згідно з пунктом 11 частини першої статті 92 Конституції України засади утворення і діяльності політичних партій, інших об'єднань громадян визначаються виключно законами України. Це означає, що законами України визначаються основні, вихідні положення, на яких ґрунтуються утворення і діяльність політичних партій та інших об'єднань громадян. У зв'язку з цим питання правового статусу політичних партій, інших об'єднань громадян, як основні положення, мають визначатися виключно законами України, що й реалізовано, зокрема, в Законі України № 2460-XII від 16 червня 1992 року «Про об'єднання громадян». Відповідно до статей 9 та 14 цього Закону політичні партії в Україні утворюються тільки із всеукраїнським статусом і підлягають обов'язковій реєстрації Міністерством юстиції України.

Крім того, відповідно до пункту 1 частини першої статті 92 Конституції України права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод, основні обов'язки громадянина визначаються виключно законами України. До відання Автономної Республіки Крим згідно з пунктом 7 частини першої статті 138 Конституції України належить «участь у забезпеченні прав і свобод громадян». Це положення відтворено в Законі України № 90/98-ВР від 10 лютого 1998 року «Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим», згідно з яким «участь у забезпеченні прав і свобод громадян» віднесено до повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Наведені положення не дають підстав для висновку, що до відання Автономної Республіки Крим віднесено нормативне регулювання питань утворення і діяльності політичних партій та інших об'єднань громадян. Не передбачено цього і в статті 137 Конституції України.

(п. 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 2-рп/98 від 3 березня 1998 року (справа про об'єднання громадян в Автономній Республіці Крим)).

Згідно зі статтею 134 Конституції України Автономна Республіка Крим є невід'ємною складовою частиною України і в межах повноважень, визначених Конституцією України, вирішує питання, віднесені до її відання. Перелік цих питань закріплений статтями 137 і 138 Конституції України і не містить повноважень щодо встановлення Автономною Республікою Крим правових засад обчислення часу і віднесення до виключної її компетенції питань обчислення часу, визначення часового поясу, порядку переходу на літній час.

Відповідно до частини другої статті 135 Конституції України та частини восьмої статті 10 Закону України № 90/98-ВР від 10 лютого 1998 року «Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим» «нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим... не можуть суперечити Конституції і законам України та приймаються відповідно до Конституції України, законів України, актів Президента України і Кабінету Міністрів України та на їх виконання».

Питання регулювання обчислення часу в Україні Верховною Радою України віднесені до компетенції Кабінету Міністрів України.

(пункт 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 4-рп/98 від 25 березня 1998 року (справа щодо відповідності Конституції України (конституційності) Нормативно-правового акта Верховної Ради Автономної Республіки Крим Закону Автономної Республіки Крим «Про обчислення часу» та Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про введення в дію Нормативно-правового акта Верховної Ради Автономної Республіки Крим Закону Автономної Республіки Крим «Про обчислення часу»)).

Стаття 138. До відання Автономної Республіки Крим належить:

1) призначення виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, затвердження складу виборчої комісії Автономної Республіки Крим;

2) організація та проведення місцевих референдумів;

3) управління майном, що належить Автономній Республіці Крим;

4) розроблення, затвердження та виконання бюджету Автономної Республіки Крим на основі єдиної податкової і бюджетної політики України;

5) розроблення, затвердження та реалізація програм Автономної Республіки Крим з питань соціально-економічного та культурного розвитку, раціонального природокористування, охорони довкілля – відповідно до загальнодержавних програм;

6) визнання статусу місцевостей як курортів; встановлення зон санітарної охорони курортів;

7) участь у забезпеченні прав і свобод громадян, національної злагоди, сприяння охороні правопорядку та громадської безпеки;

8) забезпечення функціонування і розвитку державної та національних мов і культур в Автономній Республіці Крим; охорона і використання пам'яток історії;

9) участь у розробленні та реалізації державних програм повернення депортованих народів;

10) ініціювання введення надзвичайного стану та встановлення зон

надзвичайної екологічної ситуації в Автономній Республіці Крим або в окремих її місцевостях.

Законами України Автономній Республіці Крим можуть бути делеговані також інші повноваження.

Згідно зі статтею 134 Конституції України Автономна Республіка Крим є невід'ємною складовою частиною України і в межах повноважень, визначених Конституцією України, вирішує питання, віднесені до її відання. Перелік цих питань закріплений статтями 137 і 138 Конституції України і не містить повноважень щодо встановлення Автономною Республікою Крим правових засад обчислення часу і віднесення до виключної її компетенції питань обчислення часу, визначення часового поясу, порядку переходу на літній час.

(п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 4-рп/98 від 25 березня 1998 року (справа щодо відповідності Конституції України (конституційності) Нормативно-правового акта Верховної Ради Автономної Республіки Крим Закону Автономної Республіки Крим «Про обчислення часу» та Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про введення в дію Нормативно-правового акта Верховної Ради Автономної Республіки Крим Закону Автономної Республіки Крим «Про обчислення часу»)).

Стаття 139. В Автономній Республіці Крим діє Представництво Президента України, статус якого визначається законом України.

Розділ XI

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

Розділ XI конкретизує приписи статті 7 Конституції України, за якими в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування. Конституційно закріплена модель місцевого самоврядування наближається до загальноприйнятого в багатьох країнах еталону місцевого самоврядування як демократичного інституту. Відповідно до Конституції України народ має право здійснювати свою владу не тільки через органи державної влади та безпосередньо, а й через органи місцевого самоврядування. Конституція України визначила місцеве самоврядування як одну із самостійних форм здійснення влади народом, визнаючи і захищаючи матеріальну і фінансову основу самоврядування – комунальну власність нарівні з державною, приватною та іншими формами власності.

Конституційне право громадян України на здійснення місцевого самоврядування забезпечується самостійністю населення у вирішенні питань місцевого значення, самостійністю органів, створюваних населенням для цієї мети, і конституційною забороною на обмеження прав місцевого самоврядування, що забезпечується правом на судовий захист. Загальні принципи організації місцевого самоврядування, встановлені і визначені розділом XI Кон-

ституції України, відповідають міжнародним стандартам, закріпленим в Європейській хартії місцевого самоврядування 1985 року.

Стаття 140. Місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Особливості здійснення місцевого самоврядування в містах Києві та Севастополі визначаються окремими законами України.

Місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи.

Органами місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст, є районні та обласні ради.

Питання організації управління районами в містах належить до компетенції міських рад.

Сільські, селищні, міські ради можуть дозволяти за ініціативою жителів створювати будинкові, вуличні, квартальні та інші органи самоорганізації населення і наділяти їх частиною власної компетенції, фінансів, майна.

Територіальна громада визначається у частині першій статті 140 Конституції України як жителі села, селища та міста чи добровільне об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл.

На розвиток положень частини першої статті 140 Конституції України щодо добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл статтею 6 Закону України № 280/97-ВР від 21 травня 1997 року «Про місцеве самоврядування в Україні» встановлено порядок добровільного об'єднання територіальних громад сусідніх сіл в одну сільську громаду із створенням єдиних органів місцевого самоврядування та обранням єдиного сільського голови. Добровільне об'єднання територіальних громад у сільську громаду і вихід з її складу відбуваються за рішенням місцевих референдумів.

Таким чином, положення частини першої статті 140 Конституції України визначили місцеве самоврядування як право територіальної громади – первинного суб'єкта місцевого самоврядування, основного носія його функцій і повноважень – вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України та дали визначення територіальної громади як жителів села, селища, міста чи добровільного об'єднання жителів кількох сіл у сільську громаду, а не встановили порядку об'єднання або роз'єднання самих територіальних громад.

(п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 12-рп/2002 від 18 червня 2002 року (справа про об'єднання територіальних громад)).

Конституція України (стаття 140) визначає місцеве самоврядування як право територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у

сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи. Такому конституційному змісту інституту місцевого самоврядування властиві принаймні дві найважливіші ознаки. Це – самостійність територіальної громади, органів місцевого самоврядування у вирішенні певного кола питань і те, що предметами відання місцевого самоврядування є не будь-які питання суспільного життя, а питання саме місцевого значення, тобто такі, які пов'язані передусім з життєдіяльністю територіальних громад. Перелік таких питань визначено у Конституції України та Законі України № 280/97-ВР від 21 травня 1997 року «Про місцеве самоврядування в Україні».

…За чинною Конституцією України політико-правову природу місцевих рад принципово змінено: вони не є органами державної влади, а представницькими органами місцевого самоврядування, через які здійснюється право територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України…

(пункти 4, 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2002 від 26 березня 2002 року (справа про охорону трудових прав депутатів місцевих рад)).

Однією з особливостей здійснення виконавчої влади і місцевого самоврядування в місті Києві є зосередження у Київській міській державній адміністрації функцій у сферах виконавчої влади і місцевого самоврядування. Безпосередньо функції у сфері виконавчої влади реалізуються спеціально уповноваженими посадовими особами Київської міської державної адміністрації. Функції місцевого самоврядування здійснюють посадові особи, зокрема заступники Київського міського голови з питань здійснення самоврядних повноважень тощо (статті 14, 16 Закону України № 401-XIV від15 січня 1999 року «Про столицю України – місто-герой Київ»).

При здійсненні повноважень у сфері виконавчої влади Київська міська державна адміністрація є підзвітною та підконтрольною Кабінету Міністрів України. При здійсненні повноважень місцевого самоврядування Київська міська державна адміністрація як виконавчий орган є підконтрольною, підзвітною і відповідальною перед Київською міською радою (частина сьома статті 118 Конституції України, частина друга статті 11 Закону України № 280/97-ВР від 21 травня 1997 року «Про місцеве самоврядування в Україні»).

Отже, створення в місті Києві єдиного в організаційному відношенні органу, який виконує функції виконавчого органу Київської міської ради та паралельно функції місцевого органу виконавчої влади і який з питань, віднесених до відання місцевого самоврядування, є підзвітним і підконтрольним відповідній раді, а з питань здійснення повноважень у сфері виконавчої влади – також підконтрольним відповідним органам виконавчої влади (Кабінету Міністрів України), відповідає положенням частин першої, другої статті 118, частин першої, другої статті 140 Конституції України. Створення такого органу

також узгоджується з Європейською хартією місцевого самоврядування, яка визначає місцеве самоврядування як право і спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання і управління суттєвою часткою державних справ, які належать до їхньої компетенції, в інтересах місцевого населення (пункт 1 статті 3).

(п. 7 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 21-рп/2003 від 25 грудня 2003 року (справа про особливості здійснення виконавчої влади та місцевого самоврядування у місті Києві)).

Під термінами «район», що використовується в пункті 29 частини першої статті 85 Конституції України, і «район у місті», що вживається в частині першій статті 133, частині п'ятій статті 140, частині першій статті 142 Конституції України і відповідно в абзаці третьому статті 1 Закону України № 280/97-ВР від 21 травня 1997 року «Про місцеве самоврядування в Україні», частині першій статті 2 Закону України № 401-XIV від15 січня 1999 року «Про столицю України – місто-герой Київ», треба розуміти різні за своїм значенням адміністративно-територіальні одиниці в системі адміністративно-територіального устрою України, правовий статус яких повинен визначатися законом.

Згідно з пунктом 29 частини першої статті 85 Конституції України до повноважень Верховної Ради України належить утворення і ліквідація районів, встановлення і зміна їх меж, найменування і перейменування тільки районів, а не районів у містах.

Під поняттям «організація управління районами в містах», що міститься в частині п'ятій статті 140 Конституції України, в системному зв'язку з її статтями 142, 143 треба розуміти повноваження міських рад як органів місцевого самоврядування в містах з районним поділом приймати рішення щодо: матеріально-фінансового та організаційного забезпечення здійснення місцевого самоврядування в районах міста; утворення чи неутворення в місті районних рад та в разі їх утворення визначення обсягу і меж повноважень районних рад; адміністративно-територіального устрою та з інших питань у межах і порядку, визначених Конституцією та законами України.

(пункти 1, 2 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України № 11-рп/2001 від 13 липня 2001 року (справа про адміністративно-територіальний устрій)).

Стаття 141. До складу сільської, селищної, міської, районної, обласної ради входять депутати, які обираються жителями села, селища, міста, району, області на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Строк повноважень сільської, селищної, міської, районної, обласної ради, депутати якої обрані на чергових виборах, становить п'ять років. Припинення повноважень сільської, селищної, міської, районної, обласної ради має наслідком припинення повноважень депутатів відповідної ради.

Територіальні громади на основі загального, рівного, прямого виборчого права обирають шляхом таємного голосування відповідно сільсько-

го, селищного, міського голову, який очолює виконавчий орган ради та головує на її засіданнях. Строк повноважень сільського, селищного, міського голови, обраного на чергових виборах, становить п'ять років.

Чергові вибори сільських, селищних, міських, районних, обласних рад, сільських, селищних, міських голів відбуваються в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень відповідної ради чи відповідного голови, обраних на чергових виборах.

Статус голів, депутатів і виконавчих органів ради та їхні повноваження, порядок утворення, реорганізації, ліквідації визначаються законом.

Голова районної та голова обласної ради обираються відповідною радою і очолюють виконавчий апарат ради.

…міський голова – це головна посадова особа територіальної громади міста, що має представницький мандат, і тому на нього повинні поширюватися вимоги щодо несумісності депутатського мандата (народного депутата України), передбачені частиною другою статті 78 Конституції України. У зв'язку з цим безпідставним є твердження суб'єктів права на конституційне подання, що Конституцією України не встановлено обмежень для міського голови бути народним депутатом України.

(п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 7-рп/99 від 6 липня 1999 року (справа про сумісництво посад народного депутата України і міського голови)).

У системі місцевого самоврядування України має місце певна субординація її елементів – територіальної громади, ради, її виконавчих органів із збереженням відповідного розмежування їх прав і повноважень. Відповідно до частини першої статті 140 Конституції України та частини першої статті 6 Закону України № 280/97-ВР від 21 травня 1997 року «Про місцеве самоврядування в Україні»територіальна громада є основним носієм функцій і повноважень місцевого самоврядування. Сільські, селищні, міські ради, як це в свою чергу логічно випливає із змісту частини третьої статті 140 Конституції України, а також частини першої статті 10 Закону України № 280/97-ВР від 21 травня 1997 року «Про місцеве самоврядування в Україні», є органами місцевого самоврядування, які представляють відповідні територіальні громади та здійснюють від їх імені та в їх інтересах функції і повноваження місцевого самоврядування. Сільські, селищні, міські ради мають свої виконавчі органи, а отже – їм підзвітні та підконтрольні.

За Конституцією України (частина друга статті 141) сільський, селищний, міський голова обирається відповідною територіальною громадою для того, щоб очолювати виконавчий орган ради та головувати на її засіданнях. Ці функції визначають сільського, селищного, міського голову передусім як посадову особу виконавчого органу ради та самої ради, їй підзвітну та перед нею відповідальну як за роботу виконавчого органу ради, так і за організацію роботи самої ради. Закон України № 280/97-ВР від 21 травня 1997 року «Про місцеве самоврядування в Україні» не обмежує повноваження сільського, селищного, міського голови лише головуванням на засіданнях ради, а покладає

на нього й інші повноваження, аналогічні тим, які має, наприклад, голова районної, обласної ради…

Отже, Конституція України, запровадивши обрання сільського, селищного, міського голови безпосередньо територіальною громадою, не урівноважила його статус зі статусом сільської, селищної, міської ради.

Спосіб формування сільської, селищної, міської ради та обрання сільського, селищного, міського голови однакові, проте їх статус різний. Відповідно до Конституції України голова очолює виконавчий орган ради, інтегрований в його структуру, а тому має відповідати перед радою за наслідки роботи виконавчого органу та за свою власну діяльність аж до припинення наданих йому повноважень за рішенням відповідної ради за наявності підстав, передбачених частиною другою статті 79 Закону України № 280/97-ВР від 21 травня 1997 року «Про місцеве самоврядування в Україні» (якщо він порушує Конституцію та закони України, права і свободи громадян, не забезпечує здійснення наданих йому повноважень).

(п. 3.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 1-рп/2000 від 9 лютого 2000 року (справа про місцеве самоврядування)).

Конституція України закріплює принцип несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності стосовно мандата народного депутата України (стаття 78 Конституції України). Іншого представницького мандата не може мати Президент України (стаття 103 Конституції України). Не можуть мати представницького мандата і професійні судді (стаття 127 Конституції України). Проте Конституція України не містить будь-яких положень щодо заборони депутатові сільської, селищної, міської, районної чи обласної ради поєднувати свій мандат з іншими видами діяльності.

Таким чином, Конституція України містить вичерпний перелік тих осіб, які, маючи представницький мандат, не можуть займатися іншими видами діяльності. Тобто йдеться про певне обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, яке, відповідно до статті 64 Конституції України, може бути встановлено лише Конституцією України.

Європейська Хартія про місцеве самоврядування визначає, що функції і діяльність, несумісні з мандатом місцевої виборної особи, в національному законодавстві можуть бути встановлені тільки законом або основоположними правовими принципами (стаття 7 Хартії).

В Україні основоположні принципи місцевого самоврядування закріплені в Конституції України (розділ XI). На конституційному рівні дія принципу несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності не поширюється на депутатів рад.

…Разом з тим, Конституція України (стаття 120) закріплює положення, за яким члени Кабінету Міністрів України, керівники центральних та місцевих органів виконавчої влади не мають права суміщати свою службову діяльність з іншою роботою, крім викладацької, наукової та творчої у позаробочий час. Подібні обмеження працювати за сумісництвом щодо інших посадових осіб

встановлені в окремих законах, зокрема в законах України «Про державну службу», «Про прокуратуру».

З огляду на це депутат сільської, селищної, міської, районної у місті, районної, обласної ради, який перебуває, зокрема, на посаді керівника місцевого органу виконавчої влади чи на будь-якій іншій посаді, на яку поширюється дія Конституції України і законів щодо обмеження сумісництва, не може поєднувати свою службову діяльність з такими посадами, як сільський, селищний, міський голова, секретар сільської, селищної, міської ради, голова чи заступник голови районної в місті, районної, обласної ради чи з будь-якою іншою роботою на постійній основі в радах, їх виконавчих органах та в апараті рад.

(пункти 5, 6 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/98 від 13 травня 1998 року (справа щодо статусу депутатів рад)).

Стаття 142. Матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад.

Територіальні громади сіл, селищ і міст можуть об'єднувати на договірних засадах об'єкти комунальної власності, а також кошти бюджетів для виконання спільних проектів або для спільного фінансування (утримання) комунальних підприємств, організацій і установ, створювати для цього відповідні органи і служби.

Держава бере участь у формуванні доходів бюджетів місцевого самоврядування, фінансово підтримує місцеве самоврядування. Витрати органів місцевого самоврядування, що виникли внаслідок рішень органів державної влади, компенсуються державою.

На законодавчому рівні закріплено принцип самостійності місцевих бюджетів. Цей принцип полягає в тому, що вони не включаються до Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим та інших місцевих бюджетів, а їх самостійність гарантується власними та закріпленими за ними законом на стабільній основі загальнодержавними доходами, а також правом самостійно визначати напрями використання коштів місцевих бюджетів відповідно до закону (частина шоста статті 16, частина четверта статті 61 Закону України № 280/97-ВР від 21 травня 1997 року «Про місцеве самоврядування в Україні», пункт 3 статті 7 Бюджетного кодексу України). Доходами місцевих бюджетів визнаються податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законами України, зокрема трансферти (стаття 9 Бюджетного кодексу України).

Зазначені положення Бюджетного кодексу України узгоджуються з частиною третьою статті 142 Конституції України, частиною першою статті 62, частиною третьою статті 66 Закону України № 280/97-ВР від 21 травня 1997 року «Про місцеве самоврядування в Україні», відповідно до яких держава фінансово підтримує місцеве самоврядування, бере участь у формуванні доходів його бюджетів та гарантує органам місцевого самоврядування доходну

базу, достатню для забезпечення населення послугами на рівні мінімальних соціальних потреб.

(пункти 5, 6 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2010 від 16 лютого 2010 року (справа щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 1 Закону України «Про систему оподаткування», статті 15 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств»)).

Приписи статей 13 і 41 Конституції України визначають, що від імені Українського народу права власності здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією, і усі суб'єкти права власності рівні перед законом. Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю.

Відповідно до статей 142–145 Конституції України до матеріальної основи органів місцевого самоврядування, крім інших об'єктів, належить земля, управління якою здійснюють територіальні громади через органи самоврядування в межах їх повноважень шляхом прийняття рішень. Права органів самоврядування захищаються у судовому порядку.

Статтею 116 Земельного кодексу України визначено, що громадяни та юридичні особи набувають права власності та права користування земельними ділянками із земель державної або комунальної власності за рішенням органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування в межах їх повноважень, визначених цим Кодексом, або за результатами аукціону…

В силу статті 124 Земельного кодексу України передача в оренду земельних ділянок, що перебувають у державній або комунальній власності, здійснюється на підставі рішення відповідного органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування чи договору купівлі-продажу права оренди земельної ділянки шляхом укладення договору оренди земельної ділянки…

Стаття 12 Земельного кодексу України визначає повноваження сільських, селищних, міських рад у галузі земельних відносин, до яких, зокрема, належить розпорядження землями територіальних громад; надання земельних ділянок у користування із земель комунальної власності відповідно до цього Кодексу.

Відповідно до пункту тридцять четвертого статті 26, пункту другого статті 77 Закону України № 280/97-ВР від 21 травня 1997 року «Про місцеве самоврядування в Україні» питання надання земельної ділянки в оренду вирішується на пленарному засіданні ради – сесії, а спори про поновлення порушених прав юридичних і фізичних осіб, що виникають у результаті рішень, дій чи бездіяльності органів або посадових осіб місцевого самоврядування, вирішуються в судовому порядку.

Таким чином, необхідною умовою укладення договору оренди земельної ділянки, яка перебуває у державній або комунальній власності, є наявність рішення відповідного органу про надання земельної ділянки; зобов'язання цього органу надати в користування земельну ділянку на підставі договору оренди за відсутності відповідного рішення є порушенням його виключного,

передбаченого Конституцією України, права на здійснення права власності від імені Українського народу та управління землями, яке підлягає захисту.

(ухвала Вищого адміністративного суду України від 16 вересня 2010 року у справі № К-20992/08).

…законодавством передбачено, що способом волевиявлення ради, яка здійснює право власності від імені відповідної територіальної громади, щодо регулювання земельних відносин є прийняття рішення сесії.

Як вбачається з рішення у справі, задовольняючи позовні вимоги, суд першої інстанції виходив не з встановлення обставин прийняття Київською міською радою рішення про поновлення спірного договору оренди або про зміну його умов щодо строку оренди з 1 на 10 років, а також щодо цільового призначення об'єкта оренди. Навпаки, судом встановлено обставини звернення позивача до ради з відповідним клопотанням, але неприйняття відповідачем рішення з цього приводу…

Відповідно ж до положень земельного законодавства необхідною умовою укладення, зміни та поновлення договору оренди земельної ділянки, яка перебуває у державній або комунальній власності, є наявність відповідного рішення органу місцевого самоврядування, а відтак, визнання додаткової угоди укладеною за відсутності такого рішення є порушенням виключного, передбаченого Конституцією України, права цього органу на здійснення права власності від імені Українського народу та управління землями, яке підлягає захисту. Проте судом першої інстанції при вирішенні даного спору вказані вимоги не враховано, що призвело до прийняття незаконного рішення.

(постанова Вищого господарського суду України від 28 січня 2009 року у справі № 35/384).

Стаття 143. Територіальні громади села, селища, міста безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування управляють майном, що є в комунальній власності; затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку і контролюють їх виконання; затверджують бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролюють їх виконання; встановлюють місцеві податки і збори відповідно до закону; забезпечують проведення місцевих референдумів та реалізацію їх результатів; утворюють, реорганізовують та ліквідовують комунальні підприємства, організації і установи, а також здійснюють контроль за їх діяльністю; вирішують інші питання місцевого значення, віднесені законом до їхньої компетенції.

Обласні та районні ради затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку відповідних областей і районів та контролюють їх виконання; затверджують районні і обласні бюджети, які формуються з коштів державного бюджету для їх відповідного розподілу між територіальними громадами або для виконання спільних проектів та з коштів, залучених на договірних засадах з місцевих бюджетів для реалізації спільних соціально-економічних і культурних програм, та контролюють їх виконання; вирішують інші питання, віднесені законом до їхньої компетенції.

Органам місцевого самоврядування можуть надаватися законом окремі повноваження органів виконавчої влади. Держава фінансує здійснення цих повноважень у повному обсязі за рахунок коштів Державного бюджету України або шляхом віднесення до місцевого бюджету у встановленому законом порядку окремих загальнодержавних податків, передає органам місцевого самоврядування відповідні об'єкти державної власності.

Органи місцевого самоврядування з питань здійснення ними повноважень органів виконавчої влади підконтрольні відповідним органам виконавчої влади.

…метою наділення територіальних громад правом комунальної власності є в першу чергу використання майнових об'єктів для задоволення нагальних потреб жителів цих громад у невідкладних послугах, і лише в другу чергу право цієї форми власності призначено для доцільного, економного та ефективного використання майна територіальних громад в інших інтересах їх жителів.

…Якщо головною метою суб'єкта господарювання в комунальному секторі економіки є виробництво продуктів чи послуг для задоволення нагальних потреб жителів відповідної територіальної громади, наприклад з водопостачання, опалення, вивезення сміття та відходів тощо, то його організаційно-правовою формою має ставати комунальне унітарне підприємство. Статтею 24 Господарського кодексу України цю категорію підприємств віднесено до кола суб'єктів господарювання, щодо яких здійснюється управління територіальних громад та органів місцевого самоврядування через систему їх організаційно-господарських повноважень.

…комунальні унітарні підприємства є суб'єктами господарювання, які надають життєво необхідні послуги населенню, і в основі їх діяльності покладені інтереси територіальної громади.

У випадках, коли основною метою діяльності суб'єкта господарювання у комунальному секторі економіки зазначено отримання прибутку, його організаційно-правовою формою має стати господарське товариство з відповідною часткою комунальної власності у статутному фонді. Господарські товариства проводять свою діяльність на основі права власності, утворюються для ведення виключно підприємницької діяльності, метою якої є отримання прибутку, а не досягнення якогось іншого соціального результату. Здійснення корпоративних прав органами місцевого самоврядування щодо господарських товариств переслідує мету доцільного, економного та ефективного використання комунальної власності, а не задоволення нагальних потреб жителів територіальної громади. Тому статтею 24 Господарського кодексу України не передбачено віднесення таких господарських товариств до суб'єктів господарювання, щодо яких здійснюється управління територіальних громад та органів місцевого самоврядування через систему їх організаційно-господарських повноважень.

(пункти 3.4, 3.6 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2007 від 20 червня 2007 року (справа щодо кредиторів підприємств комунальної форми власності)).

Відповідно до пункту 4 частини першої статті 138, статті 142 Конституції України та пункту 6 статті 16 Закону України № 280/97-ВР від 21 травня 1997 року «Про місцеве самоврядування в Україні» бюджет Автономної Республіки Крим та місцеві бюджети не входять до складу Державного бюджету України. Контрольні повноваження Рахункової палати, відповідно до статті 98 Конституції України, на місцеві бюджети не поширюються.

Якщо ж, згідно із частиною третьою статті 143 Конституції України, держава відповідним законом надає органам місцевого самоврядування окремі повноваження органів виконавчої влади і фінансує здійснення цих повноважень у повному обсязі за рахунок коштів Державного бюджету України або фінансово підтримує місцеве самоврядування з цього бюджету іншим шляхом відповідно до частини третьої статті 142 Конституції України, то контроль з боку Рахункової палати за використанням коштів місцевих бюджетів може здійснюватися в обсязі використання коштів Державного бюджету України.

(п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 7-зп від 23 грудня 1997 року (справа про Рахункову палату)).

Процес складання проектів місцевих бюджетів унормовано статтею 75 Бюджетного кодексу України. При плануванні видатків районних і обласних бюджетів мають бути враховані приписи законів України, постанов Кабінету Міністрів України та нормативних актів Міністерства фінансів України, які регламентують процес складання бюджетів. Зокрема, при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів враховуються видатки на державне управління, в тому числі на органи місцевого самоврядування районного значення (підпункт «б» пункту 1 частини першої статті 89 Бюджетного кодексу України), на обласні ради (підпункт «б» пункту 1 частини першої статті 90 Бюджетного кодексу України).

Отже, право на самостійне затвердження бюджетів відповідного рівня не звільняє обласні та районні ради від обов'язку дотримуватися положень законів, які регламентують процес складання, розгляду та виконання таких бюджетів.

(п. 3.3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 11-рп/2009 від 20 травня 2009 року (справа щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 57 Закону України «Про Державний бюджет України на 2009 рік»)).

…системний аналіз положень Закону України № 280/97-ВР від 21 травня 1997 року «Про місцеве самоврядування в Україні» (частини першої статті 10, статей 16, 17, 18, 25, 26 та інших) свідчить, що органи місцевого самоврядування при вирішенні питань місцевого значення, віднесених Конституцією України та законами України до їхньої компетенції, є суб'єктами владних повноважень, які виконують владні управлінські функції, зокрема нормотворчу, координаційну, дозвільну, реєстраційну, розпорядчу. Як суб'єкти владних повноважень органи місцевого самоврядування вирішують в межах закону питання в галузі земельних відносин.

Отже, положення частини першої статті 143 Конституції України «вирішують інші питання місцевого значення, віднесені законом до їхньої компетенції» стосується вирішення органами місцевого самоврядування як суб'єктами владних повноважень питань, визначених законами, зокрема, у галузі земельних відносин.

Відповідно до пунктів «а», «б», «в», «г» статті 12 Земельного кодексу України до повноважень сільських, селищних, міських рад належить розпорядження землями територіальних громад, передача земельних ділянок комунальної власності у власність громадян та юридичних осіб, надання земельних ділянок у користування із земель комунальної власності, вилучення земельних ділянок із земель комунальної власності.

…ці повноваження охоплюються зазначеним у статті 143 Конституції України поняттям «інші питання місцевого значення», а тому при їх здійсненні сільські, селищні, міські ради виступають як суб'єкти владних повноважень, які реалізують розпорядчі та інші функції.

(пункти 3.2–4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 10-рп/2010 від 1 квітня 2010 року (справа щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 143 Конституції України, пунктів «а», «б», «в», «г» статті 12 Земельного кодексу України, пункту 1 частини першої статті 17 Кодексу адміністративного судочинства України)).

Позивач обґрунтовував свої вимоги тим, що… він набув право власності на частину приміщень будинку побуту… та прибудовану двоповерхову будівлю кафе…позивач оформив право власності на земельну ділянку, що знаходиться під будівлею... При отриманні Державного акта на право власності позивачу стало відомо, що суміжну з фасадною частиною належної позивачу будівлі земельну ділянку було передано в оренду третій особі на підставі рішення Виноградівської міської ради… Оскільки оскаржуваним рішенням Виноградівською міською радою затверджено проект землеустрою щодо відведення земельної ділянки для будівництва магазину промтоварів без погодження меж земельної ділянки, то позивач вважає, що в подальшому це потягне за собою і приватизацію землі, яка розташована під його будівлею, тобто буде порушено його гарантовані чинним законодавством права…

У касаційній скарзі представник відповідача, посилаючись на порушення судами норм матеріального та процесуального права, просить скасувати ухвалені у даній справі судові рішення та закрити провадження у справі. Зазначає, що третя особа звернулась до міської ради раніше із клопотанням про відведення земельної ділянки, а тому оскаржуваним рішенням права та законні інтереси позивача ніяким чином не порушено. Крім того відповідач вказує, що даний спір має ознаки приватноправового спору, а тому його не належить розглядати в порядку адміністративного судочинства.

Земельні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею регулюються Конституцією України, Земельним кодексом України, а також прийнятими відповідно до них нормативно-правовими актами.

Держава відповідно до положень статті 55 Конституції України кожному гарантувала право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Згідно з пунктом 1 частини 1 статті 17 Кодексу адміністративного судочинства України компетенція адміністративних судів поширюється на спори фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності.

Суб'єктом владних повноважень є орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа, інший суб'єкт при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень (пункт 7 частини першої статті 3 Кодексу адміністративного судочинства України).

Відповідно до Рішення Конституційного Суду України від № 10-рп/2010 від 01 квітня 2010 року положення частини 1 статті 143 Конституції України, згідно з якою органи місцевого самоврядування «вирішують інші питання місцевого значення, віднесені законом до їхньої компетенції», слід розуміти так, що при вирішенні цих питань органи місцевого самоврядування діють як суб'єкти владних повноважень.

Отже, виходячи з приписів норм чинного законодавства та зазначеного Рішення Конституційного Суду України спір, який виник між сторонами у даній справі, є публічно-правовим, а тому підлягає розгляду в порядку адміністративного судочинства.

(постанова Вищого адміністративного суду України від 9 лютого 2011 року у справі № К-12861/09).

Частиною 1 статті 10 Конституції України встановлено, що державною мовою в Україні є українська мова. У той же час, відповідно до частини 3 цієї статті гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин країни. Крім того в силу частини 5 статті 10 Основного Закону застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом. Пунктом 4 частини 1 статті 92 Конституції України встановлено, що порядок застосування мов визначається виключно законами України.

У силу ж статті 75 Конституції України єдиним органом законодавчої влади в Україні, який наділений повноваженнями приймати закони, є парламент – Верховна Рада України.

Окрім Основного Закону держави правові питання мов в Україні врегульовані Законом Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про мови в Українській РСР» Відповідно до цього Закону, поряд з українською, яка є державною мовою, в Україні у роботі державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ та організацій, розташованих у місцях проживання більшості громадян інших національностей, можуть використовуватись і їхні національні мови, зокрема російська, яка віднесена до мов міжнаціонального спілкування.

Обласна рада є органом місцевого самоврядування, що представляє спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст на території певної області, і до її компетенції Конституцією України (статті 140, 143) та Законом України № 280/97-ВР від 21 травня 1997 року «Про місцеве самоврядування в Україні» (стаття 43) віднесено певне коло питань: затверджувати програми соціального, економічного та культурного розвитку області, контролювати їх виконання, затверджувати обласний бюджет, вирішувати інші питання, віднесені законом до їхньої компетенції.

Таким чином, питання мовної політики в державі, в тому числі та території області не входить до компетенції обласних рад як органу місцевого самоврядування.

З огляду на викладені обставини спору щодо змісту оскаржуваного рі- шення обласної ради, положення Основного Закону України, Закону України № 280/97-ВР від 21 травня 1997 року «Про місцеве самоврядування в Україні» колегія суддів вважає, що пункт 1 рішення сесії відповідача від 26 травня 2006 року, котрим визначено вважати російську мову на території Миколаївської області регіональною, є незаконним, оскільки прийнятий з перевищенням повноважень щодо питань статусу й застосування мов на території України.

(ухвала Вищого адміністративного суду України від 13 січня 2009 року у справі № К-10405/07).

Стаття 144. Органи місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законом, приймають рішення, які є обов'язковими до виконання на відповідній території.

Рішення органів місцевого самоврядування з мотивів їх невідповідності Конституції чи законам України зупиняються у встановленому законом порядку з одночасним зверненням до суду.

Системний аналіз наведених положень Конституції і законів України дає підстави вважати, що за органами місцевого самоврядування законодавцем закріплюється право на зміну та скасування власних рішень. Таке право випливає із конституційного повноваження органів місцевого самоврядування самостійно вирішувати питання місцевого значення шляхом прийняття рішень, що є обов'язковими до виконання на відповідній території, оскільки вони є суб'єктами правотворчості, яка передбачає право формування приписів, їх зміну, доповнення чи скасування…

Отже… органи місцевого самоврядування мають право приймати рішення, вносити до них зміни та скасовувати їх на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією і законами України, керуючись у своїй діяльності ними та актами Президента України, Кабінету Міністрів України.

…за змістом частини другої статті 144 Конституції України, частини десятої статті 59 Закону України № 280/97-ВР від 21 травня 1997 року «Про місцеве самоврядування в Україні» рішення органів місцевого самоврядування з мотивів їх невідповідності Конституції чи законам України зупиняються прокурором у встановленому Законом України № 1789-XII від 5 листопада 1991 року «Про прокуратуру» порядку з одночасним зверненням до суду. При цьо-

му Конституційний Суд України зазначає, що право прокурора оскаржувати до суду рішення органів місцевого самоврядування не є абсолютним, оскільки у Конституції України закріплено, що її норми є нормами прямої дії, а отже, звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, як і право на оскарження в суді рішень органів місцевого самоврядування гарантується безпосередньо на підставі Конституції України кожному (частина третя статті 8, частина друга статті 55).

Зі змісту частини другої статті 144 Конституції України та частини десятої статті 59 Закону вбачається, що рішення органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб з мотивів невідповідності Конституції або законам України визнаються незаконними з ініціативи заінтересованих осіб судом загальної юрисдикції, тобто в судовому порядку. Однак, як вважає Конституційний Суд України, це не позбавляє орган місцевого самоврядування права за власною ініціативою або ініціативою інших заінтересованих осіб змінити чи скасувати прийнятий ним правовий акт (у тому числі і з мотивів невідповідності Конституції чи законам України).

(пункти 4, 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 7-рп/2009 від 16 квітня 2009 року (справа про скасування актів органів місцевого самоврядування)).

У травні 2007 року Нещерівська сільська рада звернулася до суду з позовом до Обухівської районної державної адміністрації Київської області, Обухівської районної ради, третя особа – Київська обласна державна адміністрація, про зобов'язання утриматися від здійснення певних дій.

Ухвалою господарського суду Київської області від 21 травня 2007 року задоволено заяву про забезпечення позову.

Постановою господарського суду Київської області від 29 листопада 2007 року, залишеною без змін ухвалою Київського апеляційного адміністративного суду від 1 серпня 2008 року, позовні вимоги Нещерівської сільської ради задоволено в повному обсязі.

Не погоджуючись з рішеннями судів першої та апеляційної інстанцій, Обухівська районна державна адміністрація Київської області в касаційній скарзі, посилаючись на неправильне застосування судами норм матеріального та процесуального права, просить скасувати рішення судів першої та апеляційної інстанцій та ухвалити нове рішення – про відмову в задоволенні позовних вимог.

Заслухавши доповідь судді Вищого адміністративного суду України, пояснення осіб, що беруть участь у справі, перевіривши матеріали справи та обговоривши доводи скарг, колегія суддів вважає, що касаційна скарга підлягає задоволенню з таких підстав.

Приймаючи рішення суди першої інстанції виходили з того, що чинним законодавством України не передбачено можливість органів місцевого самоврядування скасовувати власні рішення.

Колегія суддів не погоджується з таким висновком судів попередніх інстанцій виходячи з такого.

Висновки судів першої та апеляційної інстанцій спростовуються положеннями Рішення Конституційного суду України № 7-рп/2009 від 16 квітня 2009 року (справа про скасування актів органів місцевого самоврядування)…

За таких обставин касаційна скарга підлягає задоволенню із скасуванням рішень судів першої та апеляційної інстанцій…

З урахуванням викладеного судами першої та апеляційної інстанцій винесені незаконні і необґрунтовані рішення, постановлені з порушенням норм матеріального та процесуального права, які підлягають скасуванню; враховуючи, що судами попередніх інстанцій повно і правильно встановлені обставини справи, але неправильно дана оцінка обставинам справи, суд касаційної інстанції має підстави для ухвалення у справі нового рішення та з урахуванням наведеного в заявленому позові необхідно відмовити.

(постанова Вищого адміністративного суду України від 22 грудня 2010 року у справі № К-11038/08).

Закріплені у статті 144 Конституції України та статті 59 Закону України № 280/97-ВР від 21 травня 1997 року «Про місцеве самоврядування в Україні» норми про акти органів місцевого самоврядування, крім юридичної форми реалізації завдань і функцій, визначають порядок прийняття і перевірки рішень органів місцевого самоврядування. У Законі № 280/97-ВР встановлено, що ради правомочні розглядати і вирішувати питання, віднесені Конституцією України та законами України до їх відання, і що рішення відповідної ради може бути внесено на повторний розгляд цієї ж ради (стаття 25, частина четверта статті 59). У вищевказаному Законі передбачено, що рішення виконавчого комітету ради з питань, які належать до компетенції виконавчих органів ради, можуть бути скасовані відповідною радою і що раді належить право скасовувати акти виконавчих органів ради, які не відповідають Конституції чи законам України, іншим актам законодавства, рішенням відповідної ради, прийнятим у межах її повноважень (частина дев'ята статті 59, пункт 15 частини першої статті 26).

Колегія суддів враховує, що рішення виконавчого комітету Луганської міської ради № 87/75 від 26 березня 2002 року «Про надання Закритому акціонерному товариству «Сириус і К» згоди на розроблення проекту відведення земельної ділянки під будівництво та розміщення автозаправочної станції з підземним розміщенням резервуарів за адресою: вул. Побєдоносна (на перехресті з вул. 2-а Краснознаменна)» було прийнято виконавчим комітетом Луганської міської ради всупереч приписам статей 12, 123, 124 Земельного кодексу України, статей 26, 33, 71 Закону № 280/97-ВР, оскільки згідно з вищезазначеними нормами питання щодо розпорядження земельними ділянками, в тому числі надання дозволу на складання проекту відведення, має вирішуватися виключно на пленарному засіданні ради – сесії, а не рішенням виконавчого комітету ради.

З огляду на викладене правильним є висновок апеляційного суду стосовно того, що міська рада правомірно фактично скасувала рішення свого виконавчого органу, оскільки воно було прийняте з порушенням вимог земельного законодавства.

(ухвала Вищого адміністративного суду України від 19 жовтня 2010 року у справі № К-5971/09).

Стаття 145. Права місцевого самоврядування захищаються в судовому порядку.

Згідно з пунктом «з» частини 1 статті 7 Земельного кодексу України встановлення і зміна меж сіл, селищ належить до повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Пункт «ї» частини 1 статті 12 Земельного кодексу України передбачає, що до повноважень сільських, селищних, міських рад у галузі земельних відносин на території сіл, селищ, міст належить внесення пропозицій до районної ради щодо встановлення і зміни меж сіл, селищ, міст.

Пункт 41 частини 1 статті 26 Закону України № 280/97-ВР від 21 травня 1997 року «Про місцеве самоврядування в Україні» встановив, що виключно на пленарних засіданнях сільської, селищної, міської ради вирішуються такі питання, як прийняття рішень з питань адміністративно-територіального устрою в межах і порядку, визначених цим та іншими законами.

Але питання про зміну меж Ізобільненської сільської ради та с. Ізобільне не було вирішено у встановленому законом порядку.

Більше того, пункт 9 частини II Тимчасового положення про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Автономної Республіки Крим, затвердженого Постановою Верховної Ради Автономної Республіки Крим № 514-2/99 від 19 травня 1999 року, також встановлює, що при вирішенні питань адміністративно-територіального устрою, які стосуються зміни меж населених пунктів районів, районів у містах, враховується думка територіальних громад міста, селища, села, населення району, якщо необхідно – проводиться місцевий референдум.

З приводу передачі земельних ділянок загальною площею 110 га у межі м. Алушта за рахунок земель Ізобільненської сільської ради на підставі розпорядження Ізобільненського сільського голови № 32 від 06 вересня 2006 року «Про проведення громадських слухань на тему: Рішення Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про включення в межі міста Алушта земельних ділянок радгоспу-заводу «Алушта» № 1348-4/05 від 22 червня 2005 року; Постанова Верховної Ради України «Про зміну меж міста Алушта Автономної Республіки Крим» № 2754-IV від 06 липня 2005 року» були проведені громадські слухання.

Згідно з Протоколом громадських слухань від 16 вересня 2006 року, рішенням Ізобільненської сільської ради № 8/1 від 22 вересня 2006 року за результатом громадських слухань було схвалено програму дій Ізобільненської сільської ради, спрямовану на оскарження спірних рішень у цілому, та рекомендовано Ізобільненській сільській раді не погоджувати проект встановлення меж до вирішення по суті в судових інстанціях та не віддавати спірні земельні ділянки до відання міської ради.

Таким чином, при прийнятті оскаржуваної Постанови Верховної Ради України від 06 липня 2005 року не було дотримано порядку зміни меж населе-

них пунктів, чим порушено права територіальної громади Ізобільненської сільської ради.

Стаття 19 Конституції України закріпила, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Відповідно до статті 145 Конституції України права місцевого самоврядування захищаються у судовому порядку.

Згідно з частиною 3 статті 105 Кодексу адміністративного судочинства України адміністративний позов може містити вимоги про скасування або визнання нечинним рішення відповідача – суб'єкта владних повноважень повністю або окремих його положень та зобов'язання відповідача – суб'єкта владних повноважень вчинити певні дії.

З урахуванням вищенаведеного для захисту порушених прав на землю адміністративно-територіальної одиниці села Ізобільне, суд вважає за можливим задовольнити адміністративний позов та визнати нечинною оскаржувану позивачем Постанову Верховної Ради України № 2754-4 від 06 липня 2005 року «Про зміну меж м. Алушта АРК».

(постанова господарського суду Автономної Республіки Крим від 17 грудня 2007 року у справі № 2-3/16195-2007А).

Стаття 146. Інші питання організації місцевого самоврядування, формування, діяльності та відповідальності органів місцевого самоврядування визначаються законом.

Установивши в статтях 140, 141, 142, 143, 144, 145 Конституції України основні засади функціонування місцевого самоврядування, його органів, матеріальну і фінансову основу тощо, Конституція України решту питань організації місцевого самоврядування, формування, діяльності та відповідальності його органів віднесла до визначення законом (стаття 146 Конституції України). Тим самим на конституційному рівні передбачено створення правових умов для подальшого законодавчого врегулювання суспільних відносин у сфері місцевого самоврядування.

(п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 12-рп/2002 від 18 червня 2002 року (справа про об'єднання територіальних громад)).

Гарантоване державою місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи і передбачає правову, організаційну та матеріально-фінансову самостійність, яка має певні конституційно-правові межі, встановлені, зокрема, приписами статей 19, 140, 143, 144, 146 Основного Закону України. З аналізу вказаних конституційних положень вбачається, що ці органи місцевого самоврядування, здійснюючи владу і самостійно вирішуючи питання місцевого значення, віднесені законом до їх компетенції, та приймаючи рішення, які є обов'язковими до виконання на відповідній території, зобов'язані діяти лише на підставі, в

межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Такі ж положення закріплені у статті 4 Європейської хартії місцевого самоврядування, яка встановлює, що головні повноваження і функції органів місцевого самоврядування визначаються конституцією або законом; органи місцевого самоврядування в межах закону мають повне право вільно вирішувати будь-яке питання, яке не вилучене із сфери їхньої компетенції і вирішення якого не доручене жодному іншому органу; повноваження, якими наділяються органи місцевого самоврядування, як правило, мають бути повними і виключними.

(п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 7-рп/2009 від 16 квітня 2009 року (справа про скасування актів органів місцевого самоврядування)).

Р о з д і л XII

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

Розділ XII Конституції України визначає правовий статус Конституційного Суду України, який покликаний гарантувати верховенство Конституції України як Основного Закону держави на всій території України.

Конституційний Суд України посідає чільне місце серед найважливіших інституцій правової держави, де діє принцип верховенства права та існує органічна потреба у безумовному додержанні Конституції України. Запровадження інституту судового конституційного контролю стало кроком на шляху становлення конституційної законності, підвищення правової культури, розвитку демократичних засад нашого суспільства. З появою цього органу громадяни і юридичні особи одержали додаткову конституційну гарантію у захисті своїх прав і свобод. Діяльність Конституційного Суду України – важлива передумова зміцнення конституційних основ державності, перетворення Конституції України у діюче право.

Незважаючи на те, що текстуально Конституційний Суд України характеризується окремим розділом Конституції України, він є невід'ємною складовою судової системи України, самостійно і незалежно здійснюючи судову владу шляхом конституційного судочинства (стаття 124 Конституції України). При цьому визначення Конституційного Суду України єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні означає, що жоден інший орган державної влади не може здійснювати покладені на нього функції.

Стаття 147. Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні.

Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України.

Відповідно до пункту 1 частини першої статті 3 Кодексу адміністративного судочинства України (КАС України), справою адміністративної юрисдикції є

переданий на вирішення адміністративного суду публічно-правовий спір, у якому хоча б однією із сторін є орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа, інший суб'єкт, який здійснює владні управлінські функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень.

Стаття 4 КАС України встановлює, що правосуддя в адміністративних справах здійснюється адміністративними судами. Юрисдикція адміністративних судів поширюється на всі публічно-правові спори, крім спорів, для яких законом встановлений інший порядок судового вирішення.

Відповідно до статей 147, 150 Конституції України єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні є Конституційний суд, який вирішує питання про відповідність законів, інших правових актів Конституції України. До повноважень Конституційного суду України належить вирішення питань відповідності Конституції України законів та інших правових актів Верховної Ради України.

Згідно з пунктом 1 частини другої статті 17 КАС України компетенція адміністративних судів не поширюється на публічно-правові спори, що віднесені до юрисдикції Конституційного Суду України.

(ухвала Вищого адміністративного суду України від 11 лютого 2010 року у справі № К-42473/09).

Системний аналіз норм Закону України від 10.07.2010 р. № 2487-VI «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», а також Конституції України свідчить про те, що при прийнятті законів Верховна Рада України не виконує владних управлінських функцій. Вказана обставина дає підставу для висновку про те, що юрисдикція адміністративних судів, в тому числі і Вищого адміністративного суду України як суду першої інстанції, не поширюється на такі спори.

Відповідно до статті 147 Конституції України, статті 13 Закону України «Про Конституційний Суд України» вирішення питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України належить до повноважень Конституційного Суду України.

Оскільки Верховна Рада України є єдиним органом законодавчої влади в Україні, тобто здійснює законодавчу владу самостійно, без участі інших органів, то спори щодо конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України є предметом розгляду Конституційного Суду України.

Згідно з пунктом 1 частини 3 статті 17 КАС України юрисдикція адміністративних судів не поширюється на публічно-правові справи, що віднесені до юрисдикції Конституційного Суду України.

(ухвала Вищого адміністративного суду України від 31 сепня 2010 року у справі № П-202/10).

Стаття 148. Конституційний Суд України складається з вісімнадцяти суддів Конституційного Суду України.

Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України призначають по шість суддів Конституційного Суду України.

Суддею Конституційного Суду України може бути громадянин України, який на день призначення досяг сорока років, має вищу юридичну освіту і стаж роботи за фахом не менш як десять років, проживає в Україні протягом останніх двадцяти років та володіє державною мовою.

Суддя Конституційного Суду України призначається на дев'ять років без права бути призначеним на повторний строк.

Голова Конституційного Суду України обирається на спеціальному пленарному засіданні Конституційного Суду України зі складу суддів Конституційного Суду України шляхом таємного голосування лише на один трирічний строк.

Акти Верховної Ради України та Президента України про обрання/призначення суддів на посади та про звільнення їх з посад розглядаються Конституційним Судом України за зверненнями суб'єктів права на конституційне подання щодо перевірки відповідності Конституції України (конституційності) цих правових актів за їх юридичним змістом та встановленій Конституцією України процедурі їх розгляду, ухвалення чи набрання ними чинності (наявність конституційних повноважень, конституційність підстав призначення/обрання на посаду, звільнення з посади тощо).

(п. 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 7-рп/2002 від 27 березня 2002 року (справа щодо актів про обрання/призначення суддів на посади та про звільнення їх з посад)).

Конституція України не містить терміна «ценз», проте встановлює відповідні кваліфікаційні вимоги до претендентів на певні державні посади. Це стосується кандидатів у народні депутати України (частина друга статті 76), претендентів на посаду професійного судді (частина третя статті 127), судді Конституційного Суду України (частина третя статті 148). Конституція України передбачає наявність певних кваліфікаційних вимог і до кандидата на пост Президента України (частина друга статті 103). Нерідко кваліфікаційні вимоги до окремих категорій державних службовців встановлюються відповідними законами України, зокрема до тих, які претендують на посади Голови та суддів Верховного Суду України, Голови та суддів Вищого арбітражного суду України, членів Вищої ради юстиції, членів Центральної виборчої комісії. Кваліфікаційні вимоги зумовлені родом і характером діяльності зазначених посадових осіб, а тому не можуть розглядатися як обмеження громадян у користуванні рівним правом доступу до державної служби.

Встановлення Конституцією України та законами України певних кваліфікаційних вимог не порушує конституційного принципу рівності (стаття 24), адже всі громадяни, які відповідають конкретним кваліфікаційним вимогам, мають право займати відповідні посади.

Визначені законом кваліфікаційні вимоги повинні відповідати положенням частини другої статті 24 Конституції України.

(п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2000 від 18 квітня 2000 року (справа про віковий ценз)).

Володіння українською мовою є однією з обов'язкових умов для зайняття відповідних посад (статті 103, 127, 148 Конституції України).

Шляхом конституційного та законодавчого закріплення унормовується застосування української мови як державної.

Таким чином, положення Конституції України зобов'язують застосовувати державну – українську мову як мову офіційного спілкування посадових і службових осіб при виконанні ними службових обов'язків, у роботі і в діловодстві тощо органів державної влади, представницького та інших органів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, а також у навчальному процесі в державних і комунальних навчальних закладах України.

(п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 10-рп/99 від 14 грудня 1999 року (справа про застосування української мови)).

Стаття 149. На суддів Конституційного Суду України поширюються гарантії незалежності та недоторканності, підстави щодо звільнення з посади, передбачені статтею 126 цієї Конституції, та вимоги щодо несумісності, визначені в частині другій статті 127 цієї Конституції.

Слід також звернути увагу на приписи ст. 23 Закону України «Про Конституційний Суд України», згідно з якими повноваження судді Конституційного Суду України припиняються у разі:

1) закінчення строку призначення;

2) досягнення суддею шістдесятип'ятирічного віку;

3) неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я;

4) порушення суддею вимог, передбачених частиною другою статті 16 цього Закону;

5) порушення суддею присяги;

6) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього;

7) припинення його громадянства;

8) визнання його безвісно відсутнім або оголошення померлим;

9) подання суддею заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням.

Рішення про припинення повноважень судді Конституційного Суду України у випадках, передбачених пунктами 1–3, 6–9, приймається на засіданні Конституційного Суду України, а у випадках, передбачених пунктами 4, 5, – Верховною Радою України (ч. 2).

Повноваження судді припиняються у разі його смерті (ч. 3).

Аналіз зазначених правових норм свідчить, що підстави припинення повноважень судді Конституційного Суду України встановлені ст. 149 та ч. 5 ст. 126 Конституції України, ст. 23 Закону України «Про Конституційний Суд України», які фактично «перекликаються між собою». Даний перелік є вичерпним.

В Указі № 297/2008 від 03.04.2008 р. зазначено про скасування іншого Указу Президента України від 25.03.2004 р. № 368 «Про призначення ОСОБА_1 суддею Конституційного Суду України» у зв'язку з порушенням процедури вступу на посаду судді Конституційного Суду України.

Колегія суддів не може не відмітити, що встановлені відповідачем начебто порушення процедури вступу ОСОБА_1 на посаду судді Конституційного Суду України були виявлені ним аж після спливу чотирьох років, до цього такої підстави для скасування Указу № 368 сторона відповідача не помічала.

Конституційний Суд України у Рішенні від 16.04.2009 р. № 7-рп/2009 у справі про скасування актів органів місцевого самоврядування зазначив, що «конкретні приписи, зверненні до окремого суб'єкта чи юридичної особи, застосовуються одноразово і після реалізації вичерпують свою дію», тобто є актами одноразового застосування, вичерпують свою дію фактом їхнього виконання, тому не можуть бути скасовані чи змінені після їх виконання.

У ракурсі зазначеного рішення Конституційного Суду України спірний Указ Президента України виконаний, що не заперечується сторонами, а тому не може бути скасований після його виконання.

(постанова Київського апеляційного адміністративного суду від 24 червня 2009 року у справі № 5/573(2а-13995/08).

Згідно з частиною п'ятою статті 126 Конституції України суддя звільняється з посади органом, що його обрав або призначив, зокрема, у разі досягнення суддею шістдесяти п'яти років (пункт 2). Досягнення суддею граничного віку перебування на посаді не означає автоматичного припинення його повноважень, а відповідно до частини п'ятої статті 126 Конституції України, статті 23 Закону України «Про Конституційний Суд України»... є лише підставою для прийняття відповідного рішення компетентним органом. До прийняття рішення про припинення його повноважень суддя здійснює свої повноваження на загальних підставах і користується статусом судді у повному обсязі.

(абз. 3 п. 3 мотивувальної частини Ухвали Конституційного Суду України № 56-у/2004 від 30 червня 2004 року (справа про віковий ценз)).

Стаття 150. До повноважень Конституційного Суду України належить:

1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність):

законів та інших правових актів Верховної Ради України;

актів Президента України;

актів Кабінету Міністрів України;

правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Ці питання розглядаються за зверненнями: Президента України; не менш як сорока п'яти народних депутатів України; Верховного Суду України; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

2) офіційне тлумачення Конституції України та законів України.

З питань, передбачених цією статтею, Конституційний Суд України ухвалює рішення, які є обов'язковими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені.

Конституційний Суд України виходить з того, що він не уповноважений вирішувати питання щодо законності актів органів державної влади, органів

влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, а також інші питання, віднесені до компетенції судів загальної юрисдикції (стаття 14 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Постанови Верховної Ради України, укази і розпорядження Президента України є підзаконними актами (стаття 91; частина третя статті 106 Конституції України), тобто такими, що приймаються на основі та на виконання Конституції і законів України і мають відповідати їм. Тому вони можуть перевірятися на відповідність не тільки Конституції, а й законам України. Перевірка законності зазначених актів є функцією судів загальної юрисдикції. У разі виникнення питання щодо їх конституційності починає діяти механізм, передбачений статтею 150 Конституції України.

(п. 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 8-рп/2002 від 7 травня 2002 року (справа щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб)).

Стаття 124 Конституції України поширила юрисдикцію судів на всі правовідносини, які виникають у державі, й закріпила положення, що судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. До повноважень Конституційного Суду України не належать питання щодо законності актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, а також інші питання, віднесені до компетенції судів загальної юрисдикції (стаття 14 Закону України «Про Конституційний Суд України»). Відповідно до пункту 1 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України закони та інші нормативні акти, прийняті до набуття чинності Конституцією України, не повинні суперечити Конституції України, а отже, можуть перевірятися на предмет їх конституційності.

До числа таких нормативних актів належать, зокрема, нормативні акти Президії Верховної Ради України. В силу їх специфічного місця в ієрархії нормативних актів України, що в свою чергу випливає з особливого статусу Президії Верховної Ради України в системі органів державної влади України до 14 лютого 1992 року, питання про відповідність цих нормативних актів чинній Конституції України належить до компетенції Конституційного Суду України, а не судів загальної юрисдикції.

(п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 2-зп від 23 червня 1997 року (справа про акти органів Верховної Ради України)).

Відповідно до частини другої статті 147 Конституції України Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України. Закони та інші правові акти за рішенням Конституційного Суду України визнаються неконституційними повністю чи в окремій частині, якщо вони не відповідають Конституції України або якщо була порушена встановлена Конституцією України процедура їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності (частина перша статті 152 Конституції України). Перелік актів, щодо конституційності яких Конституційним Судом

України здійснюється перевірка, визначено у частині першій статті 150 Конституції України. Аналіз положень цих статей Конституції України свідчить, що до «інших правових актів», про які йдеться в частині другій статті 147, частині першій статті 152 Конституції України, належать, зокрема, правові акти Верховної Ради України, акти Президента України.

Стаття 106 Конституції України закріпила конкретний перелік повноважень Президента України, який на основі та на виконання Конституції і законів України видає обов'язкові до виконання на території України укази і розпорядження. За юридичними ознаками ці акти глави держави можуть мати як нормативно-правовий, так і індивідуально-правовий характер. Виходячи зі змісту статті 106, частини другої статті 147, частини першої статті 150, статті 152 Конституції України укази і розпорядження Президента України є правовими актами.

Як свідчить зміст положень статей 85, 91 Конституції України, Верховна Рада України приймає закони, постанови та інші правові акти. Вони є юридичною формою реалізації повноважень єдиного органу законодавчої влади в Україні та відповідно до частини другої статті 147, частини першої статті 150 Конституції України є об'єктом судового конституційного контролю.

Таким чином, у статтях 147, 150 Конституції України визначено межі юрисдикції Конституційного Суду України. За змістом цих статей перевірці на предмет конституційності підлягають, зокрема, правові акти Верховної Ради України, акти Президента України. При цьому серед них не виділено нормативно-правових або індивідуально-правових актів. Тобто до повноважень Конституційного Суду України належить вирішення питань щодо конституційності правових актів Верховної Ради України та Президента України незалежно від того, мають вони нормативно-правовий чи індивідуально-правовий характер.

(п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 7-рп/2002 від 27 березня 2002 року (справа щодо актів про обрання/призначення суддів на посади та про звільнення їх з посад)).

Системне тлумачення нормативних положень частини другої статті 150 Конституції України та частини другої статті 70 Закону України «Про Конституційний Суд України» у контексті Конституції України свідчить, що рішення Конституційного Суду України незалежно від того, визначено в них порядок і строки їх виконання чи ні, є обов'язковими до виконання на всій території України. Органи державної влади, органи Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, посадові та службові особи, громадяни та їх об'єднання, іноземці, особи без громадянства повинні утримуватись від застосування чи використання правових актів або їх положень, визнаних неконституційними.

Рішення Конституційного Суду України мають пряму дію і для набрання чинності не потребують підтверджень з боку будь-яких органів державної влади. Обов'язок виконання Рішення Конституційного Суду України є вимогою Конституції України (частина друга статті 150), яка має найвищу юридичну силу щодо всіх інших нормативно-правових актів (частина друга статті 8).

Закони, інші правові акти, їх окремі положення, визнані рішенням Конституційного Суду України такими, що не відповідають Конституції України (неконституційними), втрачають чинність з дня ухвалення відповідного рішення (частина друга статті 152 Конституції України).

Відповідно до змісту частини другої статті 70 Закону України «Про Конституційний Суд України» у разі необхідності Конституційний Суд України може визначити у своєму рішенні, висновку додаткові заходи, пов'язані з порядком їх виконання, звернувши увагу на терміновість чи обов'язки щодо його забезпечення. При цьому незалежно від того, чи визначено в рішенні, висновку Конституційного Суду України, зокрема, порядок його виконання, відповідні державні органи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Проте додаткове визначення у рішеннях, висновках Конституційного Суду України порядку їх виконання не скасовує і не підміняє загальної обов'язковості їх виконання. Незалежно від того, наявні чи відсутні в рішеннях, висновках Конституційного Суду України приписи щодо порядку їх виконання, відповідні закони, інші правові акти або їх окремі положення, визнані за цими рішеннями неконституційними, не підлягають застосуванню як такі, що втратили чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність.

(п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 15-рп/2000 від 14 грудня 2000 року (справа про порядок виконання рішень Конституційного Суду України)).

Стаття 151. Конституційний Суд України за зверненням Президента України або Кабінету Міністрів України дає висновки про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість.

За зверненням Верховної Ради України Конституційний Суд України дає висновок щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту.

Конституційний Суд України дає висновки про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість, виключно за зверненням Президента України або Кабінету Міністрів України (частина перша статті 151 Конституції України).

Свою позицію з аналогічного питання Конституційний Суд України висловив в Ухвалі від 26 грудня 2000 року щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про ратифікацію Угоди між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України, Угоди між Україною і Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту і Угоди між Урядом України і Урядом Російської Федерації про взаємні розрахунки,

пов'язані з поділом Чорноморського флоту та перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України», а саме, що порушені в конституційному поданні питання стосуються не стільки Закону про ратифікацію, а текстів ратифікованих ним міжнародних договорів, тобто питань, з яких мають право звертатися інші суб'єкти.

(абзаци 3, 4 п. 3 Ухвали Конституційного Суду України від 1 березня 2005 року № 17-у/2005 про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про ратифікацію Угоди про формування Єдиного економічного простору» від 20 квітня 2004 року № 1683-IV включно з Угодою про формування Єдиного економічного простору та Концепцією формування Єдиного економічного простору).

Стаття 152. Закони та інші правові акти за рішенням Конституційного Суду України визнаються неконституційними повністю чи в окремій частині, якщо вони не відповідають Конституції України або якщо була порушена встановлена Конституцією України процедура їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності.

Закони, інші правові акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність.

Матеріальна чи моральна шкода, завдана фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними, відшкодовується державою у встановленому законом порядку.

Згідно з частиною першою статті 152 Конституції України закони та інші правові акти за рішенням Конституційного Суду України визнаються неконституційними повністю чи в окремій частині, якщо вони не відповідають Конституції України або якщо була порушена встановлена Конституцією України процедура їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності.

За Конституцією України законопроект про внесення змін до Конституції України розглядається Верховною Радою України за наявності висновку Конституційного Суду України щодо його відповідності вимогам статей 157 і 158 цієї Конституції (стаття 159). Як зазначалося, у такий спосіб Конституційний Суд України здійснює попередній (превентивний) контроль за змістом законопроекту про внесення змін до Конституції України до його прийняття Верховною Радою України (на стадії підготовки законопроекту до розгляду).

Конституція України (стаття 150) не містить застережень (як це встановлено пунктом 30 частини першої статті 106 Конституції України щодо обмеження права Президента України накладати вето на такі закони) щодо можливості здійснення Конституційним Судом України наступного конституційного контролю закону про внесення змін до Конституції України після його прийняття Верховною Радою України. Відповідно до частини другої статті 124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Тому Конституційний Суд України вважає, що саме він по-

винен здійснювати наступний конституційний контроль і щодо закону про внесення змін до Конституції України після набрання ним чинності, оскільки відсутність судового контролю за процедурою його розгляду та ухвалення, визначеною у розділі XIII цієї Конституції, може мати наслідком обмеження чи скасування прав і свобод людини і громадянина, ліквідацію незалежності чи порушення територіальної цілісності України або зміну конституційного ладу у спосіб, що не передбачений Основним Законом України.

(п. 3.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 13-рп/2008 від 26 червня 2008 року (справа про повноваження Конституційного Суду України)).

Частина друга статті 152 Конституції України закріплює принцип, за яким закони, інші правові акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність. За цим принципом закони, інші правові акти мають юридичну силу до визнання їх неконституційними окремим рішенням органу конституційного контролю.

(п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 8-зп від 24 грудня 1997 року (справа щодо призначення заступників голів місцевих державних адміністрацій)).

Рішенням Конституційного Суду України № 2-рп/2005 від 24.03.2005 р. було визнано неконституційним підпункт 8.2.2 пункту 8.2 статті 8 Закону України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами». Згідно з цим Рішенням у разі наявності визначених законом підстав право податкової застави застосовується автоматично не на всі активи боржника, а застосовується з урахуванням розміру заборгованості, тобто розмір майна боржника, яке перебуває у податковій заставі, має відповідати розміру податкової заборгованості.

Відповідно до ч. 2 ст. 152 Конституції України, закони, інші правові акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність.

Враховуючи вищевикладене, те, що на момент укладення договору застави від 21.04.2005 р. за Рішенням Конституційного Суду України № 2-рп/2005 від 24.03.2005 р. було визнано неконституційним підпункт 8.2.2 пункту 8.2 статті 8 Закону України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами», а також те, що відсутні належні докази про перебування частини активів позивача на час укладення договору застави у податковій заставі, судова колегія погоджується з висновками суду апеляційної інстанції про відмову у визнані договору застави недійсним з підстав, заявлених у позові.

(постанова Вищого господарського суду України від 22 січня 2009 року у справі № 28/66-08-1698).

Судами правильно встановлено, що на період виникнення правовідносин, які є предметом спору в цій справі, були наявні нормативно-правові акти (Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» та Закон України «Про Державний бюджет України на 2007 рік»), які мають однакову юридичну силу, але по-різному встановлюють розмір щорічної допомоги до 5 травня учасникам війни.

Отже, для вирішення цього спору необхідно визначитись, який з цих законів є пріоритетним та підлягає застосуванню.

Згідно з ст. 75 Конституції України Верховна Рада України є єдиним органом законодавчої влади в Україні.

Конституція України не встановлює пріоритету застосування того чи іншого закону, в тому числі залежно від предмета правового регулювання. Немає також закону України, який би регулював питання подолання колізії норм законів, що мають однакову юридичну силу.

Водночас, Конституційний Суд України у пункті 3 мотивувальної частини рішення № 4-зп від 03.10.1997 р. у справі про набуття чинності Конституцією України зазначив: «Конкретна сфера суспільних відносин не може бути водночас врегульована однопредметними нормативними правовими актами однакової сили, які за змістом суперечать один одному. Звичайною є практика, коли наступний у часі акт містить пряме застереження щодо повного або часткового скасування попереднього. Загальновизнаним є й те, що з прийняттям нового акта, якщо інше не передбачено самим цим актом, автоматично скасовується однопредметний акт, який діяв у часі раніше».

За змістом частини третьої статті 150 Конституції України рішення Конституційного Суду України є обов'язковими до виконання на території України.

Отже, за наявності декількох законів, норми яких по-різному регулюють конкретну сферу суспільних відносин, при вирішенні спорів у цих відносинах суди повинні застосовувати положення закону з урахуванням дії закону в часі за принципом пріоритету тієї норми, яка прийнята пізніше.

Таким чином, дії відповідача по виплаті щорічної грошової допомоги у розмірах, встановлених Законом України «Про Державний бюджет України на 2007 рік», не можна визнати неправомірними, оскільки норми вказаних законів мають пріоритет над нормами Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту».

Посилання судів на Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2007 від 09.07.2007 р., яким визнані неконституційними положення Закону України «Про Державний бюджет України на 2007 рік», не приймаються судом касаційної інстанції.

Відповідно до ч. 2 ст. 152 Конституції України закони, інші правові акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність.

Тобто рішення Конституційного Суду України мають перспективну дію.

На момент виникнення спірних відносин, а саме на дату нарахування і виплати позивачу органами праці та соціального захисту населення відповідних

коштів, положення Закону України «Про Державний бюджет України на 2007 рік» були чинними, а відповідно до ст. 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

(постанова Вищого адміністративного суду України від 03 червня 2009 року у справі № к-12213/08).

Перевіривши за матеріалами справи наведені у скарзі доводи, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України вважає, що у даному випадку має місце неоднакове застосування судами касаційної інстанції положень статті 29, пункту 13 статті 71 Закону України від 19 грудня 2006 року № 489-V «Про державний бюджет на 2007 рік» (далі – Закон № 489-V) та рішення Конституційного Суду України від 9 липня 2007 року № 6-рп/2007 (далі – Рішення № 6-рп/2007) при визначенні правомірності дій органів соціального захисту населення щодо нарахування та виплати після 9 липня 2007 року щорічної разової грошові допомоги, передбаченої частиною 5 статті 13 Закону № 3551-XII.

На думку колегії суддів, скарга підлягає частковому задоволенню з таких підстав.

Відповідно до частини 5 статті 13 Закону № 3551-XII інвалідам війни III групи щорічно, до 5 травня, виплачується разова грошова допомога у розмірі семи мінімальних пенсій за віком.

Пунктом 13 статті 71 Закону № 489-V дію названої норми в частині визначення розміру виплат щорічної разової грошової допомоги зупинено на 2007 рік, статтею 29 – встановлено виплату цієї допомоги у розмірі 300 грн.

Рішенням № 6-рп/2007 вказані положення Закону № 489-V визнано такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними). Тому суди дійшли висновку, що дії Управління щодо призначення та виплати щорічної разової грошової допомоги у 2007 році в розмірі, встановленому цим Законом, є протиправними і відповідач зобов'язаний нарахувати й виплатити ОСОБІ_1 недоотриману ним суму грошової допомоги.

Такий висновок суду є помилковим, оскільки зроблений без урахування того, що стаття 29 та пункт 13 статі 71 Закону № 489-V втратили чинність з дня ухвалення рішення Конституційним Судом України, тобто з 9 липня 2007 року, а виплата щорічної разової грошової допомоги здійснювалася до 5 травня 2007 року – в період, коли наведені норми Закону були чинними, а їх виконання обов'язковим для Управління.

Таким чином, дії відповідача на час виплати позивачу зазначеної у Законі № 3551-XII одноразової грошової допомоги були правомірними і узгоджувалися з положеннями частини 2 статті 19 Конституції України.

Оскільки невиплата позивачу зазначеної допомоги у повному розмірі викликана не протиправними діями Управління, а прийняттям законодавцем неконституційних положень до Закону № 489-V, то захист його порушених прав щодо отримання недоплаченої суми може відбутися лише в порядку, визначе-

ному частиною 3 статті 152 Конституції України, шляхом звернення з позовом про відшкодування шкоди.

(постанова Верховного Суду України від 24 листопада 2009 року у справі № 21-1577во09/09/195).

Стаття 153. Порядок організації і діяльності Конституційного Суду України, процедура розгляду ним справ визначаються законом.

Згідно з частиною другою статті 6 Конституції України органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України.

За статтею 147 Конституції України Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні, він вирішує питання щодо відповідності законів та інших правових актів Конституції України, дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України.

Конституційний Суд України у своїх рішеннях сформував правові позиції, пов'язані з питанням конкретизації повноважень органів державної влади, які полягають у тому, що:

– перерозподіл конституційної компетенції є можливим тільки шляхом внесення змін до Конституції України відповідно до розділу XIII Конституції України (Рішення від 23 грудня 1997 року № 7-зп у справі про Рахункову палату);

– винятки з конституційних норм встановлюються самою Конституцією, а не іншими нормативними актами (Рішення від 30 жовтня 1997 року № 5-зп у справі К. Г. Устименка);

– юрисдикція Конституційного Суду України поширюється на вирішення питань, передбачених як статтею 150 Конституції України (щодо відповідності Конституції України законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим та офіційного тлумачення Конституції України і законів України), так й іншими статтями Конституції України, зокрема статтею 159 (щодо відповідності вимогам статей 157 і 158 Конституції України законопроекту про внесення змін до Конституції України). Якщо в першому випадку має місце так званий наступний конституційний контроль з боку Конституційного Суду України, тобто перевірка ним конституційності чинних правових актів, то у другому випадку Конституційний Суд України застосовує попередній (превентивний) конституційний контроль (Рішення від 9 червня 1998 року № 8-рп/98 у справі щодо внесення змін до Конституції України).

Виходячи з викладеного Конституційний Суд України вважає, що Верховна Рада України, здійснюючи законотворчу діяльність, може врегульовувати питання щодо єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні лише в межах її конституційних повноважень, передбачених статтею 153 Конституції України, а саме визначати порядок організації і діяльності Конституційного Суду України та процедуру розгляду ним справ.

Зміна визначених Конституцією України повноважень Конституційного Суду України може здійснюватися лише шляхом внесення змін до Конституції України. Обсяг та межі таких повноважень Конституційного Суду України визначено положеннями статті 150 Конституції України, які фактично відтворені статтею 13 Закону України «Про Конституційний Суд України». Порядок організації і діяльності Конституційного Суду України, процедура розгляду ним справ визначаються законом (стаття 153 Конституції України).

(п. 3.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 13-рп/2008 від 26 червня 2008 року (справа про повноваження Конституційного Суду України)).

Як свідчать матеріали справи, 03.05.2007 р. ОСОБА_1 звернувся до Голосіївського районного суду м. Києва з позовною заявою, в якій просив розглянути питання щодо законності та відповідності правовим актам вищої юридичної сили параграфів 10 та 11 Регламенту Конституційного Суду України.

Відповідно до пункту 1 частини 1 статті 109 КАС України суддя відмовляє у відкритті провадження в адміністративній справі, якщо заяву не належить розглядати в порядку адміністративного судочинства.

Статтею 17 КАС України визначено, що компетенція адміністративних судів поширюється на: спори фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності; спори з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби; спори між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, у тому числі делегованих повноважень, а також спори, які виникають з приводу укладання та виконання адміністративних договорів; спори за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, встановлених законом; спори щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму. Компетенція адміністративних судів не поширюється на публічно-правові справи: що віднесені до юрисдикції Конституційного Суду України; що належить вирішувати в порядку кримінального судочинства; про накладення адміністративних стягнень; щодо відносин, які відповідно до закону, статуту (положення) об'єднання громадян віднесені до його внутрішньої діяльності або виключної компетенції.

Положеннями ч. 2 ст. 2 КАС України встановлено, що до адміністративних судів можуть бути оскаржені будь-які рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень, крім випадків, коли щодо таких рішень, дій чи бездіяльності Конституцією чи законами України встановлено інший порядок судового провадження.

Частинами 1 та 2 Конституції України передбачено, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.

Відповідно до ст. 147 Конституції України Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні. Конституційний Суд

України вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України.

Згідно з положеннями статті 150 Конституції України до повноважень Конституційного Суду України належить: вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність): законів та інших правових актів Верховної Ради України; актів Президента України; актів Кабінету Міністрів України; правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

З огляду на викладене компетенція адміністративного суду не поширюється на публічно-правові справи щодо законності та відповідності правовим актам вищої юридичної сили параграфів 10 та 11 Регламенту Конституційного Суду України.

(ухвала Київського апеляційного адміністративного суду від 20 листопада 2008 року у справі № 22-а-1920/08).

Р о з д і л XIII

ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Якою б досконалою не була Конституція (а Конституція України 1996 року є виваженим документом і юридично якісним продуктом європейської суспільно-політичної думки кінця XX століття), настає час, коли вона перестає частково або повністю відповідати суспільним відносинам, що динамічно розвиваються. Тому необхідність внесення змін до неї є об'єктивним чинником.

Порушення встановленого порядку новелізації конституційного тексту стане неправовим джерелом нового правового стану, а легітимність поправок завжди буде залишатися під сумнівом. Тому задля недопущення такої конституційної кризи конституція має прийматися у конституційний спосіб.

Таким способом на сьогодні є процедура, прописана у XIII розділі Конституції 1996 року. Його основний недолік – відсутність порядку прийняття нової Конституції. Разом з розділами I та III цей розділ становить основи конституційного ладу України і знаходиться під особливою правовою охороною (ст. 156).

Чинна Конституція з трьох способів конституційної модернізації визнає лише найбільш еволюційний – внесення змін і доповнень. Два інших способи – викладення Конституції у новій редакції та прийняття нової Конституції – залишилися поза правовим регулюванням. Хоча, по суті, викладення Конституції у новій редакції процедурно рівнозначно внесенню змін і доповнень до Конституції – різниця полягає лише у кількісній компоненті.

Стаття 154. Законопроект про внесення змін до Конституції України може бути поданий до Верховної Ради України Президентом України

або не менш як третиною народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України.

...в інших нормах Конституції України встановлюється вичерпний перелік законопроектів, які можуть подавати до Верховної Ради України лише окремі суб'єкти права законодавчої ініціативи, визначені у частині першій статті 93 Конституції України. Зокрема, проект закону про Державний бюджет України на наступний рік подає Кабінет Міністрів України (частина друга статті 96 Конституції України), законопроект про внесення змін до Конституції України можуть подавати Президент України або не менш як третина чи дві третини народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України (стаття 154, частина перша статті 156 Конституції України).

(п. 3.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 13 січня 2009 року № 1-рп/2009 (справа про право законодавчої ініціативи щодо внесення змін до закону про Державний бюджет України)).

Стаття 159 Конституції та статті 39 і 41 Закону України «Про Конституційний Суд України» не передбачають права народних депутатів на подання (звернення) до Конституційного Суду України про дачу висновків щодо відповідності законопроектів про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України. З огляду на це посилання в поданні народних депутатів України на ці норми є безпідставними.

Звернення до Конституційного Суду України про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, про офіційне тлумачення Конституції України та законів України (стаття 150 Конституції України), звернення до Конституційного Суду України про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість (частина перша статті 151 Конституції України), і звернення (подання) до Конституційного Суду України про дачу висновку Конституційним Судом України щодо відповідності законопроектів про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України суттєво відрізняються між собою, вони не однакові і не рівнозначні в правовому відношенні. Адже в останньому випадку мова йде, хоча і про можливу, але все-таки, в кінцевому підсумку, зміну Основного Закону України – Конституції України. Тому мовчання законодавця в Конституції України і в Законі України «Про Конституційний Суд України» стосовно того, чи можуть бути народні депутати України суб'єктом звернення (подання) до Конституційного Суду України про дачу висновку Конституційним Судом України щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України, – це не прогалина у праві, а навпаки, дає безпосереднє негативне рішення цього питання.

Звернення до Конституційного Суду України про дачу висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам

статей 157 і 158 Конституції України є дуже важливою стадією здійснення особливого виду законодавчої діяльності.

Ініціювати зміну Конституції України шляхом подання відповідного законопроекту може лише Президент України або не менш як третина, а стосовно розділів I, III і XIII Конституції України – не менш як дві третини народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України (статті 154, 156 Конституції України). При цьому обов'язковою умовою законодавчої ініціативи про зміну Конституції є подання відповідного законопроекту до Верховної Ради України (статті 154, 156 Конституції України).

Подання до Верховної Ради України законопроекту про внесення змін до Конституції України за своєю юридичною природою є нічим іншим, як реалізацією права законодавчої ініціативи у Верховній Раді України (стаття 93 Конституції України). Тому згідно з пунктом 2 частини другої статті 88, частинами другою і третьою статті 89 Конституції України, пунктом 1 статті 5 Закону України «Про постійні комісії Верховної Ради України» та статтями 6.8.1, 6.2.1–6.2.16, 6.3.1–6.3.10 Регламенту Верховної Ради України законопроект про внесення змін до Конституції України, як і інші законопроекти, за певною встановленою процедурою опрацьовується у постійних комітетах (комісіях) Верховної Ради України і з відповідними висновками подається на розгляд Верховної Ради України.

Після цього Верховна Рада України вирішує питання щодо включення законопроекту до порядку денного сесії та про порядок продовження роботи над ним...

Таким чином, у зв'язку з викладеним необхідно дійти висновку, що у народних депутатів України, тим більше у складі, меншому ніж зазначений у статтях 154 і 156 Конституції України, відсутнє право на конституційне подання, конституційне звернення про дачу висновку Конституційним Судом України щодо відповідності законопроектів про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України.

(п. 2 мотивувальної частини Ухвали Конституційного Суду України від 8 травня 1997 року № 5-з про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням групи народних депутатів України щодо відповідності законопроекту «Про внесення змін і доповнень до статті 81 Конституції України» вимогам статей 157 і 158 Конституції України).

Стаття 155. Законопроект про внесення змін до Конституції України, крім розділу I «Загальні засади», розділу III «Вибори. Референдум» і розділу XIII «Внесення змін до Конституції України», попередньо схвалений більшістю від конституційного складу Верховної Ради України, вважається прийнятим, якщо на наступній черговій сесії Верховної Ради України за нього проголосувало не менш як дві третини від конституційного складу Верховної Ради України.

Суб'єкт права на конституційне подання обгрунтовує твердження про неконституційність Постанови від 24 грудня 2003 року в частині попереднього

схвалення проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (реєстр. № 4105)» тим, що на поправки до нього не було одержано висновку Конституційного Суду України.

У зв'язку з цим автори конституційного подання посилаються на Рішення Конституційного Суду України від 9 червня 1998 року № 8-рп/98, за яким у разі внесення в процесі розгляду у Верховній Раді України поправок до законопроекту він приймається Верховною Радою України за умови наявності висновку Конституційного Суду України про те, що законопроект з внесеними до нього поправками відповідає вимогам статей 157 і 158 Конституції України.

У пункті 2 резолютивної частини цього Рішення йдеться про те, що у разі внесення в процесі розгляду у Верховній Раді України поправок до законопроекту він «приймається» Верховною Радою України за умови «наявності висновку Конституційного Суду України про те, що законопроект з внесеними до нього поправками відповідає вимогам статей 157 і 158 Конституції України». Тобто мається на увазі надання висновку Конституційним Судом України на законопроект з уже внесеними поправками, після чого він не «розглядається», як стверджують автори конституційного подання, а вже «приймається» Верховною Радою України.

У такому разі положення статті 159 Конституції України щодо розгляду законопроекту про внесення змін до Конституції України за наявності висновку Конституційного Суду України необхідно розглядати у взаємозв'язку з положеннями статті 155 Конституції України як про його схвалення, так і прийняття. На наступній черговій сесії парламенту він може бути прийнятий не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

Внесення поправок до таких законопроектів має свої особливості, а саме: незалежно від того, пропонуються поправки народними депутатами України безпосередньо на пленарному засіданні чи, як у розглядуваному випадку, Тимчасовою спеціальною комісією, вони мають бути оцінені парламентом на пленарному засіданні на предмет їх прийнятності, тобто схвалені або відхилені.

Наведена в конституційному поданні інтерпретація Рішення Конституційного Суду України від 9 червня 1998 року не може бути підставою для відкриття конституційного провадження у справі.

(п. 6 мотивувальної частини Ухвали Конституційного Суду України від 25 лютого 2004 року № 19-у/2004 про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 64 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзацу другого пункту 1 Постанови Верховної Ради України від 11 липня 2003 року та Постанови Верховної Ради України від 24 грудня 2003 року).

Стаття 156. Законопроект про внесення змін до розділу I «Загальні засади», розділу III «Вибори. Референдум» і розділу XIII «Внесення змін до Конституції України» подається до Верховної Ради України Президентом України або не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України і, за умови його прийняття не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України,

затверджується всеукраїнським референдумом, який призначається Президентом України.

Повторне подання законопроекту про внесення змін до розділів I, III і XIII цієї Конституції з одного й того самого питання можливе лише до Верховної Ради України наступного скликання.

Згідно з Конституцією України держава, її органи, посадові особи не мають права визначати конституційний лад в Україні, яке належить виключно народові. Однак Конституція України, закріплюючи конституційний лад, не містить визначення цього поняття. У Рішенні Конституційного Суду України від 11 липня 1997 року № 3-зп стверджується лише про засади конституційного ладу в Україні, що закріплені у розділах I, III, XIII Конституції України (абзац перший пункту 4 мотивувальної частини).

Розділ XIII Конституції України встановлює порядок внесення лише змін до неї. Зокрема, для внесення змін до розділів I, III, XIII Основного Закону України визначено особливу процедуру, згідно з якою законопроект про внесення змін до цих розділів подається до Верховної Ради України Президентом України або не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України і, за умови його прийняття не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України, затверджується всеукраїнським референдумом, який призначається Президентом України (частина перша статті 156).

Чинна Конституція України прийнята Верховною Радою України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей (преамбула Конституції України). Тобто при прийнятті 28 червня 1996 року Конституції України суверенна воля народу була опосередкована Верховною Радою України. Із нормативно-правового змісту положень частин другої, третьої статті 5 Основного Закону України, за якими народ є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні та народові належить право визначати і змінювати конституційний лад в Україні, випливає, що народ має право приймати нову Конституцію України.

(п. 4.3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 5 жовтня 2005 року № 6-рп/2005 (справа про здійснення влади народом)).

...прийняття Конституції України Верховною Радою України було безпосереднім актом реалізації суверенітету народу, який тільки одноразово уповноважив Верховну Раду України на її прийняття. Це підтверджується пунктом 1 статті 85 Конституції України, яка не передбачає права Верховної Ради України на прийняття Конституції України, а також статтею 156 Конституції України, згідно з якою законопроект про внесення змін до розділів, які встановлюють засади конституційного ладу в Україні, після його прийняття у Верховній Раді України має затверджуватись всеукраїнським референдумом.

(абз. 1 п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 11 липня 1997 року № 3-зп (справа щодо конституційності тлумачення Верховною Радою України статті 98 Конституції України)).

Стаття 157. Конституція України не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина або якщо вони спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України.

Конституція України не може бути змінена в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Положення статей 157 та 158 Конституції України містять імператив, яким заборонено вносити зміни до Конституції України всупереч умовам, наведеним у цих статтях.

(абз. 6 п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 9 червня 1998 року № 8-рп/98 (справа щодо внесення змін до Конституції України)).

Згідно з Конституцією України носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами (стаття 5).

Внесення змін до Конституції України належить до повноважень Верховної Ради України, які здійснюються в межах і порядку, передбачених розділом XIII Конституції України (пункт 1 частини першої статті 85). Відповідно до статті 156 Конституції України законопроект про внесення змін до розділу I «Загальні засади», розділу III «Вибори. Референдум» і розділу XIII «Внесення змін до Конституції України» подається до Верховної Ради України Президентом України або не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України і, за умови його прийняття не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України, затверджується всеукраїнським референдумом, який призначається Президентом України.

Законопроект про внесення змін до Конституції України розглядається Верховною Радою України за наявності позитивного висновку Конституційного Суду України щодо відповідності законопроекту вимогам статей 157, 158 Конституції України.

Виходячи з цілісності та системного аналізу Конституції України, яка має найвищу юридичну силу (частина друга статті 8), Конституційний Суд України дійшов висновку, що Конституція України при внесенні до неї змін передбачає збалансованість дій Президента України, народних депутатів України, Верховної Ради України при реалізації волі народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні.

Конституція України не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина або якщо вони спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України (стаття 157). У зв'язку з цим Конституційний Суд України вважає необгрунтованою думку, висловлену учасниками конституційного провадження, згідно з якою ні Центральна виборча комісія, ні Президент України, ні інші державні органи не повноважні здійснювати перевірку щодо від-

повідності Конституції України питань, які пропонуються ініціативними групами громадян для всеукраїнського референдуму за народною ініціативою.

(п. 4.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 27 березня 2000 року № 3-рп/2000 (справа про всеукраїнський референдум за народною ініціативою)).

Стаття 158. Законопроект про внесення змін до Конституції України, який розглядався Верховною Радою України, і закон не був прийнятий, може бути поданий до Верховної Ради України не раніше ніж через рік з дня прийняття рішення щодо цього законопроекту.

Верховна Рада України протягом строку своїх повноважень не може двічі змінювати одні й ті самі положення Конституції України.

Положення частини другої статті 158 Конституції України треба розуміти так, що Верховна Рада України XIII скликання, яка 28 червня 1996 року прийняла Конституцію України, мала право протягом строку своїх повноважень вирішувати питання про внесення змін до Конституції України в межах і порядку, передбачених розділом XIII Конституції України.

(п. 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України від 9 червня 1998 року № 8-рп/98 (справа щодо внесення змін до Конституції України)).

Стаття 159. Законопроект про внесення змін до Конституції України розглядається Верховною Радою України за наявності висновку Конституційного Суду України щодо відповідності законопроекту вимогам статей 157 і 158 цієї Конституції.

За Конституцією України законопроект про внесення змін до Конституції України розглядається Верховною Радою України за наявності висновку Конституційного Суду України щодо його відповідності вимогам статей 157 і 158 цієї Конституції (стаття 159). Як зазначалося, у такий спосіб Конституційний Суд України здійснює попередній (превентивний) контроль за змістом законопроекту про внесення змін до Конституції України до його прийняття Верховною Радою України (на стадії підготовки законопроекту до розгляду).

Конституція України (стаття 150) не містить застережень (як це встановлено пунктом 30 частини першої статті 106 Конституції України щодо обмеження права Президента України накладати вето на такі закони) щодо можливості здійснення Конституційним Судом України наступного конституційного контролю закону про внесення змін до Конституції України після його прийняття Верховною Радою України. Відповідно до частини другої статті 124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Тому Конституційний Суд України вважає, що саме він повинен здійснювати наступний конституційний контроль і щодо закону про внесення змін до Конституції України після набрання ним чинності, оскільки відсутність судового контролю за процедурою його розгляду та ухвалення, визначеною у розділі XIII цієї Конституції, може мати наслідком обмеження чи скасування прав і свобод людини і громадянина, ліквідацію незалежності

чи порушення територіальної цілісності України або зміну конституційного ладу у спосіб, що не передбачений Основним Законом України.

(абзаци 2, 3 п. 3.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 26 червня 2008 року № 13-рп/2008 (справа про повноваження Конституційного Суду України)).

Юрисдикція Конституційного Суду України поширюється на вирішення питань, передбачених як статтею 150 Конституції України (відповідність Конституції України законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, офіційне тлумачення Конституції України та законів України), так і деякими іншими статтями Конституції України, зокрема статтею 159 (відповідність вимогам статей 157 і 158 Конституції України законопроекту про внесення змін до Конституції України). Причому, якщо в першому випадку має місце так званий наступний конституційний контроль з боку Конституційного Суду України, тобто перевірка ним конституційності чинних правових актів, то у другому випадку Конституційний Суд України застосовує попередній (превентивний) конституційний контроль.

Звернення до Конституційного Суду України з метою перевірки відповідності законопроектів про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України є обов'язковим для Верховної Ради України (частина перша статті 147 і стаття 159 Конституції України). Положення статей 157 та 158 Конституції України містять імператив, яким заборонено вносити зміни до Конституції України всупереч умовам, наведеним у цих статтях.

Здійснюючи превентивний конституційний контроль щодо відповідності вимогам статей 157 і 158 Конституції України законопроектів про внесення змін до Конституції України, Конституційний Суд України не обмежує повноважень Верховної Ради України вносити зміни до Основного Закону, а лише забезпечує конституційність їх реалізації Верховною Радою України, що є однією з основних гарантій стабільності Конституції України.

Розбіжності між названими видами конституційного контролю мають також різні форми актів, які приймаються Конституційним Судом України за результатами конституційного провадження: результати наступного конституційного контролю, передбаченого статтею 150 Конституції України, мають форму рішення, а превентивного контролю, передбаченого статтею 159 Конституції України, – форму висновку Конституційного Суду України. Незважаючи на відмінності за формою, рішення і висновки Конституційного Суду України є обов'язковими до виконання. Це випливає з частини третьої статті 124 Конституції України, відповідно до якої судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції, а також з частини п'ятої цієї статті, згідно з якою всі судові рішення, незалежно від їх конкретних форм, що ухвалюються судами іменем України, є обов'язковими до виконання на всій території України. Отже, прийняття судового рішення у формі висновку Конституційного Суду України є обов'язковим до виконання.

(п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 8-рп/98 від 9 червня 1998 року (справа щодо внесення змін до Конституції України)).

Аналіз положень Конституції України свідчить, що згідно з пунктом 1 частини першої статті 85 Конституції України Верховна Рада України має повноваження на внесення змін до Конституції України в межах і порядку, передбачених розділом XIII Конституції України. Ці повноваження Верховна Рада України відповідно до статті 155 Конституції України здійснює самостійно або, згідно із статтею 156 Конституції України, з наступним затвердженням законопроекту всеукраїнським референдумом, який призначається Президентом України. Законопроект про внесення змін до Конституції України, який згідно з положеннями цих статей подається до Верховної Ради України, розглядається нею лише за наявності висновку Конституційного Суду України щодо відповідності його вимогам статей 157 і 158 Конституції України.

Виходячи із змісту цих положень наявність висновку Конституційного Суду України зумовлена не поданням законопроектів про внесення змін до Конституції України до Верховної Ради України, а їх розглядом. Верховна Рада України не може розглядати ці законопроекти за відсутності висновку Конституційного Суду України. Це дає підстави стверджувати, що висновок має бути надано після внесення законопроекту до Верховної Ради України, але до його розгляду Верховною Радою України. При цьому мається на увазі розгляд цих законопроектів лише на пленарних засіданнях Верховної Ради України (частина друга статті 84 Конституції України).

Отже, відповідно до положень Конституції України висновок Конституційного Суду України має бути надано до початку розгляду законопроекту про внесення змін до Конституції України на пленарному засіданні Верховної Ради України. Наявність висновку Конституційного Суду України про те, що законопроект відповідає вимогам статей 157 і 158 Конституції України, є умовою для його розгляду на пленарному засіданні Верховної Ради України.

Включення статті 159 до розділу XIII Конституції України зумовлено тим, щоб не допустити внесення змін до Конституції України всупереч вимогам статей 157 і 158 Конституції України. Звідси випливає, що згідно із статтею 159 Конституції України обов'язковій перевірці на відповідність статтям 157 і 158 Конституції України підлягає не тільки законопроект, поданий до Верховної Ради України в порядку статей 154, 155 і 156 Конституції України, а й усі можливі поправки, внесені до нього у процесі його розгляду на пленарному засіданні Верховної Ради України.

Отже, законопроект, який за висновком Конституційного Суду України відповідав вимогам статей 157 і 158 Конституції України і до якого було внесено поправки під час розгляду на пленарному засіданні Верховної Ради України, підлягає також перевірці Конституційним Судом України щодо відповідності цього законопроекту вимогам зазначених статей Конституції Ук-

раїни перед прийняттям його як закону про внесення змін до Конституції України.

(абзаци 3–7 п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 9 червня 1998 року № 8-рп/98 (справа щодо внесення змін до Конституції України)).

Положення статті 159 Конституції України треба розуміти так, що законопроект про внесення змін до Конституції України відповідно до статей 154 і 156 Конституції України може розглядатися Верховною Радою України лише за наявності висновку Конституційного Суду України про те, що законопроект відповідає вимогам статей 157 і 158 Конституції України.

У разі внесення в процесі розгляду у Верховній Раді України поправок до законопроекту він приймається Верховною Радою України за умови наявності висновку Конституційного Суду України про те, що законопроект з внесеними до нього поправками відповідає вимогам статей 157 і 158 Конституції України. Суб'єктом конституційного подання з цих питань є Верховна Рада України.

(п. 2 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України від 9 червня 1998 року № 8-рп/98 (справа щодо внесення змін до Конституції України)).

Звернення до Конституційного Суду України про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, про офіційне тлумачення Конституції України та законів України (стаття 150 Конституції України), звернення до Конституційного Суду України про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість (частина перша статті 151 Конституції України) і звернення (подання) до Конституційного Суду України про дачу висновку Конституційним Судом України щодо відповідності законопроектів про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України суттєво відрізняються між собою, вони не однакові і не рівнозначні в правовому відношенні. Адже в останньому випадку мова йде, хоча і про можливу, але все-таки, в кінцевому підсумку, зміну Основного Закону України – Конституції України. Тому мовчання законодавця в Конституції України і в Законі України «Про Конституційний Суд України» стосовно того, чи можуть бути народні депутати України суб'єктом звернення (подання) до Конституційного Суду України про дачу висновку Конституційним Судом України щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України – це не прогалина у праві, а навпаки, дає безпосереднє негативне рішення цього питання.

(абз. 2 п. 2 Ухвали Конституційного Суду України від 8 травня 1997 року № 5-з про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням групи народних депутатів України щодо відповідності законопроекту «Про внесення змін і доповнень до статті 81 Конституції України» вимогам статей 157 і 158 Конституції України).

Відповідно до статті 159 Основного Закону України законопроект про внесення змін до Конституції України розглядається Верховною Радою України за наявності висновку Конституційного Суду України щодо відповідності його вимогам статей 157 і 158 Конституції України. Передбачена статтею 159 Конституції України особлива процедура розгляду законопроекту про внесення змін до Конституції України спрямована на те, щоб не допустити внесення змін до Основного Закону України всупереч вимогам статей 157 і 158 Конституції України.

Згідно з офіційним тлумаченням положень статті 159 Конституції України, наданим Конституційним Судом України у Рішенні від 9 червня 1998 року № 8-рп/98 у справі щодо внесення змін до Конституції України, «у разі внесення в процесі розгляду у Верховній Раді України поправок до законопроекту він приймається Верховною Радою України за умови наявності висновку Конституційного Суду України про те, що законопроект з внесеними до нього поправками відповідає вимогам статей 157 і 158 Конституції України» (абзац другий пункту 2 резолютивної частини). При цьому Конституційний Суд України у вказаному рішенні зазначив, що згідно із статтею 159 Конституції України обов'язковій перевірці на відповідність статтям 157 і 158 Конституції України підлягає не тільки законопроект, поданий до Верховної Ради України в порядку статей 154, 155 і 156 Конституції України, а й усі можливі поправки, внесені до нього у процесі його розгляду на пленарному засіданні Верховної Ради України. Законопроект, який за висновком Конституційного Суду України відповідав вимогам статей 157 і 158 Конституції України і до якого було внесено поправки під час розгляду на пленарному засіданні Верховної Ради України, підлягає також перевірці Конституційним Судом України щодо відповідності цього законопроекту вимогам зазначених статей Конституції України перед прийняттям його як закону про внесення змін до Конституції України (абзаци шостий, сьомий пункту 3 мотивувальної частини).

Отже, за Основним Законом України наявність відповідного висновку Конституційного Суду України є обов'язковою умовою розгляду законопроекту про внесення змін до Конституції України на пленарному засіданні Верховної Ради України. Здійснення Конституційним Судом України попереднього (превентивного) контролю відповідності такого законопроекту вимогам, встановленим статтями 157 і 158 Конституції України, з усіма можливими поправками, внесеними до нього у процесі розгляду на пленарному засіданні Верховної Ради України, є невід'ємною стадією конституційної процедури внесення змін до Основного Закону України.

(п. 3.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 року № 20-рп/2010 (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України)).

Р о з д і л XIV

ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

Прикінцеві положення Конституції України унормовують питання чинності конституційних норм у часі – з дня прийняття Конституції, що має визначальне значення для всього її тексту, та визначають цей день державним святом.

Стаття 160. Конституція України набуває чинності з дня її прийняття.

Відповідно до частини п'ятої статті 94 Конституції України «Закон набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування». Ця норма статті перебуває у системному зв'язку з нормами розділу IV «Верховна Рада України», насамперед з тими, які безпосередньо регулюють законодавчий процес. Тим самим положення статті 94 Конституції України щодо набрання чинності законом віднесені до законів – актів органу законодавчої влади.

Конституція України як Основний Закон держави за своєю юридичною природою є актом установчої влади, що належить народу.

Установча влада стосовно так званих встановлених влад є первинною: саме в Конституції України визнано принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову (частина перша статті 6) та визначено засади організації встановлених влад, включно законодавчої. Прийняття Конституції України Верховною Радою України означало, що у даному випадку установча влада була здійснена парламентом.

Закони є актами встановленої Конституцією України законодавчої влади і, більше того, актами єдиного органу законодавчої влади – Верховної Ради України. Це зумовлює їх субординацію стосовно Конституції України, з чого можна зробити висновок, що норми частини п'ятої статті 94 Конституції України щодо набрання чинності законом не раніше дня його опублікування не можуть бути віднесені до самої Конституції України.

(п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 3 жовтня 1997 року № 4-зп (справа про набуття чинності Конституцією України)).

Згідно зі статтею 160 Конституції України, Конституція набуває чинності з дня її прийняття.

Словосполучення «набуває чинності» у статті 160 і словосполучення «набирає чинності» у частині п'ятій статті 94 Конституції України мають синонімічні значення. Обидва вони означають, що відповідні нормативні правові акти вступили в силу.

Виклад норми статті 160 Конституції України припускає лише буквальне тлумачення, з якого випливає, що Конституція України набула чинності 28 червня 1996 року, у день її прийняття.

В Конституції України відсутнє положення щодо визнання після її прийняття такими, що втратили чинність, Конституції (Основного Закону) України від 20 квітня 1978 року з наступними змінами і доповненнями й Конституційного Договору між Верховною Радою України та Президентом України «Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України» від 8 червня 1995 року. Відповідні положення містяться у статтях 2 та 3 Закону України «Про прийняття Конституції України і введення її в дію». Проте набуття чинності Конституцією України не можна пов'язувати з прийняттям цього Закону.

Конкретна сфера суспільних відносин не може бути водночас врегульована однопредметними нормативними правовими актами однакової сили, які за змістом суперечать один одному. Звичайною є практика, коли наступний у часі акт містить пряме застереження щодо повного або часткового скасування попереднього. Загальновизнаним є й те, що з прийняттям нового акта, якщо інше не передбачено самим цим актом, автоматично скасовується однопредметний акт, який діяв у часі раніше. До того ж, сам Конституційний Договір по суті передбачав втрату ним чинності і скасування чинної на момент його підписання Конституції з прийняттям нової Конституції України.

Сама ж Конституція України набула чинності з моменту оголошення результатів голосування за проектом Конституції України в цілому на пленарному засіданні Верховної Ради України.

(п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 3 жовтня 1997 року № 4-зп (справа про набуття чинності Конституцією України)).

1. Частину п'яту статті 94 Конституції України щодо набуття чинності законом не раніше дня його опублікування потрібно розуміти так, що дія цієї частини статті не поширюється на набуття чинності Конституцією України.

2. За статтею 160 Конституції України Конституція України набула чинності в день її прийняття Верховною Радою України – 28 червня 1996 року.

Моментом набуття чинності Конституцією України є момент оголошення результатів голосування за проектом Конституції України в цілому на пленарному засіданні Верховної Ради України.

3. З набуттям чинності Конституцією України, згідно з частиною другою статті 55 Конституції України, кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

(пункти 1–3 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України від 3 жовтня 1997 року № 4-зп (справа про набуття чинності Конституцією України)).

Стаття 161. День прийняття Конституції України є державним святом – Днем Конституції України.

Р о з д і л XV

ПЕРЕХІДНІ ПОЛОЖЕННЯ

Перехідні положення Конституції України визначають порядок дії нормативних актів, що були прийняті до Конституції, порядок функціонування і терміни формування органів, що діяли до Конституції або мають бути утворені та сформовані на підставі Конституції. Деякі положення мають тимчасовий характер.

Пунктами 15 та 16 Перехідних положень Конституція була доповнена 2011 року.

1. Закони та інші нормативні акти, прийняті до набуття чинності цією Конституцією, є чинними у частині, що не суперечить Конституції України.

Відповідно до частини 7 статті 9 КАС України в разі відсутності закону, що регулює відповідні правовідносини, суд застосовує закон, що регулює подібні правовідносини (аналогія закону).

Також суд першої інстанції встановив, що відсутній закон, який регулює відносини, пов'язані зі строками проголошення Президентом України всеукраїнського референдуму за народною ініціативою. При цьому, застосував до відповідних правовідносин норми Закону України «Про Всеукраїнський та місцеві референдуми», якими визначено повноваження Верховної Ради України щодо призначення референдуму.

Разом з тим, відповідно до положень пункту 2 частини першої статті 85 Конституції України Верховна Рада України призначає всеукраїнський референдум виключно з питань, визначених статтею 73 Конституції України, тобто з питань зміни території України.

Відповідно до пункту 1 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України закони та інші нормативні акти, прийняті до набуття чинності цією Конституцією, є чинними у частині, що не суперечить Конституції України.

Проте системний аналіз чинного законодавства України дає підстави дійти висновку, що, якщо зі змісту конституційної норми випливає необхідність додаткової регламентації її положень законом, суд при розгляді справи повинен застосувати тільки той закон, який ґрунтується на Конституції і не суперечить їй.

Повноваження Верховної Ради України призначати всеукраїнський референдум за ініціативою громадян, як це передбачено Законом України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми», не відповідають Конституції України, а отже, так само неконституційним є і визначений нормами Закону порядок здійснення нею цих повноважень.

Таким чином, суд першої інстанції застосував за аналогією Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» у частині, що суперечить Конституції України.

(абзаци 21–27 мотивувальної частини постанови Київського апеляційного

адміністративного суду від 30 березня 2010 року № 4/151 (2а-1884/08) «Про визнання протиправною бездіяльності»).

Закони та інші нормативні акти, прийняті до набуття чинності Конституцією, є чинними в частині, що не суперечить їй (ст. 1 розділу XV Конституції). У зв'язку з цим при розгляді справи суд може на підставі Постанови Верховної Ради України від 12 вересня 1991 р. «Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства СРСР» застосувати нормативні акти колишнього Союзу РСР, які не суперечать Конституції і законам України.

(абз. 2 п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя»).

2. Верховна Рада України після прийняття Конституції України здійснює повноваження, передбачені цією Конституцією.

Чергові вибори до Верховної Ради України проводяться у березні 1998 року.

У тексті Конституції України немає застереження щодо надання зворотної сили статті 78 Конституції України. Більше того, пункт 2 Перехідних положень Конституції України, продовживши строк діяльності нинішнього складу Верховної Ради України до чергових виборів у березні 1998 року та визначивши, що «Верховна Рада України здійснює повноваження, передбачені цією Конституцією», не передбачає зміни умов здійснення повноважень народними депутатами України відповідно до статті 78 Конституції України.

У Перехідних положеннях Конституції України немає також застереження щодо складання присяги народними депутатами України, обраними до набуття нею чинності, як умови продовження строку повноважень Верховної Ради України нинішнього скликання.

З викладеного випливає, що до закінчення строку повноважень Верховної Ради України нинішнього скликання зазначені вище умови здійснення повноважень народними депутатами України, які обирались у період від 27 березня 1994 року по 8 червня 1995 року, тобто до дня набуття чинності Конституційним Договором, і на цей день поєднували депутатський мандат з іншими видами діяльності, не можуть без їх згоди змінюватись.

Не мають зворотної дії в часі також вимоги статті 79 Конституції України щодо народних депутатів України, обраних до набуття нею чинності.

(абзаци 5–8 п. 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 13 травня 1997 року № 1-зп (у справі щодо несумісності депутатського мандата)).

Статтю 58 Конституції України та пункт 2 Перехідних положень Конституції України потрібно розуміти так, що дія частин другої і третьої статті 78 та частини четвертої статті 81 Конституції України щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності не поширюється на народних депутатів України, обраних у період від 27 березня 1994 року по 8 червня 1995

року, якщо вони поєднали депутатський мандат з іншими видами діяльності до 8 червня 1995 року, коли на конституційному рівні було встановлено обмеження на таке поєднання.

(п. 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України від 13 травня 1997 року № 1-зп (у справі щодо несумісності депутатського мандата)).

3. Чергові вибори Президента України проводяться в останню неділю жовтня 1999 року.

Пункт 3 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України передбачив, що чергові вибори Президента України мали проводитися в останню неділю жовтня 1999 року. Таким чином, Президент України після набрання чинності Конституцією України 1996 року набув нових повноважень і здійснював їх до 30 листопада 1999 року (до моменту складення присяги новообраним Президентом України).

(абз. 2 п. 6 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 25 грудня 2003 року № 22-рп/2003 (справа щодо строків перебування на посту Президента України)).

4. Президент України протягом трьох років після набуття чинності Конституцією України має право видавати схвалені Кабінетом Міністрів України і скріплені підписом Прем'єр-міністра України укази з економічних питань, не врегульованих законами, з одночасним поданням відповідного законопроекту до Верховної Ради України в порядку, встановленому статтею 93 цієї Конституції.

Такий указ Президента України вступає в дію, якщо протягом тридцяти календарних днів з дня подання законопроекту (за винятком днів міжсесійного періоду) Верховна Рада України не прийме закон або не відхилить поданий законопроект більшістю від її конституційного складу, і діє до набрання чинності законом, прийнятим Верховною Радою України з цих питань.

5. Кабінет Міністрів України формується відповідно до цієї Конституції протягом трьох місяців після набуття нею чинності.

6. Конституційний Суд України формується відповідно до цієї Конституції протягом трьох місяців після набуття нею чинності. До створення Конституційного Суду України тлумачення законів здійснює Верховна Рада України.

Конституційний Суд України дійшов висновку про припинення конституційного провадження у справі і щодо змін до розділу XV «Перехідні положення» Конституції України, які передбачають вилучення з пункту 6 розділу останнього речення: «До створення Конституційного Суду України тлумачення законів здійснює Верховна Рада України». Ця норма Конституції України діяла тимчасово і зі створенням Конституційного Суду України вичерпала свою дію.

(п. 13 мотивувальної частини Висновку Конституційного Суду України від 14 березня 2001 року № 1-в/2001 (справа про внесення змін до статей 84, 85 та інших Конституції України)).

Конституційний Суд України робить висновок, що відповідно до пункту 6 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України Верховна Рада України тимчасово, на період до створення Конституційного Суду України, мала право здійснювати тлумачення лише законів України і не мала права тлумачити Конституцію України.

(абз. 3 п. 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 11 липня 1997 року № 3-зп (справа щодо конституційності тлумачення Верховною Радою України статті 98 Конституції України)).

7. Голови місцевих державних адміністрацій після набуття чинності цією Конституцією набувають статусу голів місцевих державних адміністрацій згідно зі статтею 118 цієї Конституції, а після обрання голів відповідних рад складають повноваження голів цих рад.

8. Сільські, селищні, міські ради та голови цих рад після набуття чинності Конституцією України здійснюють визначені нею повноваження до обрання нового складу цих рад у березні 1998 року.

Районні та обласні ради, обрані до набуття чинності цією Конституцією, здійснюють визначені нею повноваження до сформування нового складу цих рад відповідно до Конституції України.

Районні в містах ради та голови цих рад після набуття чинності цією Конституцією здійснюють свої повноваження відповідно до закону.

Конституційний Суд України виходить з того, що Постановою підтверджується дата проведення виборів депутатів місцевих рад, у тому числі міських і районних рад у містах Києві та Севастополі, що відповідає пункту 8 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України, згідно з яким обрання нового складу рад має відбутися у березні 1998 року. Строк проведення виборів міських голів, у тому числі міських голів міст Києва і Севастополя, безпосередньо не пов'язаний із строком виборів до місцевих рад, визначеним пунктом 8 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України.

(абз. 1 п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 27 березня 1998 року № 5-рп/98 (справа про вибори у містах Києві та Севастополі)).

Строк проведення виборів міських голів у містах Києві та Севастополі безпосередньо не пов'язаний із строком виборів до сільських, селищних, міських рад, встановленим пунктом 8 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України.

(абз. 2 п. 3 мотивувальної частини Ухвали Конституційного Суду України від 13 травня 1999 року № 13-у/99 про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) По-

станови Верховної Ради України «Про призначення виборів Київського міського голови»).

9. Прокуратура продовжує виконувати відповідно до чинних законів функцію нагляду за додержанням і застосуванням законів та функцію попереднього слідства – до введення в дію законів, що регулюють діяльність державних органів щодо контролю за додержанням законів, та до сформування системи досудового слідства і введення в дію законів, що регулюють її функціонування.

Гарантовані статтями 30 і 31 Конституції недоторканність житла і таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції є невід'ємним правом особи. Дозвіл на проникнення до житла чи до іншого володіння особи, на накладення арешту на кореспонденцію, її виїмку в поштово-телеграфних установах та на зняття інформації з каналів зв'язку надається тільки судом. За результатами розгляду матеріалів про надання такого дозволу, який здійснюється судом з додержанням таємниці слідства, ухвалюється процесуальне рішення.

Слід мати на увазі, що статті 9 і 13 Перехідних положень Конституції (розділу XV) на дію ст. 30 (в частині надання дозволу на проникнення до житла чи іншого володіння особи) та ст. 31 Конституції не поширюються.

(абз. 22 п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя»).

10. До прийняття законів, що визначають особливості здійснення виконавчої влади в містах Києві та Севастополі відповідно до статті 118 цієї Конституції, виконавчу владу в цих містах здійснюють відповідні державні адміністрації.

У частині другій статті 118 та частині другій статті 140 Конституції України встановлено, що особливості здійснення виконавчої влади і місцевого самоврядування в містах Києві та Севастополі, які відповідно до частини третьої статті 133 мають спеціальний статус, визначаються окремими законами України, і до прийняття таких законів виконавчу владу в цих містах здійснюють відповідні державні адміністрації (пункт 10 розділу XV «Перехідні положення»). Отже, Конституція України уповноважила визначити законом, якими мають бути особливості здійснення виконавчої влади і місцевого самоврядування в місті Києві порівняно із загальним порядком здійснення виконавчої влади в областях і районах та із загальним порядком здійснення місцевого самоврядування в інших, ніж міста Київ та Севастополь, населених пунктах.

(абз. 4 п. 6 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 25 грудня 2003 року № 21-рп/2003 (справа про особливості здійснення виконавчої влади та місцевого самоврядування у місті Києві)).

11. Частина перша статті 99 цієї Конституції вводиться в дію після введення національної грошової одиниці – гривні.

12. Верховний Суд України і Вищий арбітражний суд України здійснюють свої повноваження відповідно до чинного законодавства України до сформування системи судів загальної юрисдикції в Україні відповідно до статті 125 цієї Конституції, але не довше ніж п'ять років.

Судді всіх судів в Україні, обрані чи призначені до дня набуття чинності цією Конституцією, продовжують здійснювати свої повноваження згідно з чинним законодавством до закінчення строку, на який вони обрані чи призначені.

Судді, повноваження яких закінчилися в день набуття чинності цією Конституцією, продовжують здійснювати свої повноваження протягом одного року.

За змістом положень частин другої, третьої, четвертої статті 125 Конституції України ними визначена система судів загальної юрисдикції, названі всі її ланки: Верховний Суд України, інші види судів – вищі спеціалізовані, апеляційні, місцеві. Згідно з частиною першою зазначеної статті ця система судів будується за принципами територіальності і спеціалізації. У пункті 12 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України передбачено, по суті, «сформування системи судів загальної юрисдикції в Україні відповідно до статті 125 цієї Конституції».

Надаючи Висновок від 11 липня 2001 року № 3-в/2001 у справі про Римський Статут, Конституційний Суд України на основі аналізу відповідних положень Конституції України також виходив з того, що: «Систему судів загальної юрисдикції в Україні складають: Верховний Суд України – найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції, вищі спеціалізовані суди, апеляційні та місцеві суди (частини друга, третя, четверта статті 125)».

Наявність конституційно визначеної системи судів загальної юрисдикції підтверджується і положенням пункту 3 частини першої статті 131 Конституції України, згідно з яким до відання Вищої ради юстиції належить здійснення дисциплінарного провадження та розгляд скарг на рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів лише тих судів, які визначені в її статті 125.

Системний аналіз положень частин другої, третьої, четвертої статті 125 і пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України засвідчує, що побудова системи судів загальної юрисдикції узгоджується зі стадіями судочинства, відповідними формами провадження (зокрема, в апеляційній і касаційній інстанціях). За змістом цих положень апеляційною інстанцією названі апеляційні суди, а касаційне провадження може здійснюватися у відповідних судах, визначених статтею 125 Конституції України. Внутрішня організація і порядок діяльності судових органів, повноваження та кількість судових інстанцій, склад суду при відправленні правосуддя тощо на основі конституційних засад судоустрою і судочинства визначаються виключно законом згідно з пунктом 14 частини першої статті 92 Конституції України.

Таким чином, Конституційний Суд України дійшов висновку, що утворення в системі судів загальної юрисдикції Касаційного суду України суперечить статтям 125, 131 Конституції України.

(п. 4.2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 11 грудня 2003 року № 20-рп/2003 (справа про Касаційний суд України)).

13. Протягом п'яти років після набуття чинності цією Конституцією зберігається існуючий порядок арешту, тримання під вартою і затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, а також порядок проведення огляду та обшуку житла або іншого володіння особи.

Існуючий раніше порядок арешту, тримання під вартою і затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, із санкції прокурора на підставі п. 13 Перехідних положень Конституції зберігався протягом п'яти років після набуття Конституцією чинності і діяв до 28 червня 2001 р.

(ухвала Верховного Суду України від 17 березня 2005 року «Щодо неправомірного утримання під вартою»).

Відповідно до п. 13 «Перехідних положень» та статей 29–31 Конституції Законом «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України» до повноважень суду віднесено прийняття рішень, що стосуються обмежень у стадії досудового розслідування справ щодо найбільш значущих конституційних прав і свобод громадян.

На реалізацію таких конституційних засад судочинства, як змагальність і підтримання державного обвинувачення в суді прокурором, до чинного Кримінально-процесуального кодексу України внесено істотні зміни щодо обсягу прав та обов'язків учасників процесу, від суду відмежовано функції обвинувачення й захисту при розгляді кримінальної справи. Збережено можливість виправлення судової помилки після набрання вироком законної сили.

Змінено порядок перевірки судових рішень у господарських, кримінальних та цивільних справах – відповідно до ст. 129 Конституції запроваджено їх апеляційну та касаційну перевірку.

Усе це покладає на суддів велику відповідальність і вимагає від них терміново докорінним чином перебудувати свою роботу з розгляду судових справ.

Пленум Верховного Суду України постановляє:

1. Беручи до уваги, що 21 червня 2001 р. Верховною Радою України прийнято закони, якими внесено суттєві зміни до законодавства щодо судового устрою України та законодавства, яке регламентує процесуальну діяльність судів при здійсненні правосуддя в господарських, цивільних і кримінальних справах, рекомендувати всім судам загальної юрисдикції, суддям і працівникам судів вжити термінових заходів щодо вивчення цих законів та належного їх застосування при розгляді судових справ із метою забезпечення надійного захисту прав та свобод людини і громадянина.

2. Звернути увагу на те, що провадження в судах всіх інстанцій по розгляду справ і скарг має здійснюватись із додержанням встановленого новими законами порядку та особливостей, зазначених у їх «Перехідних та прикінцевих положеннях». При цьому слід враховувати, що закони й інші нормативні акти,

прийняті до набрання чинності законами від 21 червня 2001 р., є чинними в частині, що не суперечить Конституції України і цим законам.

3. Роз'яснити, що у зв'язку із запровадженням нових правил розгляду судових справ в апеляційному та касаційному порядку законодавство щодо перегляду судових рішень у порядку нагляду як за протестами прокурорів, так і за протестами голів судів та їх заступників втратило чинність.

(витяг з постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 липня 2001 року № 6 «Про застосування судами законів України про внесення змін до чинного законодавства у зв'язку із закінченням дії «Перехідних положень» Конституції України»).

14. Використання існуючих військових баз на території України для тимчасового перебування іноземних військових формувань можливе на умовах оренди в порядку, визначеному міжнародними договорами України, ратифікованими Верховною Радою України.

15. Чергові вибори до Верховної Ради України після відновлення положень Конституції України в редакції від 28 червня 1996 року за Рішенням Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 року № 20-рп/2010 у справі про додержання процедури внесення змін до Конституції України проводяться в останню неділю жовтня 2012 року.

16. Чергові вибори Президента України після відновлення положень Конституції України в редакції від 28 червня 1996 року за Рішенням Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 року № 20-рп/2010 у справі про додержання процедури внесення змін до Конституції України проводяться в останню неділю березня 2015 року.

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК ДО КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ[1]

А

Автономна Республіка Крим – 85, 106, 133–139, 150
Агресія – 85, 106
Адвокатура – 59, 92
Адміністрація
– місцева державна – 106, 118–120, пункти 7, 10 розділу XV
– недовіра – 118
– повноваження – 119
Акти
– Верховної Ради України – 91, 150
– Верховної Ради Автономної Республіки Крим – 136, 150
– зупинення дії – 137
– Кабінету Міністрів України, Ради міністрів Автономної Республіки Крим – 106, 117, 150
– нормативно-правові – 8, 57, 58, 117, 119, 134, 150, п. 1 розділу XV
– Президента – 106, 116, 150
– реєстрація – 117
Амністія – 74, 92
Апарат
– Верховної Ради – 88
– обласної ради – 141
– районної ради – 141
Апеляційні суди – див. Суди
Арешт – 29, 80, п. 13 розділу XV

Б

Багатство
– національне – 14
– суспільне – 95
Бази військові – 17, п. 14 розділу XV
Безвісна відсутність – 81, 126
Безпека
– громадська – 138
– державна – 17, 18, 37
– екологічна – 16, 41, 50, 92

[1] Наводяться статті Конституції України.

– економічна – 17
– інформаційна – 17
– людини – 3
– національна – 32, 34, 36, 39, 44, 92, 106
– суддів та їхніх сімей – 126
Більшість від конституційного складу Верховної Ради України – 81, 84, 87, 91, 110, 111, 114, 155, п. 4 розділу XV
– не менш як дві третини від конституційного складу – 20, 82, 94, 111, 155, 156
– не менш як три чверті від конституційного складу – 111
Борг державний – 92
Бюджет – 74, 85, 92, 95, 96, 116, 119, 130, 142, 143

В

Влада
– виконавча – 6, 37, 39, 92, 106, 107, 118
– державна – 40, 42
– джерело – 5
– законодавча – 6, 75
– захоплення – 37
– здійснення – 5, 6
– розподіл – 6
– судова – 6, 37
– централізація і децентралізація – 132
Валюта – 92
Верховенство права – 8
Верховна Рада Автономної Республіки Крим – 135–138, 150
Верховна Рада України
– акти – 91, 150
– апарат – 88
– бюджетний процес – 95-98
– вибори до ВР – 77, п. 2 розділу XV
– визначення та встановлення виключно законами – 92, 100
– Голова – 83, 88, 94, 107
– єдиний орган законодавчої влади – 75
– законодавчий процес – 93, 94
– заступники Голови – 88
– комітети та комісії – 89
– контроль парламентський – 85, 98, 101
– організація роботи – 82–84
– повноваження – Преамбула, 9, 72, 85, 87, 89, 104, 106, 109–111, 113–116, 122, 126, 128, 131, 135, 148, 151, 154, 155, 156, 158, 159, п. 4 розділу XV
– повноважень припинення – 90
– сесія – 82–84
– склад – 76

Верховний Суд України – 110, 111, 125, 128, 131, 150, п. 12 розділу XV
Вибори – 38, 69–71, 77, 82, 85, 92, 104, 106, 138, 141, 155, 156, пункти 2, 3, 6 розділу XV
Виїзд за межі України – 81
Вища рада юстиції – 131
Відповідальність
– адміністративна – 92
– Верховної Ради – Преамбула
– голів місцевих держадміністрацій – 118
– депутатська – 80
– держави – 3
– дисциплінарна – 92
– за відмову давати показання – 63
– за виконання злочинного наказу – 60
– індивідуальна – 61
– Кабінету Міністрів України – 87, 113
– особи – 58
– при незнанні законів – 68
– цивільно-правова – 92
– юридична – 60-63, 68, 92, 105, 129
Відпустки – 24
Відшкодування шкоди – 56, 62, 66, 152
Власність:
– державна – 13, 41, 85, 116
– забезпечення рівних умов форм власності – 116
– загальна – 142
– здійснення права власності – 13
– інтелектуальна – 41, 54
– комунальна – 41, 142, 143
– на землю – 14
– приватна – 41, 85
– режим – 92
– суб’єктів права власності рівноправність – 13
– Українського народу – 13

Г

Генеральний прокурор України – 85, 106, 122, 131
Генофонд народу – 16
Герб Державний – 20
Гідність людини – 21, 28
Гімн Державний – 20
Голова
– Антимонопольного комітету України – 85, 106
– Верховної Ради України – 83, 88, 94, 107

– Верховного Суду України – 128, 131
– Державного комітету телебачення и радіомовлення України – 85, 106
– Конституційного Суду України – 148
– Національного банку України – 85
– районної та обласної рад – 141
– Рахункової палати – 85
– сільський, селищний, міський – 141
– Фонду державного майна України – 85, 106
Голосування всенародне – Преамбула
Гривня – 99, п. 11 розділу XV
Громада
– сільська – 140
– територіальна – 95, 140, 141, 143
Громадяни – Преамбула, 8, 25, 33, 35, 36, 38, 39, 54, 65, 70, 76, 95
Громадянство – 4, 25, 26, 81, 92, 106, 126

Д

День Конституції України – 161
Демократія безпосередня – 69
Демонстрація – 39
Депутати
– народні – 76–93, 150
– сільських, селищних, міських рад – 141
Депутатська недоторканність – 80
Діти – 51
Держава
– демократична – Преамбула, 1
– здійснення права власності – 14
– зміст діяльності – 3
– іноземна – 106
– незалежна – див.: Незалежність
– обов'язки – 3, 16, 27, 56
– правова – Преамбула, 1
– спрямованість діяльності – 3
– соціальна – Преамбула, 1
– суверенна – див.: Суверенітет
– унітарна – 2
– функції – 17
Діяльність
– Верховної Ради України – 92
– зовнішньоекономічна – 92, 116
– зовнішньополітична – 18, 106
– інтелектуальна – 41, 54

– політична – 15
– творча – 41
Договори
– міжнародні – 9, 26, 85, 106, 151
– територіальних громад – 142, 143
Докази – 62
Допомога
– військова – 85
– економічна – 85
Досліди медичні, наукові, інші – 28
Доходи – 67

Е

Експертиза судова – 92

Ж

Життя
– громадське – 10, 15
– людини – 3
– умови життя – Преамбула

З

Заворушення – 34, 39
Заклади навчальні – 37
Закон
– набрання чинності – 94
– нечинний – 57
– оприлюднення Президентом – 94
– опублікування – 94
– отримання Президентом – 94
– підписання Головою Верховної Ради – 94
– повернення Президентом – 94
– повторний розгляд – 94, 106
– схвалення Президентом – 94
Закон Основний – Преамбула
Закони – 4, 6, 8, 10, 13, 14, 15, 17, 19, 24, 26, 29, 31, 32–36, 39–47, 54, 57, 58, 65, 67, 68, 76, 77, 78, 85, 91, 92, 94, 103, 105, 106, 107, 116, 117, 120, 121, 123, 127, 128, 138, 140, 141, 143, 144, 146
Законодавство
– зворотна дія – 58

– національне – 9
– недійсність – 57
– регулювання – 19
Законодавча ініціатива – 93
Законопроект – 74, 89, 93, 96
Законність – 119, 129
Запит
– депутата народного – 86
– до Президента – 85
Засідання Верховної Ради України – 84
Засідателі народні – 124, 127
Затримання особи – 29, 80
Захист
– Вітчизни – 65
– правовий – 24, 29, 55, 63
– соціальний – 17, 46, 47, 92
– суверенітету і територіальної цілісності – 17, 65
Збори – 39, 67
Збройні Сили України – 17, 85, 92, 106
Звання і ранги спеціальні – 92, 106
Звернення – 40
Земля – 13, 14, 41
Злагода громадянська – Преамбула
Злочин – 29, 30, 31, 34, 39, 76, 92
Злочинність – 116
Зміни до Конституції України – 9, 85, 106, 154–159
Зона
– вільна – 92
– виключна (морська) економічна – 13, 92
– надзвичайної екологічної ситуації – 85, 92, 106, 138
– спеціальна – 92

І

Ідеологія – 15
Імпічмент – 85, 111, 151
Ініціатива
– законодавча – 93
– народна – 72, 106
Іноземці – 26, 92
Інформація
– засоби – 92
– збирання, зберігання, поширення – 34

– конфіденційна – 32
– недостовірна – 32
– про злочини – 31
– про стан довкілля – 50

К

Кабінет Міністрів України
– відповідальність – 87
– відставка – 115
– вищий орган виконавчої влади – 113
– запит до КМ – 86
– недовіра – 87
– обов'язки – 86, 96, 97
– повноваження – 93, 106, 116
– подання щодо голів місцевих держадміністрацій – 118
– постанови та розпорядження – 117
– призначення Прем'єр-міністра – 85, 106, п. 5 розділу XV
– призначення членів КМ і інших керівників органів виконавчої влади – 106, п. 5 розділу XV
– склад – 114
Катування людини заборона – 28
Керівник
– апарату Верховної Ради України – 85
– підприємства, установи, організації – 86
Комісія центральна виборча – 85
Комітети і комісії Верховної Ради України – 85, 89
Конкуренція – 42, 92
Конституційність – 137, 150
Контроль
– діяльності органів виконавчої влади – 107
– парламентський – 85, 98, 101
– Рахункової палати – 98
Конфіскація майна – 41
Кордон
– захист – 17
– межі – 2
– режим – 92
Культура – 92
– національна – 11
– спадщина культурна – 54, 66
– фізична – 49
– цінності культурні – 54

Л

Лад конституційний – 5, 17, 37
Людина – Преамбула, 3, 21–24, 27–35, 40–45, 47–53, 55–64, 66–68, 92, 116
– безпека – 3
– безпечне середовище – 50
– відпочинок – 45
– відшкодування шкоди – 56
– власність – 41
– гарантії прав і свобод – 92
– гідність – 21, 28
– життєвий рівень – 48
– житло – 47
– життя – 3
– звернення – 40
– здоров'я – 3
– знати права та обов'язки – 57
– місце проживання – 33
– не заподіювати шкоди – 66
– недоторканність – 29
– неухильне додержання законів – 68
– освіта – 53
– охорона здоров'я – 49
– правова допомога людині – 59
– пересування – 33
– підприємництво – 42
– права і свободи – 92
– праця – 43
– сплачувати податки – 67
– судовий захист – 55
– свобода і рівність – 21
– страйк – 44
– умови життя – Преамбула
– цінність – 3

М

Мандат представницький – 78, 79, 103
Міграція – 92
Міністерства (міністри) – 106
– внутрішніх справ – 85
– закордонних справ – 107
– оборони – 107
– спрямування і координація діяльності – 116

– утворення, реорганізація, ліквідація – 114
– юстиції – 131
Місто – 85, 92, 118, 133
Місцеві суди – див. Суди
Мітинги – 39
Мобілізація – 85, 106
Мова
– державна – 10, 12, 92, 103, 127, 138, 148
– міжнародного спілкування – 10, 92
– національна – 138
– національних меншин – 11, 92
– порядок застосування – 92
– російська – 10, 92
– українська – 10

Н

Нагороди державні – 92, 106
Нагляд прокуратури – 121, п. 9 розділу XV
Надра – 13
Накази злочинні – 60
Наклеп – 80
Народ – 104
– корінний – 11, 92, 119
– Український – Преамбула, 5, 13, 14, 16, 17, 79, 104, 124
Населення
– здоров'я – 34–37, 39, 43
– моральність – 35
Наука – 54
Національні
– багатство – 14
– банк України – 85, 93, 99, 100, 106
– безпека – 92, 106, 116
– валюта – 92, 99
– законодавство – 9
– засоби правового захисту – 55
– інтереси – 18
– меншини – 11, 53, 92, 119
– Рада національної безпеки і оборони – 106, 107
– Рада з питань телебачення і радіомовлення – 85, 106
Національність – Преамбула
Нація українська – Преамбула, 11, 12
Невтручання в особисте і сімейне життя – 32
Незалежність суддів – 126

Незалежність України – 37, 65, 79, 104, 106
Недієздатність – 70, 81
Недоторканність
– депутатів народних – 80
– житла – 30
– Президента – 105
– суддів – 125, 149
Неповага до суду та суддів – 129
Несумісність
– депутатського мандата – 78, 81
– посади Президента – 103
– службової діяльності – 120, 126, 127, 131, 149
Норми
– міжнародного права – 18
– прямої дії – 8

О

Обвинувачений – 63
Об'єднання громадян – 92
Область – 72, 118, 133
Обов'язок
– батьків утримувати дітей – 51
– військовий – 35
– депутата – 79
– держави – 3, 16, 27, 57
– додержуватися Конституції і законів – 68
– захищати Вітчизну – 65
– захищати незалежність і територіальну цілісність – 65
– іноземців – 26
– людини і громадянина – 23, 51, 57, 65–68, 92
– не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані збитки – 66
– не посягати на права і свободи людини – 68
– перед державою – 35
– сплачувати податки і збори – 67
– шанувати державні символи – 65
Образа – 80
Обшук житла – 30, п. 13 розділу XV
Оборона України – 17, 106
Обмеження прав і свобод – 64
Огляд житла – 30, п. 13 розділу XV
Одиниці ваги, міри, часу – 92
Одиниця грошова – 99

Оприлюднення
– закону – 94
– звітів про бюджет – 95, 97
Опублікування
– закону – 94
– рішення про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України – 77
Органи
– виконавчі – 140, 141
– державної влади – 5, 13, 19, 42, 55, 56, 71, 86, 106, 116
– дорадчі, допоможні – 106
– координаційні – 107
– місцевого самоврядування – 5, 13, 19, 37, 42, 55, 56, 71, 85, 86, 119, 140
– правоохоронні – 17
– самоорганізації населення – 140
– слідства та дізнання – 92
Організації
– громадські – 36, 37, 42
– державні – 37
– міжнародні – 55
Освіта – 92
Оскарження затримання особи – 29
Особа
– без громадянства – 26, 92
– посадова – 5, 19, 40, 42, 55, 56, 124
– службова – 40, 42, 55, 56
– юридична – 14
Особистості вільний і всебічний розвиток – 23

П

Палата Рахункова – 85, 98
Папери цінні – 92
Парламент – 75, 80
Партії політичні – 36, 37, 92
Підзвітність
– Кабінету Міністрів – 113
– місцевих держадміністрацій – 118
Підконтрольність
– Кабінету Міністрів – 113
– місцевих держадміністрацій – 118
Підприємництво – 92
Підприємство – 37
Підозрюваний – 63

Підсудний – 63
Повноваження
– Верховної Ради України – 85
– влади – 6, 19
– делегування – 106, 119, 124, 138, 143
– депутата народного – 81, 86
– місцевих державних адміністрацій – 119
– посадових осіб – 19
– Президента – 85
– припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим – 85
– припинення повноважень депутата – 81
Податки – 67, 74, 92, 116, 143
Позика – 85
Покарання – 28, 29, 62
Політика
– визначення – 85
– грошова-кредитна – 100
– цінова – 116
– здійснення – 116
– інвестиційна – 116
– податкова – 116
– фінансова – 116
Помилування – 106
Порядок
– громадський – 34, 35, 36, 39, 92, 116
– правовий – 19
Посади
– звільнення – 85
– надання згоди на призначення і звільнення – 85
– обрання – 85
– призначення – 85
Постанови
– Верховної Ради України – 91
– Верховної Ради Автономної Республіки Крим – 136
– Кабінету Міністрів – 117
Посягання
– на права і свободи людини – 37
– протиправне – 27
Походи – 39
Прав зміст та обсяг – 22
Права
– конституційні – 22
– споживача – 42
– соціально-економічні – 36
– трудові – 36

Права верховенство – 8
Права здійснення обмеження – 34, 35, 39
Права і свободи іноземців – 26
Права невідчужувані та непорушні – 21
Права нескасовані, незвужені, невичерпні – 22
Права обмеження – 17, 24, 33, 36, 42, 63, 64
Права, що не можуть бути обмежені – 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55–63
Право
– вето – 106
– вибирати і бути обраними в органи державної влади, місцевого самоврядування – 38
– визначати і змінювати конституційний лад – 5
– на використання природних об'єктів – 13
– на вільний розвиток особистості – 23
– власності на землю – 14
– власності Українського народу – 13
– голосу – 70
– знати свої права і обов'язки – 29, 57
– на безпечне довкілля – 50
– на відпочинок – 45
– на відшкодування шкоди – 32, 56, 62
– на вільний вибір місця проживання – 33
– на достатній життєвий рівень – 46, 48
– на житло – 47
– на життя – 27
– на захист життя і здоров'я – 27
– на захист прав і свобод – 8
– на захист права власності та господарювання – 13
– на захист особистих прав і свобод – 55
– на збори, мітинги, походи, демонстрації – 39
– на звернення до органів державної влади та місцевого самоврядування – 40
– на недоторканність житла – 30
– на освіту – 53
– на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування – 49
– на підприємницьку діяльність – 42
– на повагу до гідності людини – 28
– на правову допомогу – 29, 59
– на працю – 43
– на привілеї – 24
– на притулок – 26
– на самовизначення народу – Преамбула
– на свободу думки і слова – 34
– на свободу об'єднання у політичні партії і громадські організації – 36
– на свободу пересування – 33
– на свободу світогляду і віросповідання – 35

– на свободу та особисту недоторканність – 29
– на свободу творчості – 54
– на соціальний захист – 46
– на страйк – 44
– на судове оскарження – 55
– на судовий захист – 29, 32, 55
– на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції – 31
Правовідношення – 124
Правонаступництво держави – 106
Правопорушення – 58, 61, 92
Правопорядок – 119, 138
Правосуб'єктність – 92
Правосуддя – 34, 124, 127, 129, 136
Прапор державний – 20
Праця
– безпечна – 43
– жінок і неповнолітніх – 43
– оплачувана – 43
– примусова – 43
Представники дипломатичні – 106
Представництво Президента в Автономній Республіці Крим – 139
Президент України
– Верховний Головнокомандувач Збройними Силами – 106
– вибори – 85, 103
– вимоги до кандидата – 103
– відставка – 109
– вступ на пост – 104
– гарант – 102
– глава держави – 102
– звання довічне – 105
– звернення – 85
– недоторканність – 105
– обов'язки – 94
– повноважень припинення – 103, 108–112
– повноваження – 72, 77, 83, 85, 90, 93, 94, 106, 112, 118, 122, 136, 137, 150, п. 4 розділу XV
– подання про стан війни і укладення миру – 85
– послання – 85, 106
– присяга – 104
– розпорядження – 106
– указ – 85, 106, п. 4 розділу XV
– усунення – 85, 111, 151
Презумпція невинуватості – 62
Прем'єр-міністр України – 85, 106, 112, 114, 115, 117

Приватизація – 85
Привілеї – 24
Принципи
– багатоманітності політичної, економічної, ідеологічної – 15
– верховенства права – 8
– загальновизнані – 18
– правового порядку – 19
– системи судів – 125
– судочинства – 129
– територіального устрою – 132
Присяга
– депутата народного – 79
– Президента – 104
– судді – 126
Присяжні – 124
Притулок – 26, 106
Провадження дисциплінарне – 131
Програми
– Автономної Республіки Крим – 138
– адміністративно-територіальних одиниць – 143
– загальнодержавні – 85, 116, 119
– Кабінету Міністрів – 85, 87, 114
– регіональні – 119
Прокуратура України – 92, 106, 121–123, п. 9 розділу XV
Пропаганда
– війни – 37
– межетнічної, расової, релігійної ворожнечі – 37
– насильства – 37
Простір космічний – 92
Професійні спілки – 36
Процес (процедура)
– демографічний – 92
– законодавчий – 93, 94
– конституційний – 111, 151, 152, 153
– міграційний – 92
Пункт населений – 85

Р

Рада
– міська – 140, п. 8 розділу XV
– обласна – 118, 140, 143, п. 8 розділу XV
– районна – 118, 140, 143, п. 8 розділу XV
– селищна – 140, п. 8 розділу XV
– сільська – 140, п. 8 розділу XV

Рада національної безпеки і оборони України – 106, 107
Район – 85, 118, 133
Регіон – 132
Регламент Верховної Ради України – 82, 88
Регулювання нормативне Автономної Республіки Крим – 137
Резюлюція недовіри Кабінету Міністрів – 87, 115
Репутація людини – 34
Республіка – 5, 134–139
Ресурси природні – 13, 92
Референдум – 38, 69, 70, 72–74, 85, 92, 106, 138, 143, 156
Ринок
– грошовий – 92
– інвестиційний – 92
– кредитний – 92
– фінансовий – 92
Рівність прав
– жінки і чоловіка – 24, 51
– суб'єктів права власності – 13
– усіх перед законом – 24
Рішення
– Верховної Ради України – 84
– Верховної Ради Автономної Республіки Крим – 136
– голів місцевих державних адміністрацій – 118
– Конституційного Суду – 150
– органів місцевого самоврядування – 144
– Ради міністрів Автономної Республіки Крим – 135
– судові – 124
Розпорядження
– злочинні – 60
– Кабінету Міністрів – 117
– Президента – 106

С

Самоврядування місцеве – 5, 7, 38–40, 71, 92, 140–146
Самостійність економічна – 116
Свята державні – 92
Село – 133
Селище – 133
Сесія Верховної Ради України – 82
Символи
– державні – 20, 65, 92
– порядок використання і захисту – 92
Система
– адміністративно-територіального устрою – 133

– бюджетна – 92, 95
– судів – 125, 136
Сім'я – 51
Служба
– альтернативна (невійськова) – 35, 43
– безпеки – 85, 107
– в органах місцевого самоврядування – 38
– військова – 35, 43, 65
– державна – 38, 78, 92
Соціальний напрям – 13
Співтовариство міжнародне – 18
Спосіб здійснення повноважень – 19
Справа митна – 92, 116
Стан
– воєнний – 43, 64, 83, 85, 92, 106
– майновий – 67
– надзвичайний – 43, 64, 83, 85, 92, 106, 138
Стандарти державні – 92
Статус
– депутатів народних – 92
– міст – 92, 133
– столиці – 92, 133
Столиця – 20, 92
Страйк – 44
Суб'єкти права власності – 13
Суверенна воля – Преамбула
Суверенітет – 1, 2, 5, 17, 37, 79, 102, 104, 116
Суд – 8, 29, 31, 37, 39, 41, 43, 46, 47, 55, 62, 70, 81, 89, 106, 144, 145
Суд Конституційний
– вимоги до судді – 148
– голова – 104, 148
– єдиний орган конституційної юрисдикції – 147
– недоторканність суддів – 126, 149
– незалежність суддів – 126, 149
– несумісність службової діяльності суддів – 149
– повноваження – 111, 124, 137, 147, 150, 151, 159
– порядок організації і діяльності – 153
– право звернення до суду – 150, 151
– призначення складу – 85, 106, 128, 148, п. 6 розділу XV
– рішення та висновки – 85, 150, 151, 159
– склад – 148
– строк повноважень – 126, 148
Суди
– апеляційні – 125

– загальної юрисдикції – 124, 125
– Конституційний – див.: Суд Конституційний
– місцеві – 125
– спеціалізовані – 125, 127
Судимість – 76
Суддя – 85, 92, 126–131, п. 12 розділу XV
Судоустрій – 92
Судочинство – 92, 129

Т

Таємниця
– державна – 32
– кореспонденції – 31
Територія – 2, 10, 13, 16, 33, 92
– зміна – 73
– недоторканна – 2, 17, 34
– цілісна – 2, 17, 34, 37, 65, 102, 132
Тримання під вартою – 29, п. 13 розділу XV

У

Узурпація права – 5
Указ Президента – 106
Українське державотворення – Преамбула
Українці за межами держави – 12
Уповноважений Верховної Ради України з прав людини – 55, 85, 101, 150
Управління державними справами – 38
Установи
– державні – 37
– комунальні – 49
– міжнародні судові – 55
Устрій
– адміністративно-територіальний – 133
– територіальний – 85, 92, 132

Ц

Цензура – 15
Церква і релігійні організації – 35
Цінність соціальна – 3

Ч

Чинність Конституції – 160

Ш

Шельф континентальний – 13, 92
Шлюб – 51, 92

Ю

Юрисдикція
– загальна – 125
– конституційна – 147
– судова – 124, 127

ЗМІСТ

РОЛЬ СУДУ У КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО ТА СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ В УКРАЇНІ 4

ПОСТАТЕЙНІ МАТЕРІАЛИ ДО НОРМ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ 47

До Преамбули Конституції України 47

До Розділу I «ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ» 48

До Розділу II «ПРАВА, СВОБОДИ ТА ОБОВ'ЯЗКИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА» 95

До Розділу III «ВИБОРИ. РЕФЕРЕНДУМ». 166

До Розділу IV «ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ». 176

До Розділу V «ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ» 276

До Розділу VI «КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ. ІНШІ ОРГАНИ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ» 295

До Розділу VII «ПРОКУРАТУРА» 313

До Розділу VIII «ПРАВОСУДДЯ» 316

До Розділу IX «ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ УКРАЇНИ». 340

До Розділу X «АВТОНОМНА РЕСПУБЛІКА КРИМ» 347

До Розділу XI «МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ» 356

До Розділу XII «КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ» 374

До Розділу XIII «ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ» 388

До Розділу XIV «ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ» 399

До Розділу XV «ПЕРЕХІДНІ ПОЛОЖЕННЯ». 401

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК 409

НАУКОВО-ПРАКТИЧНЕ ВИДАННЯ

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ У СУДОВИХ РІШЕННЯХ

Шеф-редактор
В. С. Ковальський,
доктор юридичних наук, доцент

Юрінком Інтер — *редакція періодичних науково-практичних видань*

Завідувач редакції
періодичних науково-практичних видань *І. С. Примак*
Редактор *В. М. Зарецька*
Комп'ютерна верстка *С. Л. Караваєв*
Художнє оформлення *М. П. Черненко*

Підписано до друку 5.08.2011. Формат 60×90/16.
Папір офсетний № 1. Гарн. Times New Roman. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 31,27. Обл.-вид. арк. 30,0.
Тираж 4700 (3700+1000) прим. Зам.

Оригінал-макет виготовлено комп'ютерним центром
ТОВ «Юрінком Інтер»
(свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 3954 від 13.01.2011)
04209, м. Київ-209, вул. Героїв Дніпра, 31-б

Віддруковано у ЗАТ «Віпол»
(свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 752 від 27.12.2001)
03151, м. Київ-151, вул. Волинська, 60.

Видавництво правничої літератури «Юрінком Інтер»
пропонує до передплати на ІІ півріччя 2011 р.
такі періодичні видання:

Журнал «Бюлетень законодавства і юридичної практики України»
є одним з масових професійних видань України

Видання поширює практичну, наукову та науково-методичну правову інформацію, нормативні акти за предметом регулювання суспільних відносин та практики застосування чинного законодавства. Нормативно-правові акти подаються в кодифікованому стані, супроводжуються зручними пошуковими засобами. Бюлетень друкує виключно офіційні матеріали. Нормативні акти отримуються в Управлінні комп'ютерних інформаційних систем Верховної Ради України.

Тематика видання є завжди актуальною. Вона формується у співпраці з державними органами влади та управління з урахуванням професійно-інформаційних інтересів практикуючих юристів, що обумовлює популярність видання.

Обсяг – до 450 сторінок. Періодичність виходу – 1 раз на місяць. Формат 60×90/16. Передплатний індекс – 74052. Вартість передплати в поштовому відділенні – 37,92 грн. на місяць.

Газета «Юридичний вісник України» –
щотижнева загальнонаціональна правова газета

Розрахована на широку читацьку аудиторію: професійних юристів, працівників органів державної влади та управління, викладачів, науковців, студентів і громадян, які цікавляться правовою інформацією.

Стиль видання – повнота, точність та оперативність друкування нормативних актів усіх рівнів; узагальнення, аналіз, коментування, роз'яснення правових актів на науковому рівні, але в доступній формі.

Газета публікує науково-практичні коментарі, матеріали судової, слідчої, прокурорської, нотаріальної та арбітражної практики, судові нариси, історико-правові матеріали, матеріали з правовиховної тематики та досвіду викладаня права, юридичні консультації.

Щотижневий наклад – 10 000 прим.

Обсяг – 32 полоси, формат – А-3. Періодичність виходу – 1 раз на тиждень. Передплатний індекс – 33787. Вартість передплати в поштовому відділенні – 37,08 грн. на місяць.

Журнал «Юридична Україна».

Згідно з постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 18.11.2009 р. № 1-05/5 журнал «Юридична Україна» включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата юридичних наук.

«Юридична Україна» пропонує читачам статті з актуальних питань розвитку вітчизняної правової науки і законодавчого регулювання суспільних відносин, висвітлює тенденції судової практики, друкує коментарі до законодавства, знайомить з діяльністю міжнародних юрисдикційних органів тощо. Матеріали видання відображають сучасний стан і перспективи розвитку основних складових правової системи України.

Журнал розрахований на представників різних юридичних спеціальностей, студентів, науковців, державних службовців, суддів, адвокатів, нотаріусів, працівників правоохоронних органів та всіх тих, хто цікавиться проблемами держави і права.

«Юридична Україна» – це розмаїття високоякісної правової інформації.

Обсяг – 112 стор. Періодичність виходу – 1 раз на місяць. Формат 70×100/16. Передплатний індекс – 01757. Вартість передплати в поштовому відділенні – 26,43 грн. на місяць.

Видавництво правничої літератури «Юрінком Інтер»
пропонує до передплати на ІІ півріччя 2011 р.
такі періодичні видання:

Журнал «Вісник Вищого адміністративного суду України»

Журнал є офіційним науково-практичним виданням Вищого адміністративного суду України. Він присвячений висвітленню актуальних питань у галузі адміністративної юрисдикції. Журнал містить статті визнаних фахівців із проблем застосування адміністративного та інших галузей права, наводяться роз'яснення, постанови Президії та пленумів Вищого адміністративного суду України, міжнародні зв'язки ВАСУ, нові нормативно-правові акти.

Обсяг – 128 стор. Періодичність виходу – 1 раз на 3 місяці. Формат 70×100/16.
Передплатний індекс – 94964. Вартість передплати в поштовому відділенні – 33,63 грн. на 3 місяці.

Журнал «Вісник Вищого адміністративного суду України» + бюлетень-додаток «Судова практика Вищого адміністративного суду України»

Журнал є офіційним науково-практичним виданням Вищого адміністративного суду України. Він присвячений висвітленню актуальних питань у галузі адміністративної юрисдикції. Журнал містить статті визнаних фахівців із проблем застосування адміністративного та інших галузей права, наводяться роз'яснення, постанови Президії та пленумів Вищого адміністративного суду України, міжнародні зв'язки ВАСУ, нові нормативно-правові акти.

Судова практика потребує фахового розуміння прийнятих рішень, тому був створений бюлетень-додаток, який висвітлює саме цю тематику.

Передплативши видання за цим індексом, ви не тільки одержите офіційний журнал, присвячений висвітленню актуальних питань у галузі адміністративної юрисдикції, а й оперативно отримуватимете судову практику Вищого адміністративного суду України.

Обсяг журналу – 128 стор. Періодичність виходу журналу – 1 раз на 3 місяці.
Періодичність виходу бюлетеня-додатка – 1 раз на 6 місяців.
Передплатний індекс – 37045. Вартість передплати в поштовому відділенні – 104,87 грн. на 6 місяців.

Журнал «Вісник господарського судочинства»

Журнал є єдиним офіційним виданням України, що подає практику Вищого господарського суду України і практику господарських судів, а також науково-практичні коментарі до неї. Значну частину журналу складають публікації визнаних фахівців із проблем застосування цивільного господарського, фінансового, податкового законодавства, регулювання зовнішньоекономічної діяльності, адміністративного та інших галузей права.

Обсяг – 220 стор. Періодичність виходу – 1 раз на 2 місяці. Формат 70×108/16.
Передплатний індекс – 74156. Вартість передплати в поштовому відділенні – 37,62 грн. на 2 місяці.

Журнал «Вісник Державної судової адміністрації України

Журнал присвячений проблемам сучасного правосуддя. Реальні кроки органів державної влади, спрямовані на вирішення цих проблем, хід судової реформи в Україні, осучаснення та зміцнення судової гілки влади – ці актуальні питання постійно у центрі уваги видання.

Обсяг – 48 стор. Періодичність виходу – 1 раз на 3 місяці. Формат 60×84/8.
Передплатний індекс – 95966. Вартість передплати в поштовому відділенні – 26,56 грн. на 3 місяці.

Видавництво правничої літератури «Юрінком Інтер»
пропонує до передплати на ІІ півріччя 2011 р.
такі періодичні видання:

Комплекти:

Комплект юриста змінив свою назву – тепер він називається «Комплект юриста «Загальний»: газета «Юридичний вісник України» + журнал «Бюлетень законодавства і юридичної практики України»
Передплатний індекс 22404. Вартість передплати в поштовому відділенні – 70,00 грн. на місяць.

Комплект правника-науковця змінив свою назву – тепер він називається «Комплект юриста «Елітний»: газета «Юридичний вісник України» + журнал «Бюлетень законодавства і юридичної практики України» + журнал «Юридична Україна»
Передплатний індекс 08440. Вартість передплати в поштовому відділенні – 94,43 грн. на місяць.

Комплект працівника суду змінив свою назву – тепер він називається «Комплект «Сучасне правосуддя» : газета «Юридичний вісник України» + журнал «Вісник Державної судової адміністрації України»
Передплатний індекс 95702. Вартість передплати в поштовому відділенні – 128,80 грн. на 3 місяці.

Комплект юриста-господарника змінив свою назву – тепер він називається «Комплект «Господарське судочинство»: газета «Юридичний вісник України» + журнал «Вісник господарського судочинства»
Передплатний індекс 95047. Вартість передплати в поштовому відділенні – 105,78 грн. на 2 місяці.

Комплект «Адміністративне судочинство»: газета «Юридичний вісник України» + журнал «Вісник Вищого адміністративного суду України»
Передплатний індекс 37050. Вартість передплати в поштовому відділенні – 135,87 грн. на 3 місяці.

Комплект у складі: журнал «Бюлетень законодавства і юридичної практики України» + газета «Юридическая практика» (спільний проект з видавництвом «Юридическая практика»)
Журнал виходить 1 раз на місяць. Газета – 1 раз на тиждень. Поштовий передплатний індекс – 49378. Передплатна ціна на 1 міс. – 112,47 грн.

Комплект у складі: газета «Податковий, банківський, митний консультант» + журнал «Бібліотека платника податків. Офіційні матеріали Державної податкової служби України»
Газета виходить 1 раз на тиждень. Журнал – 1 раз на місяць. Поштовий передплатний індекс на комплект – 49366. Ціна передплати в поштовому відділенні на 1 міс. – 72,65 грн.